De·Oranje Dynastie

Regeerende-Vorsten uit·het·Huis·van·Oranje

DOOR·D·HANS

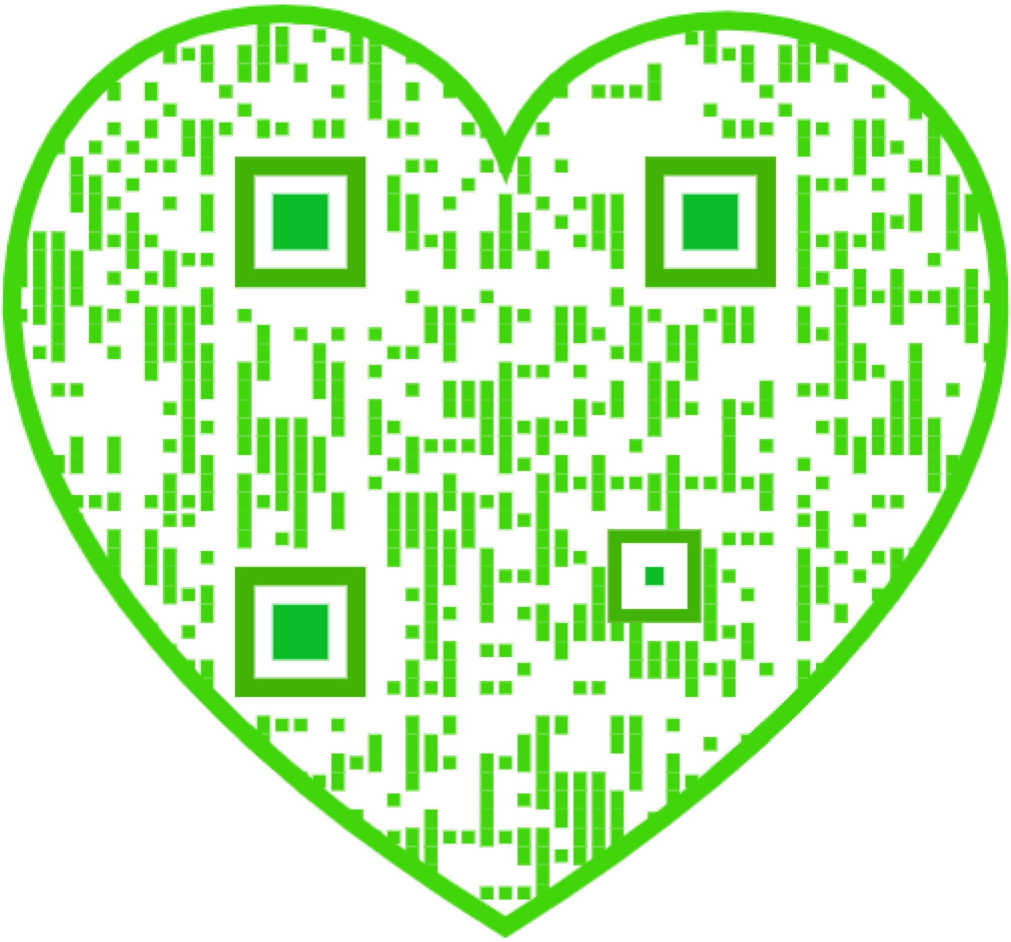

Juliana van Stolberg

Willem de Rijke

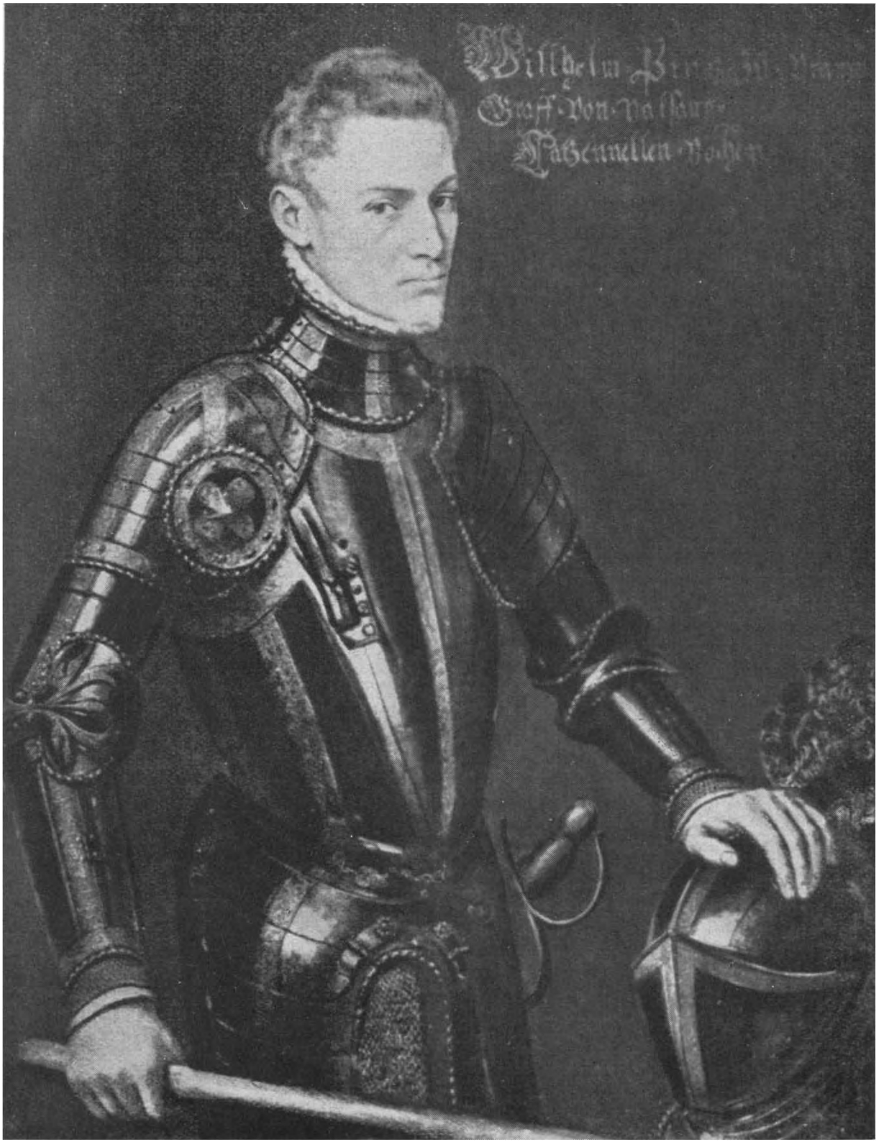

Prins Willem I omstreeks 1554

DE ORANJE-DYNASTIE

REGEERENDE VORSTEN UIT HET HUIS VAN ORANJE-NASSAU

DOOR

D. HANS

„Onderhoudt uwe Unie wel,
bewaert uwe Unie wel"
Willem van Oranje

LEIDEN — 1938
A.W. SIJTHOFF'S UITGEVERSMAATSCHAPPIJ N.V.

WOORD VOORAF.

In dit boek wordt een korte, populaire, doch historisch-verantwoorde schets gegeven van elk der elf Oranje-vorsten, die over deze gewesten hebben geregeerd. Naast de uitvoerige geschiedschrijving van Dr. N. Japikse, die het geheele Oranje-huis omvat, en dieper op de historische situatie van ons vaderland in gaat, en naast de boeken en schetsen over bepaalde Oranje-figuren van anderen, was er — zoo meenden uitgever en schrijver — voor dit nieuwe boek toch nog wel een eigen plaats. Dat aan het leven van Willem van Oranje en aan dat van onze Koningin iets meer aandacht is gewijd dan aan dat van de meeste andere Oranje-vorsten, ligt, gezien hun beteekenis voor vaderland en dynastie, voor de hand. Moge dit boek velen welkom zijn in het jaar, waarin Koningin Wilhelmina, de edele nazate van het edele stamhoofd, het zeldzame feest van haar 40-jarig bewind herdenkt.

D. H.

O hoe zalig is 't te duiken
Onder den Oranje-boom,
Bij een kristalijnen stroom
Gouden appelen te pluiken;
En te ruiken geur en lucht
Van die schoone Oranje-vrucht!
Wil de bliksem, hagel, donder,
Bloem en kruid en loover slaan,
Duiken speelt, laat over gaan;
Mannen, duikt, en houdt u onder;
Onder dezen boom is 't stil,
't Weer mag ruischen hoe het wil.

VONDEL.

I.

HET ONTSTAAN DER DYNASTIE.

Het Huis Oranje-Nassau is ontstaan uit de geslachten Oranje en Nassau. Oranje was een prinselijk, Nassau een grafelijk geslacht.

Dit laatste, waardoor, om het zoo eens uit te drukken, Oranje hooger in rang was dan Nassau, zal wel de oorzaak zijn, dat in den naam der dynastie het eerst Oranje wordt genoemd. Naar de zuivere afstamming geredeneerd zou het anders moeten zijn. Immers, onze dynastie is voortgekomen uit de Graven van het Huis Nassau; later, voor het eerst in 1530 — naar we straks zullen zien —, erfde één dezer het prinsdom Oranje en werd aldus de titel Prins van Oranje aan den grafelijken naam toegevoegd. Nassau heeft echter de oudste brieven, maar zoo in den naam onzer dynastie Oranje het eerst wordt genoemd, is dit, vermoeden wij, vanwege den hoogeren rang dien een prinsdom boven een graafschap bezit. Reeds de eerste Nassau, die Prins van Oranje werd, plaatste het „Prins van Oranje" vóór den Nassau-titel, en zoo is het gebleven.

Hier, in deze korte schets omtrent het ontstaan der dynastie, richten wij ons het eerst naar de eigenlijke afstamming en bezien dus het eerst de historie van Nassau.

Het landschap Nassau vindt men ook tegenwoordig nog in het Westen van Duitschland, Oostelijk van den Rijn bij Koblenz, Noordelijk van de Main. Een van de belangrijkste rivieren, welke er doorheen stroomen, is de Lahn, een naam, dien men in de geschiedenis van het oude graafschap telkens tegenkomt. En steden als Dillenburg en Nassau zijn ook in onze Nederlandsche ooren zeker geen onbekende klanken. Het is in deze landstreek, dat in vroeger eeuw de Graven

van Nassau woonden. Stellen wij een onderzoek in naar den oorsprong van den naam Nassau, dan komen wij met leege handen thuis. Wij treffen den naam in de 12e eeuw het eerst aan bij het stadje Nassau; wij weten verder, dat er tegenover dit stadje in het graafschap een burcht werd gebouwd, waaraan eveneens de naam Nassau werd gegeven; wij weten eindelijk, dat in dien zelfden tijd de Graven, welke in die streek woonden, en die den naam droegen „Graven van Laurenburg" (naar den burcht „Laurenburg"), zich „Graven van Nassau" gingen noemen. We hebben dus eerst het *stadje* Nassau, dan het *kasteel* Nassau, en eindelijk het *grafelijk geslacht* Nassau, maar de oorsprong van den naam is verder onbekend, en geen der onderzoekers is er in geslaagd, daaromtrent opheldering te verschaffen. De oudste oorkonde, waarin de titel of de naam „Graaf van Nassau" voorkomt, dateert van het jaar 1160.

Precies zoo als met den oorsprong van den *naam* staat het met dien van het *geslacht* zelf.

Wij weten, dat het grafelijk geslacht Nassau is voortgekomen uit het grafelijk geslacht Laurenburg, dat van naam verwisselde, maar van de afstamming van het geslacht Laurenburg *weten wij niets*. Die verliest zich in de nevelen der historie. Historici van gezag verklaren, dat zij met hun nasporingen niet verder kunnen teruggaan dan tot ongeveer het jaar 1100; toen leefde er een Graaf Dudo van Laurenburg, maar hij is dan ook de oudste met zekerheid bekende voorvader van onze dynastie in de Nassau-linie. Wij moeten hieraan toevoegen, dat er wel eens verderreikende gissingen zijn gewaagd. Wijlen de luitenant-generaal F. de Bas heeft betoogd, dat de Nassau-stamboom reeds begint in 639 en hij lichtte dit met allerlei bijzonderheden en onder het noemen van allerlei namen toe [1]), maar eenige jaren later heeft Prof. Dr. F. J. L. Krämer, de toenmalige directeur van het Koninklijk Huis-archief, die conclusies van De Bas bestreden, en betoogd, dat het tot dusver onmogelijk

---

[1]) Gedenkboek Zilveren Regeeringsfeest Koningin Wilhelmina, bl. 1 e.v.

is geweest de afstamming der Nassau's verder na te gaan dan tot 1100 [1]). Alle verder reikende conclusies noemde Krämer fantasie. Zijn mededeelingen zijn onlangs uitdrukkelijk bevestigd door Dr. N. Japikse, den tegenwoordigen directeur van het Huis-archief [2]).

Zoo leefde dus de oudst bekende voorvader onzer dynastie in de Nassau-linie omstreeks het jaar 1100; hij heette Graaf Dudo van Laurenburg, en ongeveer een halve eeuw later nam dit grafelijk geslacht den naam Nassau aan : de Graven Ruprecht en Arnold van Nassau worden vermeld als de eerste bezitters van het slot van dien naam.

Het is natuurlijk niet onze bedoeling, de geschiedenis van dit geslacht in den breede na te gaan en alle leden, die er deel van uitmaakten, te schetsen. Wij slaan dus ongeveer een eeuw over, en vermelden, dat omstreeks 1200 Graaf Hendrik van Nassau leefde, bijgenaamd de Rijke, omdat hij alle uitgestrekte bezittingen van het geslacht in handen had. Toen hij in 1251 stierf (ongeveer te zelfder tijd werd het beroemd geworden kasteel Dillenburg gebouwd), liet hij twee zonen als erfgenamen na, Walram en Otto. Welnu, deze broeders besloten het Nassau-gebied onder elkander te verdeelen. Sinds deze verdeeling der Nassausche goederen sprak men van de Walramsche en de Ottosche linie van het geslacht : deze laatste wordt ook wel de Dillenburg-linie genoemd, omdat zij het gebied kreeg, waarin de Dillenburg stond. *Het is van deze Ottosche linie, dat onze Nassau-vorsten afstammen.* Gelijk wij later nog zullen zien.

Wij gaan nu weer met een grooten sprong de eeuwen door, namelijk tot het jaar 1404.

In dit jaar had er een zeer belangrijk huwelijk plaats. Reeds vroeger, van de 12e eeuw af, had af en toe een lid der Nassau's betrekkingen in de Nederlanden aangeknoopt om met een vrouw uit deze landstreken in het huwelijk te treden, maar geen echtverbintenis is zoo belangrijk geworden als die, welke Graaf Engelbert (of Engelbrecht) I van

[1]) Gedenkboek „Het Zilveren Getij" (1926).
[2]) Dr. N. Japikse — De Geschiedenis van het Huis Oranje-Nassau, bl. 16 e.v.

Nassau in 1404 sloot met een dochter uit een zeer rijk en eerbiedwaardig Hollandsch geslacht : Johanna van Polanen. „Hierdoor," zegt Dr. Japikse, „werd de grondslag van het fortuin van het Huis van Nassau en Oranje gelegd." Hij geeft daarvan de volgende omschrijving :

„Het bezit, dat Engelbrechts bruid hem aanbracht, lag verstrooid over Holland, Brabant, Zeeland, Henegouwen en Utrecht. In de beide eerstgenoemde gewesten het belangrijkste, onder meer : de heerlijkheid Geertruidenberg (toen in Holland gelegen) met een kasteel, de Niewaart en de Klundert ; de heerlijkheden Oosterhout en Dongen ; de baronie van Breda, ook met een nieuw-gebouwd kasteel, waarvan de eerste steen in het midden der 14e eeuw gelegd was ; een paleis te Brussel, vlak bij het Hof van den Hertog ; een te Mechelen ; de heerlijkheid van de Lek (onder meer Ridderkerk, Lekkerkerk en Kruiningen omvattende) ; elders kleinere goederen, en in het niet tot de Nederlanden behoorende bisdom Luik nog de baronie van Herstal. Voegt men hierbij Vianden, dat een zeer rijke opbrengst gaf, met de reeds genoemde Luxemburgsche bijbehoorigheden en Grimsbergen, die bij het uitsterven van het huis hunner grootmoeder omstreeks 1420 aan Engelbrecht I en zijn broers toevielen, dan overziet men gemakkelijk, welke landen-complexen de Ottonen in de 15e eeuw de hunne mochten noemen. Zij strekten zich uit van den Rijn-Main-hoek naar het Noorden tot Siegen, dan in het Oosten van Luxemburg, dan in Brabant en Holland, om alleen de voornaamste gebieden te noemen. Bij de opbrengst hiervan kwamen die van een paar tollen" [1]).

Men ziet hieruit, hoe aanzienlijk het Nassau-gebied werd vergroot door Engelbrechts huwelijk met de Nederlandsche jonkvrouw Johanna van Polanen.

Zooals Dillenburg de residentie was van het Duitsche bezit, zoo werd Breda die van het Hollandsche. Vandaar dat men ook in het leven onzer latere Oranje-vorsten zoo

---

[1]) Dr. N. Japikse, t.a.p., I, bl. 34/35.

vaak van Breda melding vindt gemaakt. Onze Koningin voert onder haar titels nog dien van : Barones van Breda.

En nu moeten we opnieuw van een goederenverdeeling gewag maken. De eenig-overgebleven zoon van Engelbrecht I, namelijk Johan IV, maakte een regeling als gevolg waarvan bij zijn dood de Nederlandsche bezittingen van het geslacht vervielen aan zijn zoon Engelbrecht II, en de Duitsche bezittingen aan zijn zoon Johan V. Zoo ontstonden een Nederlandsche en een Duitsche tak der Nassau's. Toen echter Engelbrecht II (die geregeld in Nederland verblijf hield) in 1504 kinderloos stierf, viel, als gevolg van diezelfde overeenkomst, het Nederlandsche bezit aan de Duitsche linie toe. Zoo kwam dit bezit in handen van Hendrik III, Graaf van Nassau, zoon van Johan V, oom van onzen Zwijger.

Hoe hebben zich nu de Huizen van Nassau en van Oranje vereenigd ?

*

* *

Laat ons zien, hoe dit in zijn werk is gegaan, hoe Nassau en Oranje zich saamvoegden en hoe dit voerde tot onzen Willem van Oranje, den Bevrijder.

Het prinsdom Oranje was een gebied, liggende in de Provence (Frankrijk), ter rechterzijde van de Rhône. Het was als grondgebied klein, maar het had een zeer oude geschiedenis, en bovendien, het was, gelijk wij reeds zeiden, een vorstendom, en het stond als zoodanig in aanzien boven de bezittingen der Nassau's. De eigenaren van Nassau toch waren Graven, doch de eigenaren van Oranje voerden den prinselijken titel. Het prinsdom behoorde aan het geslacht de Châlon. Toen in het jaar 1515 Graaf Hendrik III van Nassau, hier boven genoemd, huwde met de jonkvrouwe Claude van Châlon, was haar broeder, Philibert, in het bezit van het prinsdom. En toen deze in 1530 stierf, zonder kinderen na te laten, had hij het prinsdom Oranje vermaakt aan zijn neef René, den eenigen zoon van zijn zuster Claude en Graaf Hendrik van Nassau.

In den jongen Graaf René van Châlon vereenigden zich dus voor het eerst (in 1530) de Huizen van Nassau en van Oranje. Hij was de eerste Nassau, die Prins van Oranje werd.

Het is duidelijk, dat René van Châlon een neef was van onzen lateren Willem van Oranje. Immers, deze was de oudste zoon van Graaf Willem van Nassau, broeder van René's vader, Hendrik van Nassau. En ziehier nu de verwantschap, die voor ons, Nederlanders, van zulk een onschatbare beteekenis is geworden. Want toen René van Châlon in 1544 sneuvelde (hij was pas 26 jaar oud) bleek uit zijn testament, een z.g. militair testament, op het slagveld gemaakt, dat hij zijn bezittingen, en dus ook het prinsdom Oranje, had nagelaten aan zijn neef Willem van Nassau, oudsten zoon van Willem den Rijke en Juliana van Stolberg, die zoodoende uitgestrekte goederen verkreeg. En met dezen Willem van Nassau, pas 11 jaar oud toen hem de titel Prins van Oranje toeviel, begint onze Oranje-dynastie.

Met het prinsdom Oranje is het niet erg voorspoedig gegaan. Het werd tijdens den oorlog met Spanje door Philips aan Prins Willem (die er zèlf nooit geweest is !), ontnomen, er is later nog veel strijd over gevoerd met afwisselende resultaten, doch in 1731 eindigde de zelfstandige geschiedenis van het kleine prinsdom, doordat het bij ander gebied werd gevoegd. De *titel* echter bleef voor de nakomelingen behouden, en vandaar dat onze Prinses Juliana nog steeds Prinses van Oranje heet, al is er aan dien titel geen bezit meer verbonden.

Wat de titels van Prinses Juliana, of in het algemeen, wat den titel Prinses van Oranje-*Nassau* betreft, moge het volgende zeker in dit verband niet onvermeld blijven.

Door het huwelijk van Koningin Wilhelmina met Prins Hendrik van Mecklenburg zouden de kinderen, uit dezen echt voortgekomen, naar ons burgerlijk recht den titel Hertog of Hertogin van Mecklenburg en ook den Oranjetitel dragen, maar niet dien van : Graaf of Gravin van Nassau, want Prins Hendrik behoorde niet tot de Nassau's. De beschikking over dezen titel was in 1900, krachtens

Prins Willem I

Prins Willem I

bestaande tractaten, bij den Groothertog van Luxemburg, den oudsten vertegenwoordiger van het Huis Nassau. In genoemd jaar zond onze Koningin-Moeder een afgezant (den gep. kolonel F. de Bas) naar Luxemburg met de opdracht, van den Groothertog de toestemming te verkrijgen, dat de kinderen, uit het huwelijk van Koningin Wilhelmina geboren, den titel „Prins van Nassau" zouden mogen voeren. Hoewel het nog al moeite kostte, gelukte het eindelijk toch den ouden Groothertog te bewegen, schriftelijk zijn toestemming te geven, en door deze beslissing werd aan Prinses Juliana en haar eventueele nakomelingen de titel Prinses of Prins van Oranje-Nassau verzekerd [1]).

Vatten wij het bovenstaande samen, dan zien wij het volgende :

± 1100 Als oudst bekende afstammelingen van het geslacht Nassau leven de Graven van Laurenburg. Een Graaf van Laurenburg bouwt, tegenover het dorp Nassau, den burcht Nassau.

1159 Graaf Walram van Laurenburg verandert zijn naam in : Graaf Walram van Nassau. *Ontstaan van het geslacht Nassau.*

1258 De zonen van Hendrik den Rijke, Walram en Otto, verdeelen de Nassau-goederen. Ontstaan van de Walramsche en Ottosche linie.

1404 Graaf Engelbert van Nassau huwt met Johanna van Polanen, vestigt zich in de Nederlanden en verkrijgt aldus rijke Nederlandsche bezittingen.

± 1450 De Nederlandsche bezittingen zullen bij verdrag voortaan aan de Nederlandsche Nassau's blijven ; de Duitsche bezittingen aan den Duitschen tak.

1504 Door kinderloos sterven van Engelbert II komen ook de Nederlandsche bezittingen aan den Duitschen tak, nl. aan Graaf Hendrik van Nassau.

---

[1]) Gedenkboek Oranje-Nassau-Mecklenburg—Lippe-Biesterfeld, bl. 19.

1530 René van Châlon, Graaf van Nassau, zoon van Hendrik van Nassau en Claude van Châlon, erft van zijn oom Philibert het prinsdom Oranje. *Vereeniging der Huizen Oranje en Nassau.*

1544 Graaf Willem van Nassau (de latere Zwijger) erft de bezittingen van zijn neef René van Châlon, zoon van Hendrik, en wordt zoodoende Prins van Oranje. *Ontstaan onzer Oranje-dynastie.*

* * *

Willem van Oranje is de grondlegger onzer dynastie, waarvan onze Koningin thans het elfde regeerende lid is. Ziehier de vorsten uit het Huis van Oranje-Nassau, die over verschillende gewesten in de Nederlanden en later over Nederland als zoodanig regeerden :

	Geboren	Regeertijd	Overleden
1. Prins Willem I	1533	1572—1584	1584
2. Prins Maurits	1567	1585—1625	1625
3. Prins Frederik Hendrik .	1584	1625—1647	1647
4. Prins Willem II . . .	1626	1647—1650	1650
(Hierna : Eerste Stadhouderlooze tijdperk) . . .	—	1650—1672	—
5. Prins Willem III . . .	1650	1672—1702	1702
(Hierna : Tweede Stadhouderlooze tijdperk) .	—	1702—1747	—
6. Prins Willem IV . . .	1711	1747—1751	1751
(Hierna : Gouvernanteschap Anna van Engeland en voogdij Hertog van Brunswijk)	—	1751—1766	—
7. Prins Willem V	1748	1766—1795	1806
(Hierna : Fransche tijdperk)	—	1795—1813	—
8. Koning Willem I . . .	1772	1813—1840	1843
9. Koning Willem II . . .	1792	1840—1849	1849

10.	Koning Willem III . . .	1817	1849—1890	1890
	(Hierna : Regentschap Kon. Emma)	—	1890—1898	—
11.	Kon. Wilhelmina . . .	1880	1898—heden	—

Zóó heeft het Huis van Oranje-Nassau zich gehandhaafd, vier eeuwen lang.

Deze handhaving is op zichzelf een mysterie. Want tal van zware stormen zijn over den Oranje-Boom heengegaan; orkanen zijn door zijn kruin gevaren; meer dan eens zelfs scheen hij ontbladerd, ontworteld, ter aarde te zullen storten. Doch als de nood op het hoogst was, dan legden de orkanen zich, als door een Machtige Hand gedwongen, en dan richtte de Oude Boom zich weer op in den milden en bevruchtigenden zonneglans van nieuwe tijden. Herhaaldelijk was de hoop van dynastie en volk gericht op een klein kind — het laatste! — ja zelfs wel op een bij den dood des vaders nog ongeboren kind. En telkens vervulde het mysterie zich weer. Als de mannelijke linie uitstierf, dan was er een vrouwelijke, of een zijlijn, waardoor de dynastie zich handhaven kon. Als eenmaal een Oranje, door de ongunst der tijden gedwongen, den vaderlandschen grond had moeten verlaten, dan kwam zijn zoon onder het luide gejubel des volks, dat, kort misleid, tot het rechte pad weerkeerde, terug. Als een oude en grijze vorst al zijn zonen had zien sterven, èn zijn vrouw, en hertrouwde met een jonge Prinses, dan werd hem in zijn grijsheid nog het kind geboren, dat de historische taak zou voortzetten.

Waarlijk, het *is* een mysterie, een ondoorgrondelijk wonder, het verbond tusschen Oranje en Nederland, de handhaving der dynastie, waarvan wij nu gaan vertellen.

II.

WILLEM VAN ORANJE.

In het leven van onzen grooten Willem I vallen vrijwel scherp afgebakende perioden te onderkennen, die wij als volgt zouden kunnen aanduiden :

I. Willems jeugd als Graaf van Nassau te Dillenburg (1533—1545) ; II. Willem van Oranje als Nederlandsch edelman en wel *a.* als 's Keizers en 's Konings medewerker (1545—1559) en *b.* als opposant (1559—1567) ; III. Oranje als strijder en martelaar, eerst op den Dillenburg (1567—1572), later in de Nederlanden (1572—1584).

Op den 24en April 1533 is Willem op den Dillenburg geboren. Zijn ouders waren Willem de Rijke en Juliana van Stolberg, beiden in 1531 voor de tweede maal gehuwd [1]) : uit dit huwelijk werden 11 kinderen geboren (6 dochters en 5 zonen) waarvan Willem de oudste was. De ouders waren de zaak der Hervorming toegedaan. De moeder nog meer dan de vader, die, in 1530 Lutheraan geworden, nog langen tijd katholieke vormen en gebruiken handhaafde, maar die Lutheraan was in zijn hart en een hooge katholieke orde weigerde. Nassau zelf was trouwens meer en meer Luthersch gebied geworden. Op den Dillenburg is Oranje in een eenvoudig, vroom gezin, waarvan de leden zeer aan elkander waren gehecht, tusschen vele andere kinderen opgegroeid ; de te vroeg gestorven hoogleeraar Eekhof maakt in zijn historisch testament [2]) de aardige opmerking, dat de sterke familieband, die van jongs dit Nassau-gezin verbond, mede oorzaak is geworden van de vrijmaking der Nederlanden.

---

[1]) Willem de Rijke was eerst gehuwd geweest met de Nederlandsche edelvrouwe Walpurgis van Egmond en Juliana van Stolberg met graaf Philips van Hanau.

[2]) Prof. Dr. A. Eekhof, in *Stemmen des Tijds*, Januari 1933, bl. 264 e.v.

Overigens is, naar Prof. Van Schelven in zijn biografie heeft opgemerkt [1]), over deze jongensjaren van Willem niet veel bekend. Het zal wel een blijde en zorgelooze tijd zijn geweest in deze prachtige Duitsche landstreek. Wij weten, dat vader en moeder hem in vroomheid hebben opgevoed en toen hij in 1580 zijn beroemde *Apologie* schreef, zeide hij daarin :

„Aangezien wij van jongsaf in de Religie der Hervorming waren opgevoed, en onze vader daarbij heeft willen leven en sterven, hebbende hij de misbruiken in de kerken van zijn landen uitgeroeid, wie kan er zich dan over verwonderen, dat deze leer zoozeer in ons hart was gegrift en zulke diepe wortels had geschoten, dat zij te rechter tijd vruchten begon te dragen ? Want hoewel wij toen, door een lang verblijf aan 's Keizers Hof, en door den krijgsdienst, en ook omdat wij zoo weinig meevoeling hadden om in de religie recht onderwezen te worden, veel meer aan de jacht en aan de wapening en aan andere oefeningen van jonge heeren gedachten en die meer ter harte name dan 't geen tot onze zaligheid was belangende, hebben wij nochtans groote oorzaak om God te danken, dat Hij dit heilig zaad, 't welk Hij zelf in ons gezaaid hadde, niet heeft laten verstikken" [2]).

Uit deze woorden blijkt, hoe Oranje zich bewust was, dat het zaad van het Protestantsche geloof in zijn jeugdjaren op den Dillenburg in zijn gemoed was uitgestrooid. Lang verstikt, is het later welig opgeschoten.

Uit Willem van Oranje ontsproot dus een Protestantsch vorstenhuis, dat nooit van dezen godsdienst is afgeweken, al was, uiteraard, de een vuriger godsdienstig dan de ander. Hij was, daarnaast, van Nederlandschen stam. Reeds in het begin van ons volkslied heet het : „Wilhelmus van Nassauwe ben ik van Duytschen bloedt". Duytsch beteekent hier Nederlandsch, in tegenstelling tot Hoogduytsch (vgl. Neder-Duitsch Hervormde Kerk), en die uitlating kon Willem in den mond worden gelegd, omdat hij afstamde van den tak der Nassau's, waartoe ook Engelbrecht behoorde,

[1]) Prof. Dr. A. A. van Schelven, „Willem van Oranje", bl. 1 e.v.
[2]) Apologie, bl. 47.

die, gelijk wij gezien hebben, in 1504 met de Nederlandsche jonkvrouwe Johanna van Polanen was gehuwd. Uit deze lijn kwam Oranje voort ; zoo was hij van Neder-Duytschen, Nederlandschen bloede.

Het groote, ook voor ons vaderland zoo beteekenisvolle feit uit Willems blijde jeugd op den Dillenburg (waaromtrent, gelijk gezegd, weinig bekend is ; er bestaat zelfs geen portret uit zijn kinderjaren, behalve een houtsnede, op 12-jarigen leeftijd zittend te paard) was de opening van het testament van zijn neef René van Châlon, die hem al zijn bezittingen, waaronder het prinsdom Oranje, naliet. De jeugdige Graaf van Nassau werd daardoor eigenaar van een groote erfenis in de Nederlanden en in Frankrijk (ook de Baronie van Breda behoorde er toe), al bleek later, dat er heel wat schulden op rustten [1]). En die erfenis bracht tevens voor Willem den prinselijken titel mee. Prins van Oranje zou hij zich voortaan kunnen noemen. Hij was 11 jaar oud, toen hem dit ten deel viel. Maar nu bleek al spoedig, dat dit feit een zeer belangrijke verandering in zijn leven zou brengen. Karel V, de machtige vorst, en heer ook over de Nederlanden, moest het testament goedkeuren ; wel had hij René van Châlon toestemming gegeven zijn militair testament te maken, maar den inhoud er van kende hij niet en behoefde te worden bekrachtigd. Hij deed het, ondanks oppositie van zekeren kant, maar hij maakte er de zeer belangrijke bepaling bij, dat de jonge Willem zijn verdere opvoeding in de Nederlanden, aan het Bourgondische Hof, zou ontvangen. Was dit op zichzelf al een teleurstelling voor de ouders, nog veel ernstiger voor hen was het feit, dat dit besluit beteekende een opvoeding in den Roomsch-Katholieken godsdienst. Want het Hof was natuurlijk Roomsch, en al waren in dien tijd de verhoudingen nog niet zoo scherp toegespitst als later [2]), toch zal er gebeden en gestreden, toch zal er geworsteld zijn op den Dillenburg, waar men met zoo sterke over-

[1]) In het testament werd ook bepaald, dat, zoo de weduwe van René zou hertrouwen, Oranje haar 100.000 gulden moest uitbetalen. Dit deed zich in 1549 voor.
[2]) Van Schelven, t.a.p. bl. 4.

tuiging het Lutheranisme was toegedaan. Maar de Keizer was, ofschoon Willem de Rijke (deze bijnaam is een beetje zonderling, want Willem was volstrekt zoo rijk niet) een reis naar de Nederlanden deed om wijziging der beslissing te verkrijgen, onvermurwbaar. En toen moesten de ouders wel toegeven, wilden zij de erfenis niet aan hun zoon laten ontgaan. De Keizer had bovendien, om de Roomsche opvoeding te waarborgen, nog een andere bepaling gemaakt, namelijk dat een commissie van drie katholieken de voogdij over den jeugdigen prins zou uitoefenen.

Zoo vertrok de jonge Graaf Willem van Nassau in 1545, op 12-jarigen leeftijd, als Prins van Oranje naar de Nederlanden, om daar zijn verdere opvoeding en opleiding te ondergaan. Het devies in het wapen van Châlon : „Je Maintiendrai Châlon" werd door hem overgenomen : „Je Maintiendrai Nassau" [1]).

* * *

Stelle men zich het Nederland dier dagen vooral goed voor den geest.

De tijd der zelfstandige vorsten en gewesten in dit deel van Europa was voorbij. De vorming van een Bourgondisch Rijk had zich ook hier doen gevoelen. De Bourgondische macht naderde, ook deze gewesten werden allengs onderworpen en zoo maakten wij in het midden der 15e eeuw deel uit van den Bourgondischen Staat. Karel V, Koning van Spanje, was onze Landsheer. En er was hier ontstaan de Staat der Zeventien Nederlanden, der Zeventien Gewesten. Het huidige België en het huidige Nederland hoorden er toe. Deze Staat strekte zich uit van Friesland en Groningen in het Noorden tot Artois, Henegouwen, Namen en Luxemburg in het Zuiden. En in Brussel had de machtige Keizer, Karel V, zijn schitterend hof. In zijn naam oefende Maria van Bourgondië hier de Landvoogdij uit, doch zij werd, kort na Karels aftreden, onder zijn zoon Philips opgevolgd door Marga-

---

[1]) Voor het wapen zie men „Het wapen van Oranje-Nassau in zijn historische ontwikkeling", in het tijdschrift *De Nederlandsche Leeuw* van 1 Mei 1933.

retha van Parma. Deze landvoogdes was een onechte dochter van Karel V. Haar werd een Raad van Drie terzijde gesteld : Granvelle, bisschop van Atrecht, in 1561 tot kardinaal benoemd ; Viglius, voorzitter van den Geheimen Raad en Van Barlaymont, hoofd van den Raad van Financiën. De machtigste en de sterkste van deze drie was Granvelle. Hij was Margaretha's groote kracht en rechterhand.

Uiterlijk schitterend, maar in waarheid oppervlakkig, om niet te zeggen lichtzinnig, was het leven, dat aan dit Brusselsche Hof werd geleid. Alle ernstige historie-schrijvers erkennen dit. Zelfs het godsdienstig leven bleef geheel aan de oppervlakte. Diepte had het niet. Het bepaalde zich tot uiterlijke vormen en gebruiken en ceremoniën. Men typeert het als : de godsdienst der Nicodemieten, naar Nicodemus, den Joodschen wetgeleerde uit het Johannes-Evangelie, die 's nachts tot Jezus kwam, maar overdag niet. Men gaf zich over aan allerlei vermaken, en aan de liefde niet het minst. In dit milieu, zoo grondig verschillend met de ernstige, vrome sfeer van het eendrachtige gezin op den Dillenburg, werd de jonge Oranje — na eerst in Breda eenige jaren te hebben vertoefd — geplaatst. Hier werd hij, grondig onderwezen in allerlei wetenschap, krijgskunde en diplomatie, de zwierige edelman, zooals hij ons in de historie verschijnt. Rijk. Hij had bezittingen in Duitschland (zijn vader stierf in 1550), in Frankrijk, in de Nederlanden. Hij was gastvrij : vèr vermaard was zijn open tafel. Hij was levenslustig, opgewekt, bruisend ; hij sloot zich bij het leven van hier volkomen aan. Een godsdienstig mensch is hij in deze periode niet geweest. Wie beweert, dat Oranje in deze jaren katholiek was, faalt. Hij was het naar den vorm ; niet naar den geest. Hij was Nicodemiet. Protestant was hij evenmin. Wij hebben over deze periode een betrouwbaar getuigenis van hem zelf. In zijn *Apologie* erkende hij immers, gelijk wij reeds zagen, „dat wij aanvankelijk, ook omdat wij zoo weinig gelegenheid vonden ons in den Hervormden godsdienst te doen onderwijzen, meer aan de wapenen, aan de jacht en andere oefeningen van jonge Edelen dachten en die zaken ons meer ter

harte gingen dan onze zaligheid." In één woord : Oranje huilde met de wolven, die in het bosch waren. Hoewel hij, naar het getuigenis van ernstige historici, lang niet de ergste was onder de edellieden van zijn tijd, integendeel, deed hij toch dapper mee. Eten, drinken en vroolijk zijn werd zijn levensdevies in Brussel. Hij voerde een schitterenden staat, veel te duur, en kreeg schulden. Zeer talrijk was zijn personeel, wat al hieruit spreekt, dat hij op zeker oogenblik, toen bezuiniging dringend noodig bleek, niet minder dan 28 koks ontsloeg. Nog in 1565 was zijn chef-kok zóó vermaard, dat Philips hem vroeg, dien voor zijn eigen hof naar Spanje te zenden. Hetgeen dan ook gewillig geschiedde. Er is echter wel eens vermoed, dat de Koning dit verzoek deed, om van dien kok inlichtingen te krijgen over Oranje's leven.

In deze periode dacht Oranje niet of weinig aan de diepere, de hoogere dingen des levens. Het Lutheranisme vergat hij, en het katholicisme aanvaardde hij niet, al oefende hij sommige gebruiken hiervan uit. Toch zijn er uit die dagen wel brieven van hem bekend, waarin een zekere religieuze toon klonk.

Al staat het vast dat hij niet wat men noemt een lichtzinnigen levenswandel leidde, maar zich bij anderen nog gunstig onderscheidde, op zijn gedrag in deze jaren vallen toch, uit het oogpunt onzer huidige moraal, enkele aanmerkingen te maken, hoewel het het algemeen levensgedrag van den adel in dien tijd was.

Reeds op zijn 18e jaar trad hij in het huwelijk met de katholieke Anna van Egmont, die zijn bezittingen nog vergrootte, die hem twee kinderen schonk, doch reeds in 1558 stierf. Het was een rustig, gelukkig huwelijk. Oranje heeft daarna met enkele vrouwen in betrekking gestaan (bij Eva Elinx had hij een bastaard-zoon, Justinus), tot hij in 1561 hertrouwde met Anna van Saksen, dochter van den Protestantschen Keurvorst, die de moeder van den grooten Maurits (en van twee dochters) geworden is. Dit huwelijk, louter om staatkundige redenen gesloten (Oranje kende Anna zelfs niet) is een bron van leed en ongeluk geworden; geheel door

Anna's schuld. Wij komen er nog op terug. Dat Oranje *tijdens* één zijner huwelijken met andere vrouwen in verbinding stond, is — naar Van Schelven nog onlangs in het licht heeft gesteld — nooit bewezen : het is dan ook zoo goed als zeker niet waar.

„De Prins leefde het leven van den Grand Seigneur, die, als verreweg de meesten zijner standgenooten, zich om godsdienst weinig bekommerde. Maar met dit al blijft hij altijd boven het ordinaire type van den Nederlandschen edelman van dien tijd uitsteken. Hij laat zich in den grond niet bederven ; dit leven van kostbare drinkgelagen en van groote luxe, al mag hij er tijdelijk van genoten hebben, bleef voor hem bijzaak. Hoofdzaak wordt in zijn leven de politiek, het sterkst ontwikkelt hij zich als politicus" [1]).

Juist in verband met dit laatste is het van groot belang, dat hij meer en meer de gunst des Keizers verkreeg. Karel V gevoelde veel sympathie voor den jongen Prins van Oranje, en in de eerste jaren zijner regeering Philips II evenzeer. Tal van belangrijke benoemingen en opdrachten werden Willems deel. Hij werd op 22-jarigen leeftijd lid van den Raad van State (daarbij andere edelen passeerend), later stadhouder van Holland en Zeeland, Ridder van het Gulden Vlies, jagermeester van Holland, opperbevelhebber van het huurleger, meestrijdend in Karels legers tegen Frankrijk, en hij werd met voorname en vertrouwelijke zendingen naar het buitenland belast. Een benoeming tot gouverneur van Luxemburg sloeg hij af. En toen de Keizer in 1555 afstand deed van den troon, en de zaal binnenstrompelde, leunde hij op de schouders van den jongen Prins van Oranje ; wie onzer herinnert zich niet uit zijn schooljaren de desbetreffende plaat ? Dit alles bewijst, dat op dat oogenblik de jeugdige Willem van Oranje zich reeds een aanzienlijke positie in de Nederlanden had weten te verwerven. In die zeven jaren, verloopen sinds zijn vertrek van den Dillenburg, was hij een der voornaamste edelen van deze landen geworden.

---

[1]) Japikse, t.a.p., I, bl. 79.

Maar toen is, allengs, in dit leven de groote ommekeer gekomen. Toen werd het bewijs zichtbaar, dat God met Willem van Oranje bepaalde bedoelingen had.

Geeft ons volk er zich wel altijd voldoende rekenschap van, wat de gebeurtenissen, die gevolgd zijn, voor Oranje zèlf beteekenden ? Hij was een der aanzienlijkste edelen in de Nederlanden ; gevierd, rijk, hooge posities bekleedend. Het leven zou hem, naar den mensch gesproken, geven wat hij wilde en zonder eenigen twijfel kon hij van een glanzende toekomst voor zich en de zijnen zeker zijn. Maar vergelijk dan den jongen en schitterenden edelman, zooals hij in het midden der 16e eeuw leefde aan het Brusselsche Hof, met den berooiden, door vele zorgen gemartelden mensch, met den smartelijk-doorploegden kop, die ruim 30 jaar later viel onder moordenaarshand : hoe zult ge die tragische evolutie verklaren ? De verklaring ligt in dit woord van Oranje zelf :

„So laat ons dan t'samen met eendrachtigen herte ende wille de bescherminge van dit goede volk aangrijpen."

Oranje heeft, door een innerlijk, heilig moeten gedreven, en als zoodanig instrument in Gods hand, de bescherming van de Nederlanden aangegrepen, de verdediging van ons „goede volk" tegen Spanje. Dit was de hoogere opdracht, die hij te vervullen had. Hij heeft haar vervuld ten einde toe. Hij is onze Kampioen geworden, onze Martelaar, onze Bevrijder.

De gronden voor Oranje's houding en politiek lagen in het beleid van Philips, die zijn vader, Karel V, was opgevolgd. Philips was veel fanatieker, in geen enkel opzicht conciliant, en, bezield met den geest der Contra-Reformatie, had hij zich ten doel gesteld de „ketterij", den Protestantschen godsdienst, in deze gewesten volledig uit te roeien. Streng en onbarmhartig waren zijn maatregelen, streng en onbarmhartig zijn plakkaten tegen de ketters. En hierbij ontzag hij zich niet, de rechten en privilegiën der steden en der edelen met voeten te treden, en hun functie te miskennen. Om beide redenen groeide er in Oranje, en in hem niet alleen, verzet tegen Philips. Het laatste woord in het Wilhelmus is „gerechtigheid". Het was het éérste in Oranje's leven.

Hij wenschte de rechten en de privilegiën van dit volk, zijn Staten en zijn edelen, door Philips gehandhaafd te zien, hij voelde een groeienden afkeer van de felle vervolgingen om des geloofs wille, waarin de politiek van Philips zich meer en meer toespitste. Wanneer deze den Raad van State slag op slag bij zijn beslissingen passeert en hem nergens in kent, staat Oranje op het punt met andere edelen afstand te doen van het lidmaatschap, als protest daartegen. Dit is de eerste eigenlijke daad van verzet. Maar Philips, wel inziend wat dit zou beteekenen, weet hem nog te weerhouden. Toch groeit in Oranje onweerstaanbaar de opposant. In den Raad van State en elders is hij de stille leider van het verzet der edelen. Als Philips, in het land gekomen, een vergadering van den Raad bijwoont, staan de afgevaardigden van verschillende Staten op, leggen getuigenis van trouw jegens den landsheer af, maar vragen om de Spaansche troepen uit de Nederlanden terug te nemen en komen op tegen de onmenschelijke maatregelen jegens de ketters. Met diepe gramschap hoort Philips dit aan. Wanneer hij dan in 1559, terugkeerend naar Spanje, op de reede van Vlissingen op zijn schip staat, en de edelen hem uitgeleide doen, en nog even het protest der Staten ter sprake komt, voegt Philips aan Oranje het woedende woord toe : „Niet de Staten, *maar gij!*" Inderdaad. Oranje was de leider. Hij bezielde, hij inspireerde. Op dit vertrek van Philips heeft het woord betrekking, dat Oranje later in zijn *Apologie* schreef :

„Wij willen ook bekennen, dat de Koning, toen hij op het punt stond uit Zeeland naar Spanje te vertrekken, ons uitdrukkelijk beval vele eerzame lieden, die verdacht werden ketters te zijn, te doen sterven en dat wij zulks niet hebben willen doen, doch daarentegen deze lieden hebben laten waarschuwen."

Hier werd met groote openhartigheid erkend, dat hij Philips daadwerkelijk bestreed.

Willem is in zijn opvattingen jegens de politiek van Philips krachtig bevestigd, en heeft haar eerst recht doorzien, tijdens het beroemde gesprek, dat hij in 1559 had op een rit in het

Bosch van Vincennes met Hendrik II, Koning van Frankrijk. Het was tijdens dezen rit, dat de Koning (vermoedelijk in de overtuiging verkeerend, dat Oranje tòch reeds op de hoogte was) hem begon te spreken over het voornemen van Philips, om de ketterij in de Nederlanden zoo grondig mogelijk en met de scherpste middelen uit te roeien. Oranje, tijdens dit gesprek bijzonder opmerkzaam, liet niets van zijn gevoelens blijken, maar — zooals hij later zelf in zijn *Apologie* heeft verklaard — tijdens dit gesprek is zijn voornemen, om voor de zaak der Nederlanden met alle macht op te komen, bevestigd en versterkt. Hij voert dan ook, als stadhouder van verschillende gewesten, de plakkaten van Philips tegen de ketters niet uit en heeft hierbij verschillende andere edelen aan zijn zijde. In een brief aan Philips keert hij zich scherp tegen Granvelle, die in Nederland aartsbisdommen en 15 bisdommen wilde stichten. Hij wijst er den Koning op, dat nog steeds de Raad van State wordt gepasseerd, dreigt nogmaals met ontslag van vele edelen, wijst — ook met andere motieven — Granvelle als het groote struikelblok aan. En, zoo waar, hoezeer Philips in zijn hart tegenover Oranje staat, hij durft het verzet van hem en de anderen niet zonder meer trotseeren. Granvelle, de roode kardinaal, wordt teruggeroepen. Later, in den banvloek, zal deze zich daarover wreken.

In dezen tijd ongeveer valt Oranje's tweede huwelijk met Anna van Saksen (dochter van den Keurvorst Maurits van Saksen) met wie hij in Augustus 1561 in Leipzig in het huwelijk treedt.

Als wij hierover schrijven, raken wij een moment uit Willems leven aan, dat geestelijk niet zonder donkere kanten is. Dit huwelijk, dat hem zelf nieuw bezit opleverde, werd door Oranje stellig met staatkundige bedoelingen gesloten : hij meende er zich aanhang door te verwerven onder de Duitsche Luthersche vorsten. Want Anna, die hij niet eens persoonlijk kende, was Luthersch. Maar zou zij dan in Brussel niet in katholieken zin moeten leven ? Aan haar familie deed hij de positieve belofte van niet, beloften, die hij zelfs

op schrift stelde, ook ten aanzien van eventueele kinderen en hun opvoeding, en hij voegde er bij dat hij zelf Luthersch gevoelde. Maar aan Philips en Granvelle verzekerde hij, dat zijn gemalin in Roomschen zin zou leven, dat hij daarvoor zou zorgen en gewaagde hij van „onzen waren katholieken godsdienst". Ook dateert van dit oogenblik zijn oppervlakkig gezegde, dat hij zijn vrouw liever ridderromans zou laten lezen dan den Bijbel, een opmerking echter, waarin meer bravour dan overtuiging klonk. Dit alles is Oranje later zeer kwalijk genomen, ja, tot op den huidigen dag wordt het tegen hem uitgespeeld. Vrijwel alle ernstige historie-schrijvers erkennen de dubbelzinnigheid van Willem bij dit tweede, zuiver om staatkundige redenen gesloten huwelijk. „Inderdaad," — zegt Knappert — „hier hebben wij een donkere periode in zijn geestelijk leven, maar ook hier geldt het : niet hij staat het hoogst, die nimmer zondigde, doch die uit de laagte oprees naar het licht" [1]). In ieder geval blijkt uit deze dingen met stelligheid, dat Oranje's godsdienstig gevoel in deze jaren zeer zwak was. De invloed van het milieu had zijn werking uitgeoefend. Maar de huwelijksfeesten in Leipzig waren meer dan schitterend : er waren 5500 gasten, en Willem vertrok met een stoet, die niet minder dan 1100 paarden telde. Zoo gelukkig echter als Willems korte eerste huwelijk was geweest, zoo ongelukkig werd dit tweede, waaraan gewijdheid en liefde totaal ontbraken ; wij zullen later zien, dat Anna zich misdroeg en haar man verliet. Willem heeft er toen veel verdriet van gehad.

*
* *

In de volgende jaren groeide het verzet in de Nederlanden tegen Philips' onbarmhartig en eenzijdig beleid, en het verzet in de Staten niet het minst, geregeld aan. Oranje was de erkende leider. Maar Philips ging zijn gang, zich niet storend aan protesten en de rechten der Staten met

---

[1]) Prof. Dr. L. Knappert — Willem I, bl. 16.

voeten tredend. En zoo kwam dan eindelijk het indrukwekkende, het sensationeele, het beroemde oogenblik : Oranje's groote rede in den Raad van State op den Oudejaarsdag van het jaar 1564.

De Raad van State is, onder leiding van Viglius, en in aanwezigheid van de landvoogdes, bijeen, om de instructie op te stellen voor Egmont, die naar Spanje zal gaan om den Koning nogmaals verzachting van de plakkaten tegen de Hervormers te vragen, en matiging in zijn politiek. Reeds deze nieuwe stap is een nieuw symptoom. Maar men wil dan ook de termen der instructie zoo zacht mogelijk inkleeden, om den Koning niet te ontstemmen. Dan vraagt Oranje, die lang heeft zitten luisteren, het woord. Zachte termen? Doekjes voor het bloeden? Neen. In een urenlange rede betoogt hij, onder groeiende spanning en onrust, dat het nú met alle aarzeling uit moet zijn; dat men den Koning duidelijk moet zeggen wat men wil.

„De bloedplakkaten" — zegt hij — *„moeten gematigd worden. Het volk zal de vervolgingen ter wille van het geloof niet langer verdragen. En hoezeer ik zelf katholiek ben, zoo kan ik niet goedkeuren, dat Koningen, die toch even menschelijk zijn als wij, heerschen over het geweten van hun onderdanen en hun de vrijheid van geloof en godsdienst onthouden. Zoo en niet anders wensch ik, dat onze Koning zal worden ingelicht, opdat wij nu eindelijk weten wat wij van hem mogen verwachten".*

Krachtig, hartstochtelijk bijna, klinkt het woord van den jongen edelman. Egmont en Hoorne vallen hem geestdriftig bij; de Landvoogdes is zenuwachtig; Van Barlaymont, de president van den Raad van Beroerte, verontwaardigd; Viglius krijgt, thuisgekomen, een beroerte, als gevolg van de ondervonden emoties.

Maar Oranje's wil zegeviert; de vrijheidsheld, de heros, is op dezen dag in zijn volle gestalte opgestaan.

Men zal goed doen er zich rekenschap van te geven, dat Oranje hier niet *bewust* bewogen werd door een bepaalde godsdienstige overtuiging. Zijn verklaring, dat hij katholiek was, beteekent in de diepte niets, want hij was, naar wij

weten, slecht een *vòrm*-katholiek. Bovendien was de eisch van gewetens- en geloofsvrijheid, dien hij hier stelde, zeer bepaald *anti*-Roomsch. Doch al waren dan in Oranje de nieuwe (d.i. de oude) Lutheraansche gevoelens aan het woelen, uitgesproken of zelfs maar overtuigd protestant was hij op dit moment nog niet. Zien wij goed, dan werd Oranje hier door tweeërlei bewogen. Ten eerste door den drang zijner innerlijke persoonlijkheid, door wat Prof. Knappert genoemd heeft het Erasmiaansche, het christelijk-humanistische in zijn wezen, dat heel zijn politiek allengs doordrenkte. Ten tweede door zijn afkeer van het vorsten-absolutisme, dat Philips' beleid kenmerkte. Had hij al niet jaren vroeger personen in stilte doen waarschuwen omdat men hen wilde vervolgen ? Hij wenschte vrijheid ; vrijheid voor *den mensch* en vrijheid voor *den Nederlander*. In het stellen van den eisch der geloofsvrijheid had Oranje definitief met het katholicisme afgedaan : op den bodem van dien eisch zou zijn nieuwe geloofsovertuiging groeien. En dan mag er ook nog op gewezen worden, gelijk Oranje zelf herhaaldelijk heeft gedaan, dat hij niet bewust handelde *als opstandeling*. Hij wenschte dit niet te zijn. Hij wilde getrouw blijven aan den Landsheer. Maar hij vroeg van dezen en van diens lasthebbers in deze gewesten een rechtvaardig beleid, erkenning van de vrijheden zijner onderdanen, godsdienst- en gewetensvrijheid vooral. Japikse noemt die rede van Oranje, die niet eens in haar geheel bekend is, „een algemeen regeer-programma, dat het Nederlandsche element tot grooteren invloed probeerde te helpen en dat vrijheid van geweten predikt", en hij vervolgt :

„In dit programma staat Willem van Oranje principieel tegenover Philips, die van Spanje uit op zijn wijze de Nederlanden wil regeeren en gebruiken voor zijn doeleinden, die naar vorsten-almacht streeft en de alleenheerschappij der katholieke kerk wil handhaven. Vooral op dit laatste moet de nadruk worden gelegd. In latere jaren is gebleken, dat de Koning tot toegeven op zuiver politieke punten groote bereidheid toonde, maar op dat van den godsdienst heeft hij

nimmer getergiverseerd. Juist daarom is de Nederlandsche opstand in den grond der zaak bovenal een godsdienststrijd, want in de Calvinisten, die in hun geloof evenmin van toegeven wilden weten, vond Philips zijn sterkste tegenstanders." [1])

Hoe hevig de indruk van Oranje's optreden ook was, evenals de bijval der edelen, de zending van Egmont naar Spanje (hij moest niet alleen verzachting van de plakkaten vragen, maar ook nog andere zaken, b.v. de bijeenroeping der Staten-Generaal) had geen succes. Philips was niet te vermurwen. Het resultaat was zelfs onverwacht-vijandig. Want nadat Egmont in Spanje zoo ongeveer met een kluitje in het riet was gestuurd, kwam het wáre antwoord van Philips in den vorm der beruchte brieven uit het Bosch van Segovia van 17 en 20 October 1565. De Landsheer weigerde iedere verzachting der plakkaten, integendeel, er moest met groote gestrengheid worden opgetreden, desnoods diende men de doodvonnissen dan maar in het geheim te volbrengen. Maar Philips' vertegenwoordigers durfden een zoo scherpe toepassing toch niet meer aan. Zelfs de Landvoogdes aarzelde, en toen op 5 April 1566 het bekende „smeekschrift der edelen" was ingediend (bij deze gelegenheid sprak Van Barlaymont minachtend van gueux, bedelaars, waaruit het woord geuzen ontstond), liet zij dit door een deputatie naar den Koning brengen en ondertusschen op eigen houtje een verzachting der plakkaten ontwerpen. Het volk bespeurde de aarzeling; het maakte daarvan gebruik; het schepte nieuwen moed. Aan alle kanten won het protestantisme terrein, maar terwijl het in Duitschland vooral het Lutheranisme was, dat zich verbreidde, was het in de Nederlanden meer het Calvinisme. Zelfs keerden vele Calvinisten, naar den vreemde uitgeweken, in dezen tijd naar het vaderland terug. Hierbij moet er echter uitdrukkelijk op worden gewezen, dat ook vele katholieken het beleid van Philips afkeurden en eendrachtig met de

---

1) Japikse, t.a.p. I, bl. 83/84.

Calvinisten (die een minderheid vormden, maar zich zeer krachtig roerden) strijd voerden voor vrijheid en voor godsdienstvrede. Maar Philips, hoewel zich den schijn verleenend dat hij bereid was tot toegeven, gaf in het geheim zijn instructies tot de meest scherpe maatregelen. De Landvoogdes echter bleef aarzelen en durfde tegen de edelen met hun aanhang niet krachtig optreden.

Toen kwam die jammerlijke gebeurtenis, de Beeldenstorm. In tal van plaatsen in het Zuiden en later ook in het Noorden, bestormde het volk de Roomsche kerken en vernielde er de beelden. Schatten gingen verloren. Oranje keurde dit in zijn hart diep af en trad aanstonds krachtig tegen de bedrijvers op. Zoo krachtig zelfs, dat hij enkele beeldenstormers liet ophangen. Dit toonde, hoe het hem ernst was met zijn afkeuring van dergelijke ruwheden (hij zou het later opnieuw toonen tegenover de Geuzen), waarvan hij werkelijk niets moest hebben en waarvan hij trouwens zeer wel begreep, dat zij zijn groote zaak zouden schaden. Nu toonde zich een verschil, dat ook al vroeger eenigszins aan den dag was getreden en ook later telkens blijken zou : Oranje was in het minst niet onverdraagzaam en zeer velen der Calvinisten van die dagen waren het wèl, en critiseerden Oranje's optreden tegen de beeldenstormers met groote bitterheid. In zekeren zin viel hij bij hen in ongenade, gelijk hij dat ook bij Philips al gevallen was. De „ preciezen" en de „rekkelijken". Later zou Oranje's rekkelijke tolerantie-politiek sterk aan den dag treden. Terecht is de opmerking gemaakt, dat hij daardoor in zijn tijd lang niet populair was. Doch hoe krachtig ook Oranje's afkeuring van deze gebeurtenissen was, zij dreven Philips, die allang voornemens was met een leger naar de Nederlanden te trekken, tot een krachtig besluit : hij zond den Hertog van Alva om de ketters tot rede te brengen, hen te onderwerpen, en alle sporen van den nieuwen godsdienst uit te roeien. Doch Alva zou niet alleen de ketters komen straffen, doch ook de edelen, die de zaak der ketters hadden gediend. In de rijen dier edelen trad weifeling in. Zelfs de

Anna van Egmond

Anna van Saksen

Charlotte de Bourbon

Louise de Coligny

Prentenkabinet Rijksuniversiteit, Leiden

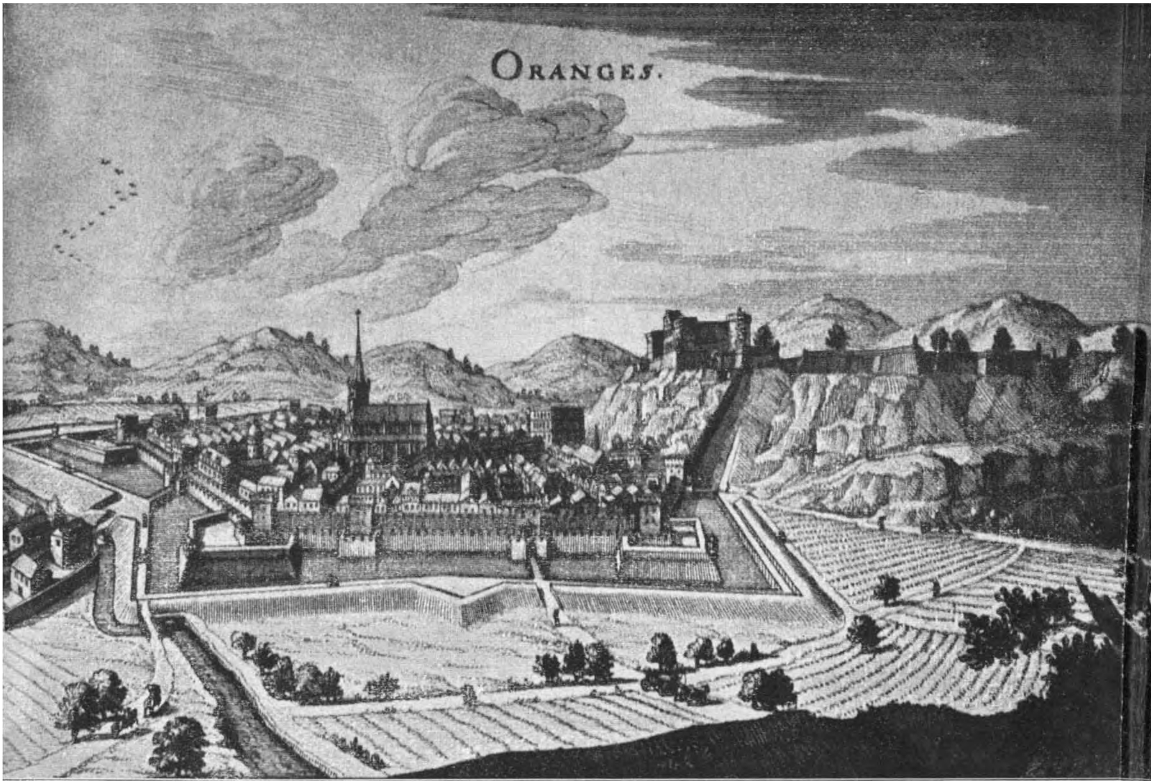

HET PRINSDOM ORANJE IN DE 16E EEUW

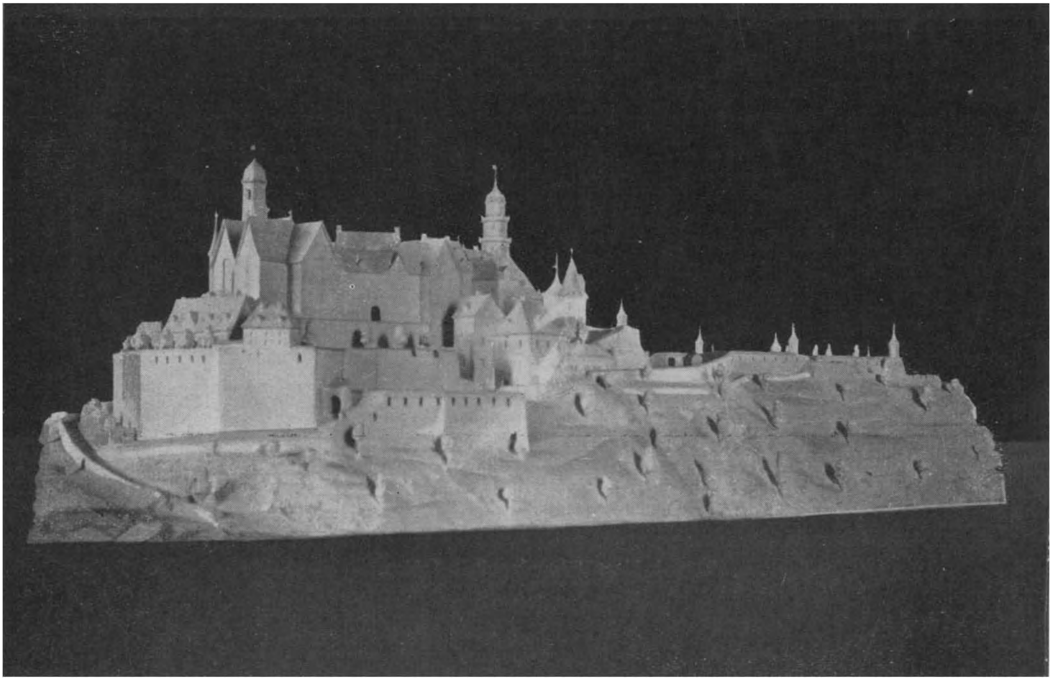

Foto Gerard den Hertog

MAQUETTE VAN HET SLOT DILLENBURG Westzijde met o.a. Tuighuis en bolwerk „De scherpe hoek"

besten onder hen wenschten, ná den Beeldenstorm, en met Alva's komst in het vooruitzicht, den Koning niet af te vallen. Als Margaretha (door den Beeldenstorm eerst tot moderatie bereid, doch later naar den uitersten kant gejaagd) hun vraagt, *nogmaals den eed van trouw jegens den Landsheer af te leggen*, geven zij daaraan gehoor. Zelfs Egmont. Zelfs Hoorne. Oranje ook? Neen. *Oranje weigerde.* Hij wilde en kon niet huichelen. Hij wilde en kon de zaak der Nederlanden niet verlaten. Dit was een groot besluit van hem. Hij stond eenzaam in dit oogenblik. Maar dapper.

Men stelle zich zijn positie op dit oogenblik voor. De Koning is fel tegen hem. De Calvinisten zijn hem vijandig gezind, omdat hij niet volledig aan hun zijde staat, den Beeldenstorm onderdrukte en hun (om een slachting te voorkomen) in Maart 1567 belette, uit Antwerpen Jan van Thoulouse, bij Austruweel door de Spanjaarden verslagen, tegemoet te snellen. Eén onzer geschiedschrijvers vertelt zelfs dat toen een Antwerpenaar „een geladen cinkroer op Oranje's borst stellende, zeide: „Gij eerlose en schelmse verrader zijt oorsake van dit spel en dat onse broeders daarbuiten worden vermoort" [1])." Zóó valt het fanatieke Calvinistische volk hem af. En toch is hij *de eenige*, die den nieuwen eed van trouw aan Philips weigert. Een Moedige is hij. Maar een Eenzame ook. Wat blijft hem anders over dan te wijken? Vele Calvinisten gingen de grenzen over, hij ook. Op 1 April 1567 verliet hij Antwerpen, op weg naar Breda, op weg naar den Dillenburg. Zijn zaak scheen verloren. Maar welk een zegen is het, *dat hij wijkt.* Egmont en Hoorne vallen weldra op het schavot. Hij zou ook gevallen zijn, als hij gebleven was. Maar hij wijkt. En wordt onze Bevrijder. „Prince sans terre" hij, „Comtes sans tête" Egmont en Hoorne. Maar het land is terug te winnen.

Op dit oogenblik beging hij als vader een fout, die hij later diep heeft betreurd. In Leuven studeerde zijn oudste zoon: Philips Willem. Zijn dochter Maria nam hij mee

---

[1]) Bor, „Oorlogen", I, pag. 157.

naar Duitschland terug, maar zijn zoon liet hij in Leuven. Toen hij later bemerkte, hoe Alva optrad, zond hij snel een koerier, om Philips Willem te halen. Te laat. Alva had hem reeds opgelicht en naar Spanje gevoerd. Vader en zoon hebben elkander nooit teruggezien; de zoon werd een overtuigd katholiek, maar vol eerbied jegens zijn vader en toen in later jaren zich in zijn tegenwoordigheid een Spanjaard een oneerbiedige opmerking jegens Prins Willem veroorloofde, sloeg hij hem met één slag neer.

En zoo keerde Oranje, de zwierige, levenslustige, rijke edelman (toen vèr van rijk) in 1567 als een banneling, doch met een vrij groot gevolg, op het kasteel terug, waar hij geboren was. Over Nederland sloeg reeds de walm der brandstapels. Maar de Protestanten gingen met psalmen op de lippen de treden van het schavot op.

* * *

Op den Dillenburg vond Oranje zijn trouwe, sterke moeder, weduwe reeds sinds 1550, de vrouw, die voor onzen vrijheidsstrijd van zoo groote beteekenis is geweest, omdat zij haar zonen er voor offerde en omdat zij in haar brieven, in verschillende jaren aan Willem in de Nederlanden geschreven, haar gróótsten zoon voortdurend aanmoedigde tot volharding. Zonder Juliana van Stolberg is de strijd van Willem van Oranje bijna niet denkbaar; zoolang er een volk van Nederland bestaat, moet het de vereering en de dankbaarheid voor Juliana van Stolberg in de ziel voelen branden.

Twee feiten zijn in dezen nieuwen Dillenburg-tijd voor Willem van Oranje van groote beteekenis geweest: zijn *religieuze verdieping* en zijn besluit *tot den gewapenden opstand* tegen Philips.

Het is in dezen tijd, dat Oranje zich geestelijk ontwikkelt van een naam-katholiek tot een overtuigd protestant: eerst Lutheraan, later Calvinist. Als hij in de stilte van het oude kasteel is teruggekeerd, gaat hij zich bezinnen op zijn geloof, en dàn schiet het zaad op, dat, naar zijn eigen getui-

genis, in zijn jeugd op dienzelfden Dillenburg in zijn ziel is gestrooid. In Juni 1567 schrijft hij aan den Landgraaf van Hessen : „Wij zouden van ganscher harte begeeren tot sterking en bevestiging van ons gemoed den tijd, dien wij hier buiten onze Nederlandsche graafschappen doorbrengen, te besteden met het lezen en hooren uitleggen der Schrift." De Landsgraaf stuurt hem lectuur en de theoloog Nicolaas Zell komt naar den Dillenburg, om Oranje te onderwijzen. De oppervlakkige, geestelijke periode van Brussel is voorbij. In strijd en tegenspoed wordt 's Prinsen geest gevormd, gelouterd, gestaald. Hij stelt zich ernstig en getrouw van het protestantisme en van den Bijbel op de hoogte; hij laat zich voorlichten door bekende predikers; hij heeft — wat van groote beteekenis is — omgang met bekende Hugenoten, wier worstelstrijd in Frankrijk hem sympathiek is, allereerst met den grooten Hugenoot admiraal Gaspard de Coligny, wiens dochter hij op het eind van zijn leven zal huwen. Hunner voelt hij zich verwant. Zijn verzet tegen geloofsonderdrukking en geloofsvervolging krijgt duidelijker vorm. Gesprekken met zijn moeder, die de zaak der Hervorming hartstochtelijk is toegedaan, zullen zeker wel invloed hebben gehad.

En dan : het besluit tot den gewapenden opstand, door hem in Maart 1568 genomen en door heel zijn familie geestdriftig gesteund. Terwijl de Nederlanden krimpen en kreunen, wordt hier op den Dillenburg tot den opstand besloten. In staatkundig opzicht is dit het belangrijkste besluit in zijn leven geweest. Staat hij op tegen Philips? Oranje heeft dikwijls beweerd, dat hij niet tegen den Koning, maar tegen zijn lasthebbers streed. Dit argument ging echter niet geheel op ; de lasthebbers, en zeker Alva, handelden in Philips' naam. En Alva, „de ijzeren hertog", die naar zijn eigen woord, dit „volk van boter" wel eens even kneden zou, vond Oranje op zijn weg, en liet zich spottend over hem uit. Maar Granvelle kende Oranje beter dan Alva, en toen de kardinaal in den vreemde de tijding vernam, dat Egmont en Hoorne onthoofd waren, zeide hij : *„Zoolang Oranje niet*

brandt, is er nog niets gewonnen". Hij zag goed. En Oranje brandde niet, tenzij van verlangen om de Nederlanden te bevrijden. Oranje besloot tot den gewapenden opstand met het dubbel doel : de *staatkundige* en de *geestelijke* vrijheid der Nederlanden. In zijn beroemde *Justificatie* heeft hij, als het ware voor de geheele wereld, dit optreden gerechtvaardigd. Hij handelde uit „defensie en noodweer" en wenschte op te komen voor de vrije verkondiging „des suiveren woords Gods" en tegen „tyrannie van vreemde regeerders". En in een brief aan de Staten-Generaal schreef hij :

„Soo roepe ick God Almagtig tot getuighe, dat ick deze en geene andere reden tot dezen oorloghe hebbe, dan dat 1e alle decreten, door welk de consciëntien en wetten geweld aengedaen wordt, vernietigd werden, en dat elck een, die het gelieft, de vrijheid hebbe de leer van de Profeten, van Christus ende Apostelen aen te nemen, en 2e dat de naem van Inquisitie voor eeuwig uitgeveegt werde".

In overeenstemming hiermede verklaarde hij zich wel openlijk voor het protestantisme, en voor de vrije prediking daarvan, maar hij beloofde al dadelijk den roomsch-katholieken evenzeer vrijheid en bescherming.

Smartelijk was hem in deze levensperiode de ervaring van zijn tweede huwelijk. Anna van Saksen bleek niet alleen een onhandelbaar en ontrouw karakter en een vrouw die hem bedroog, maar (nadat op 14 November 1567 Maurits geboren was, die Protestantsch werd gedoopt) zij verliet hem zelfs en liep van den Dillenburg weg ; in 1577 is zij krankzinnig gestorven. Te voren echter hadden de betrokken overheden verklaard, dat het huwelijk als ontbonden kon worden beschouwd en in 1575 hertrouwde Oranje met Charlotte de Bourbon, een jonge, uit het klooster ontvluchte protestantsche, die hem 6 dochters schonk en hem innig was toegedaan.

De geloofsverdieping, die allengs bij Oranje was ingetreden, bleek later duidelijk, toen hij op 9 Augustus 1573 aan Sonoy, een van de geuzenaanvoerders, die hem vroeg, of hij niet met den een of anderen potentaat een verbond

tegen Alva had aangegaan, dit beroemde antwoord gaf :

„Gij schrijft ons, dat men u soude laten weten, of wij oock met eenigen groten, machtigen Potentaat in vasten verbande staan. Waarop wij niet laten en willen ulieden voor antwoorde te geven, dat aleer wij oit dese sake ende beschermenisse der Christenen en andere verdrukten in desen lande aengevangen hebben, wij metter aller-oppersten Potentaet der Potentaten alsulx vasten verbond hebben gemaekt, dat wij geheel versekert zijn, dat wij en alle degene vastelijk daarop betrouwe, door sijne geweldige en machtige hand ten lesten noch ontset sullen worden".

Het is omstreeks 1569, dat het Wilhelmus ontstaat, waarvan dichter en componist nog steeds onbekend zijn.

In de jaren, die volgden na het groote besluit om met de wapenen tegen Alva op te treden, is Oranje al dadelijk gebleken op welke ontzaglijke moeilijkheden hij zou stuiten, en had hij alle reden om het vermaarde woord te spreken : „Ik behoef niet te hopen om te ondernemen en niet te slagen om door te zetten." Op den Dillenburg zèlf leefde men geestdriftig met hem mee : heel het gezin wijdde zich, met de edele moeder aan het hoofd, aan den vrijheidsstrijd der Nederlanden. Maar waar geld en hoe manschappen te krijgen ? Al 's Prinsen bezittingen in de Nederlanden waren door Alva in beslag genomen. En de gestrengheid, waarmee hij optrad, was onmenschelijk. Hij had trouwens gezegd, „liever over een geruïneerd dan over een kettersch land te regeeren". Het is een duidelijk woord, dat Hooft sprak, toen hij schreef : „De galgen hingen gerigt, de raden, de staten, de boomen aan de wegen stonden verladen met lijven, gewurgd, onthalsd, gebarnd" [1]). Is het wonder dat de schrik er in zat en dat het arme volk der Nederlanden niet tot opstand durfde komen, al had Oranje het besluit genomen ? Maar voor hem was de geringe hulp, die hij uit deze gewesten kreeg, niet beslissend. In tal van brieven, aan zijn agenten geschreven, gaf hij te kennen, dat zijn besluit

[1]) P. C. Hooft, Historiën, bl. 120.

rotsvast stond en dat hij zou doorzetten. Zijn eigen vermogen offerde hij op, hij wierf troepen, om er Alva mee te bestoken, en knoopte connecties aan met de Duitsche keurvorsten, om van hen hulp te verkrijgen. „Tal van Calvinisten, gedachtig aan het gebeurde van 1566, namen tegenover hem nog zekere reserve in acht. Ook de eerste geldmiddelen voor het voeren van den strijd kwamen grootendeels van buiten de Nederlanden. De twee belangrijkste veldtochten van 1568 kostten Oranje ongeveer 1½ millioen gulden. Uit de Nederlanden kwam hiervan niet meer dan ƒ 12.000. Enkele uitgewekene edelen en enkele kleinere Duitsche vorsten brachten ƒ 250.000 bijeen. De rest werd betaald door Oranje en zijn Dillenburgsche verwanten, onder wie zich zijn oudste broeder Jan bij deze geldzaken vooral verdienstelijk maakte. Met dit al bleef de financieele zijde van meet af het zwakste punt in Oranje's handelingen [1])." Maar al spoedig bleek, wat nadien nog wel meer aan den dag zou treden, dat Willem geen groot veldheer was. Tegen Alva, en later tegen Parma, kon hij niet op. Hij was veel meer staatsman dan krijgsman. Een enkel feit, de overtocht over de Maas in 1568, moge zelfs Alva met verbazing hebben vervuld om de stoutmoedigheid er van, al spoedig kwamen groote tegenslagen. Drie veldtochten, die van 1568, van '70 en van '72, werden ondernomen, niet alle met hetzelfde doel en op dezelfde wijze, maar geen enkele er van is geslaagd, in weerwil van tijdelijke successen, en eenige malen moest de Prins met zijn leger door Frankrijk vluchten naar Duitschland, om aan de Spaansche krijgsmachten te ontkomen. Daarbij kwam dat Oranje met ontzaglijke financieele moeilijkheden te kampen had bij het aanwerven en betalen van huurlegers. Men zag in de Nederlanden zijn optreden wel met instemming aan en af en toe kwam er ook wel financieele steun, maar toch niet in voldoende mate, en daardoor geraakte Oranje in schulden, waarbij zijn schuldeischers het hem bijzonder moeilijk

---

[1]) Dr. I. H. Gosses en Dr. N. Japikse — Staatkundige Geschiedenis, bl. 338.

maakten. Ondertusschen drong Alva onze gewesten steeds verder binnen en veroverde stad na stad.

Smartelijk was het verlies, dat Oranje en zijn Huis trof in het sneuvelen van zijn eerst 28 jaar ouden broeder Graaf Adolf, „gebleven in Friesland in den slag", bij Heiligerlee : het eerste offer, dat Nassau aan de zaak der Nederlanden bracht. Er zouden er nog heel wat volgen.

Dat Oranje in deze bange en smartelijke jaren (wij zullen de krijgsverrichtingen en de afwisselende resultaten nu maar niet op den voet volgen en houden de groote lijn vast) onvervaard heeft volgehouden, is misschien de grootste verdienste van heel zijn leven geweest. Ieder ander zou het werk na zooveel tegenslagen er bij hebben neergegooid. Hij niet. Telkens beraamde hij nieuwe plannen.

Deze volharding werd beloond. De Calvinisten, zoowel die uitgeweken als die gebleven waren, begonnen zich krachtiger te roeren. Een geest van verzet ging ontvlammen, door Oranje uit Duitschland krachtig bewerkt en bevorderd. Daar kwam het sensationeele bericht, dat de Watergeuzen bij verrassing Den Briel hadden genomen : 1 April 1572. Eerstelinge der vrijheid ! Vlissingen volgt. Bergen wordt door Lodewijk veroverd, schoon later herwonnen. Oranje, die deze berichten met hartstochtelijke vreugde verneemt, ziet nieuwe kansen, nieuwe mogelijkheden en begeeft zich naar Holland, om er de leiding van den opstand te nemen ; Alva bevindt zich in de Zuidelijke Nederlanden. Op de Zuiderzee lijdt Spanje een fiksche nederlaag. En de Staten, die in Juli 1572 in Dordrecht bijeen komen, dragen hem het stadhouderschap van het gewest en ook van Zeeland en Utrecht op. Philips had hem daarvan nooit ontheven, maar het is begrijpelijk, dat Willem zich niet meer als stadhouder beschouwde. Nu krijgt hij het bewind uit de handen der Staten en hij aanvaardt het. Toch is de functie van den Prins niet altijd even duidelijk geweest ; het is of de Staten een beetje bevreesd waren hem te veel macht te geven en zichzelf daardoor in de schaduw te stellen. Het kostte nu al moeite, om onderling de bevoegd-

heden te regelen, en zoo zien we in '74 en '75 's Prinsen positie onder verschillende namen omschreven : stadhouder, gouverneur, regent, souverein, opperhoofd, maar ten slotte kreeg hij toch volledige macht en bevoegdheid in alle aangelegenheden, burgerlijk en militair. En die kwamen hem toe. Na 1581 heeft men den Prins de grafelijke macht willen geven, maar ook dit ging niet van een leien dakje, en bleef hangen. Hoe dit alles nu zij, Oranje was de ziel en de leider van den opstand.

En al dadelijk na de aanvaarding van het bewind blijft hij ook hier zijn levensstrijd getrouw. Hij pleit voor twee zaken, èn voor godsdienst- en gewetensvrijheid èn voor een bijeenroeping der Staten-Generaal, want Oranje wilde geen provincialisme, maar eenheid der gewesten en heel zijn politiek zal hierop gericht blijven. Wat hij ook wil is : orde. Hij treedt op tegen de Geuzen, die soms leelijk huishouden (een schande was de moord op de 20 priesters in Den Briel, de z.g. Gorcumsche martelaren, vooral het werk van Lumey), regelt het bestuur, regelt de rechtspraak, en krijgt zoodoende een groote macht. Marnix van St. Aldegonde, overtuigd Calvinist, wordt zijn secretaris en zijn trouwe, sterke steun.

De verandering van Oranje's uiterlijke positie is deze, dat hij nu niet meer een veldheer is, die met zijn legers tracht Alva hier en daar aan te vallen, neen, hij is een staatkundige leider en bestuurder geworden, werkend van een vast middelpunt uit : Holland.

Philips dacht intusschen niet aan opgeven, hoezeer het hem in sommige gewesten tegenliep. Alva werd teruggeroepen (zooals Granvelle in den strijd tegen Oranje gevallen was, zoo viel ook Alva), maar zijn opvolger hernam verschillende steden. Naarden werd uitgemoord. Haarlem, dat dapper had standgehouden, onderging een vreeselijk lot. En toen Lodewijk van Nassau van Duitschland uit verlichting poogde te brengen, werd hij bij Mook verslagen : 's Prinsen broeders Lodewijk, 36 jaar, en Hendrik, 24 jaar oud, sneuvelden. Weer vloeide Nassau-bloed voor de zaak

der Nederlanden. Hun lijken zijn nimmer gevonden. Roerend, maar sterk is wat Oranje na den dood zijner broeders schrijft : „Van droefheid weet ik nauwelijks wat ik doe, maar al kwamen wij allen te sterven en al werd dit arme volk geheel vermoord of verjaagd, behooren wij toch verzekerd te zijn, dat God de zijnen niet verlaat." Welnu, het Nassau-bloed had niet vruchteloos gevloeid. Van Alkmaar begon de victorie. Leiden werd ontzet. En hierdoor, en na den val van Middelburg, ook in 1574, werd de positie van Holland en Zeeland gered. Doodziek lag de Prins te Rotterdam, toen hij het bericht van Leidens verlossing vernam, maar, nauwelijks hersteld, gaat hij er heen, wordt er door de uitgeteerde Leidenaars met snikkend gejubel ontvangen. Later schonk hij aan Leiden de thans zoo beroemde Universiteit, als loon voor de betoonde dapperheid. „Niet zoozeer om de wetenschap te bevorderen, als wel om aan de (Hervormde) Kerk een seminarie van kundige en waardige leeraars te bezorgen, had Prins Willem haar (de Universiteit) opgericht. Zij moest voor het protestantsche Holland worden, wat voorheen voor het katholieke Nederland de Universiteit van Leuven was geweest ; naar het voorbeeld van deze werd te Leiden het onderwijs in rechten en in geneeskunst aan dat der godgeleerdheid toegevoegd. Doch de hoofdzaak bleef niettemin de vorming van gereformeerde predikanten"[1]). Op 8 Februari 1575, toen de vrijheidsstrijd nog in vollen gang was, werd de Universiteit feestelijk geopend. De Prins kon er niet bij zijn, omdat hij in beslag werd genomen door de vredesonderhandelingen, welke tusschen Spanje en de Nederlanden waren geopend. Zij mislukten. Philips bleef er op staan, dat de Roomsche godsdienst als de eenig-ware en officieele zou worden erkend, maar de Nederlanden, Oranje voorop, vroegen godsdienstvrijheid. En die wilde de Koning niet geven.

Dit laatste brengt ons vanzelf op 's Prinsen positie ten aanzien van den godsdienst.

Meer en meer is hij in deze jaren het Calvinisme gena-

[1]) R. Fruin — Tien jaren uit den Tachtigjarigen oorlog, bl. 297.

derd, zoowel uit staatkundig inzicht als uit persoonlijke godsdienstige overtuiging. Bij de Luthersche Duitsche vorsten vond hij onvoldoenden steun; in het Calvinisme vond hij kracht, moed, zelfbewustheid, hardnekkig verzet. Allengs werden de meeste Nassauers Calvinist. De Prins, met zijn scherpen blik, zag hoe het Calvinisme stand hield. De verdiensten van de Calvinisten in onzen grooten vrijheidsstrijd kunnen dan ook moeilijk worden overschat. Zij hebben Willem van Oranje gesteund met groote trouw. Verdraagzaam waren zij in die dagen lang niet altijd; zij hebben Oranje, die zelf meer „rekkelijk" was dan „precies", gedwongen bepaalde plakkaten, met name ook tegen de Roomschen, te onderteekenen, waar hij in zijn hart tegen was. Maar dat zij in en voor ons vaderland de Reformatie wonnen en handhaafden, en daarmede ook voor onze latere vrijheden werk deden van onvergankelijke beteekenis, staat vast. Trouwens, zij deden dat niet alleen hier, maar ook in andere landen. Zij kenmerkten zich door een groote vastheid van overtuiging. „In aantal" — zegt Fruin — „waren zij (ten tijde van Oranje) slechts een kleine minderheid; zonder al te blijkbare overdrijving kon men (nog) in 1587 beweren, dat de gereformeerden niet meer dan een tiende deel der bevolking van Nederland uitmaakten. Maar de vastheid van hun overtuiging, hun onwankelbaar vertrouwen in de goddelijkheid hunner zaak, hun onbedwingbare moed en volharding verzekerden aan hun kerk den voorrang en de heerschappij". Volgens Bakhuizen van den Brink was „het Calvinisme de hoogste ontwikkelingsvorm van het godsdienstig-staatkundig beginsel der zestiende eeuw". En Fruin getuigt nog, dat het Calvinisme overal den vijand weerstond: „In Zwitserland, in Frankrijk, in Nederland, in Schotland, in Engeland, overal waar het protestantisme zich door het zwaard moest vestigen, is het het Calvinisme geweest dat den strijd gewonnen heeft. Nauwelijks heeft het zich in ons land vertoond, of het neemt er den voorgrond in" [1]).

[1]) T.a.p. bl. 260 e.v.

Bij deze richting sloot Oranje, die reeds in 1568 Calvinistische veldpredikers in zijn leger had, en allengs den invloed der Calvinistische Hugenoten onderging, zich meer en meer aan. Was het tactiek of overtuiging ? Beide. Vaak is het eerste beweerd, te meer, daar de Prins inderdaad niet altijd in godsdienstige zaken duidelijk was geweest. Maar Van Schelven beantwoordt de vraag, of 's Prinsen overgang tot het gereformeerd protestantisme „oprecht" moet worden genoemd of „een ter wille van politieke doeleinden gegeven schijnvertooning" stellig in eerstgenoemden zin [1]). Fruin zegt : „Oranje werd overtuigd, dat het Calvinisme de ware christelijke religie was" [2]). De uiterlijke overgang heeft in 1573 plaats : dan neemt hij voor het eerst in een gereformeerde gemeente deel aan het Heilig Avondmaal. Merkwaardig genoeg staat niet met zekerheid vast wáár : te Delft of te Dordrecht. Voor laatstgenoemde plaats pleit, dat Bartholden Wilhelmi, Dordtsch predikant, op 23 October 1573 in een brief voor de Hollandsche gemeente te Londen melding maakt van 's Prinsen gang naar het Avondmaal en het „een genade" noemt. In ieder geval : de Prins is Calvinist en staatkundig leider der Calvinisten geworden. Krachtiger dan ooit staat hij aan het hoofd van den opstand. Dit beteekent echter niet, dat hij het in alles met de Calvinisten eens was. Zij waren in die dagen sterk onverdraagzaam en hevig anti-Roomsch, „precies", en de Prins was tolerant, „rekkelijk". Oranje wilde vrijheid van godsdienst, ook voor de katholieken, waarvan trouwens zeer velen krachtig aan den opstand deelnamen ; de Calvinisten, den toon aangevend in de Staten, wilden dit niet en vaardigden plakkaten uit tegen de Roomschen en hun godsdienst, die Oranje om staatkundige redenen en om de leiding te behouden in den vrijheidsstrijd wel *moest* teekenen, maar waarmede hij het in zijn hart volstrekt oneens was. Men heeft hem deze houding, tot op heden toe, van katholieke zijde zeer kwalijk genomen,

---

[1]) Van Schelven —Willem van Oranje's Geloof en Godsdienst-politiek", bl. 17.
[2]) Fruin — Verspreide Geschriften, II bl. 343.

maar men vergat dat Oranje zijn beleid in dit opzicht ondergeschikt *moest* maken aan den grooten strijd om de vrijheid der Nederlanden, die nog altijd niet was bereikt, en waarvoor hij de Calvinisten onafwijsbaar noodig had. Zijn eigen geloofsovertuiging was door alle moeilijkheden heen verdiept en versterkt. Telkens legt hij getuigenis af van zijn rotsvast geloofsvertrouwen. Het is in deze jaren dat hij het woord gebruikt, reeds vroeger vermeld, waarin hij verklaart met den Potentaat der Potentaten een vast verbond te hebben gesloten.

„Kracht put hij uit zijn eigen, nu tot volrijpheid gekomen, persoonlijkheid ; kracht put hij ook uit zijn geloof, uit zijn groot Godsbetrouwen, dat zich ontwikkeld heeft uit de verdieping van zijn religieus bewustzijn en hem de beste bemoediging en den grootsten troost schonk in de overgroote moeilijkheden, die hij had moeten overwinnen. Zij hadden hem van een Grand Seigneur te Brussel en te Breda gemaakt tot een op eenvoudigen voet levenden, armen stadhouder van Holland, die voorloopig zijn onderkomen vond in het St. Aagtenklooster te Delft, want het Binnenhof was te onveilig, omdat Den Haag niet ommuurd was" [1]).

*
* *

Ja — zie het verschil tusschen den rijken, aanzienlijken, van vreugde en levenslust tintelenden edelman uit zijn Brusselschen tijd en den armen, berooiden stadhouder van die zeventiger jaren, ziel en leider van den grooten vrijheidsstrijd der Nederlanden. Wij kennen zijn uiterlijk van vele schilderijen. Dan ziet zijn zorglijke kop ons aan, zooals die in zijn laatste levensjaren werd geschilderd, door Key, door Van Mierevelt en anderen. Vroeg oud was hij. Het leven trok voren in zijn gelaat. Diep-ernstig, starend zijn de oogen. Hij draagt op die afbeeldingen het bekende kalotje ; ook zijn haar is verdwenen. Als ge dien zorglijken kop ziet, kunt ge u dan voorstellen, dat Oranje een der

---

[1]) Japikse, t.a.p. bl. 101.

zwierigste, levenslustigste edelen in de Nederlanden was geweest? Zijn tintelend oog trok toen ieder aan; zijn blonde haardos woei in den wind; hij was een vermaard ridder. Maar, zooals alles wat hij had, offerde hij ook zijn uiterlijk in den vrijheidsstrijd voor ons. „Lijf en goet al te samen heb ick u niet verschoont." Zoo werd hij vroeg oud; vroeg vervallen.

De kunst was, na 1574, om Holland en Zeeland vast te houden. Hier heeft zich het verzet geconcentreerd. Maar het doel van Oranje was en bleef de gezamenlijke opstand, de eenheid tusschen, de vereeniging van alle gewesten. Toen er in het Spaansche leger (Don Juan van Oostenrijk was Landvoogd geworden, doch werd na niet langen tijd door Parma en Matthias vervangen) zich teekenen van tweedracht begonnen te vertoonen en de kans schoon leek, om ook ginds den gevreesden vijand te verdrijven, begaf Oranje zich, door de Staten-Generaal uitgenoodigd, naar het Zuiden, waar hij (welk een verschil met zijn aftocht 9 jaar vroeger!) in 1576 met gejuich werd ontvangen. Schitterend was zijn intocht in Brussel, waarbij voor het eerst het Wilhelmus werd gespeeld. Vrouwen vielen op de knieën en vroegen hem toch vol te houden. Maar de toestand liet zich hier mooier aanzien dan hij was; de Spanjaarden drongen op: vrij spoedig achtte Oranje het beter, Brussel te verlaten en zich in Antwerpen te vestigen, waar toen ook de zetel der Regeering kwam. Hij scheen in deze jaren zijn ideaal, Noord en Zuid, protestant en katholiek te vereenigen in den strijd tegen Spanje, te bereiken bij de Pacificatie van Gent (1576), gevolgd door de Unie van Brussel, maar deze pogingen zijn niettemin mislukt, ook door den toestand in het Zuiden, waar de samenwerking tusschen Calvinisten en katholieken niet slaagde. Het oogenblik kwam, waarop Zuid en Noord zich zouden scheiden: de Unie van Atrecht bracht de Zuidelijke, de Unie van Utrecht de Noordelijke gewesten afzonderlijk bijeen, beide in 1579. Dat Oranje, ziende hoe zijn groote poging, de Generale Unie, mislukte, toen in ieder geval de Noordelijke

gewesten tot eenheid wist te bewegen, is een blijk van zijn staatmanswijsheid. Doch bij deze poging heeft zijn broeder Jan van Nassau hem groote diensten bewezen. Jan (geb. 1535) is de eenige der zonen uit het edele Nassau-gezin, die niet voor de vrijheid der Nederlanden is gevallen, maar hij heeft onzen gewesten toch zeer groote diensten bewezen. Toen de Unie van Utrecht tot stand kwam was hij stadhouder van Gelderland. Twee jaar later legde hij deze waardigheid neer en vertrok naar Duitschland, waar hij 8 October 1606 is overleden. Hij was een veel feller Calvinist dan Willem en heeft zich met diens politiek van tolerantie, van verdraagzaamheid en gewetensvrijheid, nooit kunnen vereenigen.

De Unie van Utrecht, aangenomen als Grondwet voor den Staat der Vereenigde Gewesten, was niet alleen van belang op zichzelf, maar ook omdat zij ging in de richting van Oranje's ideaal : tolerantie, godsdienstvrede, godsdienstvrijheid. Zij toch bevatte de bepaling, „dat een ieder particulier in sijn religie vrij sal moegen blijven ende dat men niemant ter cause van de religie sal moegen achterhaelen ofte ondersoucken". Hier staat de geestelijke vrijheid zwart op wit. Een overwinning. Wij onderzoeken nu niet, of zij aanstonds in de practijk is erkend, en volledig toegepast (dit is zij niet ; het ging ook niet zoo gemakkelijk ; het moest groeien), maar hier stáát ze dan toch, hier is dan toch het groote, voorschrift der geestelijke vrijheid in dat voorname staatsstuk der Nederlanden vastgelegd. Intusschen bleven de moeilijkheden groot, en het was een bitter oogenblik voor Oranje, toen hem in het midden van 1580 de banvloek van den Spaanschen koning trof, een besluit, door Philips 15 Maart van dat jaar onderteekend. Parma was er tegen geweest, maar Granvelle, van wraak vervuld, wist den Koning tot dezen stap te bewegen. In dit besluit werd Oranje genoemd „de eenige pest der Christenheid" ; hij werd vogelvrij verklaard en de moordenaar zou rijkelijk worden beloond en in den adelstand worden verheven. Het infame stuk spaarde zelfs de edele Charlotte de Bourbon

niet. In overleg met de Staten-Generaal heeft Oranje op dezen banvloek geantwoord in zijn beroemde *Apologie*, die 13 December 1581 verscheen, en die door hem in samenwerking met enkele vertrouwden, o.a. zijn hofprediker Villiers, werd opgesteld. Het is een ernstig, waardig, aangrijpend stuk, door Prof. Knappert genoemd „Oranje's testament en afscheidsgroet, een kostbare nationale erfenis". Oranje weerlegt hierin de beschuldigingen van Philips, en zegt tot de Nederlanders :

„Ware het Gods wil, dat onze eeuwige verbanning of onze dood Ulieden verlossen kon van zooveel kwaad en ellende als ik, naar zijn zeggen, over U heb gebracht, hoe aangenaam zou deze verbanning ons zijn en hoe gaarne zouden wij zulk een dood willen lijden . . . . Wat is de reden, waarom wij al onze goederen hebben prijs gegeven ? Was het om ons daardoor rijker te maken ? . . . . Waarom hebben wij onze broeders verloren ? Was het om andere te vinden ? . . . . Waarom hebben wij zoo langen tijd onzen zoon in gevangenschap gelaten ? Is het in Uw macht ons een anderen te geven of hem weer tot ons te voeren ? . . . . Waarom hebben wij ons leven zoo dikwijls gewaagd ? Welk loon voor ons onafgebroken streven en werken ten behoeve van Ulieden konden wij anders verwachten dan datgene wat wij begeerden : U, zoo noodig met opoffering van ons leven, een vrijheid te koopen ? Zoo gij dan gelooft, Mijne Heeren, dat ons vertrek of onze dood Ulieden dienen kan, wij zijn bereid U te gehoorzamen. Zendt ons slechts heen. Gebiedt ons te gaan tot het einde der wereld en wij zullen het gewillig doen. Ziet, hier is ook ons hoofd, waarover geen Vorst of Potentaat eenige macht heeft, doch alleen gij. Doet daarmede wat U goed dunkt tot Uw welvaren en tot heil der gemeenschap . . . . Wat kan ons ter wereld aangenamer zijn, dan doodelijk gehaat te worden door onze vijanden, die tevens de vijanden zijn van ons vaderland, en aldus uit hun eigen mond een loffelijk getuigenis te ontvangen van de trouw, waarmee wij onze landslieden hebben gevierd en van de standvastigheid, waarmee

wij ons tegen de tyrannie hebben verzet? .... Zij hebben ons een ongezochte gelegenheid geschapen om ons te verantwoorden en in breeden kring, tegenover de geheele wereld, de rechtvaardigheid en de billijkheid van onze ondernemingen te verdedigen ...."

Welnu, tegenover de wereld is deze *Apologie* de verdediging van Oranje's en Nederlands groote en heilige zaak.

Gelukkig, in zekeren zin, heeft Juliana van Stolberg het uitvaardigen van den banvloek over haar oudsten zoon niet meer behoeven te beleven. Op 18 Juni 1580 is zij, 76 jaar oud, op den Dillenburg gestorven, „nalatende 123 kinderen en kleinkinderen, een moeder en profetes in Israël" [1]). Welk een nakomelingschap, en toch stierf zij in eenzaamheid. Drie van haar zonen waren gesneuveld, Willem was aan zijn taak gebonden in de Nederlanden en Jan, uit Gelderland naar zijn geboorteland terugkeerend, kwam te laat. Zoo stierf zij eenzaam, maar als een volk, als zoodanig, aan heiligverklaringen deed, dan zou deze vrouw door Nederland heilig verklaard moeten worden. Vroom en vastberaden, de zware slagen des levens met schier bovenmenschelijke kracht trotseerend, heeft zij haar grooten zoon bezield in zijn strijd voor onze vrijheid, hem tevens voortdurend wijzend op Gods woord. Eere, eeuwige eere zij haar nagedachtenis!

En zoo lag daar dan de banvloek, over Oranje uitgesproken. Wat deden de Staten-Generaal? Niets? Integendeel. Iets zeer belangrijks. Hun antwoord op Philips' daad was, *dat zij hem afzwoeren als vorst*. Op 26 Juli 1581 verklaarden zij hem vervallen van de regeering over deze gewesten, zegden zij hem de gehoorzaamheid op. Een daad, die toen niet nagelaten heeft ook internationaal beduidenden invloed te oefenen, een moedige en waardige daad, zonder ophef, maar met kenmerkende karaktervastheid en vrijheidsliefde verricht. Het is typisch, en daar mag nog wel eens op gewezen worden, dat het feit van de afzwering van Philips

---

[1]) Knappert, t.a.p., bl. 73.

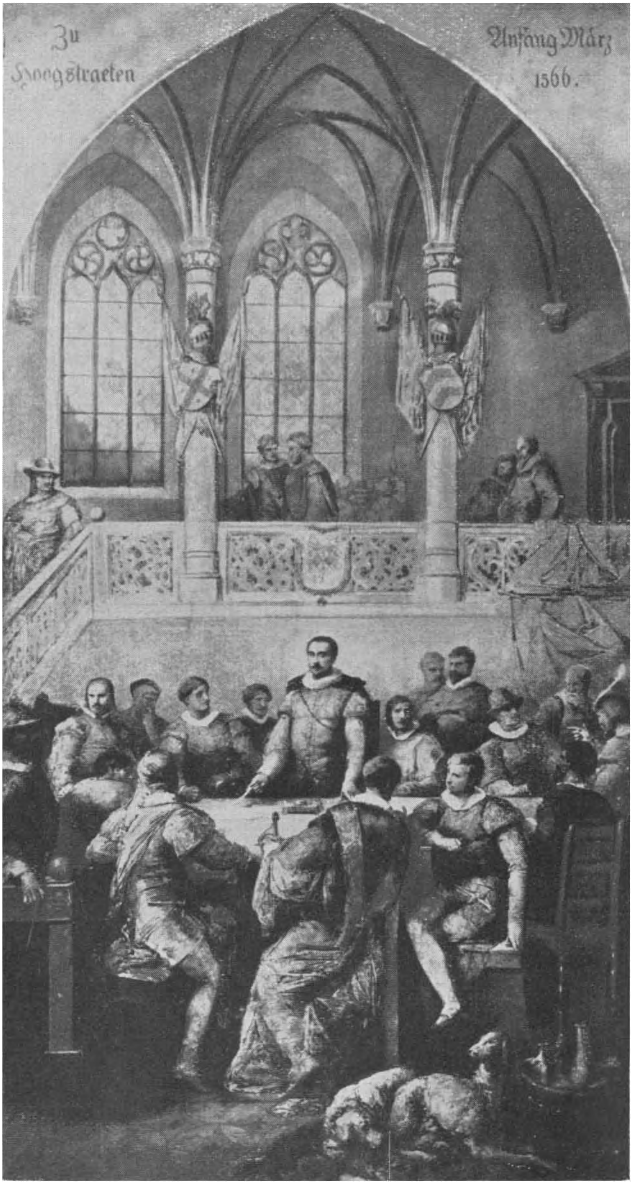

Foto Gebr. Richter, Dillenburg

PRINS WILLEM I TE MIDDEN DER NEDERLANDSCHE EDELEN

Wandschildering in den Wilhelmsturm te Dillenburg

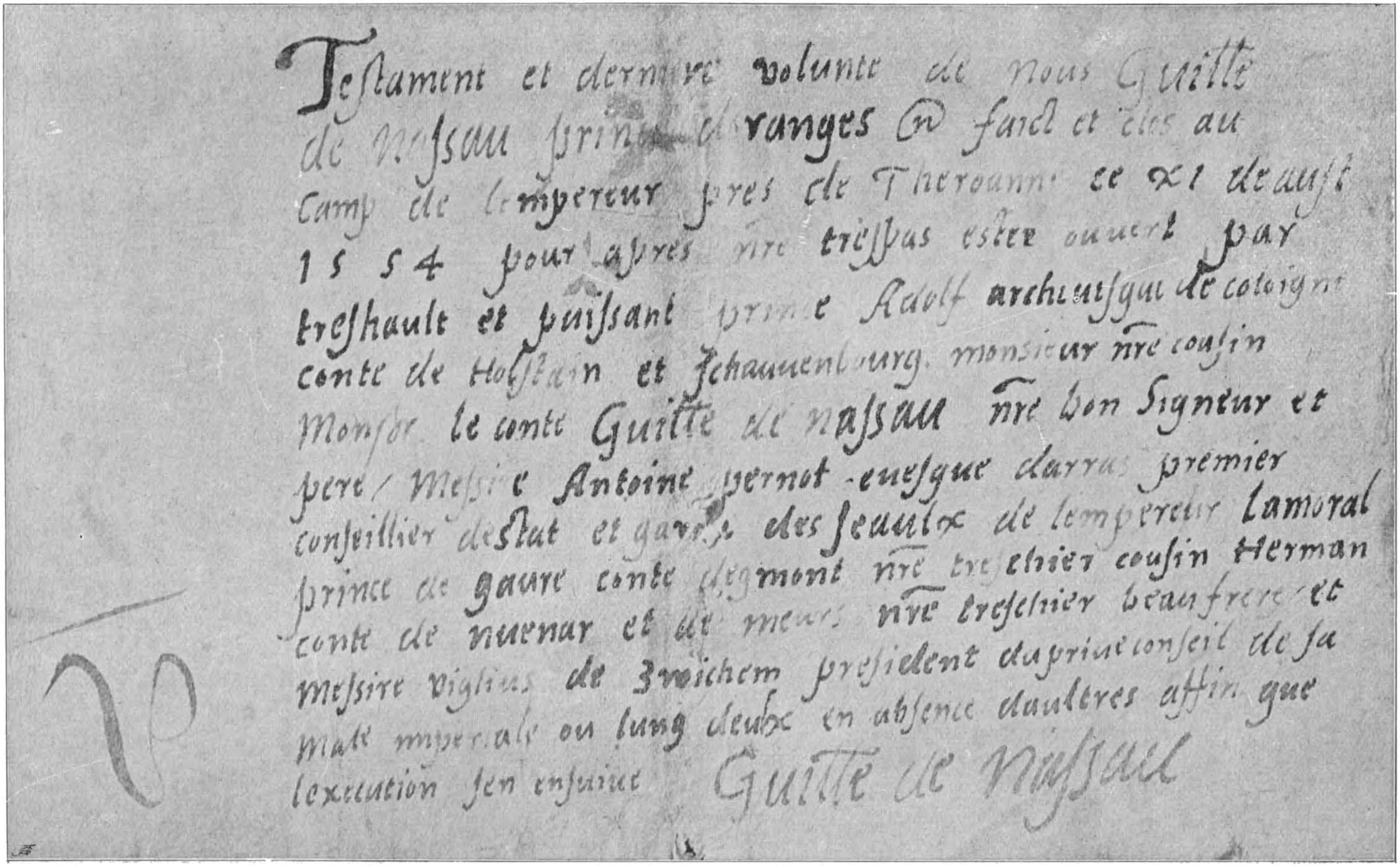

Testament et derniere volunte de nous Guille
de Nassau prince dOranges faict et clos au
camp de lempereur pres de Therouanne ce XI daoust
1554 pour apres nre trespas estre ouvert par
treshault et puissant prince Adolf archevesque de coloigne
conte de Holstain et Schauuenbourg monsieur nre cousin
Monsr le conte Guille de Nassau nre bon Signeur et
pere / Messire Antoine perrenot evesque darras premier
conseillier destat et garde des seaulx de lempereur Lamoral
prince de gaure conte degmont nre treschier cousin Herman
conte de nuenar et de meurs nre treschier beaufrere et
messire Viglius de Zwichem president du prive conseil de sa
Mate imperiale ou lung deulx en absence daultres affin que
lexecution sen ensuive Guille de Nassau

Testament van Prins Willem I

door de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden een beteekenis heeft gehad, *welke over het algemeen door ons volk onvoldoende wordt besefd.* Wanneer wij het over de verovering van onze onafhankelijkheid hebben, denken wij bijna altijd aan het jaar 1813, en zeker niet ten onrechte, na de Fransche overheersching, maar het is toch jammer, dat de beteekenis van 26 Juli 1581 in de schaduw is geraakt, want voor onze vestiging als waarachtig vrij volk is die dag van onschatbare en onvergankelijke beteekenis geweest. Men doet beter te spreken van de „verlaetinghe" van den Spaanschen Koning, dan van afzweren (er *was* immers geen eed van trouw afgelegd) en daarom heeft het desbetreffend stuk der Staten-Generaal dan ook den naam gekregen van „Plakkaat van Verlatinge". Welnu, de zeer bekwame, veel te vroeg gestorven Roomsche hoogleeraar Van der Grinten schreef eens:

„Staatsrechtelijk heeft de verlatinge van Philips II geleid tot den zelfstandigen, van geen vreemd gezag afhankelijken statenbond der souvereine Nederlandsche Gewesten" [1]).

Zeker, er zouden àndere groote dagen, andere groote besluiten en hervormingen volgen, van bijzondere waarde voor de eenheid en de vrijheid onzer gewesten, maar uit dat oordeel van den historicus en staatsrecht-kenner Van der Grinten ziet men reeds, van hoe vitale beteekenis de daad van 26 Juli 1581 voor ons vaderland, voor ons vrije, zelfstandige volk is geweest. Een daad voorts, welker motiveering volkomen lag in de lijn van Willems vrijheids- en tolerantie-politiek. De Staten-Generaal zeggen dat „een Prince van den lande, van Godt ghestelt, is hooft over sijne ondersaten om deselve te bewaren ende beschermen van alle onghelyck, overlast ende ghewelt" ; zij betoogen dat Philips echter zijn onderdanen onderdrukt en als slaven behandelt, en optreedt als een tyran, en daarom verlaten zij hem, zeggen zij hem op ; zij willen niet onderdrukt zijn ; zij willen vrijheid, als vrije menschen.

Er is met den inhoud van dit Plakkaat van Verlatinge

---

[1]) Prof. Mr. Dr. J. H. P. M. van der Grinten — Verspreide Opstellen, bl. 5 e.v.

iets merkwaardigs gebeurd. Groen van Prinsterer heeft er later de aandacht op gevestigd [1]). De in het stuk genoemde motieven namelijk zijn alle van *staatkundigen* aard, maar in werkelijkheid waren ze evenzeer van *godsdienstigen* aard : de Calvinisten konden zich vooral hierom met de afzwering vereenigen, omdat het onder Philips „onmogelijk" was — zegt Groen — „God naar Zijn Woord en Wet te blijven dienen", m.a.w., omdat er geen godsdienstvrijheid was. Waarom is dit in het Plakkaat niet uitdrukkelijk tot uiting gekomen ? Om de Roomschen niet af te stooten. *Daarom* werden de staatkundige motieven op den voorgrond geschoven. Maar : het beginsel der geestelijke vrijheid, welke men verlangde, speelde ook bij de Verlatinge, dus bij de vestiging van onzen staat, een zeer belangrijke rol.

Intusschen gingen Oranje's politiek en positie er niet op vooruit. Kennelijk begon het den Zuidelijken gewesten aan lust en kracht en moed, vooral ook aan eendracht te ontbreken. Meer en meer werd de opstand, de strijd in het Noorden geconcentreerd : in de Zuidelijke provincies bleef Spanje trouwens aan de winnende hand. Toen werd, in Maart 1582, de eerste poging gedaan om Oranje te vermoorden. Het was de Spanjaard Jean Jaureguy, die in Antwerpen op hem schoot en hem trof achter het rechteroor. De Prins (die aanstonds aan Marnix, zijn secretaris, opdroeg consideratie met den aanvaller te doen betrachten en hem, als hij dan moest sterven, niet te pijnigen) herstelde, maar indirect maakte de moordenaar een ander slachtoffer, namelijk 's Prinsen vrouw, Charlotte de Bourbon. Deze heeft Oranje weken en weken lang, nacht en dag, met zooveel innige zorg en toegewijde kracht verpleegd, dat het haar toch al wat verzwakte levenskracht te zwaar werd. Enkele maanden na den aanslag stierf zij ; ons volk moge haar aandenken in gezegende herinnering bewaren. Ook nu weer is Oranje niet lang ongetrouwd gebleven. Zijn kinderen hadden een moeder noodig, hij een gemalin

---

[1]) Mr. G. Groen van Prinsterer — Ongeloof en Revolutie, bl. 150.

die hem ter zijde zou staan. Hij vond deze een jaar later in Louise de Coligny, dochter van den beroemden Hugenoot, Admiraal Gaspard de Coligny. Louise had, in den bloedigen Bartholomeus-nacht, niet alleen haar vader, maar ook haar eersten gemaal, De Teligny, zien vermoorden. Dat zij den berooiden, in zwaren strijd gewikkelden Prins haar hand schonk, was een moedige en opofferende daad.

Oranje heeft in 1583 het Zuiden weer verlaten en zich in Delft gevestigd.

Allengs bleek trouwens, dat de Zuidelijke gewesten meer en meer de veerkracht tot volhouden misten. Parma behaalde er groote overwinningen, en eindelijk sloot het Zuiden een afzonderlijken vrede met Philips. Dit beteekende de finale scheiding tusschen Zuid en Noord, en was als zoodanig voor Oranje en zijn politiek een zeer groote teleurstelling. Zijn levensplan van een Generale Unie was nu vrijwel definitief mislukt.

Maar . . . . het Noorden ? Hoe stond het daar ? Was de toestand daar zoo schitterend ? Geenszins. Het begon er zelfs donker uit te zien. In het Noorden en in het Oosten drongen de Spaansche legers op, in de hand gewerkt door het verraad van Rennenberg in Groningen en dat van Willem van den Berg, Jan van Nassau's opvolger, in Gelderland. Op verzoek der Staten trad Oranje ook als stadhouder van Friesland op, maar de situatie buiten Holland, Zeeland en Utrecht bleef in hooge mate precair. Meer en meer had Oranje in latere jaren aansluiting bij Frankrijk gezocht (hoewel dit lang geen algemeene instemming vond) en de Hertog van Anjou, broeder van den Franschen Koning, kwam te hulp, doch met weinig succes. Evenzeer als vroeger zijn beroep op de Duitsche vorsten vruchteloos bleef, eveneens bleef zijn beroep op Frankrijk zonder krachtige uitwerking, en het vervreemdde een deel zijner medestanders van hem.

Oranje keerde dan met zijn gezin in Holland terug. Hier werd op 28 Februari 1584 Frederik Hendrik geboren, de zoon van Willem en van Louise de Coligny. Op 12 Juni

werd de kleine Oranje, die later onze groote Stedendwinger zou worden, gedoopt. En nog geen maand later, op 10 Juli, voltrok zich het groote drama, dat de Nederlanden beroofde van hun Bevrijder : toen had de banvloek, door Philips over den Zwijger uitgesproken, succes.

Op dien dag zit Willem des middags om 2 uur aan tafel met zijn gemalin, drie van zijn dochters, Marie, Anne en Amélie (de laatste was pas 3 jaar), zijn zuster, de gravin van Schwartzburg en den Burgemeester van Leeuwarden, Rombert Uhlenburgh, die hem (Oranje is immers stadhouder van Friesland) is komen raadplegen. Dan wordt François Guyon bij hem aangediend. Deze man was al eenige dagen vroeger bij den Prins geweest ; onder valsche papieren — want zijn eigenlijke naam is Balthazar Gérard — heeft hij zich toegang weten te verschaffen, voorwendend een geestverwant van Oranje te zijn. In werkelijkheid is hij fanatiek-Roomsch, en van plan aan den banvloek te voldoen. Doch hij heeft 's Prinsen omgeving al vroeger voor zich weten te winnen, kreeg een zekere vertrouwenspositie en is nu aan Oranje namens den gezant van Nederland in Frankrijk de boodschap van Anjou's overlijden komen brengen. Op zichzelf al een tegenslag voor Oranje. Deze heeft Guyon (die van geld, hem door den hofprediker Villiers welwillend verstrekt, een pistool en kogels heeft gekocht) beloofd, dat hij een paar dagen later zijn paspoort voor Frankrijk kan komen halen. Nu komt hij, op 10 Juli, en wacht in de gang, onder aan de trap. Louise de Coligny heeft hem gezien, vertrouwt hem niet, en geeft uiting aan haar vrees.

Maar Oranje is argeloos. Hij verlaat de eetzaal, daalt de trap af.

Drie schoten knallen.

Willem stort neer. Zijn verwanten snellen toe. „Mijn God, mijn God, heb meelij met mij en met dit arme volk," zoo stamelt hij. Maar zijn allerlaatste woord was dit niet. 's Prinsen zuster, de gravin van Schwartzburg, heeft ons de verzekering nagelaten, dat zij, haar mond aan zijn oor,

gevraagd heeft : „Stelt gij uw ziel in de handen van Jezus Christus?" en dat hij daarop, nauw hoorbaar, geantwoord heeft : „Ja". Toen stierf hij.

Hollands vrijheidsheld was gevallen als martelaar. En snikkend bij zijn lijk stond de edele Louise de Coligny, die in den Bartholomeusnacht haar vader en haar eersten man had zien vermoorden en die nu haar tweeden gemaal zag neerschieten.

Het spreekt vanzelf, dat deze lafhartige moord in het land diepe ontroering en verslagenheid wekte. Maar onder de Roomschen was er — het dient gezegd te worden — toch ook wel vreugde. Blind voor de waarheid, dat Oranje ook voor *hun* vrijheden gestreden had, zagen zij in hem allereerst den ketter. „Daarom vierden de Bossche kanunniken dadelijk na den moord het bedrijf met een Te Deum" [1]). Maar de moordenaar, wat gebeurde er met hem? Hij onderging een vreeselijk lot. Hij trachtte te ontkomen, struikelde en werd gegrepen. Gedurende drie dagen verhoord, toonde hij geen berouw. Men deed hem verschrikkelijke en onmenschelijke kwellingen aan (iets, wat Oranje zelf nooit zou hebben gewild) en reeds op 14 Juli werd van het Delftsche stadhuis het doodvonnis aan hem voltrokken. Wij zullen geen beschrijving geven van de ongehoorde folteringen, waaraan hij ook toen blootstond; hij werd zelfs gevierendeeld, het hoofd werd hem afgeslagen en tentoongesteld. De Koning keerde aan zijn bloedverwanten de belooning uit en verhief hem later in den adelstand; er is nog sprake van geweest, dat de moordenaar door de Roomsche kerk in een specialen, in Rome te houden kerkdienst zou worden geëerd, doch hiertoe is het niet gekomen. Wel heeft men tot 1618 toe zijn hoofd in een seminarie te Keulen als een soort reliquie bewaard. Het spreekt vanzelf, dat voor dit alles de Roomschen uit een lateren tijd in geen enkel opzicht meer aansprakelijk kunnen en mogen worden gesteld. Maar de Nederlanden waren hun vrijheidsheld

---

1) Blok, t.a.p., II, bl. 213.

kwijt : eindelijk was dan één van de vele aanslagen, op hem beraamd of uitgevoerd, gelukt.

Oranje's overschot werd op een eenvoudig bed gelegd, waar duizenden het in groote ontroering kwamen groeten. Daarna is het op 3 Augustus begraven : de diepe smart en de innige dankbaarheid van het volk zijner gewesten vergezelden het op dezen droeven tocht. De hofprediker hield een, naar Calvinistischen trant, zeer sobere toespraak naar aanleiding van het Bijbelwoord : „Salig sijn de dooden, die in den Heere sterven. De gheest segt, dat zij rusten van haren arbeid, ende hare wercken volghen hen na."

„Niemand" — zegt Japikse — „heeft toen kunnen denken, dat dit de eerste was van een lange reeks van soortgelijke lijkstoeten, die Oranje-vorsten en -vorstinnen zouden volgen naar wat *de* grafkelder in het koor der Nieuwe Kerk zou worden. In 1584 werd Delft alleen dáárom gekozen, omdat Breda, waar de voorzaten begraven waren, voor een Oranje-vorst niet toegankelijk was. Van de toekomst had niemand een duidelijke voorstelling, ook niet van die van het Oranje-huis en zijn positie in de Nederlanden. Toen Holland het centrum bleef, werd de Nieuwe Kerk vanzelf het Mausoleum, ook van volgende Oranjes [1]."

* * *

Wanneer wij het leven van den Zwijger overzien, treft allereerst dit : dat zijn werk *onvoltooid* was, toen hij viel.

Niet alleen onvoltooid, maar in het slagen duister. Van Schelven zegt : „In verwarring ging hij heen". Huizinga : „Uit een duistere wereld is hij heengegaan". Zoo was het. De opstandige Noordelijke gewesten werden ernstig door Parma bedreigd. Oranje's Fransch-gezinde politiek van de laatste jaren had bovendien verscheidenen het hoofd doen schudden, doch hij meende er uitkomst in te zien. De Prins heeft het slagen van zijn levensarbeid dus niet mogen beleven. Maar de voltooiing er van is niettemin, althans

---

[1]) Japikse, t.a.p., I, bl. 125.

voor het grootste deel, gekomen. De staatkundige en geestelijke vrijheid van de Nederlanden, van Nederland, is bereikt, is voltooid (al werd de gedachte der Generale Unie op den duur niet verwezenlijkt). Zijn zonen Maurits en Frederik Hendrik hebben — in weerwil van misslagen welke zij begingen — hun vaders werk voortgezet. En later zijn de mannen opgestaan, die ook de volledige geestelijke vrijheid hebben bereikt. 's Prinsen arbeid moge onvoltooid zijn geweest toen hij stierf, op den duur is hij bekroond, en hij blijft de grondlegger, de kampioen, de martelaar van en voor onze hoogste vrijheden. Zonder hèm geen vrijheidsstrijd ; zonder hem geen Nederland. Maar bovendien : men kan gerust zeggen, dat Oranje's werk van Europeesche beteekenis is geweest : de zaak en de overwinning der godsdienstvrijheid, het verzet tegen Philips, zij gingen waarlijk niet alleen Nederland aan.

Dit blijft het magistrale en het nationale er van : dat het niet alleen staatkundig, maar ook geestelijk was een bevrijdingswerk *voor allen.*

De Prins heeft niet alleen gestreden voor de geestelijke vrijheid der protestanten, maar evenzeer voor die van de katholieken, de joden en anderen. Want als hij vrijheid wilde, dan wilde hij die op den grondslag eener zoo ruim mogelijke verdraagzaamheid. Niets was den Prins zóó ver als dwang, als bekrompenheid en als geweld. Tegen de katholieke vervolgingen streed hij, maar ook tegen het Calvinistische godsdienst-monopolie. Hij wilde leiden, niet tyranniseeren. En gruwelen, in naam van vrijheid en godsdienst gepleegd, heeft hij altijd verfoeid. Schitterend stijgt hij boven allen uit in onbaatzuchtigheid. Van hem kan, zonder overdrijving, gezegd worden, dat hij goed en bloed verloor. Don Juan heeft getracht hem om te koopen. *Hem!* „Ik ben kaal en Calvinist en zoo wil ik sterven !" moet Oranje geantwoord hebben. Dit woord is vervuld. In financieel-berooide omstandigheden bleef Louise de Coligny achter en 's Prinsen eigen levensstaat was tot dien van een eenvoudig burger gedaald.

Was Oranje een rebel ? Een oproerling ? In zekeren zin : ja. Ook al heeft hij zelf dat aspect aan zijn figuur trachten te ontnemen.

Maar als hij het was, dan was hij het om Gods wil, en zeker zal het Calvinisme dier dagen het niet om godsdienstige redenen in hem hebben gelaakt, integendeel. Oranje voldeed aan een opdracht. „Tot hem komt van uit het geheimenis het woord : gij zult van het geknechte volk der Nederlanden een vrij volk maken [1]". Het recht tot den opstand, zooals *hij* dat zag, is een heilig recht, omdat de wettige vorst geen leider was, maar een onderdrukker, een tyran. Dit duldde Oranje niet. Zijn hart — ook al liet hij zich weinig gaan en al had hij niets sentimenteels — merkt een zijner biografen niet op, dat de lezing van zijn brieven zoo weinig geestdrift wekt ? — zijn hart werd diep bewogen door de verdrukking en het leed van ons volk. Zoo terecht laat het Wilhelmus hem zeggen :

Dat u de Spaengiaerts crencken,
O edel Neerlandt soet,
Als ick daeraen ghedencke
Mijn edel hert dat bloet.

Het was echter nog meer om de geestelijke verdrukking dat Oranje in opstand is gekomen. De strijd daartegen was de drijfveer van zijn handelingen, en juist in dit opzicht heeft hij getuigd, dat hij handelde, ja, misschien tegen den Koning, maar in gehoorzaamheid aan God. Hoor het prachtige laatste couplet van ons Wilhelmus :

Voor Godt wil ick belijden
End sijner grooter macht,
Dat ick tot gheenen tijden
Den Coninck heb veracht.
Dan dat ick Godt den Heere,
Der hoochster Majesteyt,
Heb moeten obedieeren
In der gherechticheyt.

---

[1] Dr. J. C. A. Fetter — Willem van Oranje, bl. 27

En hierom is hij geworden : opposant en opstandeling, martelaar ; hierom heeft hij, de schitterende, rijke edelman, hoog in aanzien bij den Landsheer, de partij genomen van onze verdrukte Nederlanden. Aan de dynastie der Oranje's heeft hij daardoor internationale faam verleend. Men kan zeggen, dat Oranje met zijn staatkunde, met zijn politiek van verdraagzaamheid, zijn tijd vooruit is geweest. Is dit niet met de meeste groote figuren het geval ? Midden in een tijd van felle onverdraagzaamheid ging in zijn gestalte het licht der toekomst op. Het licht der overwinning tevens.

Een zeer belangrijke vraag is altijd deze geweest : welke plaats bekleedde de godsdienst in zijn politiek ?

Het is een centrale vraag voor deze figuur en er is in latere jaren heel wat over geschreven [1]). Het is een feit, dat Oranje — zooals prof. Knappert het uitdrukt — in zijn lateren tijd „van ongeloovig katholiek geloovig protestant" is geworden : eerst Lutheraan, daarna Calvinist. De nieuwere literatuur is tot de conclusie gekomen, dat men den Prins niet zonder meer en in den strikten zin van het woord een geloofsheld of een geloofsmartelaar kan noemen, maar, zooals onze strijd tegen Spanje voor een groot deel een godsdienststrijd was, zoo streed hij voor godsdienstvrijheid. Zijn persoonlijke godsdienstige overtuiging moge wisseling hebben ondergaan, dat hij hierbij zou hebben gehuicheld, en dat het geloof voor hem niet anders zou zijn geweest dan een stuk op het politieke schaakbord, is ten eenenmale onwaar. Dat de Prins niet altijd tegenover iedereen, èn naar Duitschen èn naar Spaanschen kant, openlijk voor zijn gevoelens is uitgekomen, en zelfs wel eens diplomatiek varieerend, is juist. Blok wijst er in zijn

---

[1]) Zie de biografie van Prof. Dr. A. A. v. Schelven, „Willem van Oranje", en diens boekje „Willem van Oranje's geloof en godsdienst-politiek". Voorts het desbetreffend artikel van Prof. Dr. A. Eekhof, in het Oranje-nummer van *Stemmen des Tijds* (1933) ; dat van Dr. G. Gorris s.j. in het Oranje-nummer van het *Historisch Tijdschrift* (1933) ; de biografie „Willem van Oranje" door Prof. Dr. L. Knappert en het artikel van D. Hans „De nieuwe literatuur over Willem van Oranje" in het *Haagsch Maandblad* (1934).

groote werk over den Prins zelfs in vrij scherpe bewoordingen op, hoewel diezelfde biograaf later vaststelt, dat Oranje in zijn persoonlijke overtuiging tot een warm en innig-doorvoeld protestantsch geloofsleven overging [1]). Hij kwam wel eens tot tegenstrijdigheden. Ook Van Schelven, zelf Calvinist, erkent dit : Oranje was wel eens „dubbelzinnig", maar het was een methode, ‚die door zeer velen in zijn tijd voor volkomen geoorloofd werd aangezien". Maar dat Oranje — die zich met kerkelijke en theologische vraagstukken weinig ophield — een „huichelaar" zou zijn geweest, spreekt hij tegen. Eekhof, eveneens zelf Calvinist, laat zich in geheel denzelfden geest uit : uit overtuiging is Oranje het Calvinisme gaan belijden. Maar de sterke inslag daarvan was bij hem: de verdraagzaamheid, de mildheid. Men heeft Oranje daarom wel een Erasmiaansch humanist genoemd, hoewel dit te ver ging, want een Calvinist is wat anders dan een humanist. Maar het groote verschil met de „preciese" Calvinisten was er. Datheen en Oranje : welk een onderscheid! En overigens heeft de Zwijger volkomen beseft, van hoe vitale beteekenis de steun der Calvinisten voor de groote vrijheidszaak was.

De Zwijger. Waaraan heeft Oranje dezen bijnaam te danken ? Laat ons allereerst zeggen, dat hij voor den betrokkene weinig karakteristiek is. Oranje *was* in werkelijkheid geen zwijger. Hij heeft veel gesproken en veel geschreven. Bekend zijn zijn redevoeringen in den Raad van State te Brussel ; bekend vooral is die éène beroemde van Oudejaarsdag 1564, waarin hij opstond als onze bevrijder, waarin hij zich verhief als de vrijheidsheld. Meermalen daarna heeft hij gesproken. En geschreven op belangrijke momenten — dus in geestelijken zin ook gesproken — heeft hij zóóveel, dat zijn *Brieven* en zijn *Apologie* en andere stukken in afzonderlijke uitgaven zijn verschenen. Neen, een zwijger was Oranje niet.

Waaraan heeft hij dan zijn bijnaam te danken ? Niemand

---

[1]) Prof. Dr. P. J. Blok, „Willem de Eerste", I, pag. 62 en 107.

weet het met zekerheid en in de literatuur zal men er vruchteloos naar zoeken. Ook het vele nieuwe, in 1933 verschenen, geeft op de vraag geen duidelijk antwoord. Maar er is reden om aan te nemen dat de bijnaam zijn ontstaan dankt niet als typeering aan zekere constante *levenshouding* van Oranje, maar wel als typeering van zijn houding *bij één bepaalde gelegenheid*. En dan zullen we verder ook wel niet mistasten, wanneer wij aannemen, dat de bijnaam hem is gegeven door zijn tegenstanders, bij wijze van spot of van critiek.

Maar aan *welke* gelegenheid dankt hij dan zijn ontstaan en van *wien* is hij afkomstig ? Het is niet bekend.

In de literatuur heeft men vermoed, dat de naam afkomstig is van Alva of van Granvelle. De historicus prof. Colenbrander wijst echter deze veronderstellingen af [1]), maar de gronden zijn niet zoo heel sterk en hij noemt zèlf geen andere bron. Ook omtrent het feit, waaraan de naam dan zijn ontstaan zou danken, loopen de meeningen uiteen. Dus hier blijft het gissen. Sommigen vermoeden, dat de diplomatieke houding, in den eersten tijd in den Raad van State aangenomen en die zeer afstak bij het hartstochtelijk optreden van Egmond, Hoorne en anderen, den naam in het leven riep ; anderen verwijzen naar het beroemde onderhoud in 1559 met Hendrik II in het Bosch van Vincennes, *toen Oranje bleef zwijgen op de mededeelingen, die de Koning hem deed ;* of naar zijn diplomatiek optreden bij zijn tweede huwelijk. Maar het is alles onderstelling. Zeker is, dat de naam tijdens Oranje's leven ontstond. Het vermoeden, door een enkelen geschiedschrijver geuit, dat hij eerst veel later zou zijn ontstaan, is onjuist. Er is zelfs al een publicatie uit 1584, waarin gesproken wordt over „den swigenden Willum". Men zou dus zeggen, dat er wel eenige aanleiding voor is geweest. Dat Oranje een knap staatsman was, een behendig strateeg, die, als het moest, kòn (ver)zwijgen, staat vast.

---

[1]) *De Gids*, Oranje-nummer (1933), bl. 191.

Willem van Oranje is 4-maal gehuwd geweest en had uit die huwelijken 12 kinderen, van wie velen een voornaam huwelijk sloten.

Er is over Willem van Oranje ontzaglijk veel geschreven, en niet alleen in het Nederlandsch. Zelfs heeft iemand het respectabele werk volbracht, om een „Dagregister van 's Prinsen levensloop", van zijn geboorte af, samen te stellen [1]). Ook heeft men een verzameling in boekvorm vervaardigd van de vele schilderijen en afbeeldingen enz. die van hem bestaan [2]). En dat men nog niet over hem is uitgeschreven, staat vast, want hij is een groote figuur, met vele kanten, vele facetten, die nog niet alle volledig zijn verklaard.

Maar, welke commentaren er nog komen, wij blijven hem vereeren als den grondlegger onzer vrijheden, den stamvader onzer dynastie, den man, die „de Zwijger" werd en wordt genoemd, maar door het volk zijner dagen werd betiteld met Vader Willem, Willem Vader. En reeds in dien tijd ontstond die eere-naam : Pater Patriae, Vader des Vaderlands.

Wij eindigen onze schets over Willem van Oranje met twee citaten.

Het eerste is van onzen grooten historicus Fruin, die, van Oranje's dood gewagend, zegt :

„Uit den vernielden tronk is een groene tak ontsproten, die de verwachtingen niet beschaamd heeft, maar mettertijd een boom is geworden, onder wiens machtige schaduw de Republiek der Vereenigde Provinciën ontluiken kon."

Het tweede woord is van Oranje zelf. Het is uit de *Apologie ;* het werd gesproken tot de Staten-Generaal en tot het volk en het is waard om behartigd te worden zoolang er een Nederlandsche natie bestaat:

---

1) H. J. P. van Alphen, in het Gedenkboek „Prins Willem van Oranje"(1933), bl. 408 e.v.

2) Iconographie van Prins Willem I van Oranje, door Jhr. Mr. Dr. E. A. van Beresteyn.

„Onderhoudt uwe Unie wel, bewaart uwe Unie wel. Doch siet neerstigh toe, dat ghij niet alleene met woorden of bij geschrifte, maar oock met der daet ter executie ende in 't werck stelt, 't gene dat het bundelke pijlen, met eenen bandt 't samengeknoopt ende gebonden, het welke gij in uwen segel voert, medebrenght ende beduyt."

*
* *

Wij laten hierachter den letterlijken tekst volgen van ons prachtige Wilhelmus-lied, waarvan — gelijk wij reeds zeiden — dichter en componist nog steeds onbekend zijn.

Zeer langen tijd is 's Prinsen vriend en secretaris Marnix van St. Aldegonde voor den dichter gehouden en in allerlei boeken en bloemlezingen als zoodanig vermeld. Tastbare bewijzen daarvoor zijn echter nimmer gevonden, evenmin als voor de juistheid van andere gissingen (Dirk Coornhert en 's Prinsen veldprediker Saravia en de Vlaamsche publicist Horewaert). Ook de nieuwste literatuur weet geen oplossing voor de vraag, wie ons Wilhelmus heeft geschreven en gecomponeerd; de bekende Dr. P. Leenderts, die veel over ons volkslied publiceerde, blijft in het auteurschap van Marnix gelooven, maar staat onder de publicisten daarmee vrijwel alleen.

Hoofdzaak is, dat wij in ons volkslied een schat bezitten van schoonheid, kracht en historischen zin; een geloofs- en strijdpsalm beide, die ons Willem van Oranje doet zien in zijn groote nationale en religieuze beteekenis.

EEN CHRISTELICK LIET

Ter eere van sijn Princelijcke Excellentie, den Doorluchtigen, ende Hoogh-Gebooren Vorst

WILHELMVS

PRINCE VAN ORANGIEN, &c.

Waer van d'eerste Capitaal Letteren van elck veers sijner V. G. [1]) Name met brenghen.

Na de wijze van: Chartres.

WILHELMUS van Nassouwe
Ben ick van Duytschen [2]) Bloedt,
Den Vaderland ghetrouwe
Blijf ick tot inden doet.
Een Prince van Orangien
Ben ick vry [3]) onverveert,
Den Coninck van Hispangien
Heb ick altijt gheeert.

IN Godes vrees te leven
Heb ick altijt betracht,
Daerom ben ick verdreven,
Om Land, om Luyd ghebracht: [4])
Maer Godt sal my regeren
Als een goet Instrument, [5])
Dat ick sal wederkeeren
In mijnen Regiment. [6])

LIJDT u, [7]) mijn Ondersaten,
Die oprecht zijt van aert,
Godt sal u niet verlaten
Al zijt ghy nu beswaert:
Die vroom begheert te leven,
Bidt Godt nacht ende dach,
Dat Hy my cracht wil gheven
Dat ick u helpen mach.

LIJF en goet al te samen
Heb ick u niet verschoont, [8])
Mijn Broeders, hooch van Namen
Hebbent u oock vertoont:
Graef Adolff is ghebleven
In Vrieslandt in den slach:
Sijn siel int eeuwich leven
Verwacht den jonghsten dach.

EDEL en Hoochgheboren
Van Keyserlicken stam:
Een Vorst des Rijcks vercoren [9])
Als een vroom Christen-man,
Voor Godes Woort ghepreesen [10])
Heb ick vrij onversaecht,
Als een helt sonder vreesen
Mijn edel bloet gewaecht.

MIJN schilt ende betrouwen
Zijt ghij, O Godt, mijn Heer!
Op U soo wil ick bouwen,
Verlaet my nimmermeer:
Dat ick doch vroom mag blijven
U dienaar t'aller stond,
Die tyranny verdrijven,
Die my mijn hert doorwondt.

VAN al die my beswaren,
End mijn vervolghers zijn,
Mijn Godt! wilt doch bewaren [11])
Den trouwen dienaar dijn:
Dat sy my niet verrasschen
In haeren boosen moet,
Haer handen niet en wasschen
In mijn onschuldich bloet.

ALS David moeste vluchten
Voor Saul den tyran:
Soo heb ick moeten suchten
Met menich edelman:
Maer God heeft hem verheven,
Verlost uit alder noot,
Een Coninckrijck ghegheven
In Israël, seer groot.

NA tsuer sal ick ontfanghen
Van God, mijn Heer, dat soet,
Daer na so doet verlanghen
Mijn vorstelick ghemoet,
Dat is, dat ick mach sterven
Met eeren, in het velt,
En eeuwigh rijck verwerven
Als een ghetrouwe helt.

NIET doet my meer erbarmen
In mijnen wederspoet,
Dan dat men siet verarmen
Des Conincks landen goet, [12])
Dat u de Spaengiaerts crencken,
O edel Neerlandt soet,
Als ick daeraen ghedencke,
Mijn edel hert dat bloet.

ALS een Prins opgheseten
Met mijnes heyres cracht,
Van den tyran vermeten
Heb ick den slach verwacht,
Die, by Maestricht begraven,
Bevreesde mijn ghewelt:
Mijn ruyters sach men drav
Seer moedich door dat velt.

SOO het den wil des Heeren
Op die tijt had gheweest,
Had ick gheern willen keer
Van u dit swaer tempeest. [15]
Maer de Heer van hier bov
Die alle dinck regeert,
Die men altijt moet loven,
En heeftet niet begeert.

SEER christlick was ghedreven
Mijn princelick ghemoet,
Stantvastich is ghebleven
Mijn hert in teghenspoet:
Den Heer heb ick ghebeden
Van mijnes herten gront,
Dat Hy mijn saeck wil reden, [1]
Mijn onschult doen oircont. [17])

OORLOF [18]) mijn arme schape
Die zijt in grooten noot,
U Herder sal niet slapen,
Al zijt ghy nu verstroit:
Tot Godt wilt u begheven,
Syn heylsaem woort neemt ae
Als vrome Christen leven,
Tsal hier haast zijn ghedaen.

VOOR Godt wil ick belijden
End sijner grooter macht,
Dat ick tot gheenen tijden
Den Coninck heb veracht:
Dan [19]) dat ick Godt den Heer
Der hoochster Majesteyt,
Heb moeten obedieeren [20])
In der gherechticheyt. [21])

---

[1]) Vorstelijke Genade. — [2]) Duytsche = Neder-Duytsche = Nederlandsche. — [3]) Vrij = zeer. - [4]) Heb ik land en volk verloren. — [5]) Werktuig. — [6]) Regeering. — [7]) Berust, verdraagt. — [8]) Heb i niet ontzien, gespaard. — [9]) Deze regels slaan op den voorvader Adolf van Nassau, in 1291 tot Roomsc Keizer gekozen. — [10]) Oude zinsconstructie voor: het *geprezen*, geëerde woord Gods. — [11]) Wil toch besche men.— [12]) Des Konings goede landen. — [13]) Deze regels beteekenen: als een te paard gezeten (opgezete Prins, dus op het veld, heb ik den slag verwacht. — [14]) Die (d.i. de vijand) zich bij Maastricht had ve schanst. — [15]) Onheil, ramp. — [16]) Regelen, recht doen. — [17]) Bekend maken. — [18]) Vaarwel. — [19]) Doch. - [20]) Gehoorzamen. — [21]) In rechtvaardigheid; naar het geloof; naar Gods gebod.

III.

MAURITS.

Willem van Oranje had onder zijn 15 kinderen, gelijk wij reeds zagen, drie zonen : Philips Willem (geb. 1554), Maurits (geb. 1567) en Frederik Hendrik (geb. 1584).

Van erfopvolging was, in dien tijd, in het toen bestaande stadhouderschap geen sprake. De functie moest door de Staten van ieder gewest worden opgedragen. Zij waren volkomen vrij.

Philips Willem, Oranje's oudste zoon en erfgenaam van den titel, was al dadelijk vanzelf uitgesloten. Nog steeds immers hield de Koning dezen (Katholieken) oudsten zoon van Oranje in Spanje vast. Eerst in 1595 kreeg hij verlof, dit land te verlaten. De Staten-Generaal wenschten hem hiermede geluk, maar . . . . zij zagen hem toch liever niet in het Noorden. In de Zuidelijke Nederlanden kwam Philips Willem, die dus het Prinsdom Oranje had geërfd, eenige malen, doch het heeft tot 1608 geduurd, eer hij het Noorden bezocht. Bij deze gelegenheid werd er een regeling getroffen betreffende de verdeeling der Nassau-goederen tusschen Philips Willem, Maurits en Frederik Hendrik. De eerste heeft zich daarna in de Zuidelijke Nederlanden gevestigd en is in 1618 (hij was in 1606 gehuwd met Eleonora van Bourbon) kinderloos gestorven. De meeste van zijn goederen kwamen toen aan Maurits.

Het is dus duidelijk, dat er in 1584, bij des Zwijgers dood, niet aan dezen oudsten zoon voor de opvolging kon worden gedacht. En Frederik Hendrik was pas enkele maanden oud. Maar dan was er Maurits nog.

Laat ons echter eerst zien naar de financieele nalatenschap van Oranje. Die was droevig. Men vindt er uitvoerige

mededeelingen over aan het slot van Blok's groote biographie [1]). De Prins was persoonlijk een slecht financier geweest, maar, afgezien hiervan, bevonden zijn bezittingen zich in zéer ongunstige omstandigheden, omdat hij er zoo ontzaglijk veel van voor de Nederlanden had geofferd, en ook de publieke kas was zoo matig voorzien, dat den Prins niet altijd zijn inkomen uitbetaald was geworden. De toestand van Louise de Coligny, hoofd van een vrij talrijk gezin (vele stiefdochters waren nog thuis) was dan ook allesbehalve rooskleurig, en het bleek noodzakelijk, dat de meesten van die kinderen bij bloedverwanten hun intrek namen. „Ik weet niet," schreef Louise na den moord aan Jan van Nassau, „hoe ik de kinderen volgens hun stand moet grootbrengen. Moge God in Zijn barmhartigheid voor ons zorgen." De Staten gaven aan de Prinses het Leidsche Prinsenhof te woon en zegden haar een jaargeld toe, zoodat er eindelijk wel eenige verbetering kwam. Zij verhuisde daarna weer naar Den Haag ; de Staten, die ook de opvoeding van Frederik Hendrik betaalden, hadden voor haar het huis in het Noordeinde gekocht, dat later tot het tegenwoordige Koninklijke Paleis werd. Hier bleef zij wonen.

Maar nu Maurits. Hij was 14 November 1567 op den Dillenburg geboren en dus eerst 16 jaar, toen zijn vader werd vermoord. Hij had in Heidelberg gestudeerd, en werd daarna — op kosten der Staten — student in Leiden. Godsdienstig was hij — zonder een àl te sterke overtuiging — Luthersch, om later Calvinist te worden ; de ontwikkelingsgang der meeste Nassauers. Maurits kon in Leiden een goed leven voeren, want de beurs, die de Staten van Holland en Zeeland hem jaarlijks gaven, was ruim, en zoo hield hij er zelfs een zeker gevolg op na. De verhouding tot zijn stiefmoeder Louise de Coligny was nog al koel, wat meer lag aan de stugheid van Maurits zelf, dan aan het optreden der moeder. Wanneer Oranje vermoord is, komt er plotseling een eind aan het zorgelooze studentenleven van Maurits,

---

[1]) Blok, t.a.p. II, bl. 222 e.v.

LEDEN VAN HET GESLACHT VAN NASSAU

LOUISE HENRIETTE — MAURITS — PHILIPS WILLEM

FREDERIK HENDRIK - AMALIA VAN SOLMS — LOUISE DE COLIGNY

PRINS WILLEM (II) — PRINS WILLEM I

Op den achtergrond:

FREDERIK V, Keurvorst van den Paltz, Koning van Bohemen met zijn gemalin ELISABETH, dochter van Jacobus I van Engeland en hun kinderen

Prins Maurits

want al is er dan geen erfopvolging in de gewesten, de Staten achten toch noodig, dat de jonge Graaf van Nassau onmiddellijk terugkeert naar Delft.

Het was Oldenbarnevelt, die aan Louise dit verzoek van de Staten kwam overbrengen. En daarmee is de naam genoemd van den man, die in het leven van Maurits en van ons land zulk een belangrijke rol is gaan spelen.

Johan van Oldenbarnevelt, in 1547 te Amersfoort geboren, had zich, na een degelijke opleiding (hij studeerde o.a. aan de beroemde Heidelbergsche Universiteit) als advocaat in Den Haag gevestigd en zich uit volle overtuiging bij den opstand tegen Spanje aangesloten, zich aldaar aan Oranje's zijde scharend. In 1575 huwde hij met de schatrijke Maria van Utrecht; vele landgoederen vielen hem toen ten deel. Door zijn bijzondere bekwaamheid, doordringende schranderheid en onvervaard karakter, werd hij in 1577 benoemd tot pensionaris van Rotterdam en kreeg hij als zoodanig zitting in de Staten van Holland, waar hij al spoedig een leidende positie verwierf; in 1586 werd hij landsadvocaat, nadat Paulus Buys ontslag had genomen.

Hij was het, die dadelijk na den moord namens de Staten aan Louise de Coligny kwam vragen, Graaf Maurits uit Leiden terug te roepen. Vast staat, dat Oldenbarnevelt, die in hart en nieren diplomaat en strateeg was, reeds toen zijn plannen met den jongen Graaf had. Louise voldeed aan het verzoek; er ging een renbode naar Leiden, en met razende vaart, in een rit, die op spannende wijze beschreven is, reed Maurits te paard naar Delft, om daar na enkele uren bij het lijk van zijn vermoorden vader te staan. In dat oogenblik zal hij wel begrepen hebben, dat het uit was met zijn Leidsche jaren, ook al stond nog lang niet vast, wat de Staten van Holland zouden doen. Voorloopig deden ze, ten aanzien van het stadhouderschap, weinig of niets. Zeker, reeds daags na den moord kwamen de Staten bijeen, en daar was het Oldenbarnevelt, die voorstelde om den jongen Maurits te verheffen tot souverein Graaf van Holland. De Staten waren voornemens geweest, dezen titel, deze waar-

digheid op te dragen aan Willem van Oranje, doch zijn dood had dit plan verijdeld ; nu stelde Oldenbarnevelt voor, aldus Maurits te onderscheiden. Maar hij leed schipbreuk. In een bewogen zitting, waar Maurits zelf tegenwoordig was, oordeelde de meerderheid hem voor die waardigheid nog te jong ; het was vooral Paulus Buys, toen nog landsadvocaat, die er zich tegen verzette. Wèl echter verklaarde men zich bereid, Maurits een zeer vooraanstaande positie in het bestuur toe te kennen. Hiermede moest Willems jeugdige zoon zich voor het oogenblik vergenoegen, en op verzoek der Staten richtte hij zich aanstonds met een brief tot de legerleiders, waarin hij opwekte tot trouw aan de Staten en beloofde ook zijnerzijds krachtig te zullen strijden „tegen de tyrannie van de Spanjaarden" en tot „behoudenis onzer religie".

Hadden de Staten eenerzijds Maurits nog niet tot de hoogste waardigheid verheven, aan den anderen kant legden ze voor de regeeringszaken aldus beslag op hem. Ze richtten reeds enkele weken na Oranje's dood een centraal bestuurscollege op onder den naam „Raad van State", dat voorloopig de regeering zou voeren. Deze Raad telde 18 leden en de 16-jarige Maurits werd tot hoofd er van, tot Eersten Raad, benoemd. In ieder geval vormde deze daad een bewijs, dat de Staten Oranje's zoon niet wilden voorbijgaan ; het was begrijpelijk dat zij, met het oog op zijn jeugd, aarzelden. Toch bleef zijn positie op die manier ietwat ongeregeld. Intusschen eischte de toestand voorziening. Want Parma trad in het Oosten weer uitermate krachtig op : Nijmegen en Doesburg gaven zich over, later volgden in het Zuiden Sluis en in Brabant Geertruidenberg. Het Spaansche gevaar bleef voor het Noorden dreigen. Friesland had reeds een stadhouder aangesteld : Willem Lodewijk, zoon van Jan van Nassau, en Utrecht en Overijsel eveneens : Adolf, Graaf van Nieuwenaar, die reeds stadhouder van Overijsel was, en een zwager van Willem van Oranje.

Toen is, onder den druk der omstandigheden, in November 1585 de juist 17-jarige Graaf Maurits benoemd tot stad-

houder van Holland en Zeeland, als opvolger zijns vaders.

Dit besluit had een bijzondere reden. Want wat was er gebeurd? In overeenstemming met en tot voortzetting van de buitenlandsche politiek van Oranje, hadden de Staten-Generaal in December 1584 besloten de souvereiniteit dezer gewesten op te dragen aan den Koning van Frankrijk, Hendrik III. Men had Philips afgezworen, maar toch kon men nog niet geheel op eigen beenen staan en dus ging er een gezantschap naar Parijs, om Hendrik de souvereiniteit over de Nederlanden aan te bieden. Maar deze, die niet in strijd met Spanje wilde komen, weigerde. Toen keerden de Staten zich met hetzelfde aanbod tot Elizabeth, de Koningin van Engeland. Ook zij weigerde. Maar toch wilde zij iets doen. Want het was niet in Engelands belang, dat Spanje de Nederlanden zou onderwerpen. Dus sloot zij een verdrag met ons (er was een deputatie, met Oldenbarnevelt aan het hoofd, naar Engeland gegaan), op grond waarvan Engeland eenige militaire hulp toezegde (met als onderpand voor de kosten de steden Vlissingen en Den Briel), en eenige zeggenschap kreeg in den Raad van State. Opperbevelhebber van dit hulpleger was Robert Dudley, Graaf van Leicester, een der intieme vrienden van Elizabeth, die na zijn komst bovendien door de Staten-Generaal tot landvoogd werd aangesteld, „een zeer onberaden stap" [1]). Welnu, Oldenbarnevelt, die weinig voor deze zending van Leicester gevoelde, had zijn tegenzet reeds gedaan. Hij voorzag met scherpen blik hoe ongewenscht het zou zijn, dat Leicester, de vreemdeling, hier in alle opzichten het heft in handen zou krijgen, en dreef daarom met groote vastberadenheid de benoeming van Maurits tot stadhouder van Holland en Zeeland door. In November 1585 kwam deze tot stand. Men verleende Maurits ook den titel van Prins van Oranje, hoewel hij daarop feitelijk geen recht had, aangezien Philips Willem, Oranje's oudste zoon, nog leefde [2]).

---

[1]) Fruin, t.a.p., bl. 395.

[2]) Typisch is, dat Maurits onmiddellijk na zijn benoeming aan Elizabeth vroeg om, zoo eenige aanzienlijke Spaansche officieren in handen der Engelschen mochten vallen, daarmede de invrijheidstelling van zijn broeder Philips Willem te willen bewerken.

Zoo stond de jeugdige Maurits dus in de waardigheid van zijn vader ; zoo stonden er op alle stadhoudersposten in het Noorden telgen uit het Huis Van Nassau. Maurits' promotie — als men het zoo noemen mag — ook aan het hoofd van vloot en leger, dankte hij, op dat oogenblik althans, voor een zeer groot deel aan Oldenbarnevelt, die met evenveel geestdrift als vastberadenheid voor hem had gestreden, met name tegen hen, die hem vanwege zijn jeugd nog steeds ongeschikt achtten om de hooge waardigheden te bezetten. Men zegt dat Maurits, bij zijn aanstelling zijn degen trekkend, heeft uitgeroepen : „Mijn zwaard is jong, maar onbevlekt !" En zoo waar, terwijl Parma in de Zuidelijke Nederlanden voortgang bleef maken, en ook Antwerpen viel, nam Maurits, als eerste wapenfeit, in 1586 Axel in. De Engelschen echter, die Elizabeth hierheen zond, vielen bitter tegen; er bleek weinig met hen te doen. Doch nog grooter was de teleurstelling, die men met Leicester zèlf opdeed. Het duurde niet lang, of men stond in volslagen vijandschap tegenover hem, nadat de Staten-Generaal hem eerst enthousiast hadden ingehaald. Wij schrijven hier geen geschiedenis des vaderlands en behoeven dus op dit in korten tijd snel groeiende conflict niet gedetailleerd in te gaan, maar het is een feit, dat Leicester's van strengheid, onverdraagzaamheid en onverstand getuigende besluiten een sterke oppositie tegen hem in het leven riepen. Zoo sterk was zij, dat hij reeds na een goed jaar deze gewesten verliet, om tijdelijk naar Engeland terug te keeren, en van dit intermezzo maakten de Staten-Generaal gebruik, om de leiding in handen te nemen, daarbij vooral gestuwd door de Hollandsche Staten, waar de landsadvocaat Oldenbarnevelt de stuwende kracht was en bleef. Verschillende besluiten en plakkaten van Leicester werden herroepen of gewijzigd, in den Raad van State werden Leicester's aanhangers door anderen vervangen, en Maurits werd van den landvoogd onafhankelijk verklaard. Wel vond deze politiek geen *algemeene* instemming (Utrecht b.v. was er tegen) maar het machtige Holland dreef zijn zin door, en Holland was toen : Oldenbarnevelt.

De gebeurtenissen ontwikkelden zich nu met groote snelheid. Leicester kwam in Juli 1587 uit Engeland terug en probeerde de situatie te forceeren, maar dit mislukte, evenals de poging van Elizabeth, om tot vrede tusschen Spanje en de Nederlanden te komen. Toen speelde hij hooge troeven uit; hij poogde Oldenbarnevelt, zijn grooten tegenstander, gevangen te nemen. Ook dit liep scheef. Ten slotte bleef hem niet anders over, dan opnieuw, en nu voorgoed, naar Engeland terug te keeren: in Januari 1588 legde hij het bewind neer.

„Dan vormt zich zonder eenige fanfare" — zegt Japikse — „de Staat der Vereenigde Nederlanden. De sedert 1572 in gang zijnde ontwikkeling consolideert zich; de Staten zelf nemen voorgoed de leiding, Nederland is een Republiek geworden, of beter: een verbond van zeven Republieken, die haar gemeenschappelijke organen hebben in de Staten-Generaal en den Raad van State, van wie de eerste de eigenlijke regeering dragen; maar zij zijn afhankelijk van de Staten der gewesten, de bondgenooten dus, die zichzelf als de souvereinen van hun land beschouwen en zijn samengesteld uit edelen en vertegenwoordigers der stedelijke regeeringen in zeer verschillende verhoudingen. De stadhouders blijven nu voor goed behooren bij de gewesten, zij hebben geen landvoogd meer boven zich, want dien duldden de Staten in de centrale regeering niet meer; een voorstel van Holland, om er Maurits toe te benoemen, vond bij de anderen geen ingang [1]."

In deze jaren wordt de grondslag gelegd voor de macht der regenten en hun klasse, voor den strijd tusschen de regenten en het volk, ook tusschen de regenten en Oranje, die zich later sterker zal openbaren, en die zoo menig tijdperk in de Republiek zal beheerschen. De positie der verschillende organen was nog niet geregeld; men poogde elkander te overtroeven; reeds in de dagen vóór de begrafenis van den Zwijger was er groote en onstichtelijke ruzie ontstaan over

[1]) Japikse, t.a.p., I, bl. 129.

de vraag der volgorde in den lijkstoet. En wanneer Leicester weg is en de Staten geen landvoogd in deze gewesten meer dulden en zelfs den jongen Maurits daartoe niet willen verheffen, dan begint de regentenklasse op te komen, om haar positie te vormen en te consolideeren. Maar tegenover haar stond het volk, dat zich aan den kant van Oranje schaarde. Oranje en „de kleyne luyden", zij vonden elkaar.

Niettemin kwam ook Maurits tot een steeds belangrijker positie, al was die ook niet geheel duidelijk en omlijnd. In 1590 werd hij ook stadhouder van Gelderland, Utrecht en Overijsel, daarna eveneens van Brabant. Hij is het hoofd van de vloot der Republiek en van de legers der gewesten, die hem tot stadhouder hebben benoemd. En, naast en met Willem Lodewijk, den Noordelijken stadhouder, trad hij in den bevrijdingsstrijd meer en meer op den voorgrond.

Nu moet hier dadelijk worden opgemerkt, dat de omstandigheden hem gunstig waren, om het groote werk van zijn vader voort te zetten. De positie van Spanje toch werd zwakker in de wereld. De stoutmoedige poging, om in 1588 door middel van de Onoverwinnelijke Vloot, de Armada, Engeland er onder te krijgen, leed op verschrikkelijke wijze schipbreuk. In Frankrijk, waar twee Hendrikken spoedig na elkaar werden vermoord, geraakte Spanje in nieuwen en scherpen strijd over de opvolging, zoodat Philips zelfs Parma uit de Nederlanden terugriep, om in Frankrijk de leiding op zich te nemen. Van al deze omstandigheden hebben de Nederlanden geprofiteerd ; op staatkundig gebied, gesteund door het groote genie van Oldenbarnevelt (in deze tijden, toen de Republiek zoo dringend behoefte had aan een groot staatsman en diplomaat, had de voorzienigheid ons Oldenbarnevelt geschonken) namen Maurits en Willem Lodewijk, maar vooral eerstgenoemde, het werk der verdere bevrijding en tot consolidatie van de Republiek ter hand. Wat hem daarbij ook een voorsprong op zijn vader gaf was het los-zijn van financieele zorgen. Zelf genoot hij uit zijn verschillende ambten een hoog inkomen en de Staten, vooral Oldenbarnevelt, die op voortreffelijke wijze

allerlei geldelijke regelingen voor de gewesten schiep, zorgden voor de financiering der weermacht. Men voelt, op hoeveel steviger bodem Maurits aldus stond dan de Zwijger, die in veel moeilijker omstandigheden en voortdurend bijna zonder geld had moeten zwoegen en ploeteren. Sinds 1592 had hij bovendien heelemaal niet meer met Parma te maken; in dat jaar stierf deze groote krijgsman der Spanjaarden. Wanneer wij de gebeurtenissen eenigszins vooruitloopen, dan zien wij in de volgende jaren de Republiek der Vereenigde Nederlanden [1]) zich hoe langer hoe meer ontwikkelen. Zij krijgt een eigen en belangrijke plaats in Europa; zij laat zich gelden; zij verwerft macht; haar gezanten stuurt zij naar allerlei hoven; zij poogt verbonden te sluiten om des te sterker te staan in den strijd tegen Spanje. En: de republikeinsche gezindheid wint. Zonder de positie van Maurits te willen ondergraven, gevoelen de aanzienlijken, de regenten, de steden zich toch sterk in eigen schoenen staan. Zelfbewust treden zij op; zij weten een eigen macht te vertegenwoordigen naast die van den stadhouder. Meer en meer slaat de Republiek haar vleugelen uit, staatkundig gedragen door het sterke beleid van Oldenbarnevelt, krijgskundig door dat van Maurits. „Dubbelt manwerck" noemde Hooft het.

Met het krijgskundige zijn wij op de groote en onvergankelijke beteekenis, welke Prins Maurits zich heeft veroverd.

Was Willem meer staatsman dan krijgsman, met Maurits deed zich het omgekeerde voor. De natuurlijke begaafdheid der Oranje's culmineert bij hem in het militaire. Het is zijn onschatbare verdienste dat hij, door Willem Lodewijk trouw gesteund, niet alleen een groot en sterk leger heeft gevormd, dat hij voortreffelijk drilde en tot een eenheid maakte, maar ook, dat hij dit leger op krijgswetenschappe-

---

[1]) De Republiek bestond uit 7 bondgenooten: Holland, Gelderland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijsel en Groningen; voorts uit het landschap Drente en de generaliteitslanden Staats-Limburg, Staats-Brabant, Staats-Vlaanderen, St. Opper-Gelder en Westerwolde.

lijke wijze liet optreden. Maurits had van jongsaf en ook bij zijn studie te Leiden veel aanleg voor wiskunde gehad, en dit kwam hem bij zijn krijgsmanstudies en -plannen prachtig te pas. Hij verbeterde het leger, en hij verbeterde het oorlogvoeren. Velen vermaakten er zich in die dagen over, dat deze Prins van Oranje geregeld binnenshuis oefende, exerceerde en streed met looden soldaatjes, en dat Willem Lodewijk mee „speelde". „Hun werk berust voor een deel op de studie van het Romeinsche krijgswezen : in zooverre kan men het de Renaissance op dit gebied noemen. Het berust verder op nauwkeurige wiskundige studies, waarin Maurits, die op de hulp van Simon Stevin mocht bogen, uitblonk. Betere indeeling der troepen in kleinere eenheden met grooteren onderlingen samenhang ; voortdurende exercitiën ; ten deele veranderde bewapening ; groote uitbreiding van de artillerie ; verrichting van het schans- en graafwerk door de soldaten zelf en niet meer door afzonderlijke nieuw gelichte pioniers, waardoor het beter en vooral vlugger ging. Met deze veranderingen vormden zij een leger, dat voor dien tijd model mocht heeten [1])." Ook de vestingbouwkunde beoefende en bestudeerde Maurits met groot talent. Zoo werd hij een der beste krijgslieden van zijn tijd, door andere landen met bewondering aanschouwd en gevolgd.

Het resultaat van dit alles bleef niet uit. Maurits heeft zich, door Willem Lodewijk trouw bijgestaan, een krijgsmansroem verworven, die zijn naam altijd zal blijven omstralen. Van 1590 tot 1594 behaalde hij, die nog slechts midden in de twintig jaren was, een verbluffende reeks successen. De romantische historie met het turfschip van Breda was een op-zich-zelf-staand feit, dat met Maurits' eigenlijke beleid weinig te maken had, maar het opende een lange rij overwinningen. Tal van kleinere steden werden genomen. Dan volgden Zutfen, Deventer, Nijmegen, Delfzijl, Hulst, Steenwijk, Koevorden, Geertruidenberg en

---

[1]) Gosses en Japikse, t.a.p., bl. 417.

Groningen. En ook na '94 was de reeks nog lang niet gestuit. In deze negentiger jaren is Maurits door zijn onschatbare werk er in geslaagd, de grenzen der Nederlanden aan alle kanten te beveiligen en ons gebied vrij te maken van den ouden Spaanschen vijand. Als Willem toen de oogen nog eens had kunnen opslaan ! Als hij nog eens had kunnen aanschouwen, hoe het juist de zoon was uit dat ongelukkige huwelijk met Anna van Saksen, die zijn bevrijdingswerk zulk een geweldig eind verder bracht ! Ondertusschen aanvaardde in 1596 in de Zuidelijke gewesten de nieuwe landvoogd kardinaal Albrecht van Oostenrijk (na Mansveld, Ernst van Oostenrijk en Fuentes) het bewind. En een jaar later trad deze, op verlangen des Konings, in het huwelijk met de Infante Isabella, die van haar vader als huwelijksgoed de Nederlanden kreeg ; de zeventien gewesten, Zuid en Noord te zamen. Maar het Noorden liet zich niet zonder meer door den gehaten Spaanschen vorst cadeau geven, en streed met verbeten grimmigheid voor zijn vrijheid.

Intusschen had — wij hebben er reeds op gewezen — de Republiek een aanzienlijke positie verworven tusschen de mogendheden, niet het minst door het geniale staatsmansbeleid van Oldenbarnevelt. Men moet er eens op letten, hoe in dezen tijd de Republiek vrij en groot is gemaakt door drie jonge menschen. Maurits en Willem Lodewijk waren nog een stuk beneden de dertig, toen die reeks glorierijke overwinningen reeds was geschied, waarover Europa sprak. Oldenbarnevelt was 27 jaar toen hij, als pensionaris van Rotterdam, zitting kreeg in de Staten en daar de leidende en stuwende kracht werd en spoedig benoemd werd tot landsadvocaat. Welke jaren !, welke menschen ! Maar ook in den vreedzamen strijd tusschen de volkeren vochten wij ons naar voren. In 1595 volbrachten de Hollanders den eersten tocht naar Oost-Indië onder Houtman ; de heenreis duurde 446, de terugreis 168 dagen. Het volgend jaar had de heldhaftige overwintering van Heemskerk en Barends op Nova-Zembla plaats. In 1598 stevende Olivier van Noort den aardbol om. En weer vier jaren later werd de Oost-

Indische Compagnie opgericht, in 1621 door de West-Indische gevolgd. In 1619 had Coen Jacatra veroverd en Batavia gesticht. Zoo vlochten zich ook onze koopvaarders lauweren om de slapen, en droegen bij tot onze goede positie in de wereld. En 1607, hetzelfde jaar waarin Jacob van Heemskerk sneuvelde, zag onzen lateren grooten Michiel de Ruyter geboren worden.

In het internationale aspect kwam gedurende dien tijd een belangrijke verandering. Engeland en Frankrijk keerden zich tegen Philips en, op hun uitnoodiging, trad Nederland in dat verbond tegen den ouden erfvijand toe. Toch had deze afspraak weinig resultaat, te minder, waar Philips in 1597 stierf en Frankrijk reeds spoedig daarna met Spanje vrede sloot. Zoo werd de aandacht der Republiek weer geconcentreerd op den eigen, afzonderlijken strijd tegen de Spanjaarden, die, op Albertus' initiatief, van het Zuiden uit bleven aanvallen. Maar opnieuw was het Maurits, die dezen aanval tot stand bracht en het grensgebied wist te bewaren. Niemand evenaarde hem in die dagen als krijgsman. In 1600 behaalde hij zijn beroemde overwinning bij Nieuwpoort, toen hij met zijn leger Vlaanderen was binnengevallen, en Ostende had ingenomen. Het initiatief tot dezen aanval in het Zuiden was uitgegaan van Oldenbarnevelt, die de kust in handen wilde krijgen, en het moreel van den vijand wilde verstoren. Het veel kleinere leger van Maurits was eerst in een hachelijke positie, maar hij wist het bijeen te krijgen en op geniale wijze aan het strand en in de duinen de Spanjaarden te verslaan. Vaak is beweerd, dat Maurits dezen inval in Vlaanderen ernstig had ontraden, maar dit schijnt toch lang niet vast te staan. Wèl had Oldenbarnevelt er het initiatief toe genomen en maakte hij den tocht zelfs ten deele mee.

„Nu, na deze overwinning in het open veld op de eens zoo beroemde Spaansche troepen, werd de kleine figuur in het blinkende harnas eerst recht beroemd. „Notre héros" noemde men hem zelfs in Frankrijk. Hij bleef, niettegenstaande dezen éénen veldslag, waartoe de omstandigheden

hem gedwongen hadden en waarin hij toonde ook in plotselinge conjuncturen energiek te kunnen handelen, de voorzichtige leidsman, wars van grootsche conceptie. Achteraf heeft hij waarschijnlijk wel ingezien, dat die inval in Vlaanderen toch een roekeloos avontuur was geweest, maar nergens blijkt het, dat hij vooraf de onderneming had ontraden en haar daarom zonder lust had ondernomen, en evenmin is het aannemelijk, dat hij Oldenbarnevelt, den inspirator van den tocht, van nu af minder gunstig gezind is geworden [1])".

* * *

En toch openbaarden zich na enkele jaren die eerste ernstige verschillen tusschen Maurits en Oldenbarnevelt, welke den strijd tusschen deze twee groote figuren gemaakt hebben tot zulk een tragische episode in de geschiedenis van ons land. En de aanleiding daartoe lag allereerst in Oldenbarnevelts vredespolitiek en in het sluiten van het Twaalfjarig Bestand.

Tientallen jaren duurde nu reeds de oorlog met Spanje. Frankrijk had vrede gesloten, eenige jaren later ook Engeland. Met ons duurde de strijd voort. Wel wist Maurits in Zeeland nog verschillende plaatsen te nemen, maar in het Oosten kwam de vijand opnieuw opzetten en behaalde zelfs eenige successen. Bij Spanje was sinds lang de vredeswil aanwezig ; Oldenbarnevelt wist dit, en wilde er gebruik van maken. De Staten stonden aan zijn kant, maar Maurits, en een deel van het volk, met name de Calvinisten, die eerst het Zuiden bevrijd wilden zien, niet. Toch kwam het tot onderhandelingen, die echter mislukten (Spanje wilde vrede sluiten, mits o.a. de Roomsche godsdienst officieel werd erkend, wat de Nederlanden weigerden), maar toen de Spaansche afvaardiging reeds weer op den terugweg was, werd zij door een deputatie uit het Noorden achterhaald en kwam het — mede door krachtige inmenging van den Fran-

[1]) Japikse, t.a.p., I, bl. 143.

schen gezant Jeannin — tot het sluiten van het Twaalfjarig Bestand (1609—1621), den wapenstilstand.

Van toen af aan is het tusschen Maurits en Oldenbarnevelt mis geweest. De stadhouder, die zich gedwarsboomd voelde in zijn poging om door te vechten, en die nog wel wat meer krijgsmansroem wilde verwerven, doch die het had moeten afleggen tegen het staatmansbeleid van Oldenbarnevelt, geraakte met dezen in felle meeningsverschillen. Want zooals het meer gaat, toen eenmaal de eerste twist er was, toen breidde hij zich uit, en zoo kwamen de twee mannen, aan wie de Nederlanden voor hun bevrijding en vorming zoo ontzaglijk veel dankten, met elkander op voet van oorlog te staan. Dat aan beide kanten in de volgende jaren fouten zijn gemaakt, staat vast, maar de indruk is sterk, dat Maurits toegeeflijker had kunnen zijn jegens den man, aan wien hij toch voor een groot deel zijn positie dankte en die den naam der Republiek op staatkundig gebied met zooveel glans had weten te doen omstralen. Maar ook het volk scheen dit vergeten te hebben, want een stroom van laster, in vele pamfletten belichaamd, daalde over het hoofd van Johan van Oldenbarnevelt neer en hij (die niet ten onrechte de reputatie bezat van gaarne veel geld te willen verdienen) werd beschuldigd van door de Spanjaarden omgekocht te zijn. Zoo echter stond Maurits scherp tegenover Oldenbarnevelt en tegenover de Staten, en zag hij zich gedwongen de zeer machtige positie van deze te erkennen.

En bij deze staatkundige twisten over den vrede en over het Bestand voegden zich al spoedig de godsdienstige, die de zwarte vlek in onze geschiedenis tijdens het Bestand zijn geworden.

Men moet zich hierbij goed voor oogen stellen, dat de godsdienstige situatie in Zuid en Noord zich zeer verschillend ontwikkelde. Het Zuiden werd geheel en al voor het Katholicisme ge- en herwonnen. Zonder eenigen twijfel werd het hier een volstrekte triomf voor de Contra-Reformatie. Sterker tegenbeeld dan met het Noorden was niet mogelijk, want het Noorden was en bleef anti-Roomsch en Calvi-

nistisch, in dezen zin, dat het Calvinisme hier de sterkstbeleefde en beleden godsdienst werd. Maar de Reformatoren bleven — en ziehier de bron van vele verschillen tot op den huidigen dag toe — niet één. In hun midden openbaarden zich verschillen. „Rekkelijken" en „preciezen" stonden ook nu tegenover elkander. Deze verschillen waren, begrijpelijk, van dogmatischen aard en hierin vormde het leerstuk der praedestinatie (uitverkiezing) het voornaamste punt. Bovendien was er een humanistische, Erasmiaansche strooming, die den godsdienst niet zoo dogmatisch opvatte en mildheid en verdraagzaamheid wilde, ook op godsdienstig gebied. Zij, die de dogmatiek voor een groot deel afwezen, werden smalend „libertijnen" genoemd. Deze „libertijnen" uit die dagen zijn meer bekend geworden onder den naam Remonstranten (of Arminianen, naar Arminius) en Contra-Remonstranten (of Gomaristen, naar Gomarus). Arminius en Gomarus waren beiden hoogleeraar te Leiden, doch stonden scherp tegenover elkander, en ofschoon Arminius in Duitschland bij zeer bekende Calvinisten had gestudeerd, werd hij toch een „libertijn", een humanist. En de Contra-Remonstranten, de Calvinisten, de Gereformeerden, wilden van staatsinmenging in kerkelijke zaken en van een staatsgezag boven de kerk niet weten. De naam Remonstranten was ontstaan door een *Remonstrantie*, of Vertoog, dat de betrokkenen in 1610 hadden ingediend bij de Staten van Holland (en waarin de praedestinatie een groote rol speelde) ; daarop had de tegenpartij met een *Contra-Remonstrantie* geantwoord.

Oldenbarnevelt (ook Hugo de Groot) behoorde tot de Remonstranten. En Maurits ? Eerst was zijn positie niet duidelijk ; hij ging ter kerke bij den hofprediker Uytenboogaert, die Remonstrantsch was, en ook Oldenbarnevelts raadsman, maar midden in den strijd koos Maurits plotseling de zijde der Contra-Remonstranten, hoewel hij over theologische en godsdienstige problemen nooit ernstig had nagedacht. Hij moet zelfs verklaard hebben niet te weten, „of de praedestinatie groen of blauw was".

Midden in den strijd. Want er was in heel het land felle ruzie tusschen beide groepen ontstaan, en verschillende steden kozen partij. Het toen zoo machtige Amsterdam b.v. koos voor de Remonstranten. Maar toen in 1614 het besluit van de Staten afkwam, dat er niet meer over het felle geschilpunt der praedestinatie mocht worden gepreekt (een besluit dat Oldenbarnevelt had doorgedreven op grond van de kerkorde-regeling van 1591) sloegen de vlammen eerst recht uit. Deze inmenging duldden de Contra-Remonstranten niet, en het was op dit moment dat Maurits partij koos : toen de Gomaristen zich van de Kloosterkerk hadden meester gemaakt, om er hun godsdienstoefeningen te houden, ging Maurits er met velen uit zijn gevolg den dienst bijwonen (23 Juli 1617). Hij stond op het standpunt, dat de Gomaristen volledige vrijheid dienden te hebben voor hun prediking en nam aldus stelling tegen het bovenvermelde besluit der Staten. Hij weigerde zelfs de opdracht, om zijn troepen tegen de Gomaristen te laten optreden. En sindsdien hebben de gebeurtenissen zich op droevige wijze ontwikkeld, en kwamen Maurits en Oldenbarnevelt steeds scherper tegenover elkander te staan. Men weet, hoe deze laatste in 1617 „de scherpe resolutie" wist te doen uitvaardigen om het gezag der Staten te herstellen; hierin werd o.a. den troepen, op Hollandsch gebied staande, bevolen den eed van trouw af te leggen aan de Staten van Holland en aan het bewind der steden, waar ze gelegerd waren, werd den stedelijken besturen geadviseerd, „waardgelders" in dienst te nemen, ter bewaring van de orde, en werd het bijeenroepen van een Nationale Synode der kerk uitdrukkelijk geweigerd en verboden. Deze bepalingen van de scherpe resolutie maakten Maurits woedend ; inderdaad waren ze eenigszins bedenkelijk, omdat de troepen met hun eed gebonden waren aan de Staten-Generaal. Maurits aarzelt nu niet. Het gaat hard tegen hard. Hij treedt met het leger op tegen bepaalde steden, en ontslaat er de waardgelders, die reeds in dienst waren genomen, maar vooral, hij treedt op tegen Oldenbarnevelt. Met volmacht van de Staten-Generaal wordt deze

gevangen genomen, evenals Hugo de Groot en Hogerbeets, de pensionarissen van Rotterdam en van Leiden. Men had den ouden staatsman geraden te vluchten, maar hij weigerde, ging gewoon naar het Binnenhof, waar hij in de vertrekken van Maurits zèlf door een van diens officieren gevangen wordt genomen. Bepaald wordt, dat de Nationale Synode, door Oldenbarnevelt in de scherpe resolutie geweigerd, zal bijeenkomen. Men weet, hoe deze Synode, van November 1618 tot Mei 1619 vergaderend te Dordrecht (en o.a. besluitend tot de Statenvertaling van den Bijbel), strenge maatregelen nam tegen de Remonstranten en de prediking van hun leer verbood : 300 predikanten werden afgezet. Zoo was men tot een zelfde soort kettervervolging gekomen, als men in de Roomsche Kerk en in Philips zoo streng had afgekeurd ; tot een zelfde onverdraagzaamheid en geestelijken dwang.

Het proces tegen Oldenbarnevelt, die van zoo iets als hoogverraad werd beschuldigd, bedreiging van de rust en de eenheid van den Staat, werd lang niet vlekkeloos gevoerd en heeft zich op tragische wijze ontwikkeld. Het doodvonnis werd over hem uitgesproken (Grotius en Hogerbeets kregen levenslange gevangenisstraf; de eerste vluchtte); het vonnis over hem luidde, dat hij inderdaad 's lands rust en eenheid had willen verstoren [1]). Op 13 Mei 1619, daags nadat het vonnis was geveld, werd hij op het Binnenhof onthoofd. Men kent de vermaarde verzen en het treurspel, door Vondel later gewijd aan den grijsaard, die, leunend op zijn stokje, het schavot betrad :

Myn wensch behoede u onverrot,
O STOCK *en stut, die geen' verrader,*
Maer 's vrydoms stut en Hollants Vader
Gestut hebt op dat wreet schavot,

---

[1]) „Hij werd zelfs vrij duidelijk beschuldigd bij de vredesonderhandelingen het land aan Spanje te hebben willen verraden en openlijk werd gezegd dat hij groote sommen van vreemde vorsten had aangenomen. Inderdaad had Oldenbarnevelt bij het sluiten van het Bestand *f* 20.000 als geschenk van Frankrijk aangenomen. Een onvoorzichtigheid voor een man in zijn positie, meer niet." (Gosses en Japikse, t.a.p., bl. 457.) Goed, maar dan toch een zeer jammerlijke !

Toen hy voor 't bloedigh zwaert most knielen,
Veroordeelt als een Seneka
Door Neroos haet en ongena
Tot droefenis der braefste zielen.
Ghy zult noch jaren achter een
Den uitgangh van dien Helt getuigen,
En hoe Gewelt het Recht dorst buigen
Tot smaet der onderdruckte Steên.

De belangrijke vraag rijst, die telkens velen heeft bezig gehouden : wat is de houding van Maurits geweest tegenover dit proces en tegenover dit doodvonnis ?

Het antwoord moet luiden : hij heeft er geen invloed op geoefend, maar hij heeft ook niets gedaan om het vonnis te doen herroepen. Hier moet aan worden toegevoegd, dat de familie van Oldenbarnevelt hardnekkig is blijven weigeren, gratie voor den man en vader te vragen. Zij achtte dit beneden zijn en haar waardigheid. Zelfs toen niemand minder dan Louise de Coligny er bij de verwanten op aandrong, bleven zij weigeren : in een brief aan Willem Lodewijk, door Groen van Prinsterer gepubliceerd, heeft Maurits er verontwaardigd op gewezen, hoe noch Barnevelts vrouw, noch zijn kinderen er toe zijn kunnen komen „nederig" om genade te vragen. Toen deed Louise de Coligny den stap zèlf. Zij begaf zich naar het stadhouderlijke kwartier, om haar stiefzoon Maurits te spreken te vragen en op gratie voor den ouden staatsman aan te dringen. Maar Maurits weigerde haar te ontvangen, waarover Louise zeer gebelgd was. Zoo werd het vonnis uitgevoerd, zonder dat Maurits een hand uitstak om het te voorkomen. „Maurits" — zegt Japikse — „heeft niet uit zichzelf kunnen komen, is in starheid bevangen gebleven, heeft zich niet kunnen opwerken tot een daad van edelmoedigheid, van grootmoedige gezindheid jegens een ouden, overwonnen vijand [1])." Het vonnis had — behalve andere — twee gevolgen van zeer treurigen aard. Louise de Coligny was er zoo door getroffen, en zoo

---

[1]) Japikse, t.a.p., I, bl. 169.

PRENT VERSCHENEN TER EERE VAN PRINS MAURITS NA DEN SLAG BIJ NIEUWPOORT (1600)

FREDERIK HENDRIK

onder den indruk der afwijzende houding van haar stiefzoon, dat ze ons land verliet, om zich in Frankrijk te vestigen. Reeds spoedig (1620) stierf zij. Zij heeft, in haar koets de residentie verlatend, nog de smartelijke ondervinding opgedaan, dat zij in Delft — vlak bij de plek waar Willem was vermoord — door het volk werd uitgejouwd en met vuil besmeten. En een ander, zeer droevig gevolg was dit, dat eenige jaren later door enkele Nederlanders, onder leiding van Oldenbarnevelts zonen Willem van Stoutenburg en Reinier van Groenevelt, een aanslag op Maurits werd beraamd, die echter werd ontdekt ; enkelen wisten te ontkomen, maar enkele anderen, waaronder Groenevelt, werden gegrepen en terechtgesteld, hoewel nu zijn moeder een knieval voor Maurits deed, vruchteloos.

Wij zullen het hier verder over Oldenbarnevelt niet hebben. Onschatbare diensten heeft hij den Staat bewezen. Fruin noemt hem „den grootsten staatsman, die ooit ons land bestuurd heeft, naast Prins Willem, den grondlegger van onzen Staat, den stichter onzer Republiek", en geeft van hem een belangwekkende schets [1]).

In het register der Staten-Generaal werd op den dag van Oldenbarnevelts onthoofding dit aangeteekend :

„Heden werd op het Binnenhof onthoofd Johan van Oldenbarnevelt, een man van grooten bedrijve, besoigne, memorie en directie, ja „singulier in alles" ; die staet, siet toe, dat hij niet en valle, ende sy Godt syne ziele genadigh. Amen."

* * *

Maurits heeft na deze smartelijke episode nog slechts zes jaren geleefd.

Ontviel hem in Oldenbarnevelt zijn groote medestrijder en steun uit vele jaren, reeds in 1620 stierf de tweede van het drietal, dat voor onzen Staat zulk een geweldigen en vormenden arbeid heeft verricht : Willem Lodewijk. Nu werd

---

[1]) Fruin, t.a.p., bl. 67 e.v.

Maurits ook stadhouder van Groningen en Drente [1]). Maar zijn laatste jaren waren niet zijn beste, integendeel. Het was of door het wegvallen van die twee groote helpers Maurits' macht verzwakte en zijn succes afnam. De Republiek had geen werkelijken staatsman meer aan het hoofd. In het Zuiden kwamen (het Bestand was in 1621 geëindigd) de Spanjaarden weer krachtig opzetten. Breda viel in Juni 1625 weer in Spaansche handen : te voren had Spinola ook eenige plaatsen in het Oosten genomen. Maar even daarvoor was Maurits, op 23 April, gestorven. Hij was 56 jaar en had 40 jaar lang op zijn hooge posten aan het hoofd der gewesten gestaan. Oud is hij dus niet geworden ; een ernstige ziekte aan de lever sleepte hem ten grave. Naast zijn vader werd hij bijgezet. Zijn laatste optreden als krijgsman was een niet-geslaagde veldtocht naar Breda. Maar dit feit mag natuurlijk ons oordeel over hem niet beïnvloeden, evenmin als zijn conflict met Oldenbarnevelt zijn roem als krijgsman kan doen tanen. Hij is een groote, onsterfelijke figuur geweest, die het werk van zijn vader een stuk verder heeft gebracht. Bij zijn dood dichtte Huygens :

Mouringh, die de vrije Schepen
Van de zeven-lantsche buert
Veertigh jaren, onbegrepen,
Onbekropen heeft gestuert,
Mouringh, die se door de baren
Van soo menigh tegen-tij
Voor de wind heeft leeren vaeren
All en was 't maer wind op zy,

Mouringh, schipper sonder weergae,
Die sijn onverwinlickheit,
Waer de Sonn op-, waer zij neer ga,
T'aller ooren heeft gepreit,
Mouringh, die de Zee te nauw hiel
Voor sijn seilen en sijn wand,
Die de vogelen te gau viel,
All beseilden hy maer 't sand,

---

1) Friesland koos Ernst Casimir, broeder van Willem Lodewijk.

Mouringh was te koy ekropen,
En den endeloose slaep
Had sijn wacker oogh beslopen
En hem, Leeuw, gemaeckt tot Schaep.
Reeërs en Matroosen riepen :
„Och, de groote Schipper, och !
Wat sou 't schaên, of wij all sliepen,
Waeckte schipper Mouringh noch !"

Schipper Mouringh ! maer je leghter,
Maer je leghter plat evelt,
Stout verweerer, trots bevechter,
Bey te Zeewort en te Veld.
Kijck, de takels en de touwen
En de vlaggen en het schut
Staen en pruylen in den rouw, en
Altemalen in den dutt !

Maurits is ongehuwd gebleven. Hij had twee onechte zonen : Willem, heer van de Leck, en Lodewijk, heer van Beverweert, kinderen van Margareta van Mechelen, die in Rijswijk woonde en die hij geregeld bezocht.

Wij hebben het al gezegd : anders dan zijn vader, is Maurits allereerst krijgsman geweest. Voor staatsman en diplomaat, al sprak hij zijn talen goed, bezat hij geen groote gaven. Des te grooter was hij in het veld. Bijzonder begaafd, dapper, rustig in het grootste gevaar, over het algemeen evenwichtig aangelegd, maar koppige, systematische, koelbloedige natuur, heeft hij voor de Nederlanden ontzaglijk veel bijgedragen tot hun vrijheid en zelfstandigheid. Zijn krijgsmansroem was groot. Een diep-godsdienstige natuur was hij niet. Zijn houding ten aanzien van den godsdienst en de prediking in de Republiek werd bepaald door staatkundige overwegingen, en ook wel door diezelfde vrijheidsmotieven, die zijn vader bezielden. Busken Huet noemt Maurits besluiteloos, en geeft daarvan voorbeelden, maar of een dergelijke conclusie juist is, mag worden betwijfeld. Maurits wist wel, wat hij wilde, al had hij niet op *alle* punten een sterk-gevestigde overtuiging. Motley, de geschiedschrijver, wijst er op, dat hij altijd eenvoudig gekleed ging,

en schrijft : „De modezieke Fransche officieren, die, om te pronken met hun fraaie beenen, laarzen droegen zoo nauw, dat het zweet hun op het voorhoofd parelde van het aantrekken, wekten zijn spotlust ; en hij predikte door leer en voorbeeld, dat op elk uur van den dag en den nacht een officier in zijn schoeisel moet kunnen glijden en te paard stijgen. De eenige sieraden, die hij zich gunde — officieele gelegenheden uitgezonderd — waren een goud gevest aan zijn beroemden degen en een koord van diamanten om zijn vilten hoed."

Toen hij stierf, stond de zaak onzer gewesten er heel wat beter voor dan bij zijns vaders droeven dood. En er was een broer, om het werk voort te zetten.

AMALIA VAN SOLMS

FREDERIK HENDRIK

IV.

FREDERIK HENDRIK.

„Er was een tijd, waarin de weegschaal der volkeren van Europa door haar vorsten niet ter hand werd genomen, of de hollandsche maagd, aan hun zijde op het regtsgestoelte gezeten, wierp er mede haar oorlogszwaard of haren olijftak in en deed door deze bijwijlen den evenaar overhellen.... Er was een tijd, dat de hollandsche vlag werd begroet als de meesteresse der zee, waar ook ochtend- of middag- of avondlicht de oceanen van beide wereldhalfronden verguldde; een tijd, waarin hare vlootvoogden den bezem op den mast mogten voeren, dewijl zij, naar de krachtige uitdrukking dier dagen, de zee hadden schoongeveegd van gespuis .... Er was een tijd, waarin de hollandsche handel den moed had, de boeyen te verbreken, hem door den beheerscher der beide Indiën aangelegd, en, stouter nog, de ongenade van 's aardrijks uithoeken braveerde, om eenen doortogt te vinden „door natuur ontsegd" ; een tijd, waarin de winzucht een adelbrief verwierf door hare verzustering met de wetenschap .... Er was een tijd, dat Holland naar kennis dorstte, kennis waardeerde, kennis liefhad, en in menig vak van wetenschap de vraagbaak der beschaafde wereld werd.... Er was een tijd, waarin het door zijn beleid geëerbiedigde, om zijn goud benijde en voor zijn kennis gevierde Holland door deze driedubbele kroon de rozen der kunst vlechten mogt ; waarin het gehoor voor muzyk, waarin het zin voor poëzie had, en zich in beide liefelijke bloesems verlustigde ; maar Europa's bewondering wegdroeg door zijne schilderschool ...."

Zoo begint Potgieter zijn vermaarde schets over het Rijksmuseum.

„Er was een tijd . . . . !" Já. Dien tijd naderen wij thans in onze schets; de Gouden Eeuw van Kunsten en Wetenschappen, de Gouden Eeuw van Frederik Hendrik, waarin het groote werk van den Zwijger vrijwel wordt voltooid en de Republiek naar alle kanten haar vleugelen uitslaat, een tijd, waarin èn zij zelf èn het Huis van Oranje in macht, aanzien en luister toeneemt.

Frederik Hendrik. Wij eindigden het vorig hoofdstuk met te citeeren de „Scheepspraet", die Huygens dichtte bij Maurits' dood, en waarin hij het scheepsvolk laat zeggen: „Kijck, de takels en de touwen, en de vlaggen en het schut, staan en pruylen in den rouw en altemalen in den dutt." Maar . . . . :

„Dutten?" sprak moy Heintge, „dutten?
Stille, Maets! een toontje min!
Dutten? wacht, dat most ick schutten,
Bin ick angders, dien ik bin.
'k Hebb' te langh om Noord en Zuyen
Bij den Baes te Roer estaen,
'k Heb te veul gesnor van buyen
Over deuse muts sien gaen.

'k Selt hun lichtelick soo klaeren,
Dat ick vlaggen, schut en touw
En de maets, die met me varen,
Vryen sel van dutt en rouw.
Reeërs (jouwerliefde mien ick,
Die van vers op 't kusse vicht)
Wiljer an? kedaer! jou dien ick,
Jou allienich, bij dit licht."

„Weeran!" riepen de Matroosen,
„'t Is een man, oft Mouringh waer!"
En de Reeërs, die hem koosen:
„Weeran, 't is de jonge Vaêr!"
Heintgje peurde strack an 't stuer en
Haelde 't ancker uyt de grond:
't Scheepje ginck door 't Zee-sop schueren
Offer Mouringh noch an stond.

En zoo kwam Frederik Hendrik in zijns broeders schoenen te staan. „Mooi Heintje", naar zijn uiterlijk. „De Stedendwinger", naar zijn krachten.

*
* *

Hij was nog geen 5 maanden oud, toen zijn vader, de Zwijger, werd vermoord. Wij hebben reeds vermeld, wat de Staten toen voor zijn moeder en hem deden en hoe zij het voor hen aangekochte huis in het Noordeinde gingen bewonen, dat tegenwoordig Koninklijk Paleis is. Hij had een in alle opzichten goede opvoeding genoten. De predikant Uytenbogaert was zijn gouverneur, en daarna studeerde hij te Leiden; hij heeft zich echter nooit met eenigen hartstocht in de studie en de wetenschap verdiept, en ontwikkelde zich tot een levenslustige, practische, zakelijke natuur, die later veel oog zou krijgen voor schoone dingen. Van een bruisende opgewektheid was hij; de dagen zijns levens greep hij als blinkende schatten aan. In zijn veertiende levensjaar nam Louise de Coligny hem mee naar Frankrijk, waar zij een jaar bleven, wat natuurlijk van invloed was op zijn verdere vorming. Hij was 16 jaar, toen hij benoemd werd in den Raad van State (1600), maar te voren reeds had hij een plaats in het leger bekomen en vocht onder Maurits mee bij Duinkerken en Nieuwpoort. Zoo rook hij reeds vroeg den kruitdamp. Twee jaar vroeger had Maurits hem een officiersplaats gegeven in het leger, bij de cavalerie, en reeds dadelijk bleek, dat dit een kolfje naar zijn hand was, want, evenals in Maurits, sluimerde ook in hem al vroeg het talent van den krijgsman. Zoo kreeg hij al spoedig hoogere rangen in het leger en werd eindelijk aangesteld tot Maurits' plaatsvervanger als kapitein-generaal. Met recht kon Huygens hem bij Maurits' dood dan ook tot het scheepsvolk laten zeggen, dat hij lang „bij den Baes te roer" had gestaan en veel „gesnor van buyen" over zijn muts had hooren en voelen strijken.

Dat de twisten tijdens het Bestand niet zonder meer langs

hem heen gingen zal duidelijk zijn, maar overmatige belangstelling had hij er toch niet voor. Evenmin als Maurits was Frederik Hendrik een sterk-levend godsdienstig mensch en in theologische problemen heeft hij zich nimmer verdiept. Maar in zekeren zin dwongen de omstandigheden hem toch tot partij-kiezen, en voor zoover hij dit heeft gedaan, stond hij aan de zijde van Oldenbarnevelt. Want hij voelde veel voor den inslag, dien het opkomend humanisme aan veler godsdienstige opvattingen begon te geven, en tot de „preciese" Calvinisten heeft hij evenmin als zijn vader behoord. Hij was soepel, verdraagzaam. Hij heeft er, al was hij zeker van staatkundig en diplomatiek beleid niet ontbloot (reeds vóór zijn stadhouderschap vervulde hij verschillende zendingen) nimmer aan gedacht, den godsdienst tot integreerend deel van zijn staatkunde te maken ; hij was en bleef allereerst krijgsman, en al stond hij dan ook aan de zijde van zijn gouverneur Uytenbogaert, een bepaald actief aandeel in de groote twisten heeft hij niet genomen.

Het had eerst den schijn, of ook Frederik Hendrik ongetrouwd zou blijven. Tot zijn 41e jaar bleef hij het ook inderdaad. Toen was het dat hij, vooral onder pressie van Maurits, in het huwelijk trad met de 22-jarige Amalia van Solms, een dochter uit het grafelijk geslacht van Solms—Braunfels.

Het huwelijk werd op 4 April 1625 voltrokken. En negentien dagen later stierf Maurits . . . .

Al was er dan nog geen erfelijke waardigheid, dat Frederik Hendrik zijn half-broeder zou opvolgen, stond vast. Nog in hetzelfde jaar werd hij stadhouder in Holland, Zeeland, West-Friesland, Overijsel en Utrecht, en later zouden ook andere gewesten volgen : Gelderland en Limburg in 1633, Groningen in 1640. Maar voorloopig hielden Groningen en Drente nog Ernst Casimir. Toch begint zich in de positie van Frederik Hendrik reeds het algemeene erfelijke stadhouderschap der gewesten aan te kondigen, te meer, waar onder zijn bestuur het aanzien en de macht en de erkenning der Oranje-vorsten hoe langer hoe meer toenamen. Veel meer dan onder Maurits werd onder Frederik Hendrik de

positie der dynastie sterker. Busken Huet heeft dat in zijn *Het Land van Rembrandt* aldus uitgedrukt [1]) :

„Met Frederik Hendrik begint het Huis van Oranje zich te onzent op zijn gemak te gevoelen. Frederik Hendrik trouwt, bouwt, meubelt, plant. Van zijn geslacht is hij de eerste die den titel Hoogheid en daarbij een vorstelijken staat voert. De stadhouderlijke macht bekomt tijdens zijn regeering een niet verwerpelijke uitbreiding. Zij wordt ten bate van zijn zoon binnen zekere grenzen erfelijk verklaard."

Hier wordt in enkele zinnen het verschijnsel geteekend — wij komen er nog op terug — dat onder den derden stadhouder uit het Huis van Oranje-Nassau het aanzien en de positie der dynastie grooter vlucht beginnen te nemen. En dit volstrekt niet, omdat de partij der regenten verdwijnt. Integendeel. Ook deze groeit, ook deze ontwikkelt zich, en bovendien zien we het gebeuren, dat, in onze hoog-opstrevende Gouden Eeuw, de kooplieden zich tot een sterke en zelfbewuste klasse ontwikkelen en dat, in verband hiermee, enkele steden (Amsterdam !) een zeer eigen karakter en een zeer eigen macht gaan vertoonen. Maar dit alles verhindert niet, dat het aanzien van het stadhouderschap van Oranje zeer aanmerkelijk toeneemt, en dat het daarbij hoe langer hoe meer gaat leunen op het volk. Onder Mooi Heintje groeit de populariteit van Oranje als het ware met den dag. En dit is begrijpelijk. Want veel meer nog dan onder Maurits wordt onder Frederik Hendrik de positie der Republiek versterkt en verbeterd. Al mist zij dan in deze periode werkelijk-groote staatslieden (niemand kan Oldenbarnevelt vervangen), haar aanzien en luister en macht nemen onder de volkeren geregeld toe. Zij is nog in strijd met Spanje, maar het staat vast, dat Spanje niet meer vermag haar te overweldigen. Dit ziet Spanje zelf ook zeer goed in. Het verlangt naar den vrede, maar het bereikt dien nog niet. En ondertusschen wordt het grondgebied der gewesten

---

[1]) II, bl. 223.

definitief en radicaal van vijanden gezuiverd. Frederik Hendrik heeft het groote werk van zijn vader en zijn broeder voltooid.

Gevormd in de strenge, wetenschappelijke school van Maurits' onvervaarde krijgskunde, vangt hij twee jaar na zijn optreden als stadhouder die glorierijke reeks van wapenfeiten aan — evenals bij Maurits een lange rij van successen — die zijn roem doet uitstralen en hem, vooral na Den Bosch, in den eeretitel van Stedendwinger onsterfelijk doet worden. Het begint in 1627. Grol valt (nadat een jaar te voren Ernst Casimir Oldenzaal had verrast), terwijl Piet Hein ondertusschen in twee zee-slagen de Spanjaarden verslaat en de Zilvervloot bemachtigt ; dan volgt in 1629 de geniale verovering van 's-Hertogenbosch, maar over dit zelfde jaar valt een schaduw door den dood van Piet Hein en Jan Pieterszoon Coen. Vervolgens gaan Venlo, Roermond en Maastricht er aan in het jaar (1632), waarin Ernst Casimir sneuvelt. Breda en Venlo volgen (1637). Ook buiten de eigenlijke grenzen van het land weren de Hollanders zich. Tromp slaat de Spanjaarden beslissend bij Duins ; op Ceylon begint een strijd met de Portugeezen, die jarenlang duurt, maar gewonnen wordt ; Malakka wordt op de Portugeezen veroverd, en in den vreedzamen pioniersstrijd over de zeeën ontdekt Abel Tasman Van Diemensland. Niets echter heeft in deze jaren, waarin het groote bevrijdingswerk wordt voltooid, zooveel indruk gemaakt als de reeds vermelde herovering van 's-Hertogenbosch. Er zijn over dit grootsche feit, waarvoor een ongemeen talent en een onvervaarde moed noodig waren, boeken vol geschreven. Meer dan eerst was, met het oog op van verschillende richtingen aanrukkende vijandelijke legers, de toestand uiterst gevaarlijk, maar de Stedendwinger wist alle moeilijkheden te overwinnen en eindelijk moest de stad zich overgeven, een feit voor den toestand in de Zuidelijke gewesten van ongemeene beteekenis.

Vondel heeft in die jaren den lof van den stadhouder in zijn *Stedekroon van Frederick Henrick* geestdriftig bezongen.

De strijdende held — aldus in zijn uitvoerige vers tot de Brabantsche en Limburgsche steden — :

Die held is een beloofde Frederick,
Uw wreecker en beschermer in der nood,
Der vromen schild, der dwingelanden schrick.
Dees sal beleeft u koestren in sijn' schoot ;
Na dat ghy hebt, geketent van Farnees,
Een halleve eeuw gekermt slaevin en wees.

Al treuren nu uw straeten doods en woest,
Ay sie dat met geduldige oogen aen,
Soo lang tot dat in Parmaes rypen oegst
Oranje koom de strenge zeissen slaen,
En selfs mijn Maes en 't fier beschanste Scheld
Sich buigen voor een maghtiger geweld.

Dan sla op uw' Verlosser 't bly gesicht,
En wijd hem de verdiende Stedekroon.
Vlecht Boschloof om de Pronckstar van Maestricht,
En hef hem hoogh in 't goud van Neerlands troon.
Dan ruim 't uitheemsch gebroedsel veld en slot,
En Brabant kniel voor Hollands Wapengod.

Was het in die jaren niet de gelegenheid om heel de Zuidelijke Nederlanden te bevrijden ? Hier moge het antwoord staan, dat een onzer knapste historici daarop geeft. De omstandigheden — zegt hij — leken gunstig :

„Er was toch de ontevredenheid onder een deel van den adel, er werd door sommige Brabantsche en Vlaamsche steden uitgezien naar verlossing, zelfs naar vereeniging met het Noorden, waarbij herinnerd werd aan de oude eenheid van „het Nederlandt". En in het Noorden leefde nog de overtuiging, dat het het best ware, zoo de Spanjaard uit het Zuiden verdween. De Staten-Generaal wierpen zelfs een lokaas uit in een proclamatie, door aan diegenen, die zich bij het Noorden wilden aansluiten, onder meer te beloven, dat de Katholieke godsdienst gehandhaafd zou worden. Calvinisten vooral drongen ook nu op de bevrijding van het Zuiden aan, maar ook verzet werd merkbaar, vooral in de

groote handelsstad Amsterdam, die Antwerpen liever gebonden dan vrij zag. Gedragen door een krachtigen wil, door een neiging tot het brengen van offers, werden deze bevrijdingsstemmingen echter aan geen van beide kanten. Frederik Hendrik wist, dat het grootste deel van den adel (in het Zuiden) nauw verbonden was met het Hof; het Katholicisme stond overal in den weg, met de geestelijkheid vooraan; geen enkele stad toonde neiging tot opstand. En nu zou Frederik Hendrik zich zelf niet geweest zijn, als hij toch een grootschen aanval gewaagd had. Hij is ook in de voorzichtigheid van zijn krijgsbeleid de leerling van Maurits, hij kende uit jeugdervaring de gevaren van Nieuwpoort, en hij was geen man van grootsche conceptie. De heele dreiging van den Zuidelijken opstand bleek een onwezenlijkheid [1]."

Zoo werd er niet in ernst aan gedacht om de Zuidelijke Nederlanden binnen te vallen. Maar het Noorden werd radicaal bevrijd en gezuiverd.

Wel echter werd, onder leiding van Frederik Hendrik, een *diplomatieke stap* gedaan, welke wees in de richting der bevrijding van het Zuiden. Wij bedoelen het aanvallend en verdedigend verbond met Frankrijk, dat de Republiek in 1635 sloot, en waarbij de stadhouder toonde, al evenaarde hij in dit opzicht zijn vader niet, meer staatmansbloed in de aderen te hebben dan Maurits. In Frankrijk was kardinaal de Richelieu (1624—1642), de machtige man, een veel sterker persoonlijkheid dan de zwakke Lodewijk XIII. Zijn streven was er op gericht, Frankrijk in Europa de eerste viool te doen spelen, het Katholicisme en Spanje te bestrijden. Daarom steunde hij Duitschland in den Dertigjarigen Oorlog, daarom sloot hij het verbond met de Nederlanden, waardoor hij aan Spanje den oorlog zou verklaren, terwijl de Zuidelijke Nederlanden een onafhankelijke staat zouden worden, en eventueel zouden worden verdeeld. Ook werd bepaald, dat wij geen afzonderlijken vrede met Spanje mochten sluiten.

---

[1]) Japikse, t.a.p., I, bl. 189.

PRENT OP HET VEROVEREN VAN 'S-HERTOGENBOSCH EN WEZEL

Prins Willem II

De instemming met dit verdrag was in ons land verre van algemeen. Belangrijke steden (Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht) waren er tegen. In ieder geval was het gericht op de bevrijding der Zuidelijke Nederlanden, al scheen het oude ideaal van vereeniging met de Noordelijke gewesten prijsgegeven. Maar getuigd moet worden, dat deze staatmansdaad van de Richelieu en Frederik Hendrik bitter weinig heeft uitgewerkt; Frankrijk trouwens had elders de handen te vol, om krachtig met ons tegen Spanje op te treden. Bovendien scheen dit voor het Noorden minder noodig dan ooit, want het grondgebied was bevrijd.

Was Frederik Hendrik, gelijk uit deze daad volgt, in zijn buitenlandsche staatkunde actief (de instelling van het Geheim Besogne, dat buiten de Staten-Generaal om besluiten mocht nemen, versterkte op dat gebied zijn positie), in zijn binnenlandsche toonde hij een zekere passiviteit, welke echter aan de rust onder de bevolking ten goede kwam. Wij hebben hier met name het oog op zijn houding tegenover de Katholieken en de Remonstranten. Beiden trad hij, na verloop van een aantal jaren, met een zekere welwillendheid tegemoet. Hij heeft nimmer tegen hen de onverdraagzame houding aangenomen, die bleek uit het proces tegenover Oldenbarnevelt en uit de besluiten der Nationale Synode. Zelf niet sterk in zijn schoenen staande wat zijn godsdienstige overtuiging betreft, gunde hij anderen een zekere afwijkende houding, en zoo kwam er — al werd dit nimmer in officieele besluiten vastgelegd — een zekere mildheid in de houding jegens de niet-Calvinisten. Men erkende hun optreden niet, maar het werd door de vingers gezien, en zoo keerden onder Frederik Hendrik velen in de Nederlanden terug, die in vroeger jaren om des geloofs wille waren uitgeweken. Toen in 1631 ook Hugo de Groot in Nederland durfde terugkeeren, zei de stadhouder: „Indien *ik* De Groot moet doen vertrekken, zal hij nog lang in het land blijven."

Dit alles moet met groote voldoening worden geconstateerd, want er bleek uit, dat de verdraagzame en vrijheids-

lievende opvattingen van den Zwijger, die ook verder de dynastie van Oranje zouden kenmerken, het begonnen te winnen.

*
* *

Wij begonnen dit hoofdstuk met het citaat van Potgieter : „Er was eens . . . . !"

Eens. *Toen.* Onder Frederik Hendrik beleefde Holland zijn Gouden Eeuw van Kunsten en Wetenschappen. De Nederlanden hadden zich een groote plaats onder de mogendheden weten te verschaffen. Ook zeevarend, ontdekkend, koloniaal, begonnen zij een staat van den eersten rang te worden. De Republiek straalde. De wetenschappen vonden steeds naarstiger beoefening. Na de Leidsche was de Groningsche Universiteit opgericht ; na de Groningsche die te Utrecht. En de kunst bloeide. Er valt een reeks van namen te noemen uit dit, en een iets later tijdperk, die even zoovele bewijzen vormen van de schitterende beteekenis der Nederlanden in die dagen op het gebied van den geest. Vondel, Rembrandt, Spinoza, Gerard Brandt, Christiaan Huygens, Jacob van Campen, P. C. Hooft, Hugo de Groot, Jan de Witt : als sterren van de eerste grootte schitteren zij ons tegen, en er zijn er onder, die hun glans niet alleen over deze gebieden hebben geworpen, maar over geheel Europa, ja, over geheel de wereld, tot op dezen dag, en die op hun terrein ook in later eeuwen in ons volk niet zijn geëvenaard. Het was een glorierijke tijd voor ons land en onzen stam en de faam er van leeft nog onverminderd voort.

Dit wil echter niet zeggen, dat de toestanden in alle opzichten zuiver waren. In moreel opzicht liet het staatsbestel soms veel te wenschen over en sterke gevallen van corruptie ontbraken in onze Gouden Eeuw niet.

„Het treffendste staal daarvan is juist in dezen tijd de geschiedenis van Cornelis Musch, den stadhouderlijk-gezinden griffier der Staten-Generaal, den voornaamsten ambtenaar der Republiek na den stadhouder, schoonzoon bovendien van Jacob Cats, destijds niet alleen als opper-

rijmelaar, maar ook als raadpensionaris (1636—1651) een bekend, ja, beroemd man. Zijn inkomen bedroeg ƒ 1800.— plus ƒ 300.— voor huishuur en emolumenten, maar toen de zonderlinge man, spiritist, medium zelfs, in 1650 door zelfmoord stierf, liet hij 2 millioen na en het in 1651 ingestelde onderzoek bracht ruim dertig gevallen van „onbetaemelycke corruptiën en vuylicheden" aan het licht, door Musch tusschen de jaren 1636 en 1650 gepleegd, waarbij niet minder dan 16 leden van den Raad van State betrokken waren. Eén hunner zei het leuk en ronduit, dat „de wagens gesmeert mosten zijn" [1])."

Dit is een sterk voorbeeld ; er zijn in die dagen meer van dergelijke dingen geschied — het was alles geen goud wat er blonk in de Gouden Eeuw — die in onze dagen met hun veel scherper contrôle niet mogelijk zouden zijn.

In deze dagen, wij teekenden het reeds aan — steeg het Huis van Oranje-Nassau, steeg het stadhouderschap in aanzien en macht. Zooals Busken Huet zei : Oranje begon zich onder ons thuis te gevoelen. Geen wonder. Drie bekwame stadhouders, Willem, Maurits, Frederik Hendrik, hadden, elkanders werk voortzettend en aanvullend, de Noordelijke gewesten tot vrijheid en tot bloei gebracht. Dit had de positie van het Huis gesterkt, en aan Frederik Hendrik begonnen onderscheidingen en machtsverleeningen ten deel te vallen, die de eerste tinten verspreidden van het licht eener erfelijke monarchie. De Koning van Frankrijk verleende hem in 1637 den titel van „Zijne Hoogheid", en op dit besluit zal wel van invloed zijn geweest het feit, dat reeds in 1631 niet minder dan vijf gewesten (Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijsel) aan het jeugdige zoontje van Frederik Hendrik het recht van opvolging (survivance) hadden verleend, eenige jaren later gevolgd door hetzelfde recht ten aanzien van het kapitein-generaalschap der Unie. Zoo kondigde het erfelijk stadhouderschap van Oranje zich in deze dagen aan, en dit verleende aan de figuur van Frede-

[1]) Dr. Jan Romein — De Lage Landen bij de Zee, bl. 286.

rik Hendrik ook in het buitenland een bijzonderen glans en buitengemeene beteekenis. Oranje begon meer en meer mee te tellen; Frederik Hendriks zoon kreeg — zij het voorloopig op papier, want hij was pas 15 jaar — Maria, de dochter van den Engelschen Koning en 10 jaar oud, tot vrouw, en een zijner dochters huwde met den Grooten Keurvorst van Brandenburg. Ook uit deze verbintenissen blijkt, hoe het aanzien van het Huis van Oranje in Europa steeg. Men zag als het ware een erfelijke monarchie voor de toekomst groeien, maar dit neemt niet weg dat daarnaast een sterke regentenklasse opkwam en zich handhaafde.

Het was een goed huwelijk, dat Frederik Hendrik gesloten had. Met niet minder dan 9 kinderen werd het gezegend. Toen het eerste zoontje geboren werd, dichtte Vondel zijn vermaarde lied, waarin deze prachtige regels:

O hoe zalig is 't te duiken
Onder den Oranjeboom,
Bij een kristallijnen stroom
Gouden appelen te pluiken;
En te ruiken geur en lucht
Van die schoone Oranje-vrucht!
Wil de bliksem, hagel, donder,
Bloem en kruid en loover slaan,
Duiken speelt, laat overgaan;
Mannen, duikt, en houdt u onder:
Onder dezen boom is 't stil,
't Weer mag ruischen zoo het wil.
Wil de zon met hitte steken,
Mannen, duikt hier in de schauw;
Zijt gij dorstig, mat en flauw,
Hier vloeit Peneus met zijn beken.
Maar indien Hollanders vragen,
Waar het daalt dit vreedzaam lot?
Antwoord: waarlijk van een God,
Die in vrede schept behagen.

Amalia van Solms was een goede vrouw voor Frederik Hendrik. Maar ook voor zichzelf. Want zij leefde rijk en weelderig; tegelijk met het stijgen van het prestige en de positie van het stadhouderschap steeg het Prinselijke hofle-

ven, dat vroeger en later in de Nederlanden nooit tot zulk een rijkdom is gekomen als onder Frederik Hendrik en Amalia van Solms. Het was in waarheid, of de Gouden Eeuw zelf zich hier weerspiegelde. Amalia is een voortreffelijke vrouw en een voortreffelijke moeder geweest, „maar de diepe moraliteit en de religieusiteit van Juliana van Stolberg en van Louise de Coligny waren niet haar eigendom ; verstand en tact had ze genoeg ; zij was zeer eerzuchtig, kon heftig en hartstochtelijk zijn, maar hierop volgt spoedig een reactie (volgens Huygens) en zij liet zich zeer beheerschen door haar streven, om haar Huis zooveel mogelijk te verheffen" [1]. Dit laatste toonde zij ook in haar optreden, haar actie tot weelde en luister. De vorstelijke behuizing schitterde op allerlei wijzen. Frederik Hendrik had hooge inkomsten, en Amalia van Solms wist daar weg mee ; in meubels, schilderijen en andere kunstwerken hadden de huizen van het levenslustige, knappe paar hun wederga niet. Trouwens, Frederik Hendrik zelf deed lustig in die richting mee en bevorderde de luisterrijke hofhouding, waar zijn gemalin naar streefde, op allerlei wijzen. En aan feestvieren had men geen enkel broertje dood ; het Binnenhof en zijn omgeving daverden als het ware van vroolijkheid en rumoer ; schitterende bals hadden plaats ; er werden maaltijden gehouden waarvan de samenstelling, als men die tegenwoordig uit oude bescheiden nog leest, ons met intense verbazing vervult (men moest — zegt Busken Huet van deze prestaties onzer vaderen — „de broeken vaak op een kier zetten"), en dat bij al die vroolijkheden de grenzen soms niet te nauw in acht werden genomen, ligt voor de hand. Frederik Hendrik liet paleizen en zomerhuizen bouwen ; bekend werd zijn verblijf te Honselaarsdijk ; nog veel meer bekend het Huis ten Bosch ; de eerste bouwmeesters en andere kunstenaars werkten er aan mede, en de inrichting getuigde van den kunstzin en de weelde der vorstelijke bewoners. Het was in deze jaren ook, dat Johan Maurits

[1] Japikse, t.a.p., I, bl. 204.

van Nassau, de Braziliaan, het Mauritshuis liet zetten.

Zoo staat daar dan in het middelpunt van de Gouden Eeuw de schitterende hofhouding van een Frederik Hendrik en een Amalia van Solms ; zoo staat daar het stadhouderschap van een Oranje, „Zijne Hoogheid" (Willem en Maurits waren niet meer dan „Excellentie" geweest), dat een sterke positie heeft gekregen en een groote mate van populariteit, vooral onder het volk. De regenten, de kooplieden, de steden, zij beseffen wat zij aan Oranje verplicht zijn, en willen aan zijn waardigheid niet afdoen, zij hebben daarnaast echter het oog gericht op eigen positie, maar het volk juicht om Oranje, groeit in Oranje, draagt Oranje op de handen. En het vergaapt zich aan de pracht.

Het volk niet alleen. Door heel Europa gaat de faam van de Gouden Eeuw der Republiek. Als Maria de Medici uit Frankrijk naar de Republiek komt, slaat zij de handen ineen van verbazing over de pracht en de weelde, die zij hier aanschouwt. De Republiek glanst in vollen luister. En Oranje glanst mee, en groeit samen met het volk, onverbrekelijk.

*
* *

Dan komen er tegenslagen. Het kan haast niet anders. Het leven van een volk is als dat van een mensch : licht en schaduw.

In 1644 en '45 gingen Venlo en Roermond verloren. Kwam de oude vijand weer krachtiger opzetten ? Men was op vele plaatsen in de Republiek den oorlog nu toch wel moe. En bovendien : de financiën stonden niet zoo schitterend meer, want er was veel geld uitgegeven. Ook Frederik Hendrik zelf, die met groote bedragen de Stuarts in Engeland heeft gesteund, daartoe ook door het huwelijk van zijn zoon aangemoedigd, begint krapper in het geld te zitten. Zal men nu maar vrede sluiten met Spanje ? Spanje wil. De meeningen loopen uiteen. Toch begonnen er vredesonderhandelingen.

Maar Frederik Hendrik voelde zich gebonden door de

alliantie met Frankrijk, waarin was bepaald, dat de Nederlanden niet afzonderlijk vrede zouden sluiten. Zelfs wist hij in 1644 een nieuw verbond met Frankrijk door te zetten. Maar toen speelde Spanje een hooge troefkaart uit. Het wist in het geheim onderhandelingen met Frankrijk aan te knoopen, en het beloofde onder zekere voorwaarden aan Frankrijk de Zuidelijke Nederlanden te zullen afstaan. Een schrik ging door onze gewesten, door onze staatslieden, want men wenschte het machtige Frankrijk niet aan onze Zuidgrens. Meermalen is beweerd, dat Spanje dat aanbod aan Frankrijk bedoeld heeft als een diplomatieke zet jegens Nederland, maar hoe dan ook, de stemming hier sloeg nu sterk in de vredesrichting, en sleepte ook Frederik Hendrik mee. Frankrijk, benauwd geworden, zond een afgezant om de vredes-stemming te verstoren. „Tot het omkoopen van voorname staatslieden en van sommige klerken, die hem allerlei stukken zouden kunnen leveren, kreeg hij 30.000 livres mede. Wie slechts oppervlakkig de correspondentie der Fransche gezanten met hun regeering heeft ingezien, weet, dat dergelijke verwachtingen verre van ongegrond waren. En de Spaansche dachten er juist zoo over. Zelden echter ontmoet men een bewijs, zoo voldringend, als gegeven kan worden omtrent de omkooperij, door Servier (den Franschen afgezant) bij zijn bezoek in het voorjaar van 1647 in het werk gesteld. Het is de rekening en verantwoording van de 30.000 livres. Men behoeft zich na het lezen van dit stuk niet meer te verwonderen, dat de beschuldiging van omkooping in die dagen zoo dikwijls gehoord werd [1]).”

Het hielp niet. De vredeswil bleef. Maar voor het tot definitieve resultaten kwam, stierf Frederik Hendrik, op 14 Maart 1647. Ook hij werd niet oud, 63 jaar. Sinds geruimen tijd hadden zich allerlei ziekteverschijnselen vertoond. Ten slotte kwamen er zelfs teekenen van kindschheid bij.

Een schitterende figuur is hij geweest, en ofschoon hij

---

[1]) Prof. Dr. P. J. Blok — Gesch. van het Nederlandsche volk, II, bl. 642-643.

intellectueel niet op de hoogte van zijn vader stond (in een zekere veelzijdigheid van gaven blonk hij boven Maurits uit), heeft hij diens arbeid tot vrijmaking van de Nederlanden in het Noorden zoo goed als voltooid. Getuigd moet worden, dat de omstandigheden hem echter in alle opzichten gunstig waren geweest, wat niets afdoet aan zijn voortreffelijke kwaliteiten, vooral in den krijg getoond. Door Maurits gevormd, heeft hij diens werk op het veld voortgezet ; in zijn gedenkschriften heeft hij veel van zijn krijgskunde verteld [1]). Onder hem bereikte de Republiek een tot voor kort ongekende en zelfs ongedroomde hoogte van aanzien en macht, waaraan bij zijn heengaan nog geen eind was gekomen.

Amalia van Solms, die bij zijn sterven pas 45 jaar was, heeft hem nog 28 jaar overleefd ; zij stierf 8 Augustus 1675.

---

[1]) Mémoires de Frederic Henri (1733).

DE ORANJE-DYNASTIE

V.

WILLEM II.

Toen de Zwijger stierf was Maurits 16 jaar ; toen deze heenging was Frederik Hendrik 41 — nu, bij den dood van den Stedendwinger, kwam de jeugd weer aan bod : 21 jaar is Willem II, als, na eenige aarzeling, Holland en andere gewesten hem het stadhouderschap aanbieden, een aarzeling, die bewees dat de erfelijkheid in die waardigheid, waartoe enkele gewesten hadden besloten, nog niet diep-geworteld zat. Hij zou haar slechts drie jaar dragen, een korte, maar dramatische periode.

Op 21 Mei 1626 was hij geboren, en wij hebben den jubelzang al vermeld, door Vondel bij zijn geboorte aangeheven; het was trouwens de eenige niet, want in zijn *Geboorteklock* bezong hij het feit nog veel uitvoeriger.

Willem had, in tegenstelling met Maurits en Frederik Hendrik, niet in Leiden gestudeerd, maar was door goeverneurs opgeleid. Een gemakkelijke natuur had hij niet, wel een goeden kop (niemand minder dan Jan de Witt heeft later zijn bijzondere begaafdheid geprezen) en zoo hij langer had geleefd, zou zonder eenigen twijfel gebleken zijn, dat er een krijgsman in hem stak, zóó sterk zelfs, dat hij het oorlog-voeren als een onmisbare levensvulling scheen te beschouwen. Aan meer dan één krijgsbedrijf had zijn vader hem laten deelnemen, en, zoo jong als hij was, sloeg hij in het leger een bijzonder goed figuur. Wij hebben in een vorig hoofdstuk reeds doen zien, hoe hij op 15-jarigen leeftijd huwde : het was in 1641, dat hij het Kanaal overstak om in Londen te trouwen met de 10-jarige Prinses Mary, voluit Henriette Maria Stuart, dochter van Karel I, Koning van Engeland ; een aanzienlijker huwelijk dan door één zijner

voorgangers gesloten. Twee kinderen waren het nog, vooral de Prinses, want in dien tijd werden jongelieden als Willem toch eigenlijk vrij spoedig tot man. Men vond haar zelfs nog te jong, om direct met haar gemaal mee naar Holland terug te gaan, zij is later gekomen. Het is duidelijk, dat door deze nauwe betrekking met de Stuarts de leiders onzer Republiek niet onverschillig bleven voor de dramatische gebeurtenissen in Engeland, waarin zij op meer dan een manier zouden worden gemoeid. Ook financieel. Want Frederik Hendrik heeft aan het Engelsche Koningshuis geldelijk veel hulp verleend.

Zoo werd dan de jonge Willem in 1647 stadhouder van de meeste gewesten, doch niet van Friesland.

Dit gewest heeft tot het midden der 18e eeuw (toen Willem IV als algemeen erfstadhouder optrad) altijd een eigen plaats ingenomen, zoodat we naast het geslacht Oranje-Nassau, dat in Holland en de meeste andere gewesten tot de hoogste waardigheden was verheven, in Friesland zich het geslacht Nassau-Dietz zien ontwikkelen. Dit is voortgekomen uit Jan den Oude, den oudsten broeder van Willem den Zwijger. Wij zien hier alweer het merkwaardige in den loop onzer geschiedenis, zeker niet ten onrechte aangeduid als een mysterie, dat de eerste Willem zelf en drie zijner broers hun leven laten voor de zaak der Nederlanden, en dat uit dien eenen broeder, Jan, die niet zijn leven offert, en die, na stadhouder van Gelderland te zijn geweest, naar Duitschland terugkeert, zich het geslacht der Friesche stadhouders ontwikkelt, waaruit de dynastie der Oranje's later opvolgers zal krijgen. Jans zoon Willem Lodewijk werd in 1584, na des Zwijgers dood, stadhouder van Friesland (1584—1620), en daarna komen in die waardigheid achtereenvolgens zijn broeder Ernst Casimir (1620—'32), diens zoon Hendrik Casimir (1632—'40) en diens broeder Willem Frederik (1640—'64). En het is deze laatste, die huwt met Albertine Agnes, een dochter van Frederik Hendrik, een huwelijk, dat met het oog op de voortzetting der Oranje-Nassau-dynastie van groot belang is geworden. Wanneer dus de jonge

Willem II de stadhouderlijke waardigheid over Holland en andere gewesten aanvaardt, staat in het Noorden zijn bloedverwant Willem Frederik van Nassau-Dietz aan het hoofd.

Willem II haakt naar den strijd, maar hij moet het aanzien, hoe in het jaar 1648 eindelijk de vrede met Spanje, waarvan het ontwerp reeds onder zijn vader gereed was gekomen, zijn beslag krijgt, de Westfaalsche vrede te Munster en te Osnabrück, waardoor èn de 80-jarige en de 30-jarige oorlog worden beëindigd. Nederland wordt als een vrij en onafhankelijk rijk erkend ; dit is de eindelijke, officieele zegepraal van des Zwijgers levenswerk. Alle bezittingen, die wij bij het sluiten van den vrede in handen hebben, ook die in andere werelddeelen, blijven ons eigendom ; wij krijgen het recht de Schelde te sluiten ; er wordt een regeling getroffen om aan het Huis van Oranje en zijn leden de oude goederen terug te geven, en voor zoover dit niet meer mogelijk is, zal er schadeloosstelling voor worden verstrekt.

De vrede, met schitterende feesten gevierd, was gunstig voor ons, maar zoo goed als Frederik Hendrik zich tegen zijn zin bij het ontwerp er van had neergelegd, zoo goed stond de jonge Willem er met wrok tegenover. Hij zag het einde van den oorlog met leede oogen aan, evenals zijn neef, en wij veroorloven ons hier te citeeren wat Japikse van die gezindheid zegt :

„Ik zou niet durven beslissen, wat hier het overheerschende motief is geweest. Jonge menschen als Willem II en Willem Frederik moeten het als een leegte gevoeld hebben, dat het oorlogsbedrijf uit was. Het was hun tot een spel geworden. Maar aan dergelijke lichtvaardige motieven 's Prinsen wensch, om weer actief in den voortdurenden strijd tusschen Frankrijk en Spanje te gaan meespelen, toe te schrijven, is door niets geoorloofd. Wel mag men de onbezonnen jeugd in aanmerking brengen ; er is inderdaad in 's Prinsen handelingen van 1648 af een groote mate van onbezonnenheid [1])."

[1]) Japikse, t.a.p., I, bl. 224.

De gebeurtenissen in het leven van den jongen Oranje-Prins begonnen al spoedig een dramatische wending te nemen, zoowel buiten als binnen onze grenzen. In Engeland werd (1649) zijn schoonvader, Karel I, vermoord, waarna Engeland een Republiek werd en zich hier in Holland een beweging, een partij begon te ontwikkelen, die in de Engelsche gebeurtenissen ten bate van de Stuarts wilde ingrijpen. Vóór die moord plaats had, was Willem echter al in scherpen strijd gewikkeld geworden met de Staten van Holland. De onmiddellijke aanleiding daartoe lag in het eindigen van den oorlog, en wel in de noodzakelijkheid om, in verband daarmede, een groot deel der troepen af te danken. Willem begreep de noodzakelijkheid hier wel van, maar wilde met dien maatregel lang zoo ver niet gaan als de Staten. Cijfers zullen we hier maar voorbijgaan ; men vindt ze elders [1]). Een feit is, dat de Prins als kapitein-generaal van het leger de afdanking op kleiner schaal wilde doen plaats hebben (wellicht om met eventueele nieuwe krijgsmaatregelen rekening te houden), en dat hij daarbij den steun kreeg van de andere gewesten, in het bijzonder wat het behoud van het kader betreft, doch toen hij niet van zins bleek, aan de wenschen der Hollandsche Staten gevolg te geven, dreigden deze, dat zij de afdanking zelf ter hand zouden nemen. Toen was de strijd eerst recht begonnen, de strijd tusschen den stadhouder en de Staten, de strijd om bevoegdheid, recht, macht, prestige. En de Staten voerden ook hun dreigement uit ; zij schreven aan de troepen, die daarvoor naar hun meening in aanmerking kwamen, dat zij met ingang van een bepaalden datum geen soldij meer zouden ontvangen. Maar nu traden de Staten-Generaal zelve tegen de Staten van Holland op, van oordeel, dat deze tot hun houding geen recht hadden. Bij meerderheid van stemmen (Holland, Utrecht en Gelderland waren tegen) zonden zij aan de afgedankte troepen een tegenbevel en gaven den Prins machtiging aan het hoofd van een deputatie

---

[1]) Gosses en Japikse, Handboek, bl. 501.

de Hollandsche steden te bezoeken, en deze te bewegen, zich aan zijn zijde te scharen. Aanstonds maakte Willem van deze machtiging gebruik en aan het hoofd van een talrijk gevolg bezocht de 23-jarige Oranje-Prins de voornaamste steden, om echter zeer teleurgesteld op het Haagsche Binnenhof terug te keeren. De macht der steden, de macht der regenten wilde niet voor de zijne wijken ; wel kwamen enkele steden hem ten deele tegemoet, maar de voornaamste (Amsterdam, Haarlem, Delft, Dordrecht, Medemblik) bleven zich tegenover hem stellen, of erkenden zijn deputatie niet, of weigerden zelfs hem te ontvangen.

De macht van Oranje stond tegenover de macht der steden en der stadsvroedschappen : de regenten, de kooplieden.

Maar Willem hield het been stijf. En nu kwam het tot een dramatische ontwikkeling. Niet alleen liet hij een aantal der voornaamste Hollandsche regenten gevangen nemen (onder hen Jacob de Witt, oud-pensionaris van Dordt, vader van Jan en Cornelis) en naar Loevestein overbrengen, maar hij zond een leger onder Willem Frederik naar Amsterdam, om de stad tot rede te dwingen ; later kwam hij er zelf ook bij. Amsterdam liet het leger echter niet binnen. Zou de strijd werkelijk ontbranden ? Zoo ver kwam het gelukkig niet : van beide zijden zag men in, dat dit moest worden voorkomen. Er werd een overeenkomst getroffen, waarbij Amsterdam het hoofd moest buigen. Het leger trok terug, maar Amsterdam, belovend den Prins met alle eer te zullen ontvangen, berustte er in, dat het krijgsvolk zou worden afgedankt naar 's Prinsen schema en niet naar eigen Amsterdamsch inzicht. Eenigen van de voornaamste regenten der stad (de bekende Bickersen) werden afgezet, en wel werden de Loevesteinsche gevangenen ontslagen, maar zij keerden niet in hun ambten terug.

Dit resultaat beteekende : de overwinning van Oranje op de Hollandsche Staten. Maar het beteekende evenzeer : sterker anti-Oranje gezindheid onder de regenten. Achteraf krijgt men den indruk, dat het toch wel moge-

lijk moet zijn geweest, dit bedroevend conflict te vermijden. Maar men bedenke dat het voorviel in een tijd, waarin de wederzijdsche bevoegdheden nog lang niet vaststonden, en er onder de regeerende besturen en standen nog een zekere vrees bestond voor een te groote macht der stadhouders.

Intusschen, dit conflict was niet het eenige. Wij merkten reeds op, dat door het huwelijk van Willem met de Engelsche Prinses Mary wij gewikkeld werden in de dramatische gebeurtenissen ginds. Na den moord op Karel I was daar de Republiek uitgeroepen, en zoowel diens zoon als het Parlement zonden afgezanten naar de Nederlanden, om zich van hun steun en hun sympathie te verzekeren. Willem, die gaarne de Stuarts weer op den Engelschen troon zag, bevorderde de zending van zijn zwager en werkte de ontvangst van den vertegenwoordiger van het Parlement tegen. Ook hierdoor ontstonden wrijvingen en vormden zich partijen. Bovendien begon de jonge Willem zich ook in ander opzicht te roeren; zijn besprekingen met den Franschen gezant d'Estrades hadden ten doel, den oorlog met Spanje te heropenen, de Zuidelijke Nederlanden te veroveren en te verdeelen, en in Engeland de Stuarts weer op den troon te brengen. Zoo toonde Willem een bedrijvigheid, die zeker niet zonder bedenking was.

Totdat, geheel onverwacht, de dood tusschenbeide kwam. Willem, die in Gelderland, bij Dieren, op jacht was gegaan, werd er ziek, kwam naar zijn residentie terug, en stierf hier op 6 November 1650 aan de pokken. Een tragisch sterfgeval onder de Oranje's! Hij is heengegaan, 24 jaar oud, zonder dat hij gelegenheid heeft gehad zijn figuur een definitieve plaats te geven in de geschiedenis van ons land. De historieschrijvers aarzelen een stellig oordeel over hem te vellen. Hij was knap, opbruisend, sterk van wil, maar op welke wijze zich zijn figuur verder zou hebben afgeteekend, valt slechts te gissen. Een week na zijn dood beviel zijn 19-jarige weduwe van een zoon: Willem III. Zij zelf is op 24 December 1660 gestorven.

De vierde stadhouder uit het reeds zoo roemruchte geslacht Oranje-Nassau werd te Delft bijgezet.

Kort en tragisch — schreven we reeds — is het bewind van den jongen, veelbelovenden Oranje-telg geweest. Nog ná zijn dood blijkt, hoe het conflict met Amsterdam hem kwaad heeft gedaan. Men laat zelfs een penning slaan, die zijn overlijden ironisch afbeeldt; in kerkezakjes worden giften gevonden met rijmpjes als deze:

De Prins is dood — mijn gaef vergroot,
Geen blijder maer — in tachtig jaer,

en een jaar na Willems sterven zal Vondel, onze Vondel, in deze bittere regels het optreden tegen Amsterdam vereeuwigen:

Oranje, in 't barnas opgezeten,
Rukt Holland in,
Op Amsterdam te belsch gebeten,
's Lants nootvriendin . . . .
Verbeet oit wolf een lam verwoeder?
Waer baert de tijt
Een zoon, zoo boos, die zijne moeder
De borst afsnijt!

„Geen Adel" — riep Vondel uit — „maar een schelm heeft lust de Kroon der steden te trappen met den hoef".

Waarlijk, hier ging Vondel te ver. De jonge Prins een wolf en Amsterdam een lam: het is een ontwrichting van de verhoudingen en een miskenning van deze waarheid, dat Willem, die dan toch de meeste gewesten op zijn hand had, optrad krachtens besluit der Staten-Generaal. Maar vaststaat, dat het gebeurde èn hem persoonlijk èn het Oranjehuis veel kwaad deed. Ware hij blijven leven, de gevoelens zouden zich wel weer hebben gelegd, maar thans, bij zijn plotselingen dood, en als zijn kind zelfs nog geboren moet worden, zoeken zij baan in een versterking van de positie der regenten, tegenover Oranje.

Nu er een pauze gaat volgen in het bewind van het geslacht is er aanleiding voor een korten terugblik.

Sinds in 1572 de Zwijger werd aangesteld tot stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht waren er 78 jaren verloopen; meer dan drie-kwart eeuw van Oranje-bewind. Grootvader, twee zonen en een kleinzoon hebben de hoogste waardigheden des lands gedragen. Was er reden in 1650, toen Willem stierf kort nadat het conflict met de Staten van Holland was beëindigd, om spijt te gevoelen over die driekwart eeuw? In geenen deele. Het was een zegen voor onze gewesten en later voor de Republiek geweest, heel dit bestuur. De oorlog, door den grootvader begonnen, was onder den kleinzoon beëindigd en het levenswerk van den Zwijger werd voltooid: een vrij en onafhankelijk Nederland, een Nederland bovendien, hoog in aanzien en sterk van positie, uitblinkend in menig opzicht. Noch Maurits, noch Frederik Hendrik, noch Willem II hadden blijk gegeven over de staatmansgaven van den Zwijger te beschikken (al wezen in het korte leven van den jongen Willem enkele teekenen op talent in deze richting), maar de beide zonen van den eersten Oranje hadden aan de Republiek de krijgsmansgaven geschonken, die zij voor haar vrijheid en haar ontplooiing zoo noodig had. Zeker, niet in *alle* opzichten was des Zwijgers levensideaal bereikt. Wat hij zoo vurig had nagestreefd — de vereeniging van *alle* gewesten — was mislukt; Noord en Zuid lagen gescheiden naast elkaar. Evenmin was die geestelijke, religieuze vrijheid bereikt, die Oranje in zijn systeem van tolerantie nastreefde, want de Gereformeerde godsdienst was de staatsgodsdienst der Republiek en daarnaast werden geen andere geduld. Maar onder Frederik Hendrik had zich dan toch, zij het oogluikend, de practijk van het *toelaten* baangebroken, die vele uitgewekenen deed terugkeeren en hun godsdienst hier, zij het verholen, belijden. In de z.g. Generaliteitslanden, de gebieden van Noord-Nederland grenzende aan het Zuiden, kreeg het Calvinisme zelfs vrijwel geen aanhang en werd het Katholicisme — in stilte — beoefend. Eerst in veel later tijd zou ook in dit opzicht voltooid worden wat de Zwijger onder zoo bitter-moeilijke om-

standigheden was begonnen: algemeene vrijheid van godsdienst.

Bij den dood van den jongen Oranje, kort dus na het sluiten van den Vrede van Munster, bestond de Republiek (wij gaven reeds vroeger een overzicht van het grondgebied) uit de gewesten Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Groningen, Gelderland, Overijsel en Drente. Het laatste gewest echter behoorde niet tot de Unie, en stond min of meer, wat het bestuur betreft, op zichzelf. Verder behoorden tot het grondgebied de Generaliteitslanden (de veroverde gebieden) Staats-Limburg, Staats-Brabant, Staats-Vlaanderen, St. Opper-Gelder en Westerwolde, en voorts nog enkele kleinere landen en enclaves. De totale bevolking der Republiek telde in dezen tijd, naar schatting, ruim 2 millioen zielen.

* * *

Dan komt de pauze. Van 1650 tot 1672 blijft Oranje-Nassau buiten het bewind. In het uur van het nijpende gevaar zou het volk het geslacht weer roepen.

Het is begrijpelijk, dat er na Willems dood een tusschenperiode ontstaat. Acht dagen na zijn sterven toch wordt Willem III geboren.

Het is niet onze bedoeling hier de geschiedenis van dit eerste stadhouderlooze tijdperk (de Noordelijke gewesten waren *niet* stadhouderloos; Groningen en Drente benoemden Willem Frederik, stadhouder van Friesland) te beschrijven. Wij geven geen volledige vaderlandsche historie. Wij bepalen ons daarom tot het trekken van enkele hoofdlijnen. Dat de onverwachte dood van den jongen stadhouder een fortuintje was voor de regentenpartij spreekt vanzelf. De anti-Oranjegezindheid onder hen durfde zich nu duidelijker te vertoonen. Verschillenden der afgezette regenten keerden op hun posten terug; hun klasse, en vele belangrijke steden, maakten van de omstandigheden gebruik om hun positie te consolideeren. Allerlei besluiten in deze richting werden genomen; vrijwel overal brak zich het streven baan

ter versterking der positie van staten, regenten en steden. Dat zij zich hierdoor verwijderden van het volk, zou later overtuigend blijken. Er begonnen zich, nog sterker dan voorheen, partijen af te teekenen, waarbij het volk, de kleine luyden, onbewimpeld kozen voor Oranje :

Al is ons Prinsje nog zoo klein,
Alevel zal hij stadhouder zijn.
Al buigt de stam en kraakt het riet,
Alevel buigt Oranje niet.

Er was aan alle kanten een onmiskenbaar streven naar macht te bespeuren; macht en belang gaven den doorslag. Langzamerhand begon hieronder het Calvinisme zelfs eenig terrein te verliezen.

Een jaar na 's Prinsen dood had in de Ridderzaal de beroemde „Groote Vergadering" plaats, onder voorzitterschap van Jacob Cats, waar de gewesten in onderling overleg allerlei bestuurszaken (unie, religie, militie) regelden; waar officieel het besluit viel geen stadhouder aan te stellen (met uitzondering van de Noordelijke gewesten); waar men besloot zich aan den Hervormden godsdienst te houden, doch de andere godsdiensten oogluikend te dulden.

Om het kleine Prinsje, dat zulk een groote Willem III worden zou, speelden zich onverkwikkelijkheden af. Er waren twee vorstelijke weduwen in de Republiek : 's Prinsen grootmoeder Amalia van Solms, en 's Prinsen moeder Maria Stuart, en zij hadden elk hun eigen partij, strijdend om de voogdij. Ten slotte kwam deze aan de beide weduwen, met, als derden persoon, den Keurvorst van Brandenburg, Frederik Willem I, die gehuwd was met Louise Henriette, dochter van Frederik Hendrik. Maar kleine botsingen bleven niet uit, en zoo zag men partijen in de Republiek en partijen om het Prinsje heen, het Kind van Staat.

Belangrijke gebeurtenissen — waarop wij niet verder ingaan — ontwikkelden zich. De eerste Engelsche oorlog (1652—'54); de benoeming van den grooten Jan de Witt op 28-jarigen leeftijd tot raadpensionaris van Holland

(1653) : de steun, door de Staten aan de Denen verleend in hun strijd tegen de Zweden (1655—'60) ; de oorlog met Portugal over bezittingen in Amerika (1657—'61) ; het sluiten van een verbond met Engeland en Frankrijk (1662) ; de tweede Engelsche oorlog (1665—'67), met den beroemden vierdaagschen zeeslag (1666), en den tocht naar Chatham (1667) ; het drievoudig verbond tusschen Engeland, Zweden en de Republiek, de z.g. Triple Alliantie, groot werk van William Temple en Jan de Witt, bedoeld om Lodewijk XIV te beletten zich meester te maken van de Zuidelijke Nederlanden, bij welk verbond Spanje zich aansloot (1668) : wij noemen alleen het voornaamste. Menig zeeheld liet in deze jaren zijn leven voor het vaderland (Tromp, Van Galen, Wassenaar, Kortenaer, Jan Evertsen) en Michiel de Ruyter deed de wereld versteld staan van zijn daden. In Friesland stierf Willem Frederik (1664) ; zijn zoon Hendrik Casimir II volgde hem op.

Twee gebeurtenissen verdienen nog vermelding, in verband met de positie der Oranje's. Het sluiten der *Acte van Seclusie* (1654) en van het *Eeuwig Edict* (1667). Eerstgenoemde acte, op initiatief van Cromwell, die in 1653 in Engeland protector was geworden, gesloten, tusschen dat land en de Staten van Holland, bepaalde dat deze nimmer den Prins van Oranje of een zijner nakomelingen tot stadhouder zouden verkiezen of tot kapitein-generaal der Unie benoemen ; bij het Eeuwig Edict werd door Holland zelfs besloten tot definitieve afschaffing van het stadhouderschap, en tot de onvereenigbaarheid van het stadhouderschap met het bevelhebberschap over leger en vloot. Vooral de *Acte van Seclusie*, een openlijke daad tegen het stadhouderschap van de Oranje's, wekte in den lande groote ontevredenheid en verbittering, die niet werden weggenomen door de verdediging (Deductie), welke Jan de Witt schreef. Het volk voelde dit besluit als een diepe onrechtvaardigheid tegenover het Huis, dat onze vrijheid had bevochten.

Toen brak het Rampjaar aan. 1672. De bloei en de macht der Republiek waren getaand. De internationale omstandig-

heden hadden zich gewijzigd ; zij keerden zich tegen ons. De oorlogen tegen Engeland hadden ons verzwakt. Twee jaar na het sluiten van de Triple Alliantie, tegen Frankrijk gericht, werd zij door Karel II van Engeland verraden ; hij sloot een geheim verdrag (van Dover) met Lodewijk XIV, zich verbindend Frankrijk tegen Nederland te steunen, als het ons den oorlog zou verklaren. Dit geschiedde in 1672. Lodewijk was hevig vertoornd op de Nederlanden, omdat wij de Triple Alliantie hadden gesloten (er was zelfs in ons land ter herdenking daaraan een gedenkpenning geslagen, waarop Jozua de zon — Lodewijk — beval stil te staan), en om nog àndere redenen, waarbij de tegenstelling tusschen het Katholicisme in Frankrijk en het Protestantisme hier een groote rol speelde, en zoo had hij Engeland (waar Cromwell in 1658 gestorven en Karel II op den troon gebracht was, na een kort tusschenbestuur van Cromwells zoon Richard) tot den oorlog met ons weten over te halen. Het zag er donker uit, en het werd nòg donkerder, toen ons ook uit het Oosten een oorlogsverklaring van Munster en Keulen bereikte.

Het Rampjaar. „De regeering radeloos, het volk redeloos, het land reddeloos.”

Prentenkabinet Rijksuniversiteit, Leiden

MARIA STUART I,
gemalin van Prins Willem II

Prins Willem III

VI.

WILLEM III.

Als het volk, het doodgewone volk der kleine luyden, in 1672 den 21-jarigen Willem III tot het bestuur roept, midden in de grootste gevaren, heeft het er geen weet van, dat het iemand verheft, die een wereld-historische rol zal gaan spelen ; die de groote tegenstander en overwinnaar zal worden van Lodewijk XIV, *Le Roi Soleil* ; iemand, in wien zijn geslacht zich hooger verheffen zal dan ooit te voren het geval was ; een figuur van buitengewoon formaat, die — probleem, waar men tegenwoordig nog over twist, als het om den Volkenbond gaat — de Nederlandsche strijdkrachten zal inzetten voor internationale doeleinden ; een geboren leider en heerscher.

Een zonnige jeugd had deze Oranje-zoon niet gekend. De toestanden waren er niet naar ; er speelde zich te veel af om hem heen ; hij werd door de partijen te zeer aan elkander betwist. En zijn natuur was er ook niet naar, nòch zijn gezondheid, nòch zijn innerlijk, en misschien vloeide dit laatste wel uit het eerste voort. Hij is nooit gezond geweest, zijn heele leven niet. Zijn zwakke borst bezorgde hem een eeuwigen hoest, maar als men de onverschilligheid overdenkt, waarmee hij zichzelf behandelde en zich nooit in acht nam (koppig in alles, ook in de zorgeloosheid voor zijn gestel), verwondert men zich, dat hij nog niet vroeger is gestorven. Zijn natuur trok naar het alleen-zijn. Hij was in wezen altijd een eenzame, die zich het liefst van de menschen afkeerde ; een sobere, zelfs een sombere, die van luister noch van feesten hield, al kon hij er zich niet geheel aan onttrekken. Diep in zich droeg hij ook vóór 1672 den wrok, dat men hem verstooten had uit de waardigheden van zijn geslacht, het-

welk zoo ontzaglijk veel voor de Nederlanden had gedaan. Had Holland niet, onder pressie van Cromwell, die een samenwerking van Oranje en de Stuarts wilde verijdelen en na een ongunstig verloopen oorlog tegen Engeland, de *Acte van Seclusie* geteekend, en hadden, na het voorbeeld van Holland, niet alle gewesten het opperbevelhebberschap van leger en vloot met het stadhouderschap onvereenigbaar verklaard ? Zeker, in het land was er diepe verbittering over ontstaan, het volk was met Oranje, maar het machtige Holland wist de *Seclusie* te handhaven, zelfs al zonden de beide vorstelijke weduwen een adres er tegen naar de Staten-Generaal. Willem droeg den wrok er tegen mee, en is het wonder ? Doch wat in dit zwakke lichaam domineerde was een weergalooze geestkracht, die hem zijn heele leven zou leiden.

Willem werd, veelal te Breda toevend, in zijn eerste jeugdjaren opgeleid door Engelsche gouvernantes en eenige Nederlandsche leermeesters en overigens gevormd door den predikant Cornelis Trigland, die zonder twijfel ook grooten invloed op zijn godsdienstige vorming heeft gehad, althans wat de kennis van den godsdienst betreft, want in latere jaren zou overtuigend blijken, dat ook Willem trouw bleef aan de verdraagzame opvattingen, welke den Zwijger hadden gekenmerkt. De onverschilligheid in godsdienstige aangelegenheden, die, tot op zekere hoogte, Maurits en Frederik Hendrik kenmerkten, zou men bij Willem niet gaan bespeuren ; hij gaf blijken van een vurige overtuiging, die uitgroeide tot een sterk geloof in zijn roeping in zake de vrijheid van belijdenis voor het Protestantisme ook buiten de grenzen van ons vaderland. Leiden zag hem na den Bredaschen tijd als student binnen zijn muren ; aan de uitnoodiging der stad daartoe gaf zijn moeder gehoor en de jonge Prins ontving toen eenigen tijd zijn verdere vorming aan de reeds vermaarde Universiteit in de Sleutelstad, waar de zoo bekend geworden Zuylestein zijn gouverneur werd. Maar al vrij spoedig zou er een belangrijke verandering komen in de opvoeding en opleiding van den jongen Prins.

De Staten van Holland zèlf namen die op zich. Hadden zij daarmee een bepaald doel, zagen zij, in de toekomst, den Prins hersteld in de waardigheden zijner voorvaderen? Zonder eenigen twijfel. En daarom was dat in 1660 genomen besluit (de Prins was toen pas 10 jaar) van zooveel belang. Want het is duidelijk dat het een volstrekte inbreuk beteekende op de *Acte van Seclusie*, waarbij de Prins juist van die waardigheden zijner vaderen werd uitgesloten. Nu namen de Hollandsche Staten zijn opleiding en opvoeding op zich; nu werd hij het „Kind van Staat"; nu erkenden zij feitelijk de onrechtmatigheid der *Acte* (al werd die nog niet ingetrokken) en gaven zij toe aan wat er in het volk ten gunste van het Oranje-huis leefde en woelde en wat zich telkens sterk openbaarde. Bovendien was in Engeland het geslacht der Stuarts weder op den troon gekomen, dat aan Oranje was verwant; Karel II (zoon van den in 1649 onthoofden Karel I), die volgens beslissing van Cromwell in Nederland had gewoond, was een groot voorstander der verheffing van Willem tot den ouden rang der Oranje's, en het was met dit doel, dat de Staten van Holland, om hem daartoe bekwaam te maken, zijn verdere opleiding op zich namen. En toen Prinses Mary reeds een jaar daarop stierf (1661) bleek, dat zij den Engelschen Koning tot haar opvolger had benoemd in den Raad van Voogdij. Maar nu ontstonden er allerlei strubbelingen; onder de drie voogden waren nu twee buitenlanders (de Koning van Engeland en de Keurvorst van Brandenburg) en wel had de Prinses-Weduwe Amalia practisch de leiding, maar de loop van zaken was nu als gevolg van allerlei beslissingen toch zoo, dat de Staten van Holland hun besluit, om de opvoeding van den Prins ter hand te nemen, introkken.

Maar dit is toch niet zoo gebleven. De Prinses-Weduwe en ook de Prins zelf zagen de onwenschelijkheid er van in. Langzamerhand begonnen hun opvattingen, die sterk op Engeland en op de Stuarts geconcentreerd waren geweest, omdat zij van daar de meeste hulp verwachtten voor de verheffing van Willem, zich te wijzigen, en in de volgende

jaren trad een onmiskenbare toenadering in tot den raadpensionaris, die er toe leidde, dat in 1666, op verzoek van Amalia, de Staten opnieuw besloten den Prins onder hun hoede te nemen. Wederom werd hij Kind van Staat en nu was het Johan de Witt zelf, die de hoofdleiding der opvoeding op zich nam. Sinds eenige jaren behoorde de jonge Graaf Willem Bentinck tot de meest-vertrouwde vrienden van den Prins, en hij zou het blijven : sindsdien hebben de Bentincks altijd tot de Oranje's in nauwe relatie gestaan. Daarentegen werd Zuylestein als gouverneur vervangen door Johan van Gent.

En toen begonnen die interessante en bewogen jaren, waarin Willem III en de raadpensionaris naast (en tegenover) elkander stonden ; jaren, waar boeken vol en ook tooneelstukken over geschreven zijn. In sommige opzichten deed de verhouding denken aan die tusschen Maurits en Oldenbarnevelt, maar het groote verschil was dit, dat Maurits stadhouder was en Willem niet. Doch deze heeft naar zijn verheffing gestreefd met een sterken wil en een consequentie, die eerst in later jaren duidelijk aan den dag zijn getreden. Hij *wilde* gesteld worden in de waardigheden zijner vaderen en zijn politiek-achter-de-schermen was daarop (en hij had gelijk) volledig gericht. Veel meer nog dan als een persoonlijk herstel voelde hij dat als een rehabilitatie voor zijn geslacht. Ongetwijfeld heeft hij in deze jaren heel veel van De Witt geleerd, en stellig heeft hij dit niet voldoende gewaardeerd. Ziehier twee mannen, twee figuren, twee karakters, die elkander aantrokken en afstootten tegelijk. Hoor hoe Japikse de situatie schetst :

„Over hun beider verhouding is in roman en tooneelspel een romantisch waas gehangen, dat de waarheid heeft versluierd. Willem III en Johan de Witt waren beide karakters, zij moeten elkander volkomen begrepen hebben ; ook hun verschil van inzicht op politiek gebied, maar zij hebben elkander niettemin gewaardeerd. Willem III heeft later bij meer dan één gelegenheid herinnerd aan wat hij van De Witt had geleerd over het wezen der Republiek, in het

bijzonder over de financiën, en ook over de buitenlandsche politiek, waarin vooral Republikeinen hun verdragen nooit mochten verbreken. Zijnerzijds heeft De Witt aan William Temple, den bekenden Engelschen gezant, verzekerd, dat hij voor den Prins affectie had opgevat. Zij speelden zelfs kaatsbal met elkander, en als De Witt na het sluiten der Triple Alliantie van de Republiek met Zweden en Engeland een partij geeft, verschijnt ook de Prins, en bij het weggaan namen zij zeer vriendelijk afscheid van elkander. Och ! als De Witt iets vlotter ware geweest in zijn tegemoetkoming op politiek gebied aan Oranje [1]."

Ja — maar nu dreven deze beide mannen van elkander af. Want in weerwil van alles was de *Acte van Seclusie* toch niet ingetrokken en het *Eeuwig Edict*, door ons ook reeds vermeld, en door alle gewesten onderteekend, had haar nog geaccentueerd ; de Prins zou desnoods wèl opperbevelhebber kunnen worden, maar géén stadhouder. Doch met het eerste was finaal in strijd, dat men hem geen militaire opleiding liet geven, een fout en een raadsel tegelijk : nu moest Willem zich in dit opzicht zèlf vormen. Dat De Witt niet royaal op de verheffing van den Prins heeft aangestuurd, vooral daar de opvoeding door de Staten daar toch de consequentie van was, blijft te betreuren.

Het was in deze jaren, dat het Prinsdom Oranje voor Willem verloren ging. Ook hierover waren strubbelingen uitgebroken, en het eind daarvan was, dat Frankrijk het bestuur er over in handen nam ; Lodewijk nam het in bezit.

*
*   *

Wij hebben reeds — aan het eind van het vorige hoofdstuk — in het kort doen zien, dat de staatkundige aangelegenheden in Europa voor de Republiek geen gunstig verloop namen. En hoe meer dit het geval was, hoe sterker de Oranjebeweging werd in den lande, en, achteraf bezien, is het

---

[1]) Japikse, t.a.p., I, bl. 247.

eigenlijk onverklaarbaar, dat een staatsman als Johan de Witt niet tijdig de bakens heeft verzet, te meer, daar in de opvoeding van den Prins door de Staten toch, gelijk wij reeds aanstipten, de feitelijke intrekking van de *Acte van Seclusie* gelegen was.

Reeds in 1666 was een bedekte poging tot verheffing van den Prins met Engelsche hulp ondernomen. Zij was onhandig opgezet, liep in de gaten, en de Prins betuigde er aan De Witt zijn leedwezen over : met zooiets bewees men hem trouwens geen dienst. Twee jaar later benoemden de Staten van Zeeland den Prins tot Eersten Edele ; hij nam de onderscheiding aan, ging naar het gewest en werd er met onstuimige geestdrift ontvangen. Oranje leefde in het hart des volks. „De man der kleine luyden." Weer twee jaar later, en de 20-jarige Oranje werd opgenomen in den Raad van State, met volledige bevoegdheden. En kort daarop begon zich in verschillende gewesten een verlangen te openbaren, om den Prins kapitein-generaal van het leger te maken. Maar De Witt verzette zich : Willem was, meende hij, immers nog niet meerderjarig. Het machtige Holland wist aldus de benoeming te verhinderen. Maar toch werd er een stap in die richting gedaan. Want de Prins werd in het begin van 1672 benoemd tot kapitein-generaal voor *één* veldtocht.

Was er dan oorlog ? Neen. Nog niet. Maar niemand in de Nederlanden maakte zich meer de illusie, dat hij nog voorkomen kon worden. En twee maanden later werd hij dan ook een feit. Frankrijk, Engeland, Munster, Keulen : wij hebben op een vorige bladzijde al geschetst, hoe „het Rampjaar" over Nederland kwam. En het kwam in voor de Republiek zeer ongunstige omstandigheden. Want haar verdedigingsmiddelen waren onvoldoende en slecht, onvoldoende wat het getal, slecht wat de verzorging betreft. Willem had dit al lang ingezien; in 1671, toen hij terugkeerde van een Engelsche reis, ondernomen om zijn oom, den Koning, een bezoek te brengen, had hij krachtig op legerversterking aangedrongen. Ook het volk wist het en

gaf de schuld van den toestand aan de regenten, aan Johan de Witt en de zijnen; een zeer vijandige stemming zocht uitbarsting. Men voelde en besefte, wat die oorlogsverklaringen wilden zeggen; de Republiek zat tusschen de buffers, en het gevaar scheen grooter dan ooit. Alles, wat het Oranjehuis had gewonnen, kwam op het spel te staan. De grootste dreiging naderde uit Frankrijk, waar de machtige Zonnekoning zetelde, strevend naar de wereldheerschappij, en met het vaste voornemen, het kleine Protestantsche Nederland te vernietigen en hier den Katholieken godsdienst te herstellen. Was zijn diplomatie er niet in geslaagd, ook Engeland tegen ons in het veld te brengen? En daar stond dan onze onvoldoende weermacht tegenover, met den jongen Willem „voor één veldtocht" aan het hoofd en hopend op eenige hulp van Brandenburg en, mirabile dictu, van Spanje, waarmee een overeenkomst was gesloten, en dat ook inderdaad een klein legercorps zond.

En Lodewijk aarzelde niet met aanvallen. Onder zijn persoonlijke leiding kwam dadelijk uit het Zuiden een groote legermacht optrekken, die langs Luik en Maastricht trok, dan Duitschland inzwenkte, en door de Oostelijke provincies heen de Nederlanden binnenviel. Tal van vestingen vielen hem aanstonds in handen. De groote tijd, de groote macht der Republieken was voorbij; ook het Calvinisme miste de oude veerkracht, die het vroeger tot zoo hardnekkig verzet in staat had gesteld. De Prins had aanstonds na zijn benoeming met groote kracht de werving van het leger ter hand genomen, maar het was onmogelijk in zoo korten tijd den achterstand in te halen en toen Lodewijk met 135.000 man onze gewesten binnendrong, had Willem aan den IJsel een voor een groot deel ongeoefende macht van slechts 30.000 koppen staan, die geen stand kon houden. De Fransche bedreiging was van dien aard, dat Oranje niets anders overbleef dan terug te trekken, ook Utrecht open te laten, en zijn verdedigingskracht te zoeken op de Hollandsche grens: de Waterlinie. Hier werd, ook door De Witt, krachtig aan versterking en verbetering van het leger

gewerkt. En zoo was de worsteling aangevangen tusschen Lodewijk XIV en Willem III, een worsteling, die een wereldhistorisch karakter zou dragen, en die geheel anders verliep, dan in die eerste weken en maanden kon worden vermoed. Want toen scheen de vernietiging van ons land nabij. Heel het Oosten, en daarna ook Utrecht, werden door de Franschen, met strijdkrachten van Munster en Keulen versterkt, genomen. Alleen in het Noorden en in het Zuiden hield men stand : door zijn schitterende verdediging wist Rabenhaupt Groningen — en daardoor heel het Noorden — te bewaren en ook in Zeeland werd de aanval der Franschen afgeslagen. Afleiding bracht voorts onze groote Michiel de Ruyter, die bij Solebay aan de Fransch-Engelsche vloot een zware nederlaag toebracht : in dien tijd is onze onafhankelijkheid voor een belangrijk deel op zee gered. De Ruyter bewaakte onze kust en wist meer dan eens een landing af te slaan.

Maar te land was de toestand uitermate hachelijk. Alles lag als lamgeslagen van schrik. Holland, met den Franschen vijand vlak op de grens, scheen kapot. „Redeloos, radeloos, reddeloos." De staatspapieren daalden geweldig ; de handel stond stil ; scholen en rechtbanken werden gesloten ; de vroedschappen wisten geen raad ; velen weken uit. En Lodewijk paste het „verdeel en heersch" toe ; hij liet aan de Roomschen bekend maken, dat na zijn overwinning de Katholieke godsdienst in volle eere zou worden hersteld. In deze stemming van paniek besloten de Staten aan Frankrijk en Engeland vrede te vragen, maar de voorstellen van Lodewijk en Karel waren ten eenenmale onaannemelijk. Met groote kracht brak zich nu het verlangen naar de verheffing van Oranje baan. De volksgevoelens, die jaren waren beheerscht, sloegen nu als felle vlammen uit. Een stemming van bittere vijandschap brak uit tegen de regenten, vooral tegen De Witt, op wien (21 Juni '72) door een viertal Hagenaars een aanslag werd gepleegd, die mislukte, en aan één der aanvallers het leven door terechtstelling kostte. Maar de verheffing van Oranje was nu niet meer tegen te houden ;

als een onweerstaanbare stormwind brak deze eisch baan. „Oranje boven, en Wit onder — Wie 't anders wil, die sla de donder !" Het *Eeuwig Edict* werd herroepen ; tal van steden, Dordrecht en Veere het eerst, verklaarden zich voor den Prins, en nadat de Staten van Zeeland op 2 Juli Willem tot stadhouder hadden benoemd, volgden die van Holland reeds een dag daarna : in een bewogen nachtzitting werd, op voorstel van Rotterdam, besloten den Prins tot die waardigheid te verheffen. Dadelijk daarop stelden de Staten-Generaal hem definitief aan tot kapitein-generaal van het leger. Oranje was hersteld in de waardigheden van zijn vaderen en het stadhouderlooze tijdperk geëindigd. Johan de Witt legde zijn ambt van raadpensionaris neder : hij had het pleit verloren.

Merkwaardig was het effect van deze verheffing. Als met één slag keerde de stemming. Er kwam nieuwe hoop. De koers der staatspapieren steeg ; de veerkracht herstelde zich ; heel het vertrouwen concentreerde zich op Oranje. Ook deze wilde van een toegeven aan de buitensporige eischen van Frankrijk en Engeland niet weten. Hij zou zich — riep hij uit — liever aan stukken laten hakken. En dit was in overeenstemming met de volksgevoelens, die echter — en helaas ! — door 's Prinsen verheffing niet waren bevredigd. In gevolge een aanklacht van naar het leven van den Prins te hebben gestaan, een aanklacht ingediend door den barbier Tichelaar, doch door geen redelijke argumenten gesteund, werd Cornelis de Witt, pensionaris van Dordrecht en broeder van Jan, gevangen genomen en veroordeeld tot levenslange verbanning uit Holland : hij was verschrikkelijk gefolterd, maar had niet bekend. Het vonnis stelde het volk te leur. Het wilde bloed zien, en toen Jan de Witt op 20 Augustus in de Gevangenpoort toefde, om zijn broeder Cornelis af te halen, drong het, onvoldoende tegengehouden (de eigenlijke militaire bewaking was door een list weggelokt) naar binnen, sleurde beide broeders de straat op en vermoordde hen op schandelijke manier. Opnieuw een zwarte bladzijde in Hollands historie. Jan de Witt is een der groot-

ste staatslieden geweest, die de Nederlanden tot dusver hebben bezeten. Onder de drie of vier grootsten behoorde hij. Zulk een lot heeft hij niet verdiend ; hij was een trouw dienaar van het gemeenebest, een man met singuliere gaven, al blijft het te betreuren, dat hij niet tijdig de noodzakelijkheid van Oranje's verheffing heeft ingezien. Is Willem schuldig geweest aan den moord ? Stellig niet. Hij was op den dag zelf niet in Den Haag, maar bij het leger te Woerden ; de lezing, dat hij opzettelijk was heengegaan, op de hoogte van een complot, is nooit door iets bevestigd. Het is trouwens de vraag of er wel een complot is geweest ; het was meer een uitbarsting. Maar zoo goed als Maurits verweten kan worden, dat hij niets heeft gedaan om den moord op Oldenbarnevelt te voorkomen, zoo goed kan men Willem III nahouden, dat hij te lankmoedig is geweest tegenover de schuldigen. Hij heeft zelfs tegen hun bestraffing gewaarschuwd, omdat deze, meende hij, het volk opnieuw zou kunnen opzweepen, en hij werd hierbij gesteund door den nieuwen raadpensionaris, Caspar Fagel. Zelfs heeft hij Tichelaar, die de onbewezen aanklacht indiende (Cornelis de Witt verzekerde, dat Tichelaar hèm tot een aanslag had probeeren over te halen, maar dan had hij beter gedaan hem te doen arresteeren) een jaargeld toegezegd ; ook anderen kregen gunsten. En men moet het niet voorstellen, alsof alleen „het grauw" aan den moord schuldig stond en dezen goedkeurde; neen, in „de betere standen" was de afkeuring lang niet algemeen en er waren predikanten, die van den kansel den beestachtigen moord „een wrake Gods" noemden. In ieder geval zijn noch Maurits noch Willem in hun houding ten aanzien van den moord op twee groote vaderlanders grootmoedig geweest.

De gevolgen van 's Prinsen verheffing deden zich op allerlei wijze gelden.

Want er had een grondige zuivering van de stedelijke colleges plaats. De Prins kreeg van de Staten van Holland (en later ook van andere Staten) vrijheid om „de wet te

verzetten", en zoo werden allerwege in de besturen Oranjegezinden gebracht.

En het leger ? Ook hier verbeterde de toestand, al mislukten aanslagen van Willem op verschillende steden. De Waterlinie vormde echter een sterken afweer ; het leger zelf werd verbeterd en uitgebreid. En, wat meer zegt, ook het internationaal aspect werd lichter. Want in Duitschland begon Keizer Leopold een leger te vormen, wat Lodewijk voelde als een bedreiging tegen zich en dat hem noodzaakte tot maatregelen. Geen kans ziende, onze Waterlinie te overwinnen, voelde hij achter zich Leopolds strijdkrachten als een gevaar, zoodat hij er ijlings een deel van zijn legermacht, die in de Nederlanden stond (in Brabant), heenzond. Zoo kwamen de Franschen nergens in de Republiek meer vooruit, en moesten zij bovendien verdragen, dat onze groote zeehelden De Ruyter en Tromp hun op zee (Schooneveld en Kijkduin) zware nederlagen toebrachten ; elke kans, om van de zeezijde de Nederlanden binnen te dringen, ging voor de Franschen en de Engelschen verloren. Ontzaglijk veel hebben wij in dezen tijd voor onze vrijheid en voor het behoud van ons grondgebied aan de vloot te danken gehad. Hoewel het waar is, dat sommige zeehelden (De Ruyter en Cornelis Tromp) meer staats- dan stadhoudersgezind waren, hebben zij toch ook na de verheffing van Willem III in de redding van het vaderland een groot aandeel gehad.

Het jaar 1673 bracht een belangrijke wending, niet alleen door onze successen op zee en door de wijziging in het internationale aspect, maar ook omdat Willem III slaagde in een poging, die hij reeds vroeger, maar toen zonder succes, had ondernomen ; hij trok met een leger naar de Rijnstreek en wist op 12 November Bonn te verrassen. Dit noodzaakte de Franschen tot een radicale militaire manœuvre, want om aan de bedreiging in den rug te ontkomen, moesten zij ijlings ons grondgebied verlaten en naar Frankrijk terugkeeren. De zoo prachtig geslaagde manœuvre van Willem was mede mogelijk geworden, omdat hij te voren een staaltje van zijn staatkundig en diplomatiek talent had getoond ; hij

wist een verbond te sluiten met Oostenrijk, Spanje en Brandenburg. Hierin kondigde zich de internationale politiek aan, die Willem later op zeer breede schaal zou gaan voeren, en waarbij hij voortreffelijke helpers had in de beide Fagels, in Van Slingelandt, in Weede van Dijkvelt en in Anthonie Heinsius. Maar hij zelf bleef de leider, de man aan het stuur, een kapitein die in de staatkundige navigatie een ongewoon-scherpen blik toonde, en die zich ook militair, hoewel een speciale militaire opleiding hem ontbrak, als groot ontpopte. Is het wonder, dat de Nederlanders hem toejuichten, toen op het eind van 1673 de Franschen zich genoodzaakt zagen door het innemen van Bonn ons land te verlaten? Dit had al dadelijk tot gevolg, dat Munster en Keulen in hun schulp kropen en, na het échec van den machtigen bondgenoot, afzonderlijk vrede sloten met de Republiek (1674). Maar in hetzelfde jaar gelukte het Willem, ook den vrede met Engeland door te drijven. Heelemaal zonder kleerscheuren kwamen wij er hierbij wel niet af (wij betaalden o.a. een som van 2 millioen gulden voor oorlogskosten aan Engeland), maar over het geheel waren de voorwaarden stellig niet ongunstig, te meer, daar bestaande handels- en scheepvaartverdragen werden bevestigd en de bepaling werd gemaakt, dat beide Staten in geval van oorlog geen krijgsbehoeften aan den vijand van den ander zouden leveren. Zoo leefden we dus met drie van de vier mogendheden, die ons in 1672 den oorlog hadden verklaard, weer op voet van vrede, maar de strijd tegen Frankrijk werd voortgezet en kreeg een aspect, dat er een wereldhistorische beteekenis aan verleende.

Intusschen bracht het jaar 1674 voor den 24-jarigen Oranje-Prins een éclatante erkenning van zijn verdiensten.

Waren de *Acte van Seclusie* en het *Eeuwig Edict* reeds twee jaar vroeger komen te vervallen, nu gebeurde precies het tegenovergestelde van hetgeen in die stukken en besluiten was bepaald; *zoowel het stadhouderschap als de functie van kapitein-generaal en van admiraal werden, uit dankbaarheid voor hetgeen Willem had gedaan, erfelijk verklaard.* Holland

begon er mee; Zeeland volgde; de Staten-Generaal namen daarna het genoemde militaire besluit; ook in andere gewesten, Utrecht, Overijsel, Gelderland, later in Drente, kreeg Willem later den hoogsten post; Gelderland bood hem zelfs den Hertog-titel, dien hij echter om tactische redenen weigerde. Allerlei waardigheden en onderscheidingen vielen hem ten deel; hij mocht in verschillende gewesten de wet verzetten en maakte daarvan een ruim gebruik om zijn aanhangers aan te stellen; hij had nu een machtspositie bereikt, grooter en hooger dan één van zijn voorvaderen. Dit moeten geweldige dingen voor hem zijn geweest, want hij zag datgene vervuld waarnaar hij streefde. Hij was — zegt een historieschrijver — „een ongekroonde koning" geworden. Onbetwist was hij, naar zijn gaven en talenten, militair en staatkundig, de leider der Republiek en de vertrouweling des volks. Zijn geslacht had in hem een hoogtepunt bereikt. En in hem zèlf groeide het besef van zijn roeping, die hij hoe langer hoe meer internationaal ging zien. Niet ten onrechte is vaak de opmerking gemaakt, dat hij in de volgende jaren meer een Europeesch figuur dan een figuur van de Republiek der Nederlanden was. Hij achtte zich meer en meer geroepen tot de taak, om de groote tegenstander te worden van den Zonnekoning, en om tegenover hem het Protestantisme en de vrijheid te verdedigen. Aan dit streven maakte hij ook het huwelijk ondergeschikt, dat hij in 1677 sloot. Evenals zijn vader trouwde hij met een telg uit het geslacht der Stuarts: Maria, oudste dochter van den Hertog van York, den lateren Jacobus II. Deze edele jonge vrouw, die een zoo tragische positie te vervullen kreeg, staat als een zacht-stralende figuur in onze historie. Willem, die haar niet eens kende, trachtte door dit huwelijk Engeland te winnen voor zijn strijd tegen Frankrijk. Diep verdriet heeft Maria gevoeld door dit gedwongen huwelijk, vooral omdat er in de eerste jaren verwijdering tusschen haar en haar gemaal bestond, maar zij heeft zich spoedig met vlekkelooze toewijding en innige vroomheid aan haar taak gegeven, zoodat zij Willem geheel voor zich won.

De oorlog met Frankrijk werd dus voortgezet, en kostte ons al spoedig een offer in den dood van admiraal De Ruyter, die in een zeeslag bij Sicilië gewond werd en op 29 April 1676 stierf.

Hij is in deze jaren een der steunpilaren van de Republiek geweest. Met een slechte vloot deed hij wonderen. „Indien de Heeren Staten hun vlag veil hebben," zei hij, „waag ik mijn leven." Niet zonder reden staat op zijn graf :

Dit is het graf des helds, der Staten rechterhand,
Den Redder van 't vervallen Vaderland,
Die in een jaar twee groote koninkrijken
Tot driemaal toe de trotsche vlag deed strijken.
Het roer der vloot, de arm, waar God door streê,
Door hem herleeft de vrijheid en de vree.

Was in hem het hoogtepunt op zee bereikt ? Zeker is, dat, al wist Cornelis Tromp nog wel te triomfeeren, de grootste dagen voor onze vloot voorbij waren. Maar ook te land begon het er al weer minder schitterend uit te zien. Willem had veldheeren van den eersten rang tegenover zich (Condé, Luxembourg, Turenne) en bovendien een macht, die veel sterker was dan de zijne. Mont-Cassel, Maastricht, Charleroi : overal ging het hem minder goed, soms zelfs slecht. Sterk werd het verlangen naar den vrede, maar Willem bleef weigeren, omdat hij niets wilde doen buiten zijn bondgenooten om (Spanje, Brandenburg, Oostenrijk), en omdat hij, boven de veiligheid van de Nederlanden uit, steeds maar zijn groote roeping voor het internationale Protestantisme in het oog had, doch toen de Fransche successen in het Zuiden aanhielden, werd de drang te sterk en kwam de *Vrede van Nijmegen* tot stand (1678), waarover de bondgenooten nog al verontwaardigd waren, maar door een beleidvol optreden van Willem kwam het toen toch ook voor hen tot den vrede. Heel veel deining heeft in vroeger en later tijd het feit verwekt, dat Oranje nog vier dagen *na* het sluiten van den vrede bij Bergen slag leverde aan Luxembourg, maar men kan veilig aannemen, dat hem toen

van het slagen der onderhandelingen van onze deputatie te Nijmegen (waar Beverningk een groote rol speelde) nog niets bekend was. Een onedele daad viel van hem stellig niet te verwachten. De vredesvoorwaarden waren gunstig voor ons, en aldus was de Republiek weer geheel buiten oorlog.

* * *

Maar toch lagen in dien Vrede van Nijmegen de kiemen voor een nieuwen strijd besloten.

De oorzaak daarvan was de figuur van Lodewijk, die in zijn grenzenlooze machtsaanmatiging en in zijn absoluut heerscherschap (een dictator der 17e eeuw), een voortdurend gevaar vormde. Jaren achtereen trachtte hij zijn macht en zijn gebied voortdurend uit te breiden, en den Katholieken godsdienst te doen triomfeeren. Twee jaar na den vrede richtte hij tot groote verontwaardiging in andere landen „chambres de réunion" op, die onderzoeken moesten, welke landen en steden vroeger behoord hadden tot die streken, welke bij verschillende vredesverdragen aan Frankrijk waren afgestaan ; hij zond er dan een leger heen en nam ze eenvoudig in bezit, een systematische inlijvings-procedure, die hem o.a. Straatsburg en Luxemburg bezorgde, en ook enkele bezittingen van Willem. Bovendien trok hij eenige jaren later het in 1598 gesloten *Edict van Nantes* in, waarbij aan den Gereformeerden godsdienst in zijn land vrijheid van uitoefening werd toegestaan, zoodat er plotseling weer een felle geloofsvervolging intrad, die duizenden Franschen deed uitwijken naar elders, ook naar de Nederlanden. De politiek van den Zonnekoning werd van dien aard, zijn bedreiging van andere gebieden en van het Protestantisme zoo ernstig, dat Willem, sterk in het bewustzijn van zijn roeping, dit alles niet lijdelijk wilde aanzien. Maar om er tegen op te kunnen treden had hij in de Nederlanden zèlf sterke krachten te overwinnen, want, in de eerste plaats, vond zijn internationale staatkunde daar niet algemeen instemming, en vervolgens waren de agenten van Lodewijk voortdurend bezig

sommige deelen van ons volk tegen Willem op te zetten, ook door geldelijke aanbiedingen. Willem zèlf trachtte men eveneens om te koopen, evenzeer als Spanje dit vroeger den Zwijger poogde te doen, maar natuurlijk vruchteloos. Oranje heeft altijd karakter gehad. In het bijzonder Amsterdam — zoo vaak object van wrijving met Oranje in dien tijd en altijd op handelsbelangen lettend — stond tegenover hem. Maar met onverzettelijke geestkracht vervolgde de stadhouder zijn baan. Hij wilde en zou den machtigen Lodewijk in den weg treden en hem de opperheerschappij op staatkundig en godsdienstig gebied betwisten. En allengs begon zijn politiek het in ons vaderland te winnen, al werd men er niet bepaald geestdriftig voor. Willem werd tegenover Lodewijk de leider der Europeesche staatkunde. Door speciale verdragen met andere landen poogde hij den vrede te waarborgen en Lodewijk te binden ; het meest-bekende daarvan is het *Verbond van Augsburg* (1686), tusschen Duitschland, Spanje en Nederland tegen Frankrijk gesloten. Het was in deze jaren, dat een verre voorvader van onze Koningin Emma, Georg Friedrich, Vorst van Waldeck, tot 's Prinsen voornaamste en meest-vertrouwde raadgevers behoorde.

Meer en meer ging Lodewijk zien en beseffen wie zijn groote tegenvoeter en bestrijder was : Willem III, Prins van Oranje-Nassau.

Maar onverwacht begon het gevaar voor Oranje's politiek ook van de andere zijde te dagen. In Engeland stierf Karel II, op zijn sterfbed Katholiek geworden, en werd opgevolgd door zijn zoon Jacobus II, die ook tot den Roomschen godsdienst behoorde. Aanstonds besefte Willem, wat dit beteekende ; aanstonds bléék het trouwens ook. Jacobus — de vader van Willems vrouw — stelde zich, evenals Lodewijk, ten doel de verbreiding van het Katholicisme tegenover het Protestantisme, en dreigde dus een bondgenoot van Lodewijk te worden. Opnieuw zou de Republiek tusschen de buffers kunnen komen. Maar onwankelbaar vast stond Willems besluit, om in Engeland, het vaderland van

Maria Stuart II, Gemalin van Prins Willem III

Prins Willem III in 1688

zijn vrouw, het land der staatkundige en geestelijke vrijheid, geen maatregelen tegen het Protestantisme te dulden. „Hij" — heeft Macaulay geschreven — „beschouwde Engeland bij voorkeur als een der werktuigen, die voor de voltooiing van zijn groot Europeesch ontwerp noodig waren." Toen Jacobus inderdaad op velerlei wijze het Katholicisme ging verheffen en het Protestantisme aantasten, aan allerlei rechten en instellingen en kerkelijke gebruiken een eind wilde maken, toen hem een zoon werd geboren, die Katholiek zou worden (het gerucht, dat het een ondergeschoven kind was, bleek later onjuist) en aldus de Engelsche troon blijvend aan het Katholicisme zou komen, toen richtten de Engelsche Protestanten zich met een smeekbede tot Willem, in wien zij hun aangewezen beschermer zagen, en verzochten hem over te komen, om de zaak van het Protestantisme te beschermen, te verdedigen en te redden.

Het was in dit oogenblik, dat de edele Maria II Stuart zich met vaste trouw aan de zijde van Willem schaarde. Zij stond voor het tragische conflict van te moeten kiezen tusschen haar man en haar vader, en zij koos de zaak van den eerste, een beslissing, waaraan zij met ongerepte eerlijkheid heeft vastgehouden. Van dezen tijd af is Willem met een roerende liefde aan haar gebonden geworden ; hij zag in, dat zijn wantrouwen onjuist was geweest en schonk haar al zijn genegenheid.

Aan de stem, uit Engeland tot hem gekomen, gaf hij gehoor. Hij zag en hoorde er een hoogere opdracht in. Het was een deel van de hem door God opgelegde zending tegen den Zonnekoning. De bescherming van het Protestantisme eischte de bestrijding van Lodewijks machtspolitiek.

En zoo ging hij, na vooraf besprekingen in Duitschland met den Keizer en de Keurvorsten te hebben gehouden en na zeer zorgvuldig den tocht te hebben voorbereid. Hoe wel eenigszins aarzelend door de Nederlanden gesteund, trok hij in November 1688 met een sterke vloot van 50 oorlogs- en 600 transportschepen, 15.000 koppen tellend (men had het tegenover de vreemde gezanten voorgesteld, of die vloot

de Algerijnen zou gaan bestrijden), de Noordzee over, naar Engeland, om de Protestanten te hulp te komen. Ons geestesoog ziet hem gaan, als Bevrijder : hij had een taak op zich genomen, grooter en omvangrijker dan ooit een Oranje had vervuld, en hij had daarvan, vóór hij ging en afscheid nam, op roerende wijze getuigenis afgelegd. Op de vlag van zijn schip stonden de woorden: „*Pro religione et libertate. Je Maintiendrai.*" Ja, hij ging, voor godsdienst en vrijheid. En van den Brielschen toren zag de kleine, ranke gestalte van zijn gemalin hem schreiend na, toen de vloot het Haringvliet uitvoer ; ook haar ziet ons oog staan, en wij gevoelen diepen eerbied voor het offer, met zoo sterke trouw gebracht. Lodewijk kende het gevaar, dat zijn politiek bedreigde door Willems onderneming ; hij trad te land krachtig tegen zijn andere vijanden op ; zou het Oranje gelukken hem te weerstaan ?

Ja. De vloot, eerst door storm opgehouden, kwam behouden in Engeland aan, en nauwelijks had deze tijding hem bereikt, of Jacobus ging op den loop en vluchtte naar Frankrijk. Jubelend ontvangen, had Willem zonder slag of stoot gewonnen, en dit niet alleen, maar in het volgend voorjaar koos het vrije Parlement, dat hij dadelijk weer had ingesteld, hem en Maria tot Koning en Koningin van Engeland, waarop hij in de *Bill of Rights* aan het Engelsche volk zijn oude vrijheden bevestigde, en door een rechtvaardig, sterk bestuur zijn vertrouwen trachtte te winnen. Een Oranje op den troon van Engeland ; is het wonder, dat Willems aanzien in de Nederlanden nog hooger steeg ? Welk een positie had het geslacht bereikt ! Zelfs Amsterdam, dat voor de onderneming weinig had gevoeld en eerst zijn steun had geweigerd — het bezweek eindelijk voor Fagels overredingskracht — begon bewondering voor Willem te gevoelen. Deze had zijn doel, om Engeland tegen Lodewijks politiek in te zetten, bereikt : een machtige steun ontviel den Zonnekoning. Is het wonder, dat hij in November 1688 opnieuw aan de Republiek den oorlog verklaarde ? Een tweede, nu negenjarige, strijd tegen Frankrijk ving aan. Maar Willem zette zijn

internationale staatkunde als leider der Europeesche politiek dóór en slaagde er in, het *Groot Verbond van Weenen* tot stand te brengen, dat een bevestiging en versterking bedoelde van het *Verdrag van Augsburg* en dat Nederland, Duitschland Engeland en Denemarken, en later ook Spanje, Savoye en Duitsche Staten tegen Lodewijk samenbracht. Wij zien hem hier nu in zijn volle macht en op het toppunt van zijn internationale politiek ; als een arend heeft hij de vleugelen uitgeslagen ; vergeleken bij zijn overgrootvader, den Eersten Willem, is hij een staatsman van grooter allure geworden, maar toch had hij dit alles niet kunnen doen en bereiken, als de Zwijger er den grondslag niet voor had gelegd.

In de dertien jaren, dat Willem op den Engelschen troon zat, heeft hij zich ginds nooit op zijn gemak gevoeld. Hij kon er niet aarden. Een hevig verlangen naar de Nederlanden beving hem herhaaldelijk. Bekend is zijn verzuchting, dat hij er honderd-duizend gulden voor over zou hebben, als hij naar de Haagsche kermis zou kunnen vliegen ; hij heeft toen niet vermoed, dat het nog eens mogelijk zou worden. Hoe dankbaar men hem ginds in den aanvang ook was, hij vond er toch tegenwerking, ja, meer dan eens werd er een complot ontdekt, om Jacobus weer in het Koningschap te herstellen, en zelfs heeft hij er enkele malen bloot gestaan aan aanslagen op zijn leven, die tijdig werden achterhaald en waarvan Lodewijk niet altijd onkundig was. Ook de samenwerking met het Parlement liet meermalen te wenschen over, voornamelijk op het punt van legerorganisatie en -versterking, en een enkele maal heeft de Koning zelfs aan troonsafstand gedacht. Wij gaan hier echter niet verder op in ; gelukkige jaren zijn het voor Willem niet geweest, trouwens, hij voelde zich zelden gelukkig in zijn leven van strijd en plicht. Stellig dwongen hij en Maria respect af, ook in Engeland, door de wijze, waarop zij het hof en het hofleven inrichtten : waardig, maar eenvoudig en op hoog moreel peil. Van alle lichtzinnigheid, al konden zij die niet volledig weren uit het milieu waarin zij leefden, waren zij afkeerig. Telkens kwam Willem naar Holland ; dan regeerde zijn gemalin in

Engeland namens hem ; toen hij voor het eerst, twee jaar na zijn troonsbestijging, in de Nederlanden terugkeerde, werd hij hier met uitbundige geestdrift ontvangen, al kan niet worden ontkend dat er, èn door het karakter van zijn (internationale) politiek èn door de eenzelvigheid en afgeslotenheid van zijn persoon, allengs eenige afstand kwam tusschen het volk en hem. Maar hij had hier, allereerst in Heinsius en Simon van Slingelandt, knappe en trouwe helpers, die in zijn afwezigheid voor hem het bewind voerden. Met Engeland werd een nieuw verdrag gesloten, ook op handelsgebied, de samenwerking lag trouwens voor de hand.

Jacobus heeft, door Frankrijk gesteund, eenige malen getracht een inval in zijn oude Koninkrijk te doen, maar in 1690 werd hij door Willem aan de Boyne, in Ierland, beslissend verslagen, en het was vooral deze overwinning, die tot de onderwerping van Ierland leidde ; het volle gezag kwam aldus in Willems handen, mede door het krachtige optreden van generaal Van Rheede, door Willem tot bevelhebber en later tot Graaf van Athlone benoemd.

En hoe ging het in den oorlog tegen Frankrijk ? Deze verliep met wisselende kansen. Een beslissend resultaat werd noch door Lodewijk, noch door Willem, die zelf menigen aanval in het Zuiden leidde, behaald. Wel wisten de Franschen, die in Duitschland verschrikkelijk huis hielden, Bergen en Namen (dat later door Willem heroverd werd) te nemen, den slag van Landen—Neerwinden en den zeeslag bij Bevesier te winnen, maar hun vloot leed in 1692 bij kaap La Hogue een ontzettende nederlaag en werd door de Nederlandsch-Engelsche strijdmacht zoo goed als vernietigd. Lodewijk zag, dat hij zijn grooten tegenstander niet zou overwinnen ; zijn kracht verzwakte ; hij bood vrede aan, maar Willem, die zijn doel nog niet geheel bereikt achtte, weigerde.

Het was in deze periode, dat Willem een geweldige slag trof. Mary stierf, op 7 Januari 1695, pas 33 jaar oud. In het laatst van December was zij ziek geworden ; de doktoren wisten niet goed weg met die ziekte, pokken, mazelen,

BAL TER GELEGENHEID VAN DEN VERJAARDAG VAN PRINS WILLEM III IN HET HUIS TEN BOSCH, 1684

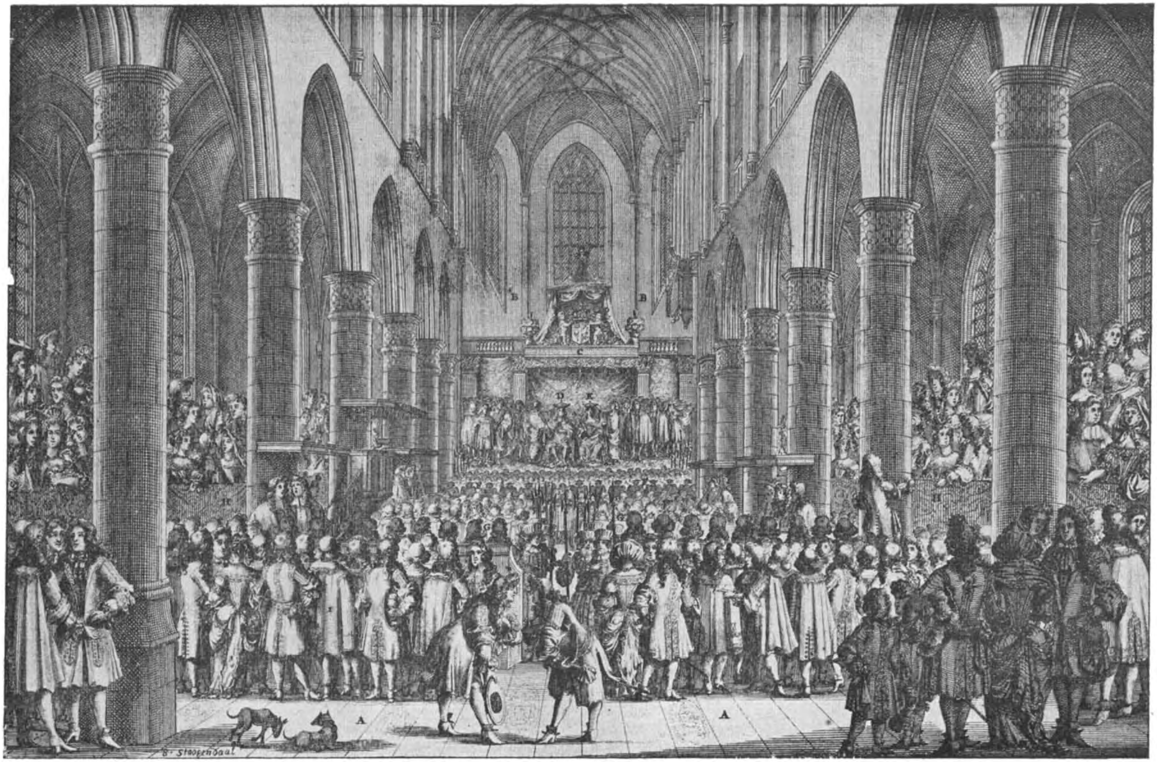

KRONING VAN PRINS WILLEM III TOT KONING VAN ENGELAND

of wat dan ook, maar Mary, die niet sterk was, overleed. De droefenis in het land was groot, want deze Engelsche Prinses had zich diep bemind weten te maken. „Het marmer weent !" zei iemand uit 's Prinsen omgeving ; het treffende woord typeert. Zij was een godvruchtige, stille vrouw, verstandig en deugdzaam, zeer aan het Protestantisme gehecht. Zij werd oprecht betreurd. Willem zelf was als gebroken, zoo zelfs, dat men voor het ergste vreesde. Hij had zich zóó aan de Koningin gehecht, dat dit onverwachte sterven hem knakte. Weken achtereen is hij in afzondering gebleven ; later heeft hij getuigd : „Indien ik kon gelooven, dat ooit een sterveling zonder de besmetting van zonde werd gevormd, dan zou ik dit van de Koningin doen." Zijn droefheid trof des te meer, daar in de eerste jaren dit huwelijk niet gelukkig was. De Koningin werd in Westminster-abbey begraven, doch de Koning kon, door zijn toestand, de begrafenis niet bijwonen. Zijn toch al niet goede gezondheid is van dit oogenblik af nog slechter geworden, en dat hij dit zeer goed wist, getuigde het feit, dat hij tot een vertrouwde zei : „Als God mij laat leven tot mijn terugkeer in Holland, dan .... !" Maar zijn tijd was nog niet gekomen. Wel schijnt het, dat Mary's dood iets in hem veranderde, want hij had van dezen tijd af het oog meer op den vrede gericht. Deze kwam echter pas twee jaar later.

In October 1697 werd tusschen Frankrijk, Nederland en de bondgenooten de *Vrede van Rijswijk* gesloten. De voorwaarden waren gunstig voor ons. Wij kregen handelsvoordeelen, stonden niets af, Willem werd in zijn Koningschap erkend en kreeg zelfs het Prinsdom Oranje terug. Opnieuw was de Republiek zonder oorlog. En Willems verstandige politiek bevorderde de totstandkoming van een verdeelingsverdrag tusschen de mogendheden, dat ook in verband met de Spaansche successie hoog noodig was, en bestemd was de rust in Europa te verzekeren en het ook gedurende eenige jaren deed.

Maar opnieuw kwam toen de onrust uit Frankrijk, waar Lodewijks politiek eigenlijk nooit betrouwbaar was, aller-

lei strubbelingen in het leven riep, en in strijd handelde met de in zake Spanje geregelde successie. Zijn ergste daad, een schennis van het Rijswijksche Verdrag, was dat hij, toen Jacobus II, die nog immer in Frankrijk toefde, stierf, diens zoon Jacobus III erkende als Koning van Engeland. Deze handelingen van Lodewijk konden onmogelijk worden geduld, en in het najaar van 1701 sloten de meesten der vroegere bondgenooten zich opnieuw tegen Frankrijk aaneen.

Maar Willem deed niet meer mee ; de dood kwam tusschenbeide.

„Ik reed" — zoo vertelde hij op 4 Maart des avonds — „vanmiddag in het park, en, willende het paard van den stap in den galop brengen, viel het op zijn knieën ; ik meende het met den toom te lichten, maar het stortte voorover en toen ter zijde en zoo viel ik op mijn rechterschouder tegen den grond."

De Koning brak het rechtersleutelbeen. Eerst leek het met een sisser te zullen afloopen ; hij at en sliep goed. Maar de volgende dagen begonnen zich verschillende ziekteverschijnselen, die altijd in hem op de loer lagen, te vertoonen. Zijn toestand werd steeds erger. Rustig nam hij afscheid, ook van zijn ouden getrouwen Bentinck, Hertog van Portland ; in later tijd was Keppel, Hertog van Albemarle, ook tot zijn meest-intiemen gaan behooren. Te midden van groote droefenis der aanwezigen stierf hij op Zondag 19 Maart 1702. „Met een grootheid van geest die niet gewoon is en een vastheid en een groote gelatenheid, betuigd hebbende noch den dood te vreezen noch het leven te begeren ; hij stierf als christelijk held ; over niemand beklaagde hij zich ; ontevredenheid betoonde hij niet ; alleen dankbaarheid aan allen die hem persoonlijk gediend hadden [1])." Evenals de Zwijger werd hij slechts 51 jaar ; tot nog toe was geen enkele Oranje oud geworden. Als Mary werd hij in Londen begraven.

Willem III, de stadhouder-Koning, heeft zich in zijn

---

1) Citaat van L'Hermitage, bij Japikse, Prins Willem III, II, bl. 422.

schitterende loopbaan een man van groote begaafdheid getoond. „Aan hem" — schreef Fruin — „danken de Nederlanden het, dat zij in de 17e eeuw een grootsche rol hebben getoond en meetelden in de wereldgeschiedenis." Macaulay : „Sedert Octavius heeft de wereld geen voorbeeld gezien van een zoo vroegtijdig ontwikkeld staatsmanstalent. In zijn drie-en-twintigste jaar was hij als krijgs- en als staatsman door gansch Europa bekend." Japikse : „Hij was het voornaamste werktuig in de redding van zijn vaderland in 1672, in de verzekering van een wettige en Protestantsche Regeering in Engeland in 1688, in den afweer van het imperialisme van Lodewijk XIV . . . . Zijn successen zijn niet alleen voor de landen die hij leidde en regeerde, maar voor de heele wereld van de grootste beteekenis; politiek en kerkelijk, tevens — zonder dat Willem III zich hiervan bewust was — in cultureelen zin; zij beteekenen de overwinning der 18e eeuw van anglo-germaansche op de toen traditioneele Fransche denkbeelden in het geestelijk leven der menschheid. Daarom behoort Willem III onder de weinigen, die binnen de grenzen, aan menschen gesteld, geschiedenis in grooten stijl hebben gemaakt, op het voorste plan." Busken Huet : „Willem III is vóór alles een geniale Prins van Oranje. Hij vertegenwoordigt het op de waardigste wijs, met verrassende oorspronkelijkheid."

Deze Oranje-Prins heeft weinig eischen aan het leven gesteld. Hoe heel anders Willem en Mary dan Frederik Hendrik en Amalia ! Hij was een eenzame, in wezen eenzelvig, hooghartig zonder het eigenlijk te meenen, autocratisch, eerzuchtig en heerschzuchtig, matig, eenvoudig, godsdienstig. Men noemt hem saai, ook op zijn eigen feesten. In zijn internationale taak scheen hij eenigszins van de Nederlanders te vervreemden, en er zijn in Engeland veel meer monumenten die aan hem herinneren dan hier, maar zijn naam staat in de wereldgeschiedenis geschreven; wat hebben wij veel aan hem te danken en wat was hij hier graag, wat was hij altijd blij als hij weer eens naar de Nederlanden kon terugkeeren. Het liefst verbleef hij op

Het Loo, maar vaak ook op zijn huizen te Honselaarsdijk en te Dieren, terwijl Mary, bij zijn afwezigheid, de voorkeur gaf aan het Huis ten Bosch. Hoewel hij zich weinig aan ontspanning overgaf, was de jacht zijn lievelingsvermaak. Hij zag er deftig, maar zwak en tenger uit. Zijn godsvrucht was onverdacht ; zijn verdraagzaamheid niet minder. „Ik houd mijn godsdienst voor den waren, gij den uwen, daarbij kunnen wij toch goede vrienden zijn," zei hij eens tot een Katholiek. Ontembaar was zijn geestkracht ; onverwoestbaar het geloof in zijn roeping ; groot zijn onverzettelijke moed. Bekend is zijn fiere woord : „Ik weet een middel om den ondergang van het vaderland niet te aanschouwen : als de laatste man sterven in de laatste schans." Als staatsman en krijgsman beide is hij boven Willem I uitgegroeid, al blijft deze onze eigenlijke, nationale Bevrijder en had hij zonder diens vrijheidswerk zijn levenstaak niet kunnen vervullen.

En terecht kon Vondel zingen :

Schept moedt dan Heeren Staeten,
Uw veldheer staet bereit,
Die ruyters en soldaten
Weer nae de grenzen leidt.
Wat schrikt gij, voor en achter ?
't Land heeft aen 't een sy duyn,
Aen 't andere sy den wachter
En schutsheer van den tuyn.

In den heroïek-dramatischen strijd tusschen Lodewijk XIV en Willem III heeft de laatste met zijn politiek overwonnen.

Het Huis van Oranje-Nassau kan zich op hem als op één van zijn schitterendste figuren beroemen.

In Engeland volgde zijn schoonzuster Anna hem op. En in Nederland ?

VII.

WILLEM IV.

Van de vijf stadhouders uit het Huis van Oranje-Nassau is de laatste al de derde, die kinderloos sterft. Maar Maurits was ongehuwd, en had een broer die hem kon opvolgen en de weduwe van Willem II werd een week na diens overlijden moeder. Maar met den derden Willem knapt de mannelijke linie uit het Oranje-huis af.

Gelukkig is er een zijlinie : de tak Nassau-Dietz in Friesland, voortgekomen uit des Zwijgers oudsten broeder, Jan den Ouden. En nu krijgt het huwelijk te grooter beteekenis, dat Frederik Hendriks dochter Albertine Agnes in 1652 sloot met den Frieschen stadhouder Willem Frederik. Het is hun kleinzoon Jan Willem Friso, die sinds 1696 in Friesland en Groningen het stadhouderschap kreeg toebedeeld. Hij is de erfgenaam en de aangewezen opvolger van Willem III, die hem ook zelf — zij het niet bij uitdrukkelijke regeling — had aangewezen. Wordt hij Prins van Oranje ? Hij wordt het later, want er kwam eenige twist over den titel, aangezien ook Frederik I, Koning van Pruisen, eveneens een nakomeling van Frederik Hendrik, er recht op meende te hebben. Maar Jan Willem Friso won het pleit en kreeg den titel. Den titel ; niet het stadhouderschap. Want de Hollandsche Staten, de Hollandsche regenten, deden, evenals de meeste andere gewesten, hetzelfde als na den dood van Willem II : ze waagden zich opnieuw aan een stadhouderloos tijdperk, door Johan de Witt eenmaal „de ware vrijheid'' genoemd. Ze hadden blijkbaar van de gebeurtenissen in 1672 niets geleerd ; ze wendden zich van Oranje's Frieschen bloedverwant af. Nu werd deze houding ietwat vergemakkelijkt door het feit, dat Jan Willem Friso

pas 15 jaar was, maar dit zou niet onoverkomelijk zijn geweest, want ze hadden een regentschap kunnen instellen, een voogd kunnen benoemen, gelijk ook in 1751 zou gebeuren. Ze deden het echter niet. De Staten zèlf namen opnieuw het bestuur in handen. En een tijd daarna kwam het lot hun in de kaart spelen, evenals in 1650 bij den vroegen dood van Willem II. Want Jan Willem Friso verdronk in 1711 aan den Moerdijk ; de toen meerderjarige pretendent verdween aldus van het tooneel en de Staten, de regenten, kregen nòg vrijer spel.

Toch kwam er vrijwel op hetzelfde oogenblik een andere gegadigde, hoe jong hij dan ook was.

Gelijk Willem III geboren werd een week nadat zijn vader stierf, zoo zag in het sterfjaar van Jan Willem Friso zijn zoon Willem Karel Hendrik Friso (onze latere Willem IV) het levenslicht. Uit dit rijsje zou de stam der Oranje's opgroeien, al dachten de gewesten er op dat oogenblik niet aan, hem voor de oude waardigheden te bestemmen : zij gaven maar àl te graag de idee van de erfelijkheid — door het volk vroeger afgedwongen — prijs. Onder de wijze leiding van zijn moeder, Maria Louise van Hessen-Kassel, is de jonge Willem opgevoed ; hij studeerde in Leeuwarden, Franeker en Utrecht. En laat ons hier nu maar dadelijk bijvoegen, dat hij op 23-jarigen leeftijd in het huwelijk trad met Prinses Anna, oudste dochter van den Engelschen Koning George II : opnieuw dus een huwelijk van een Oranje met een dochter uit een Engelsche vorstenfamilie. Toen dit huwelijk gesloten werd, was Willem Karel Hendrik Friso al sinds 1718 stadhouder van Groningen en sinds 1722 van Drente en Gelderland. Men had hem in Engeland met bijzondere onderscheiding ontvangen, ginds, waar de heugenis aan den grooten Willem III nog krachtig voortleefde.

Maar hier in de Nederlanden zelf (behalve in het Noorden) en met name in Holland, moest men weinig van hem hebben.

Hier had zich, na den dood van den stadhouder-Koning,

de partij der staatsgezinden, der regenten, met kracht baangebroken, en openbaarde zich onder hen op de duidelijkste wijze de oude anti-Oranje-stemming. Het leger werd zelfs onder Engelsch opperbevel gesteld: John Churchill, Hertog van Marlborough, werd kapitein-generaal, en op alle mogelijke wijzen werd gedemonstreerd, eerst tegenover Jan Willem Friso en later tegenover Willem, dat men er niet aan dacht hen te plaatsen in de waardigheden hunner vaderen. Zeeland ging zelfs zoo ver, dat het in 1733 de waardigheid van Eerste-Edele en andere onderscheidingen, die Willem III had bezeten, afschafte; voor zoover daaraan inkomsten verbonden waren, bood het den Frieschen Prins een schadeloosstelling aan, een besluit, waartegen hij krachtig, doch vruchteloos protesteerde.

Dit alles geschiedde, terwijl de toestand der Republiek zoowel naar buiten als naar binnen steeds droeviger werd.

De Gouden Eeuw was voorbij, en als reactie trad er allerwege een verzwakking in, die voor de toekomst der Nederlanden het ergste deed vreezen. Schier op elk gebied verslapten de spieren van het nationale leven. En er was geen krachtige hand, geen centrale leiding om daarin verbetering te brengen. Alles geraakte in een toestand van ontreddering. De behartiging van het algemeen belang werd op droevige wijze verwaarloosd; de regenten in dezen „pruikentijd" hadden vrijwel niets anders op het oog dan een versterking van eigen positie en de posite der familie. Krasse staaltjes van corruptie kwamen later aan het licht; men sloot zonder blikken of blozen onderlinge regelingen, acten van correspondentschap af, tot bevestiging en consolideering van elkanders functies. Nooit is de macht der regenten — hoe voos zij innerlijk ook was — zoo groot geweest als in dit tijdperk, waarin men het voor de tweede maal zonder de centrale leiding van een Oranje meende te kunnen doen, en waarin men den erfgenaam van den Koning-stadhouder ambteloos liet rondloopen, hoogstens bedacht met een ondergeschikte officiersplaats in het leger; wel echter had men voor de eigen familie allerlei posten en baantjes met hooge

inkomens erfelijk verklaard. De financiën geraakten in een toestand van groot verval; betalingen konden soms niet worden gedaan; daarentegen was er in vele particuliere woningen van regenten een opeenhooping van geld, vaak op bedenkelijke wijze verkregen. Ook het geloofsleven verflauwde, en er kwam een zekere zorgeloosheid, die de weermacht des lands ondermijnde. Leger en vloot verzwakten; wij dachten ons sterk door onze vriendschap met Engeland, en als wij Frankrijk maar niet tot zuidelijken buur hadden, zoodat dat deel der Nederlanden in andere handen bleef, wat kon ons dan gebeuren? Dat dit alles van invloed was op onze internationale positie, spreekt vanzelf; wij begonnen veel minder mee te tellen; als in 1719 te Kamerijk een congres bijeenkomt om de rust in Europa te verzekeren, zijn daar de meeste landen vertegenwoordigd, maar wij niet, wij vonden het te duur; het gebeurde in die jaren dat medewerking aan verdragen ons werd opgelegd, althans van ons werd verondersteld, al waren wij er zelf niet bij. Zoo sukkelden wij èn in Europa èn in onzen binnenlandschen toestand achteruit. Er was geen Oranje; er was ook geen kracht als De Witt of Fagel; raadpensionaris Van der Heim kon met hen niet vergeleken worden. Maar steeds sterker werd de ontevredenheid van het volk („de nieuwe plooi") tegenover de macht en den invloed en de uitbuiting der regentenfamilies („de oude plooi"), tegen welke allengs een bittere haat ontstond, welke in tal van pamfletten tot uiting kwam. Is het wonder, als het volk wist en zag dat tal van bestuurders, tot burgemeesteren van Amsterdam toe, niet alleen uit allerlei posten hooge salarissen kregen, maar daarnaast nog allerlei gelden uit openbare diensten (b.v. het postwezen) tot zich trokken? De verslapping van het godsdienstig leven openbaarde zich ook op deze (op zich zelf verheugende) wijze, dat de uiterlijke verdraagzaamheid toenam. Men maakte zich weinig druk meer om andere godsdiensten en liet de uitoefening hiervan nog meer toe dan vroeger, hoezeer de Gereformeerde leer nog steeds officieel de staatsgodsdienst was.

Prins Willem III in 1695

Prins Willem IV

Dat, in al deze omstandigheden, de in het volk altijd levende begeerte naar een Oranje weer sterker en sterker opvlamde, ligt voor de hand.

Vooral nadat in 1732 Willem meerderjarig was geworden, kwam de begeerte tot uiting, maar de Staten, de regenten, wisten haar te onderdrukken en hielden elke verheffing van Oranje in een hoog ambt tegen.

Ondertusschen werden we in deze 45 jaren van het tweede stadhouderlooze bewind natuurlijk toch in allerlei Europeesche aangelegenheden gemengd. Het ligt buiten de grenzen van dit boek, daarop uitvoerig in te gaan. Herhaaldelijk was Europa vol krijgsrumoer. De Spaansche Successieoorlog (1702—1713), waarin Frankrijk zware klappen kreeg, werd besloten met den Vrede te Utrecht, waarbij Lodewijks kleinzoon als Philips V op den Spaanschen troon werd erkend, en waarbij duidelijk bleek, dat het groote doel van onzen stadhouder-Koning, de oppermacht van Lodewijk te verhinderen, *was bereikt:* ook de Protestantsche erfopvolging in Engeland werd uitdrukkelijk erkend. Zoo zegevierde, elf jaar na Willems dood, zijn Europeesche staatkunde volledig over die van den heerschzuchtigen Lodewijk : in 1715 gaf ook deze vorst den geest en in hetzelfde jaar kreeg nu het land het recht, in verschillende zuid-nederlandsche steden (Namen, Doornik, Meenen, Warneton, Veure, Yperen en Knocke) een bezetting te leggen als veiligheidsmaatregel (*barrière-tractaat*). Het Prinsdom Oranje, dat na verschillende omzwervingen aan Frederik van Pruisen was gekomen, ging nu weer naar Frankrijk over en de Spaansche Nederlanden kwamen aan Oostenrijk. Het was een jaar later, dat in Den Haag de Groote Vergadering plaats had, belegd tot het beramen van maatregelen om verbetering in den binnenlandschen toestand en in het staatsbestuur te brengen, maar zij gaf een beeld van oneenigheid en verwarring te zien ; zonder duidelijke resultaten ging zij uiteen, en sindsdien nam de innerlijke zwakte meer en meer toe.

Europa zag de Quadruple Alliantie geboren worden; Engeland, Duitschland, Frankrijk en Nederland tegen

Spanje (1718); later volgden de Poolsche (1733) en de Oostenrijksche Successie-oorlog (1740—'48), en het was tijdens den laatsten, dat Frankrijk voor ons weer eens van bondgenoot tot vijand werd. Nederland had (1731) de *Pragmatieke Sanctie* onderteekend, waarbij Karel VI, die in 1740 stierf, de opvolging der Oostenrijksche landen verzekerde aan zijn dochter Maria Theresia, en toen deze door Frankrijk werd bedreigd, zonden wij hulptroepen aan haar (1744), als gevolg waarvan Frankrijk ons den oorlog verklaarde. Het liet er geen gras over groeien en viel ons aan. Onze ellendig verzorgde barrière-steden in het Zuiden werden gemakkelijk genomen; in Zeeland werden Sluis en IJzendijke veroverd; onze weermacht was van dien aard, dat zij tot beslissenden afweer niet in staat kon worden geacht. Zelfs in deze omstandigheden wist Holland nog de aanstelling van Willem in een hoog militair ambt te beletten, hoe hoog de verbittering onder het volk ook steeg. Harde koppen hadden die regenten en die Staten, maar ondertusschen moesten zij het aanzien, dat de Franschen in 1746 het geheele Zuiden bezetten en Nederland binnenvielen, niet om het te veroveren, maar om het tot den vrede te dwingen. En nu werd de volksbeweging zoo sterk, dat zij, als in 1672, niet meer tegen te houden was. Opnieuw moest de Staatsgezinde partij wijken voor de Oranje-gezinde: op 28 April 1647 benoemden de Staten van Zeeland Willem Karel Hendrik Friso tot stadhouder, een week later deden die van Holland en Utrecht en weer een week later die van Overijsel het. Ondertusschen hadden de Staten-Generaal hem benoemd tot kapitein-generaal en admiraal. Als Willem IV was hij in al de waardigheden zijner vaderen hersteld: Oranje leidde weer.

En dit niet alleen. *Maar opnieuw werd het stadhouderschap erfelijk verklaard*, en nu niet alleen in mannelijke, maar ook in vrouwelijke linie en over *alle* gewesten: sindsdien heeft ook het Noorden *geen eigen, afzonderlijke stadhouders meer gekend.*

Men kan zeggen, dat, op deze wijze, de vierde Willem

een macht verkreeg, grooter dan van één zijner voorgangers, want uitdrukkelijk werden hem tal van belangrijke benoemingen opgedragen, kreeg hij zitting in de hoogste colleges, werd hij voorzitter van de gerechtshoven en hoofd der edelen. Ook over de Generaliteitslanden en over de Indiën (Opperdirecteur van de Oost- en West-Indische Compagnie) kreeg hij zeggenschap. Nooit had Oranje in zulk een machtige, breede positie gestaan, als thans Willem IV. De resultaten van deze door het volk afgedwongen verheffing waren méér dan radicaal. Er kwam nu spoedig vrede, hoewel kort na Willems benoeming de Franschen Bergen op Zoom en Maastricht nog wisten te verrassen. Doch in 1748 maakte de Vrede te Aken een eind aan den Oostenrijkschen Successie-oorlog. De barrière-steden werden teruggegeven, maar de Franschen hadden de vestingen er van gesloopt. Deze oorlog had in den algemeenen toestand geen verandering gebracht.

Toen Willem stadhouder werd, was hij 36 jaar. Niet meer dan 4 jaar heeft hij de waardigheid uitgeoefend. Maar lang genoeg om te doen zien, dat hij niet in één adem met zijn voorvaderen kon worden genoemd. Met hem begon de periode van eenige zwakke stadhouders : de groote jaren waren voorloopig ten einde.

Willem IV is onmachtig gebleken, ingrijpende veranderingen aan te brengen, om het zoo verslapte bestuur des lands te verbeteren. Bentinck, die scherper zag, wilde naast en onder den stadhouder „departementen" instellen, om hem bij te staan, maar de Prins wees dit denkbeeld af ; wel deed hij zelf eenige slappere pogingen in die richting, doch het gelukte niet. Hij was goed van wil, maar zwak. De financiën en de weermacht poogde hij te verbeteren ; er werd een „milde gift" geheven (2 % van het vermogen) die 50 millioen opbracht, maar onvoldoende was om den toestand te verbeteren en een deputatie moest naar Engeland om te trachten een leening te sluiten. In zake postwezen en belastingen bracht hij verbeteringen aan. Reeds spoedig na zijn optreden hadden er in verschillende steden heftige oproeren

plaats, die zich keerden tegen de gehate pachters der belastingen: hun huizen werden vernield en geplunderd. Willem schafte die pachterijen af en bracht er heffingen door de Overheid voor in de plaats, waarvoor collecteurs op jaarwedde werden aangesteld. Zijn besluit, om allen verkoop van ambten te verbieden, was voortreffelijk, maar werd ontdoken. Ook het postwezen verbeterde hij ; verschillende steden boden hem de opbrengst er van aan ; toen Amsterdam dit weigerde, volgden er ook hier oproeren, waarbij de sterk-Prinsgezinde Bijltjes (scheepstimmerlieden) zich vereenigden met de Democraten of Doelisten (die den Kloveniersdoelen in bezit hadden genomen) ten bate van Willem. Toen gaf de vroedschap toe, waarop de Prins echter de inkomsten van het postwezen aan de stad afstond. Zoo werden er wel eenige verbeteringen aangebracht, maar zij beteekenden toch niet veel in vergelijking met den algemeenen toestand en met het verval in het staatsbestuur, waarin Willem geen wijziging ten goede wist te brengen. Men heeft zelfs wel gezegd, dat, hoe groot zijn macht ook was, de regeering der aristocraten voortduurde, maar nu onder leiding en bescherming van Oranje. De burgerij kreeg geen invloed op de samenstelling der vroedschap en vele volksoproeren keerden zich tegen de bevoorrechting der regenten en hun kinderen. Groen van Prinsterer schrijft ergens : „Onder de firma Oranje was er voortzetting van anti-stadhouderlijk bewind. Een stadhouder, die geduld werd, maar om straks gedwee, het werktuig der aristocratie, onwillig haar speelbal en slachtoffer te zijn."

Ook op economisch gebied gingen de gewesten geregeld achteruit. Heel de Gouden Eeuw sloeg bankroet. Handel en nijverheid verplaatsten zich naar elders ; Engeland, Duitschland en de Zuidelijke (Oostenrijksche) Nederlanden profiteerden er van. Als een besmetting grepen slapheid en achteruitgang om zich heen ; tallooze handelshuizen gingen onder. En op geestelijk gebied waren het de „verlichte" denkbeelden van allerlei nieuwe profeten, die van Frankrijk uit naar ons land oversloegen, en de religieuze kracht van ons volk ondermijnden.

Prentenkabinet Rijksuniversiteit, Leiden

ANNA VAN HANNOVER
gemalin van Prins Willem IV

Prins Willem V

Eénmaal in deze periode heeft Willem getracht, aan de volkswenschen in zake het overheidsbestuur tegemoet te komen. Het was bij het Doelisten-oproer in Amsterdam (1748), toen het volk vroeg om de benoeming van krijgsraden bij de burger-compagnieën en om gecommitteerden uit de burgerij, onafhankelijk van de vroedschap. „Hier kan men de eerste sporen van een democratie in Nederland zien, evenals in den straks genoemden wensch tot een betere belastingverdeeling [1]." Toen er als gevolg van deze actie groote verwarring en onrust in de stad ontstond, is Willem er heen gegaan, maar ook nu toonde hij zich zeer zwak, en toen hij, niet anders kunnend, aan de eischen der burgers voor een goed deel toegaf, deed hij dit toch onder zulk een voorbehoud, dat de concessie zelf weinig beteekende. Dat dit de bewondering der burgerij voor hem niet versterkte, spreekt vanzelf. Op het laatst van zijn leven heeft de goedwillende stadhouder nog een poging gedaan om economische uitkomst te brengen door zijn voorstel, om van Nederland een vrijhaven (*porto franco*) te maken, maar veel sympathie vond het denkbeeld niet en de Staten hadden het nog in beraad, toen de stadhouder werd weggenomen.

Sterk was hij nooit geweest. In het najaar van 1751 ging hij naar Aken, om de baden te gebruiken; 10 October keerde hij terug; 19 October ontving hij nog een deputatie van Amsterdamsche kooplieden, doch hij moest het onderhoud snel beëindigen; 22 October stierf hij. En ook deze Oranje werd niet oud. Rustte er een bestemming van een niet te lang leven op de dynastie? Willem I was 51 jaar geworden, Maurits 58, Frederik Hendrik 63, Willem II 24, Willem III 51, Willem IV 40.

Uit al het bovenstaande blijkt voldoende, dat de zesde Oranje, hoe goed hij het ook bedoelde, een teleurstelling werd. De rij der groote stadhouders was gesloten. Hij was

---

[1]) Gosses en Japikse, t.a.p., bl. 637. Elders echter (Romein, De Lage Landen bij de Zee, bl. 302) wordt als de eerste „democratische overwinning" het feit genoemd, dat in 1706, onder Willem III, in de Oostelijke gewesten aan de burgerijen, schutterijen en gilden invloed op de ambtenbedeeling werd toegestaan.

iemand met een machtige positie, maar van een zwakke figuur; aarzelend, besluiteloos, wars eigenlijk van volksinvloed. Hij had door zijn positie groote kansen, doch hij greep die niet. Er werd bij zijn dood niet om hem getreurd en het gezag van Oranje was onder hem niet gestegen, hoe respectabel hij ook was als mensch.

Toen hij stierf, was Nederland als groote mogendheid uit de rij der volkeren geschrapt. Maar dat was zijn schuld niet. Eigenlijk was het voor een goed deel ook niet de schuld van Nederland zelf. Wij hadden in vroeger tijd, als klein land, eigenlijk wat boven onzen stand geleefd, en dit was met name het geval geweest onder Willem III: zijn genialiteit straalde af op ons en bezorgde ons invloed en macht; zijn internationale politiek maakte òns groot onder de volkeren. Toen hij heenging, kon het niet anders, of de reactie daarvan, de gevolgen, zouden zich doen gevoelen. Maar er kwam nog iets bij. Frankrijk, Engeland en Pruisen waren in latere jaren meer en meer als groote mogendheden naar voren gekomen; hadden zich sterk ontwikkeld; wij kwamen er door in de schaduw. Zoo werkten allerlei omstandigheden samen. En daarbij kwam, in ons eigen midden, wat wij zouden kunnen noemen: de reactie op de Gouden Eeuw, een verslapping van volksgeest, volkskracht, volksenergie, welke zich op elk gebied deed gevoelen en zeker niet het minst in het staatsbestuur. Er is uit die dagen een woord van een Engelsch staatsman, die vroeg of Nederland nog bestond en of er nog Nederlanders waren.

Toen de zwakke Willem IV stierf liet hij een bedenkelijkzwak land achter, en een volk, waar nog immer twee partijen, Prins- en Staatsgezinden, scherp tegenover elkander stonden. Want de oude tegenstellingen hadden zich nog niet verzoend.

Vroeg-gestorven vorsten laten jeugdige, gewoonlijk zelfs heel jeugdige opvolgers na. Zoo ook hier. Wederom, als vroeger, hing de opvolging en de toekomst der dynastie aan een kind. Willem had een dochtertje, Carolina, van 9, en een zoontje, Willem, van slechts 3 jaar.

Wat toen?

VIII.

WILLEM V.

Niet voor de derde maal hebben de Staten der gewesten het toen gewaagd, om tot een stadhouderloos bestuur te komen en zich niets aan te trekken van het erfelijk verklaren der hooge functies. Want de moeder van den jongen Prins, Prinses Anna, kreeg als Gouvernante het bestuur in handen.

Dit heeft tot 1759 geduurd. Toen stierf zij. Dan werd de Hertog Van Brunswijk-Wolfenbüttel, reeds door Willem IV tot hoofd der krijgsmacht benoemd, voogd tot 1766 : het jaar, waarin Willem, op 18-jarigen leeftijd, zelf het bewind in handen kon nemen.

Prinses Anna, dochter van het Engelsche Koningspaar, heeft als Gouvernante (titel voor het waarnemen der stadhouderlijke waardigheid) geen gemakkelijke jaren gehad. Maar dit was voor een goed deel het gevolg van haar weinigkrachtige natuur, die, in de woelingen tusschen de staats- en de stadhouders-gezinden, niet positief partij wist te kiezen. Dat een vrouw in dien tijd tegen de moeilijkheden van dien aard niet geheel opgewassen bleek, behoeft overigens niet zoo zeer te verwonderen ; ook de stadhouder zelf zou later falen. Want meer en meer naderde een tijdperk, waarin de eens zoo fiere en machtige Republiek door innerlijk verval radicaal in stukken brak, een tijdperk, dat een droevig getuigenis vormde van de slapheid der Nederlanden na zulke schitterende tijden en waarin de partijzucht alle nationale krachten ondermijnde. Anna trachtte tusschen die partijen door te laveeren, nu eens den een, dan weer den ander ter wille te zijn, met het gevolg dat men eigenlijk nergens tevreden over haar was en zij op groote tegenwerking begon te stuiten. Veel krachtiger en bekwamer figuur

was Van Brunswijk-Wolfenbüttel, die tegenover de regentenpartij de rechten der Oranje's wist te verdedigen, maar .... hij was geen stadhouder en het moet als een fout van Prinses Anna worden beschouwd, dat zij zich niet eensgezind met Wolfenbüttel verklaarde en zijn opvattingen niet overnam, in stede van te trachten beide partijen tevreden te stellen. Van deze aarzelende politiek wisten de regenten te profiteeren, want zij slaagden er in hun positie steeds sterker te maken en vooral Amsterdam streefde er meer en meer naar op den voorgrond te treden.

Aan d' Amstel en het IJ, daar doet zich heerlijk open,
Zij, die als keizerin de kroon draagt van Europe.
Amstelredam, die 't hoofd verheft aan 's hemels as,
En schiet, op Pluto's borst, haar wortels door 't moeras.
Wat waatren worden niet beschaduwd van haar zeilen?
Op welke markten gaat zij niet haar waren veilen?
Wat volken ziet ze niet beschijnen van de maan;
Zij die zelf wetten stelt den ganschen Oceaan?
Zij breidt haar vleugels uit, door aanwas veler zielen,
En sleept de wereld in, met overladen kielen.
De welvaart stut haar staat, zoo lang d'aanzienlijkheid
Des raads gewetens dwank zijn boozen wil ontzeit,

had Vondel in vroeger tijd gezongen, en al was die groote glorietijd der machtige koopstad al voorbij, Amsterdam bleef zich toch onder alle omstandigheden bewust van wat het nog beteekende en haar regenten voerden een zeer krachtige politiek. De verhouding tusschen Anna en Amsterdam was dan ook slecht.

Een groote fout, die Prinses Anna heeft begaan, was deze, dat zij, toegevende aan de slapheid, welke de vroegere energie had vervangen, leger en vloot door zeer aanzienlijke bezuinigingen verzwakte. Het was of in dezen tijd onze bestuurders met blindheid waren geslagen. Zorgeloosheid, gebrek aan kracht, gemis aan vooruitziende politiek deden èn de Gouvernante èn de Staten overgaan tot een bezuiniging, die leger en vloot vrijwel waardeloos maakte, een politiek, die veroorzaakte dat de Republiek, welke innerlijk reeds zoo

verzwakt was, niet meer over de noodige middelen beschikte, om zich naar buiten te kunnen handhaven. Wel heeft Anna allengs ingezien, dat zij op den verkeerden weg was, vooral toen de oorlogen in Europa optreden van de Nederlanden noodzakelijk maakten (herhaaldelijk werden onze koopvaarders in beslag genomen en werd onze handel bemoeilijkt), maar haar voorstellen om tot legerversterking over te gaan werden verworpen door de Staten, en toen zij later opnieuw voorstellen deed, kwam zij, vóór deze behandeld waren, op 12 Januari 1759 te overlijden; zij had Brunswijk nog aangewezen als voogd.

Europa — wij stipten het reeds aan — zag ondertusschen opnieuw eenige oorlogen uitbreken: de zevenjarige oorlog tusschen Duitschland aan den eenen en verschillende landen aan den anderen kant en tegelijkertijd de zee-oorlog tusschen Frankrijk en Engeland, en al waren wij daarbij niet betrokken, wij hadden er veel last van. Bovendien waren wij onverschillig geworden voor de belangen van het Protestantisme, waarvoor de stadhouder-Koning zoo vurig had gestreden; eigenlijk zou in den zevenjarigen oorlog ter wille van het Protestantisme onze plaats naast Pruisen zijn geweest, maar wij voelden er niets voor en .... hadden geen weermacht. Wij waren bezig een uitgedoofd volk te worden.

Na den dood van Prinses Anna (en terwijl in Friesland de weduwe van Johan Willem Friso, Prinses Maria Louisa, „Maaike-moei", een hooge positie kreeg) namen de Staten de leiding weer in handen, en werd Brunswijk onder hun toezicht belast met de opvoeding van Willem V. Eerlijk en nauwgezet heeft hij, de „dikke hertog", voor de belangen van Oranje-Nassau gewaakt, maar hij bleek niet in staat (en had er trouwens ook de bevoegdheden niet voor) om de regenten te verhinderen op hun weg voort te gaan, al moet getuigd worden, dat hij èn door zijn persoonlijkheid èn door zijn bekwaamheden veel invloed oefende, waarvan hij vaak met schranderheid gebruik maakte, ook in de buitenlandsche politiek.

Nadat de jeugdige Prins reeds in 1763 zitting had gekregen in den Raad van State en in de Staten-Generaal, werd hij in 1766 tot de waardigheden zijner vaderen, algemeen erfstadhouder en kapitein-generaal der Unie, verheven.

Zelden heeft een stadhouder onder zoo moeilijke omstandigheden het bewind moeten aanvaarden, als hij. Want aan alle kanten, innerlijk en uiterlijk, was de Republiek in verval. Nièt, wat de welvaart betreft. Diè was, door allerlei omstandigheden, nog groot en er werden zeer aanzienlijke winsten gemaakt, vooral uit Indië. Maar staatkundig en militair en uit een bestuursoogpunt en wat de eenheid des volks betreft zakte de Republiek hoe langer hoe meer als een slappe pudding in elkaar. In zake de buitenlandsche politiek dreigde er volslagen ontreddering; de staatsgezinden wilden zich naar Frankrijk oriënteeren, de stadhoudersgezinden naar Engeland. Hierbij kwam, dat de oude Oranjeliefde taande. Willem IV was een zwakke stadhouder geweest; Anna had niet veel indruk gemaakt; het jonge Prinsje wekte evenmin geestdrift, en, wat misschien nog het meest invloed oefende, meer en meer wonnen onder ons volk de denkbeelden van „verlichting" en „democratie" en „volkssouvereiniteit" veld, die zich van Frankrijk uit baan braken, en die het van de souvereiniteit der Oranje's verwijderde. Onder den invloed van deze denkbeelden vormde zich in de Nederlanden een nieuwe groep, een nieuwe partij: de Democraten. Zij hadden vroeger tot de Prinsgezinden behoord, maar, onder de suggestie van de nieuwe denkbeelden, uit Frankrijk overgewaaid, en daar door figuren als Rousseau (*Contrat social* en *Emile*) en Voltaire en door de geschriften der Encyclopedisten verbreid, waren zij van oordeel geworden, dat het stadhouderschap in den weg stond aan de verbreiding en toepassing van de democratische denkbeelden. Zij wilden daarom het stadhouderschap nog niet opheffen, maar het toch op verschillende wijzen beperken; aan het volk moesten invloed en bevoegdheid worden toegekend door de vorming van kiescolleges, die aan den stadhouder voordrachten voor de samenstelling der vroedschappen zouden doen,

en er dienden raden te worden gevormd, om hem bij te staan in het bewind. Voorts verlangden zij, dat allerlei bestaande reglementen zouden worden vernietigd. Deze Democraten kregen al spoedig den bijnaam van Patriotten of Keezen (dit laatste vermoedelijk naar den pensionaris van Dordrecht, Cornelis — Kees — de Gijselaar), waartegenover dan de Prinsgezinden of Oranje-klanten stonden. Als derde partij waren er de Aristocraten of Regenten. De Patriotten (waarbij zich eerst ook de z.g. Aristocraten schaarden) waren dus degenen, die, onder de suggestie der verlichte democratische denkbeelden uit Frankrijk, zich keerden tegen het stadhouderschap in zijn bestaanden vorm en daartegenover opkwamen voor de rechten des volks, „de rechten van den mensch". Vooral ook Amsterdam was zeer Fransch-gezind, wat een steeds grootere verwijdering, eerst met Prinses Anna en later met den stadhouder, ten gevolge had.

Wij zijn met deze korte schets eenigszins op de gebeurtenissen vooruitgeloopen, maar in ieder geval kondigden zij zich reeds aan, toen de jonge Willem in 1766 het bewind aanvaardde.

Hij heeft toen al dadelijk een daad verricht, die kenmerkend was voor zijn zwakke en aarzelende persoonlijkheid. Want het tijdperk der gróóte Oranje-figuren was voorloopig voorbij; noch de vierde, noch de vijfde Willem kunnen met hun voorgeslacht worden vergeleken. Toen hij het stadhouderschap aanvaardde, ging hij met den Hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel de *Acte van Consulentschap* aan; hierbij verplichtte Brunswijk zich, den Prins in alle opzichten te zullen bijstaan, wat het bestuur betreft, zoowel burgerlijk als militair, en hem ook bij verschillende bezoeken aan de gewesten te zullen vergezellen. Uitdrukkelijk werd hierbij bepaald, dat de Hertog geen enkele verantwoordelijkheid zou dragen. Deze *Acte* heeft èn den Prins èn Brunswijk kwaad gedaan, ook, omdat zij eerst geheim werd gehouden (slechts zeer enkele staatslieden wisten er van), maar des te grooter waren de verbazing en de verontwaardiging, toen zij bekend werd. Het oordeel over Willem V werd er

niet gunstiger door, men schreef dit optreden toe aan zijn zwakheid (evenals de zonderlinge daad van hem, den erfstadhouder, om den Staten een *Acte van Aanstelling* te vragen) en bovendien beschouwde men het weer als een on-democratische daad, dat de Prins zich geen college ter zijde stelde, een Raad waarop het volk invloed had, maar één enkel persoon, een privé-raadsman, een vreemdeling, die zoodoende zeer grooten invloed zou hebben en bovendien van alle verantwoordelijkheid was ontslagen. Niettemin — zoo heeft een geschiedschrijver als De Beaufort opgemerkt — stelde het volk Brunswijk wel degelijk verantwoordelijk, en toen later de zaken slecht gingen, en de *Acte* algemeen bekend werd, kwam er zulk een verzet tegen hem los, dat hij (1784) zijn ontslag vroeg uit den dienst der Republiek en zich in Duitschland vestigde, waar hij in 1788 overleed.

Een krachtig en bekwaam man is hij geweest — krachtiger dan de Prins dien hij ter zijde stond.

* * *

Een jaar, nadat hij het stadhouderschap had aanvaard, op 4 October 1767, is Willem V in het huwelijk getreden met een telg der Hohenzollerns, Frederika Sophia Wilhelmina van Pruisen, een nicht van Frederik den Grooten, dochter van August Willem, Prins van Pruisen. Zij was een verstandige en voortvarende vrouw.

Getuigd moet worden, dat er bij 's Prinsen verheffing tot de oude waardigheden flink feest werd gevierd, maar innerlijk waren de gevoelens aan het wankelen en was de kracht der natie verlamd. Er werd veel geld verdiend, er heerschte zelfs weelde in verschillende kringen, voorspoed en rijkdom waren aan alle kanten zichtbaar, de groote koopmanshuizen in de steden en hun villa's aan Vecht en Rijn legden er getuigenis van af, maar het was een weelde, die de geestelijke en zedelijke krachten deed slinken. De Nederlanden werden ondermijnd door de denkbeelden van democratie, verlichting, wetenschap en ongeloof, welke uit Frankrijk hierheen

kwamen. De stadhouder, ongetwijfeld door Brunswijk krachtig in deze richting gestuurd, deed een poging, de verwaarloozing van de weermacht tegen te gaan, maar zooals de Gouvernante schipbreuk had geleden, zoo deed ook hij het : in 1773 werden zijn voorstellen door de Staten verworpen, omdat men het niet eens kon worden over de financieele regeling. De Nederlanders voelden zich rustig en veilig in hun voorspoed ; de Aristocraten of Regenten konden tegen den stadhouder wel op ; een groot staatsman was er niet.

Totdat deze gewesten weer eens in een oorlog werden gemengd : de vierde Engelsche oorlog (1780—1784) brak uit.

Van 1775 af was Engeland in oorlog met zijn koloniën in Amerika, de vrijheidsoorlog der Noord-Amerikanen, die tot 1783 duurde, en als resultaat waarvan hun onafhankelijkheid door Engeland werd erkend. Toen in 1779 een Amerikaansch kaper, de bekende Paul Jones, later in een volksversje vereeuwigd, met buitgemaakte schepen in Texel aankwam, en zeer enthousiast werd ontvangen, en toen bovendien bleek, dat er onderhandelingen waren gevoerd tusschen de Amerikanen en Amsterdam (in Amerika was het ontwerp van een handelsverdrag gevonden), verklaarde Engeland, toch reeds verbitterd over allerlei handel, dien wij met Amerika dreven, ons den oorlog. Deze liep, hoeveel roem Zoutman ook bij Doggersbank behaalde, zeer ongelukkig voor ons. Kon het anders ? Wat was er over van de Republiek ? Hoe konden wij ons doen gelden ? Wij waren verre in de minderheid, en dit niet alleen, maar door dezen oorlog ging onze handel ontzaglijk achteruit, geweldige sommen werden verloren, en aan den grooten voorspoed der Nederlanden kwam een eind. Toen in 1784 de Vrede van Parijs werd gesloten, moesten wij verschillende eischen van Engeland inwilligen. Bovendien hadden wij eenige jaren te voren, op eisch van Keizer Jozef II van Oostenrijk, met wien wij moeilijkheden hadden gekregen, de barrière-steden in het Zuiden moeten ontruimen. Overal namen de invloed en het prestige der Republiek af, en het sterkst was de verslapping in eigen midden, de achteruitgang van den volks-

geest, een verwoesting, door de moderne democratische denkbeelden van ongeloof en revolutie en rationalisatie aangericht. Bekende mannen kozen openlijk voor deze richting partij en verkondigden denkbeelden, die vroeger in de Calvinistische Nederlanden als duivelstaal zouden hebben geklonken. Vrijmoedig keerden zij zich daarbij tegen den stadhouder en zij verheerlijkten Frankrijk, vooral, nadat Lodewijk XVI ons in onze moeilijkheden met Keizer Jozef van Oostenrijk steun had verleend ; zelfs sloten de Nederlanden in 1785 een verbond met Frankrijk, dat hier te lande, en vooral in Amsterdam, met groote feesten werd gevierd. Dat verbond, waarbij beide partijen elkander steun beloofden en elkanders bezit ook buiten Europa waarborgden, beteekende een overwinning voor de Patriotten en voor de regenten, die er op aan hadden gestuurd ; geen wonder dat ze feest vierden.

En te midden van dit alles, en in de woeling der felle partijschappen tusschen Patriotten (Democraten) en Prinsgezinden, waarnaast ook altijd nog de Aristocraten als regentenpartij bleven ageeren, stond de zwakke Prins, wien de omstandigheden veel te moeilijk en te ingewikkeld waren, die zijn prestige steeds zag verminderen, die den Hertog Van Brunswijk had verloren, en aan wien de ongunstige afloop van den oorlog tegen Engeland en de hierdoor ontstane ontzaglijke verliezen en nadeelen werden geweten. De stemming tegen hem en de stijgende ontevredenheid sloegen om in daden. Men begon aan zijn rechten te knibbelen. Men richtte, tegen zijn zin, z.g. „exercitie-genootschappen" op, „vrij-korpsen", waarin en waardoor de burgers zich wapenden. Men ontzegde hem in meer dan één gewest de oude bevoegdheid tot het bijeenroepen van krijgsraden en tot het zelfstandig aanwijzen van de leden der bestuurscolleges. De Patriotten (er is vaak beweerd, dat zij met vreemd geld werden gestopt ; zeker is, dat de Fransche gezant hun actie steunde en bevorderde) traden driester tegen Willem V op, en in het bijzonder trad daarbij de Overijselsche edelman Johan Derck van der Capellen op den

voorgrond, die in een manifest „Aan het Volk van Nederland" patriottische eischen had vertolkt, en vooral veel werk er van maakte, om zijn beweging te propageeren onder de van ouds zeer Oranje-gezinde plattelandsbevolking, en daarin slaagde, omdat hij sterk ijverde voor bepaalde maatregelen, welke de sympathie der boeren hadden. Ons land daverde van de propaganda der partijen en haar agenten; in tal van, vaak schandelijke, pamfletten werd de Prins bestreden en hem de schuld gegeven van den achteruitgang onder en na den oorlog met Engeland.

„Eén dier geschriften, de „Brief over de waere oorzaek van 's Lands ongeval", spoorde zelfs openlijk tot moord op den Prins aan: „Dat er ondertussen onder ons zullen opstaan, om Hem en zij, die het trouweloos op onzen ondergang toeleiden, stoutmoedig het hart te doorboren. En zoodanig zal het einde van dit Monster zijn. Een Monster dat reeds voortvaert om alles aan zijne overheersching en wraaklust op te offeren. Het lang gebeyde geduld des vrijen Bataviers zal in een afgrijselijke woede veranderen, en niet bedaeren, voordat zij hunne billijk ontstokene wraak in het bloed des geweldenaers gekoeld hebben [1])."

Taal tegen een, zij het zwakken en wankelmoedigen, Oranje, die waarlijk de spuigaten uitliep.

Toen het optreden tegen den Prins steeds vrijmoediger werd; toen men hem bevoegdheden bleef ontnemen; toen de Staten van Holland hem zelfs het bevel opzegden over het Haagsche garnizoen; toen deze zelfde Staten in 1784 alle teekenen en uitingen van partijschap verboden, waaronder het zingen van Oranje-liederen, het dragen van Oranjekleuren, het roepen van „Oranje-Boven", zelfs het zingen van het Wilhelmus, toen stegen de onrust en de spanning in den lande. In eenige steden (Rotterdam b.v.) ontstonden onlusten tusschen patriottische regenten en Prinsgezinden onder de bevolking, en gingen de Staten zelfs tot de vervolging van „Oranje-klanten" over: de namen van Kaat Mossel

[1]) Dr. Jan Romein, t.a.p., bl. 474.

(later door Bilderdijk verdedigd) en Keet Zwenk zijn uit deze periode bekende klanken. De Prins deed eindelijk een daad, maar het was er niet een die zijn positie versterkte. Hij verliet Den Haag en vestigde zich op Het Loo, een houding, zeer stellig bedoeld als demonstratie tegen de actie, welke hem bestreed. Hij had zelfs de Nederlanden willen verlaten, maar dit heeft zijn gemalin weten te beletten.

„Men kon 's Prinsen daad moeilijk bewonderen. Zij had ook direct schadelijke gevolgen. Er was juist eenig nuttig werk aan de orde gesteld, waartoe Van de Spiegel den voornaamsten stoot had gegeven. Vanzelf raakte dit werk geheel op losse schroeven, nu de stadhouder ging loopen. Toch, al werd de tegenstelling van hem en de Patriotten natuurlijk scherper, merkt men niet, dat zijn weinig indrukwekkende houding hem in het algemeen kwaad deed. Het Haagsche volk bleef grootendeels Prinsgezind en gedroeg zich tegenover de voornaamste patriottische regenten in het oog loopend vijandig : de Gijzelaar ondervond het, toen hij in Maart 1786 de tot dusver alleen door het stadhouderlijk gezin, maar nu door de Staten van Holland voor allen opengestelde stadhouderspoort op het Binnenhof wilde doorgaan, wat tot een nieuw opstootje aanleiding gaf, met als gevolg nieuwe maatregelen tegen de Oranje-klanten. De stadhouderlijke familie reisde inmiddels het land door, verwijlde o.a. te Leeuwarden, Groningen en Middelburg, het meest op Het Loo, en bevorderde hierdoor haar populariteit. Maar hoeveel liever zou men Willem V anders hebben zien optreden ! Een klein beetje cordaatheid tegenover de legio onwettigheden tegen zijn gezag zou zijn aanzien vergroot, eenige inschikkelijkheid misschien zelfs de eendracht hersteld hebben. Er waren ook onder de Oranje-gezinden verscheidenen, die aan de democratische wenschen tegemoet wilden komen, en van democratische zijde zelf werd meer dan eens toenadering beproefd. Maar het was al vruchteloos [1])."

---

[1]) Gosses en Japikse, t.a.p. bl. 680.

Alles bijeengenomen is door den terugtocht van Willem naar Het Loo zijn positie zeker niet versterkt, al was er een partij, die door dik en dun heen Oranje trouw bleef.

In het land hield de onrust aan, en telkens hadden incidenten en botsingen tusschen de partijen plaats. Men mag in dit verband zeker niet over het hoofd zien, dat de eischen en wenschen der Democraten geenszins in alle opzichten verwerpelijk waren, al kan men den geest betreuren, waarin hun actie vaak werd gevoerd. Dat zij om méér volksinvloed vroegen, om méér erkenning en om méér recht voor de burgers van het gemeenebest, was een uiting van den tijd, die op zich zelf geen volstrekte bestrijding verdiende, en — gelijk de latere historie heeft getoond — best te vereenigen viel met de handhaving van de waardigheden en positie der Oranje's. Maar Willem zag geen kans, zijn houding afdoende te bepalen en een verzoening tot stand te brengen. Toen zich in Hattem en Elburg patriottische rumoerigheden voordeden, legde de Prins, daartoe door de Geldersche Staten gemachtigd, garnizoen in die plaatsen, waarop vele Patriotten er van door gingen, maar de Staten van Holland (waar in de steden de Patriotten-beweging het sterkst was) keurden dien maatregel zoo af, dat zij den Prins schorsten als kapitein-generaal van hun gewest en de militaire leiding opdroegen aan een „Commissie van Defensie", bestaande uit regenten : deze commissie heeft toen zelfs een „vliegend legertje" gevormd, om het Oranje-gezinde plattelandsvolk binnen de perken te houden.

De geschiedenis van deze jaren is eigenlijk droevig om te vertellen : een verdeeld en twistend volk, en aan het hoofd een zwakke Oranje, die de kracht tot ingrijpen en tot handhaving zijner rechten miste, en in pamflet en pers grievend werd bejegend. Zonder eenigen twijfel zou hij, wanneer hij de energie zijner vaderen had bezeten, een goede kans hebben gehad om zich zelf en zijn aanhang de leiding te verzekeren. Maar hij deed geen poging daartoe. En allerwege nam de verwarring toe en wonnen de Democraten terrein.

Toen hij besluiteloos bleef, toen hij bleef toezien, toen zelfs bleek dat hij liever naar Nassau dan naar Den Haag zou gaan, hoezeer raadpensionaris Van de Spiegel op dit laatste ook aandrong, toen een door hem uitgebracht schriftelijk beroep op de Staten van Holland, om hem in zijn rechten te herstellen, geen succes had, greep zijn kordate gemalin, Prinses Wilhelmina van Pruisen, in. Zij zou naar Den Haag reizen, om daar overleg te plegen met de leiders der Oranje-partij ; haar doel was een oplossing te bereiken, die Willem, in al zijn rechten hersteld, zou bewegen naar de Residentie terug te keeren. Maar deze reis mislukte door het bekende incident bij Goejanverwellesluis, in den omtrek van Gouda, op den weg naar Schoonhoven. Hier werd zij, per rijtuig reizend, op 28 Juni 1787 aangehouden door een vrijcorps, dat haar belette verder te gaan, en met haar gevolg (zij was o.a. van verschillende kamerheeren en kameniers vergezeld ; zij wilde met eenige statie in Den Haag verschijnen, waar Gijsbert Karel van Hogendorp haar komst in het geheim had voorbereid) naar de in de nabijheid gelegen woning van een kaasboer gebracht. Karakteristiek was het antwoord van Baron Bentinck, die in het eerste rijtuig zat, en op de vraag der militairen, wie deze reis ondernam zeide : „Een Prinses van Pruisen." Het was juist, en Bentinck trachtte op die manier te imponeeren, maar het gelukte hem niet, en 's Prinsen gemalin, onder gewapende bewaking gesteld, kreeg te hooren, dat de Commissie van Defensie haar de verdere reis verbood en dat de Staten van Holland hiermee instemden. Toen keerde zij den volgenden dag naar Nijmegen terug.

Maar dit muisje had een flink staartje. Want de Prinses diende haar beklag in bij haar broeder, Frederik Willem II, Koning van Pruisen.

Dit was op zich zelf toch een tragisch en voor Willem V niet waardig verloop. Dat niet hij optrad als de man, die voldoening vroeg voor zijn gemalin, maar dat haar broeder, een buitenlandsch vorst, dit moest doen, teekende den toestand en 's Prinsen figuur. De Pruisische

Koning liet er geen gras over groeien: hij vroeg den Staten van Holland „éclatante satisfactie" voor den smaad, zijn zuster aangedaan, en hij verlangde bestraffing der daders. Toen de Staten weigerden hieraan te voldoen, zond Pruisen een leger van 20.000 man onder leiding van een Hertog van Brunswijk (familielid van den „dikken hertog") naar de Nederlanden. Nieuwe onderhandelingen mislukten, maar toen de Pruisen de Noordelijke gewesten binnenrukten, zich overal doorheen sloegen en zich in flinke marschen naar Holland begaven, zakte bijna overal het patriottisch verzet in elkaar en brak zich de Oranje-gezindheid baan. Nu bleken de Democraten meer over een grooten mond dan over een georganiseerde macht te beschikken; overal weken ze, zonder slag of stoot rukte het Pruisische leger op, Utrecht door naar Holland, en verschillende leden der Hollandsche Staten begaven zich naar Amsterdam. Het deel der Staten, dat in Den Haag bleef, *trok alle besluiten tegen den Prins in*, en herstelde hem ten volle in zijn waardigheden, zoodat hij reeds op 20 September in de Residentie kon terugkeeren, luid toegejuicht door het volk. Zoo was het doel van zijn gemalin toch ten volle bereikt, zij het langs een omweg; Oranje dankte het herstel niet aan eigen kracht, maar aan de Pruisische inmenging. De Democraten, die gehoopt hadden dat Frankrijk zich hiertegen zou verzetten, zagen zich, hoewel het gerucht liep dat een Fransch leger zich samentrok om Pruisen te bestrijden, teleurgesteld; de Pruisen hadden in alle opzichten vrij spel. Alleen Amsterdam, van ouds moeilijk voor en door Oranje te regeeren, bleef eerst nog weigerachtig, maar toen de Pruisen de stad kwamen bedreigen, legde de stad toch ook het hoofd in den schoot: Oranje was volledig hersteld.

Het Pruisische leger ging weg [1]). Het had voor Oranje

---

[1]) Althans de hoofdmacht. Maar gedurende een half jaar bleven nog 3000 Pruisische soldaten in de Nederlanden, die zich in den winter van 1787 op '88 („de Pruisische winter") aan allerlei onbehoorlijkheden hebben schuldig gemaakt en op het platteland zelfs tot plunderingen overgingen, iets, wat aan den zaak van den stadhouder stellig geen goed heeft gedaan.

de kastanjes uit het vuur gehaald. En — de Staten van Holland moesten de kosten aan Pruisen terugbetalen.

* * *

Beteekende dit alles nu, dat de zaken in orde waren en Oranje voortaan rustig kon leiden? Geenszins. De rust was veel meer schijn dan werkelijkheid.

Zeker, duizenden Patriotten waren uitgeweken, vooral naar Frankrijk. Daaronder mannen met bekende namen: Van der Capellen, Daendels, Bicker, Beyma, Valckenaer. En ginds bleven ze woelen en werken, om het stadhouderschap van Oranje te bestrijden. Anderen bleven, en bekeerden zich, maar die bekeering was komedie, want in hun hart waren ze tegen den stadhouder gezind. Er werd amnestie verleend. En in tal van plaatsen veranderde de Prins, daartoe door de Staten gemachtigd, de bestuurscolleges, om de hem vijandig-gezinden door Oranje-klanten te vervangen. Men ging zelfs openlijk Oranje dragen, om maar te doen zien tot welke partij men behoorde. Want met het herstel, met de restauratie zooals het heette, waren de partijschappen vooral niet vervallen. Er bleef sterke verdeeldheid heerschen, zóó sterk, dat, naar later bleek, in bepaalden kring plannen tot het verwekken van een revolutie werden ontworpen. En als gevolg van die verdeeldheid, van die felle partijschappen, ontstond er een wanorde, die door geldgebrek nog werd verergerd. Men mocht dus nog zoo mooi van restauratie spreken, en men mocht ietwat optimistischer worden, omdat de welvaart zich allengs weer eenigermate herstelde, in wezen had men te doen met een vermolmd staatsgebouw, met een Republiek die teerde op haar laatste krachten : de eens zoo trotsche en krachtige Unie bestond feitelijk al niet meer, als gevolg van de verdeeldheden.

„Geen tak van het staatsbestuur was zonder defecten" — schreef Simon van Slingelandt. „Er heerschte groot verval in de generale Regeering van den Staat der Vereenigde Nederlanden."

FREDERIKA SOPHIA WILHELMINA VAN PRUISEN, Gemalin van Prins Willem V

Prins Willem V

Reeds véél vroeger [1]) trouwens hadden de Staten van Gelderland gewezen op „de declineerende agting van den Staat bij naburige mogendheden"; men klaagde „dat men het volk doorgaends te blind in zijne eigene zaken houdt". „Kundige, wetenschappelijk gevormde regenten zijn schaarsch; baardelooze leden van Staat, op het kussen zittende, houden zooveel zij kunnen de verlichting der natie tegen."

En niemand minder dan Thorbecke schreef later: „Er was een nationaal verval, erger dan de slechtste en veegste staatsinrichting [2])." Potgieter heeft geschetst, hoe in die dagen Jan Salie ten troon zat.

Wat zou, in zulke omstandigheden, de zwakke figuur van Willem V vermogen? Zeker, zijn positie scheen hecht genoeg; er werd een Verdedigend Verbond gesloten met Pruisen en Engeland (1788) en de *Acte van Garantie* kwam tot stand, waarbij het stadhouderschap tot een inhaerent deel onzer staatsregeling werd verklaard. Alle gewesten onderteekenden dit stuk, waarin werd gezegd: „De hooge en erflijke waardigheden van stadhouder, kapitein- en admiraal-generaal, zijn een essentieel deel niet slechts der constitutie van iedere provincie, maar van den geheelen Staat." Het verbond met Engeland en Pruisen werd beschouwd als een ondersteuning en bevestiging van dezen regeeringsvorm. Maar het spreekt vanzelf, dat deze *Acte* niet in staat was, de internationale gebeurtenissen te bedwingen, die zouden volgen, en ook den volksgeest als zoodanig niet kon verbeteren. Willem V wilde van de nieuwe denkbeelden in zake meer volksinvloed niet weten, hoezeer enkele vooraanstaande Oranje-figuren, zooals Gijsbert Karel van Hogendorp, bereid waren de Democraten tot op zekere hoogte tegemoet te komen. De stadhouder leefde buiten zijn tijd.

Zoo kwam het groote jaar 1789. Het jaar der Fransche omwenteling. Weer, als onder den veertienden Lodewijk, bedreigde Frankrijk onder den zestienden Europa. Maar in het land zelf woedden hartstochtelijke partijschappen, die er

[1]) Zie Prof. Mr. C. W. Vreede, De Regeering en de Natie sedert 1672 tot 1785.
[2]) Mr. J. R. Thorbecke, Historische Schetsen, bl. 90.

toe leidden, dat in 1792 de Koning werd gevangen genomen, gevonnist en gedood : de Fransche Republiek werd uitgeroepen. Stormen van beroering sloegen over Europa. Het Fransche leger drong België binnen, en verklaarde, onder den invloed van de uitgeweken Nederlandsche Patriotten, ook aan de Republiek (en aan Engeland) den oorlog. En de Fransche bevelhebber Dumouriez — die vergezeld werd van een deel der patriottische verraders onder leiding van Herman Willem Daendels, wiens doel het was het stadhouderschap omver te werpen — rukte ons Brabant binnen en behaalde al dadelijk groote successen : Breda viel, Klundert en Geertruidenberg werden genomen, maar Willemstad werd door Van Boetselaer heldhaftig verdedigd. Toch zou het Fransche leger zegevierend verder zijn getrokken, indien de Oostenrijkers niet de Zuidelijke Nederlanden waren binnengedrongen : Dumouriez trok terug en werd bij Neerwinden verslagen, zoodat wij (voorloopig) den Franschen dans ontsprongen, en er zelfs in slaagden, de verloren steden te herwinnen, waarbij de 21-jarige Erfprins Willem Frederik, onze latere Koning Willem I, zich zeer onderscheidde; bij een dier slagen werd hij vrij ernstig aan den schouder gewond en moest naar Den Haag worden overgebracht.

Hoezeer Frankrijk bij Neerwinden had verloren, verslagen was het machtige land nog lang niet ; het zag Oostenrijk, Pruisen, Engeland en Nederland echter als bondgenooten tegenover zich.

Wat de Franschen ten opzichte van ons land bedoelden, bleek duidelijk uit de volgende proclamatie, die Dumouriez, natuurlijk onder invloed der uitgeweken Nederlandsche Patriotten, had bekend gemaakt :

„De stadhouder houdt u in verdrukking en slavernij. Wij treden Holland in als vrienden van de Bataven en als onverzoenlijke vijanden van Oranje. Zendt dat trotsche huis, dat sedert honderd jaren u aan zijn hoogmoed opoffert, naar Duitschland terug. Ik kom tot u, omringd van de edelmoedige martelaren van 1787. Wij zijn geenszins de aanvallers ; de Oranje-partij deed ons sinds lang een verrader-

lijken en geheimen oorlog aan : wij zullen uw rijke gewesten doortrekken als vrienden en broeders."

Ziedaar den sirenenzang, en al was het voor de landverraders, die het op Oranje gemunt hadden, en die hier als „de edelmoedige martelaren van 1787" den vijand des vaderlands vergezelden, een hard gelag, dat Dumouriez (die na de nederlaag zelf naar de Oostenrijkers overliep !) werd verslagen en moest terugtrekken, twee jaar later konden zij juichen. Frankrijk herstelde zich ; de Bondgenooten verzwakten; in 1794 werden de Zuidelijke Nederlanden opnieuw veroverd en wederom gingen de Franschen dan op het Noorden aan. En toen met meer succes. Want al hadden wij ons gewapend en al was er bij een deel der bevolking een krachtig streven om den vijand te weerstaan, wij waren te veel verzwakt om goed partij te kunnen geven. Bovendien werden de uitgeweken Patriotten in hun politiek gesteund door hun achtergebleven geestverwanten, en door speciale afgezanten uit Frankrijk, die hier de Fransche democratische denkbeelden van „vrijheid, gelijkheid en broederschap" propageerden en verbreidden en aldus de kracht des volks zóó verslapten, dat velen in de Franschen de bevrijders des volks zagen, die met gejuich moesten worden binnengehaald. Sluis, Den Bosch, Venlo, Maastricht, Nijmegen vielen, de Bondgenooten steunden ons zoo goed als niet, en ten overvloede was de winter 1794—'95 zóó streng, dat al onze rivieren stevig dichtvroren en deze natuurlijke afweer veranderde in een voordeel, dat de Franschen dankbaar gebruikten : hun legers schreden de bevroren rivieren over ; ons leger en ons land raakten in verwarring ; en toen de Staten-Generaal afgevaardigden zonden om te onderhandelen over wapenstilstand en vrede, werden deze door de Franschen niet ontvangen, omdat zij niet wilden onderhandelen met gezanten van Oranje of van de Staten-Generaal, maar alleen met gezanten des volks. Democratie ! Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap !

Toen nam Willem V het besluit, om zich geheel en al terug te trekken.

Had hij in 1785 de Residentie demonstratief verlaten, om naar Gelderland te gaan uit protest tegen de anti-Oranje-partij, nu verliet hij het land. Wijkend voor de Franschen, maar ook wijkend voor dat deel van het eigen volk dat tegenover hem stond, scheepte hij zich met de zijnen, op 18 Januari 1795, op een visscherspink aan de Scheveningsche kust in, en vertrok in den nacht naar Engeland. Te voren had hij schriftelijk afscheid genomen van den Staten-Generaal. „Het in hem belichaamde oude legde het op roemlooze wijze af; het nieuwe, dat hij teruggewezen had, kreeg nu een kans en de meeste Patriotten haastten zich terug te keeren [1])."

Willem V is later uit Engeland naar Duitschland gegaan en op 9 April 1806 te Brunswijk gestorven, 58 jaar oud. Hij had 2 zoons en 3 dochters. Zijn gemalin overleed 14 jaar later: 9 Juni 1820.

Uit het bovenstaande is reeds genoegzaam de aard zijner persoonlijkheid gebleken. Onbekwaam was hij niet en als mensch ook niet onbeminnelijk, hij was geloovig met een enkele maal een tikje onverdraagzaamheid, maar tegen de bijzondere moeilijkheden, waarin de omstandigheden hem plaatsten, en die hij door zijn zwakke figuur nog vergrootte, was hij niet opgewassen. Van een staatsman had hij niets, en hij miste de energie en de vastberadenheid, die noodig waren om zich aan den top als werkelijk leider te handhaven. Ook zelfvertrouwen ontbrak hem; daarom leunde hij jarenlang op Brunswijk; daarom moest zijn gemalin in een moeilijk oogenblik reddend optreden; daarom waren zoowel de *Acte van Consulentschap* als de *Acte van Aanstelling*, welke hij vroeg, een fout. Begreep hij zijn tijd niet? Hij had er gezond verstand genoeg voor. Maar een feit is, dat hij zich verzette tegen het toegeven aan nieuwere eischen en dat hij juist op dit punt, wellicht uit vrees voor zijn positie, een zekere vastheid toonde, die hij overal elders miste. Te midden van de opgeschroefde en overdreven denkbeelden der Patriotten en hun sympathie was alles wat uit

[1]) Gosses en Japikse, t.a.p., bl. 696.

Koning Willem I in 1808

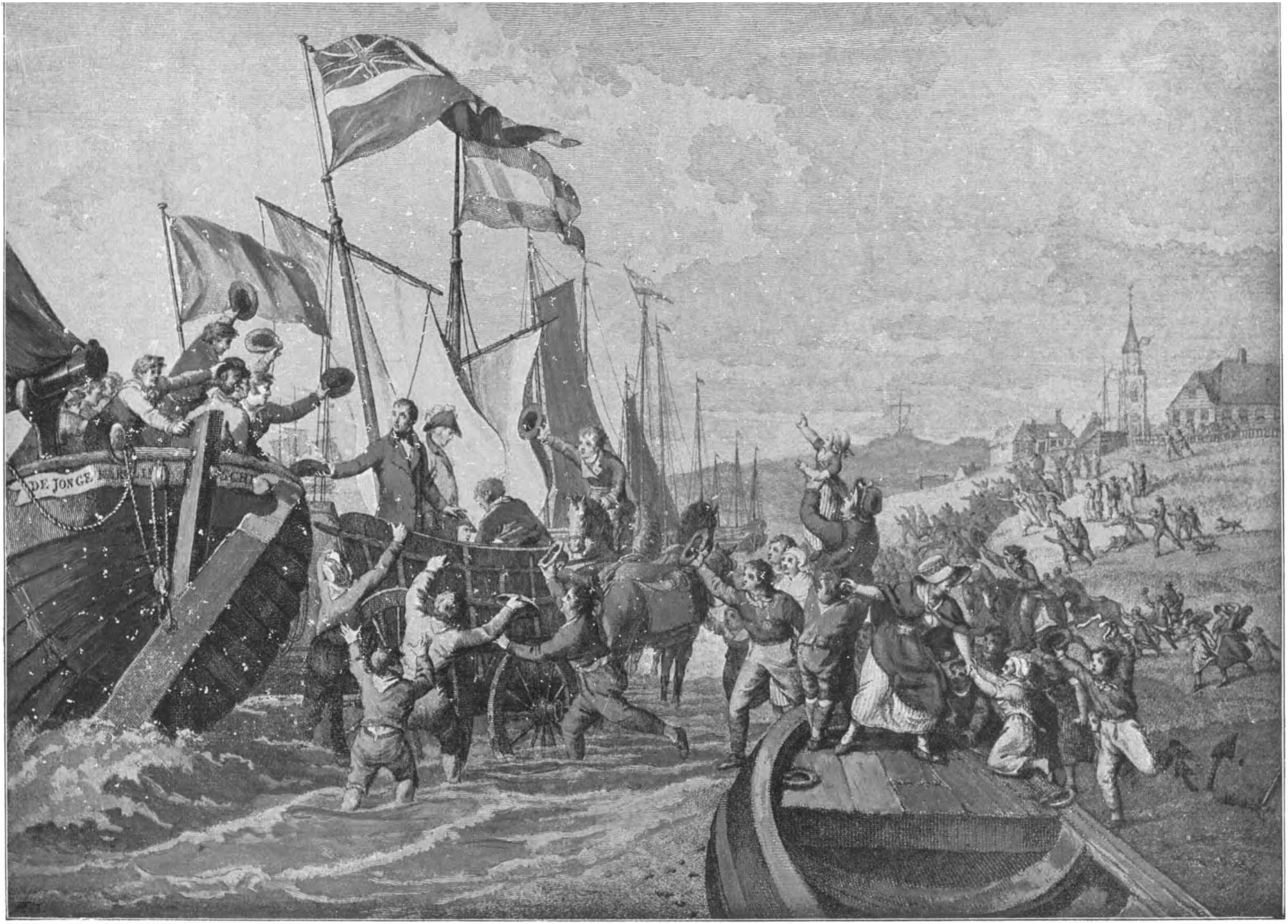

Aankomst van Prins Willem, Scheveningen 1813

Frankrijk kwam, zou een gematigd toegeven van den stadhouder stellig een voortreffelijken indruk hebben gemaakt. Een staatsman zou voorzien hebben, wat tòch ontwijfelbaar komen moest.

Het is tragisch, dat deze zevende stadhouder der Oranje's als banneling in den vreemde moest sterven.

En hij zal met smart hebben gezien, hoe de eens zoo machtige en glorieuze Republiek der Vereenigde Nederlanden onderging ; hoe op haar puinhoopen de Bataafsche Republiek werd gesticht, en hoe het van zijn vrijheid en onafhankelijkheid beroofde volk danste om den Franschen vrijheidsboom.

IX.

KONING WILLEM I.

Wij naderen nu met onze schets het tijdperk onzer constitutioneele vorsten, waarin de Republiek der Vereenigde Nederlanden was vervangen door het Koninkrijk der Nederlanden, de erfstadhouder door den souvereinen vorst.

Over het intermezzo der Fransche overheersching zullen wij weinig zeggen, want wij schrijven hier geen volledige vaderlandsche geschiedenis. Men is veelal geneigd over die periode zeer ongunstig te oordeelen. Begrijpelijk. Want wij waren ons hoogste goed, onze vrijheid en onafhankelijkheid, kwijt. Wij moesten allerlei vernederingen ondergaan. Niet alleen deze, dat hier de Franschen heer en meester werden en de Staten-Generaal ontbonden en vervingen door de Nationale Vergadering; dat de conscriptie werd ingevoerd, de zoo gehate loting, en duizenden Nederlandsche jongemannen moesten dienen in het Fransche leger; dat Napoleon in 1806 zijn broeder Lodewijk Napoleon tot Koning over Holland aanstelde (in 1810 deed hij afstand), in één woord, dat wij allengs niet meer werden dan een Fransche provincie, maar ook moesten wij het aanzien, dat de Engelschen onze koloniën veroverden en in bezit namen. Wat was er overgebleven van de eens zoo machtige en bloeiende Republiek ?

Achttien jaren lang heeft dit tijdperk van overheersching en nationale vernedering geduurd.

In dien tijd werd in eenige achtereenvolgende Staatsregelingen en in de Constitutie van 1806 onze regeeringsvorm neergelegd, en trachtten flinke, energieke mannen, met Gijsbert Karel van Hogendorp en Rutger Jan Schimmelpenninck als voornaamste figuren, de belangen van het vaderland nog zoo goed mogelijk te dienen.

Toch mag over dezen tijd niet alleen een ongunstig oordeel worden geveld, en nooit mag worden vergeten, dat onze eigen futloosheid dit alles had bevorderd. „De Franschen" — schreef Thorbecke later — „hebben de schim verjaagd eener Republiek, die door eigen krachteloosheid reeds was bezweken." En hij voegde er bij : „Onze inlijving bij Frankrijk mag geenszins alleen als een daad van Napoleontische geweldenarij worden beschouwd, noch naar de kortheid van haren duur geschat. Zij is in politische en rechtsorganisatie een vordering geweest, die zonder het decreet van Napoleon zou zijn verhoogd of gemist. Zij deed ons op eenmaal een stelsel van wetgeving deelachtig worden, dat ons, over menig beletsel heen, voor goed op den weg der hedendaagsche ontwikkeling heeft geplaatst en zoo tegen menige onzekerheid, tegen menigen misstap behoed [1])." Men ziet dus, dat het Napoleontische tijdperk niet alléén nadeelen voor ons bracht ; het heeft onze wetgeving en onzen bestuursvorm, waarvan Napoleon zeer wel de zwakheden zag (hij noemde ons bestuursstelsel „noch democratisch, noch aristocratisch", maar „er lagen beginselen tot burgeroorlog in") verbeterd en verbreed, en daarvan hebben we blijvend profijt getrokken. Dit werd echter in dien tijd natuurlijk nauwelijks beseft, men voelde alleen de ellende der verdrukking en het verlies der vrijheid, en de Nederlandsche harten sprongen dan ook op van vreugd, toen de zon van den Franschen overweldiger begon te dalen, toen de terugtocht uit Rusland in 1812 voor hem tot een débâcle werd, toen hij in 1813 in den Volkerenslag bij Leipzig werd verslagen, toen Elba hem als banneling ontving.

Dit alles maakt ook de Hollanders moedig. Onweerstaanbaar springt het vrijheidsinstinct omhoog. Hartstochtelijke volksbewegingen hebben plaats. De Franschen wijken en trekken al plunderend weg. Het is daarbij bovenal Gijsbert Karel van Hogendorp geweest (met Van Limburg Stirum en Van der Duyn van Maasdam het beroemde

[1]) Thorbecke, Historische Schetsen, bl. 116 en 82.

driemanschap vormend) die zich onsterfelijke, schoon niet altijd erkende verdiensten voor het vaderland heeft verworven, door in den lande het verzet te organiseeren en op het goede moment „namens den Prins van Oranje" het voorloopig bestuur in handen te nemen. „Namens Oranje", want wéér in zijn nood en in zijn hoop op redding richtte het volk zich tot Oranje, en doordat Van Hogendorp een voorloopig bewind vormde, nog vóór de Pruisen en de Kozakken onze grenzen overkwamen om ons bij te staan, legde hij het fundament voor een nieuw, onafhankelijk en zelfstandig Nederland. „Het denkend hoofd van Nederland", zoo is hij later genoemd, en op dien eeretitel heeft hij recht. Hij deed Van Limburg Stirum optreden als gouverneur van Den Haag en het was op zijn advies, dat die een Oranje-garde vormde om de rust te bewaren, en zich, met oranje getooid, en vergezeld van Van Hogendorp's zonen, op straat begaf, wat ontzaglijke geestdrift verwekte en aanstonds door duizenden werd nagevolgd. Hij, Van Hogendorp, was het, die 17 November 1813 een *Proclamatie* uitvaardigde onder den titel : „Oranje Boven, Holland is vrij !", waarop dit volgde :

„De Bondgenooten trekken op Utrecht. De Engelschen worden geroepen. De Franschen vlugten aan alle kanten. De zee is open. De koophandel herleeft. Alle partijschap heeft opgehouden. Al het geledene is vergeeten en vergeeven. Alle de aanzienlijken komen in de regeering. De regeering roept den Prins uit tot hooge Overheid. Wij voegen ons bij de Bondgenooten en dwingen den vijand tot vrede. Het volk krijgt een vrolijken dag op gemeene kosten, zonder plundering of mishandeling. Elk dankt God. De oude tijden komen wederom. Oranje Boven !"

Toch ging het nog niet heelemaal van een leien dakje. Een vergadering van oud-regenten, door Van Hogendorp bijeengeroepen om de zaken des bestuurs voorloopig te regelen, nam geen doortastende besluiten (nog steeds deed een zekere anti-Oranje-gezindheid zich gelden), en toen was het, dat hij, gelijk vermeld, zelf met Van der Duyn van Maasdam

het voorloopig bestuur in afwachting van 's Prinsen komst ter hand nam. Twee afgezanten, Fagel en de Perponcher, werden naar Engeland gezonden, om den Prins van Oranje te vragen onmiddellijk over te komen; inmiddels ontsloeg Van Hogendorp de Nederlanders van hun eed van trouw jegens Napoleon. Zijn energiek, moedig optreden werkte stalend op anderen; overal werden nu de zaken geregeld; de Bondgenooten, binnengerukt, bevrijdden verschillende steden, waar de Franschen het langst stand hielden.

En op 30 November komt de Prins van Oranje, over de Noordzee, te Scheveningen aan, met onbeschrijfelijke geestdrift begroet door het volk, door den dapperen Jacob Pronk allereerst. Men loopt hem door de golven tegemoet; men heft hem op de handen; men draagt hem aan land; de klokken luiden; als een vlam gaat het bericht door Den Haag: de Prins is er; het wordt een triomftocht. Oranje Boven!

Oranje is er weer! Ja, Oranje, Oranje is er weer! Willem Frederik is bereid, zich aan het hoofd des lands te stellen. Maar, zakelijk en wijs in dit groote oogenblik, wil hij „souverein vorst" worden, over alle gewesten, en aldus worden uitgeroepen in de hoofdstad, in Amsterdam, dat zoo vaak te voren vele en groote moeilijkheden in de verhouding tot Oranje had opgeleverd. En het geschiedt. Op 2 December wordt hij plechtig in de hoofdstad uitgeroepen tot „souverein vorst van Nederland". Met het provincialisme en met het republikeinsche is het gedaan. Niet de achtste stadhouder over de gewesten eener Republiek wordt hij, maar de eerste vorst over een Koninkrijk. En het was op dienzelfden dag, dat hij de volgende *Proclamatie* uitvaardigde:

„Onuitsprekelijk waren mijne aandoeningen bij de intrede van heden binnen deze Hoofdstad. Teruggegeven aan het Volk, dat ik nimmer opgehouden heb te beminnen, zag ik mij na negentien jaren als een Vader in het midden van zijn huisgezin.

Nooit, Nederlanders! zal mijne ontvangst in Holland, nooit mijne intrede in Amsterdam, uit mijn geheugen gaan,

en, bij Uwe liefde belove ik het U, bedrogen zult gij U niet vinden. Gij wilt het, Nederlanders ! dat ik U meer zijn zal dan ik U zonder mijne afwezenheid zoude geweest zijn. Uw vertrouwen, Uwe liefde legt de Souvereiniteit in mijne handen, en van alle zijden dringt men op de aanneming daarvan, wijl de Nood van het Vaderland, wijl de toestand van Europa dit vordert.

Welaan dan. Ik zal mijne bedenkingen aan Uwe wenschen opofferen ; ik aanvaarde wat Nederland mij aanbiedt, maar ik aanvaarde het ook alleen onder waarborging eener wijze Constitutie, welke Uwe Vrijheid tegen volgende mogelijke misbruiken verzekert, ik aanvaarde het in het volle gevoel der verpligting, welke mij deze aanneming oplegt.

Mijne Voorouders hebben Uwe onafhankelijkheid doen geboren worden. De handhaving daarvan zal de nimmer ophoudende taak van mij en de mijnen zijn. Ik reken in deze nog altijd eenigzints hachelijke oogenblikken op Uwe medewerking en opofferingen, en weldra zal na een korte inspanning geen Vreemdeling meer op Uwen grond aan de geestdrift der herborene Natie, aan de zegepralende Wapenen onzer Bondgenoten, onder Gods hulp, tegenstand kunnen bieden."

Men ziet, hoe Oranje hierin verklaarde wèl te willen regeeren, maar op de basis van een Grondwet.

Holland leeft weer, Holland streeft weer,
Hollands naam is weer hersteld,
Holland, uit zijn stof herrezen,
Zal opnieuw ons Holland wezen.

Zoo had Bilderdijk, profetisch, reeds eenige jaren te voren gezongen. De profetie werd vervuld.

* * *

De Prins van Oranje, die op 30 November 1813 voet aan wal zette te Scheveningen, en die onze Koning Willem I

werd, was hij dezelfde Oranje, die achttien jaar vroeger den vaderlandschen bodem had verlaten?

Neen.

Die heeft het vaderland nooit weergezien. Hij week uit naar Engeland, vertrok van daar naar Duitschland, waar hij, gelijk gezegd, in 1806 te Brunswijk stierf. Het herstel onzer onafhankelijkheid heeft hij dus niet mogen beleven. In 1802 had hij — als schadeloosstelling voor het verlies, in Nederland geleden — het vorstendom Fulda gekregen, maar hij schonk dit onmiddellijk aan zijn oudsten zoon, Willem Frederik, die het bewind er over in handen nam.

Deze zoon was het, die als Prins van Oranje terugkeerde in het vaderland, dat hij gelijk met zijn vader had verlaten. Hij was, toen hij weerkwam, 41 jaar; op 24 Augustus 1772 geboren, trad hij 1 October 1791 in het huwelijk met Frederika Wilhelmina Louise, dochter van Frederik Willem II, Koning van Pruisen. Al spoedig na zijn uitwijking had ook hij zich van Engeland naar Pruisen begeven, het oog gericht houdend op het herstel zijner dynastie in Nederland, en onderzoekend, of hij daarvoor in Duitschland hulp zou kunnen krijgen, ondertusschen zijn relaties met de Oranjepartij in het vaderland niet verwaarloozend. Hij kwam zelfs tijdens de Fransche overheersching een keer in ons land, namelijk toen de Engelschen en Russchen een inval in Noord-Holland hadden gedaan, maar bereikte geen resultaten. Hierboven zagen wij reeds, dat hij van zijn vader het vorstendom Fulda ontving (dat daarna aan Napoleon kwam, maar later werd teruggewonnen); na diens dood bestuurde hij ook Nassau. De Prins is in zijn Duitsche periode zelfs krijgsgevangene van Napoleon geweest; toen deze in 1806 het Pruisische leger bij Jena had verslagen, en Erfurt werd overgegeven, geraakte Willem Frederik in krijgsgevangenschap. Deze duurde slechts kort; hij werd vrijgelaten op voorwaarde, dat hij in dien oorlog de wapenen niet meer tegen Frankrijk zou voeren. Doch, zooals gezegd, voortdurend bleef 's Prinsen aandacht gevestigd op de mogelijkheid, om in Nederland in het bezit te komen van de oude

waardigheden zijner familie, en toen deze gelegenheid zich in November 1813 voordeed, greep hij haar, in Engeland vertoevend, onmiddellijk aan.

Verstandig was de mededeeling in zijn *Proclamatie*, dat hij alleen wilde regeeren op de basis van een Grondwet; verstandig ook zijn wensch, om juist in Amsterdam tot souverein vorst uitgeroepen te worden.

En zoo werd hij niet stadhouder Willem VI, maar Koning Willem I; zoo stond de ondergegane Republiek der Vereenigde Nederlanden weer op als Koninkrijk. Het morgenrood van een nieuwen tijd blonk aan den horizon.

Terwijl een belangrijk deel van de wetgeving, door de Franschen hier ingevoerd, werd gehandhaafd, loste Oranje zoo spoedig mogelijk zijn belofte, om aan ons volk een Grondwet te geven, in. Hij benoemde een commissie van 14 personen, waarvan Van Hogendorp voorzitter werd; het was diens bekende Schets van 1812, die voor de discussies en voor het resultaat daarvan den grondslag vormde. De ontworpen constitutie werd vervolgens voorgelegd aan een vergadering van niet minder dan 600 notabelen, uit het geheele land bijeengeroepen, die met vrijwel algemeene stemmen (er waren er 26 tegen) de nieuwe wet goedkeurde. Nu stond niets meer 's Konings officieel optreden in den weg; op 30 Maart 1814 legde hij in de Nieuwe Kerk te Amsterdam den eed af. Hij was Koning der Nederlanden.

In de Grondwet van 1814 werd de uitvoerende macht opgedragen aan den Koning, die met allerlei waardigheden en bevoegdheden werd bekleed: hij kreeg het opperbestuur over leger en vloot; over de financiën, de koloniën en de buitenlandsche politiek. Zijn positie was erfelijk, zoowel in de mannelijke als in de vrouwelijke lijn. Naast hem zou een ministerie optreden, waarvan de leden aan hem verantwoording schuldig waren. De wet bepaalde, dat hij den Hervormden godsdienst moest belijden. Voorst werd er een volksvertegenwoordiging ingesteld, een Kamer van 55 leden, gekozen door de Provinciale Staten, die echter niet in het openbaar zou vergaderen; minstens $^1/_4$ der leden moest behooren

Frederika Louisa Wilhelmina van Pruisen, Gemalin van Koning Willem I

Koning Willem I

tot den adel of de ridderschap. In deze Grondwet viel dus de volle nadruk op de Koninklijke macht, en op háár grondslag zou Willem I zich ontplooien tot een vorst met bijna absolute macht, een „verlicht despoot", wiens ministers zijn dienaren waren (Koninklijke ministers), zoodat van een democratische staatsinrichting volstrekt geen sprake was : de Staten-Generaal hadden weinig bevoegdheden, aan ministerieele verantwoordelijkheid werd niet gedacht. Maar veel oog had het volk daar niet voor. Het was immers weer vrij en er stond weer een Oranje aan het hoofd ? Wat wilde het in dat oogenblik nog méér ? Thorbecke schreef later :

„Het herstel onzer onafhankelijkheid, zonder veel strijd of inspanning, de terugkeer van een nationaal populair hoofd, waren een zóó groote overstelpende zegen, dat niemand er aan dacht, over de wijze van regeering te dingen met een bewind, waarvan ieder zich enkel weldaden en opbeuring der maatschappelijke welvaart beloofde."

Inderdaad — men aanvaardde in 1814 zonder veel strijd een bestuursvorm, die vrijwel geen enkel spoor van democratie bevatte, en dit, nadat men zich op het eind der eeuw in een bedwelmenden vrijheidsroes had overgegeven aan de revolutionnaire Fransche denkbeelden.

De Grondwet van 1814 moest echter al heel spoedig gewijzigd worden. Dit was het gevolg van de zeer belangrijke besluiten, genomen op het beroemde Congres van Weenen, op het eind van hetzelfde jaar gehouden, en dat tot den zomer van 1815 voortduurde. Dit Congres, waar de Oostenrijksche staatsman von Metternich de domineerende figuur was, en waar vele vorsten en afgevaardigden van alle Europeesche staten aanwezig waren (een bijeenkomst, als wellicht nooit te voren en nooit nadien plaats had), zou na den val van Napoleon, de grenzen in Europa vaststellen. *Wat ons land betreft werd besloten tot de vereeniging, de saamvoeging van Noord- en Zuid-Nederland.* Zij zouden te zamen het Koninkrijk Nederland vormen, onder Willem I. De bedoeling van dit besluit was de vorming van een

eenigszins grooten staat, die als zoodanig een bolwerk zou kunnen vormen tegen Frankrijk. Het is bekend, hoe, terwijl het Weener Congres vergaderde, de tijding kwam van Napoleons vlucht van Elba ; hoe de Keizer in Frankrijk met groote geestdrift werd begroet, een nieuw leger formeerde, maar bij Waterloo op 18 Juni 1815 zijn definitieve nederlaag leed, waarbij de Prins van Oranje, 's Konings oudste zoon, zich zeer onderscheidde. De maand daarop werden, bij de z.g. acht artikelen van Londen, door gevolmachtigden van Rusland, Oostenrijk, Pruisen en Engeland de nadere grondslagen der vereeniging van Noord- en Zuid-Nederland bepaald. Maar als uitvloeisel van een en ander moest ook de Grondwet worden gewijzigd. Om deze tot stand te brengen werd een commissie van 24 leden benoemd, voor de helft uit het Noorden, voor de helft uit het Zuiden. Van Hogendorp was weer haar leider. Er zouden nu, naast den Koning, twee kamers komen : een Eerste Kamer, door den Koning, een Tweede, door de Provinciale Staten gekozen. Die Eerste was er vooral gekomen ingevolge aandrang uit het Zuiden, hoewel men ook daar al spoedig spottend sprak van „la ménagerie du roi". De wijzigingen waren overigens niet zoo ingrijpend ; alleen werd, met het oog op het Roomsche Zuiden, de bepaling geschrapt, dat de Koning Hervormd zou moeten zijn. Er werd voorgeschreven dat Hof en regeering beurtelings te Brussel en te 's-Gravenhage zouden zetelen. Er kwamen dus twee residenties. In het Noorden werd de nieuwe Grondwet door de Staten-Generaal in dubbelen getale al spoedig goedgekeurd, in het Zuiden ging het minder gemakkelijk en ontstond er veel agitatie door de bepaling, die alle godsdiensten gelijkstelde, waar vooral de geestelijkheid een heftige actie tegen voerde. In de bijeenkomst der Zuidelijke notabelen werd dan ook de nieuwe wet *verworpen* met 798 tegen 527 stemmen, maar deze verwerping werd omgebouwd in een aanneming, toen men op nog al willekeurige wijze de weggebleven notabelen, en hen, die alléén op grond van het godsdienst- artikel hadden tegengestemd, bij de voorstellers rekende, waardoor een meerderheid ontstond.

Nadat aldus de vereeniging van Noord en Zuid een feit was geworden, en een nieuwe staat was gevormd, gaf Engeland ons alle in den Franschen tijd veroverde koloniën terug, op enkele na (Ceylon, de Kaap, Westelijk Guyana). Het Koninkrijk der Nederlanden was dus weer een belangrijke koloniale mogendheid geworden ; de onderdrukking en de slechte tijden, het verval, waren voorbij. „Holland leeft weer, Holland streeft weer, Hollands naam is weer hersteld.''

* * *

Zestien jaren zijn Noord en Zuid vereenigd geweest. En het is een lijdensgeschiedenis geworden.

Feitelijk was nu, nietwaar ? het ideaal van Willem van Oranje bereikt. De Generale Unie. Maar wat reeds in zijn dagen de definitieve totstandkoming daarvan verhinderd had, belemmerde nu de harmonie in den nieuwen staat. Noord en Zuid waren veel te ver van elkander afgegroeid, om te worden samengesmolten. En trouwens, in wezen stonden ze al niet met elkander overeen ; dit was reeds in vroeger eeuw overtuigend gebleken. Karakter, taal, godsdienst, economische omstandigheden, levensopvatting en levensgewoonten : in dit alles waren er groote en vaak diepe verschillen tusschen Noord en Zuid. Het is dan ook een feit, dat nergens het besluit van Weenen geestdrift wekte. Het Noorden legde er zich bij neer, maar had het liever niet gezien en bleef er koel onder ; het Zuiden was diep teleurgesteld en voerde een actief verzet tegen allerlei grondwettelijke bepalingen en tegen allerlei maatregelen van den Koning. Het Zuiden, dat 3½ millioen inwoners telde, tegen 2 millioen in het Noorden, vond het onbillijk, dat het in de Staten-Generaal evenveel leden had, vond het nog onbillijker, dat de staatsschuld van het Noorden, die veel hooger was dan de zuidelijke, eenvoudig bij deze laatste was opgeteld en dat de lasten daarvan op alle inwoners gelijkelijk kwamen te drukken. Overal openbaarden zich tegenstellingen, vooral kerkelijk en economisch en ook wat de taal betreft. In het Zuiden mopperde

men, omdat men — zoo meende het volk — bij het Noorden werd achtergesteld, met name ook wat de staatsbetrekkingen betreft; het Zuiden wilde een geheel andere economische politiek dan het veel meer liberale en vrijhandelsgezinde Noorden; het Zuiden voerde scherpe actie tegen 's Konings besluiten, om de geestelijkheid verplicht te doen opleiden aan bepaalde staatsscholen, inzonderheid aan een door hem speciaal voor dat doel opgericht seminarium te Leuven. In dit laatste opzicht verloor de Koning het; hij moest wijken voor de machtige Roomsche Kerk en sloot een concordaat met den Paus, waarbij de verplichting werd opgeheven, en de Paus vergunning kreeg tot het inrichten van bisdommen, waarvan echter voorloopig geen gebruik werd gemaakt. Wij zullen de botsingen verder niet in bijzonderheden nagaan. Het was vaak een bitter-moeilijke tijd voor den Koning, die twee landsdeelen moest regeeren en met elkander verzoenen, welke niet bij elkander hoorden en door diepe verschillen werden gescheiden. Wij geven even het woord aan een staatsman als de Beaufort:

„In het nieuwe Koninkrijk waren niet meer de Hervormden, maar de Katholieken in de meerderheid; op de hoogste sporten van zijn maatschappelijke ladder stond niet meer de Hollandsche regenten-aristocratie, maar de hooge Belgische adel; de handel van Amsterdam en Rotterdam moest op gelijken voet mededingen met dien van Antwerpen, niet langer door een gesloten Schelde-mond gekluisterd. De bewoners van dit nieuwe rijk moesten een nieuwe natie gaan vormen, maar voor zulk een gedaanteverwisseling bleken de Nederlanders niet vatbaar. Van republikeinen waren zij reeds monarchaal geworden, van gewestelijk burger staatsburger, om nu nog van Nederlander Groot-Nederlander te worden, ging hun krachten te boven. De Noord-Nederlander beschouwde den Zuidelijken medeburger als een achterlijk en bijgeloovig wezen, dat zich aan zijn leergang van verlichting had te onderwerpen, alvorens op voet van gelijkheid te kunnen worden behandeld; de Zuid-Nederlander was over dien schoolmeesterstrots ver-

Koning Willem I in den slag bij Bautersem, 1831

De Prins van Oranje, de latere Koning Willem II

ontwaardigd en haakte naar het oogenblik, waarop de mogendheden, die hem aan het Noorden hadden vastgesnoeid, het onderling niet langer eens zouden zijn. Het Noorden was even ontoegankelijk voor invloed uit het Zuiden, als het Zuiden dit was tegenover het Noorden [1])."

Deze woorden van een gematigd en bekwaam historicus en staatsman teekenen al voldoende de ontzaglijke taak, die op de schouders van den eersten Koning rustte — het doen samenwerken van Noord en Zuid — en maken de mislukking daarvan begrijpelijk. Het kwam tot allerlei botsingen en conflicten, zelfs tot verschillende vervolgingen tegen in het Zuiden wonende geestelijken en andere personen, die zich op onbehoorlijke wijze hadden uitgelaten, of de bewoners tegen het bewind opzetten. Besluiten des Konings op het gebied van de kerk, van het onderwijs en van de taal (het verplichte gebruik van het Vlaamsch in Vlaanderen) riepen heftige reacties in het leven. Ook in de vergaderingen der Staten-Generaal hadden zulke botsingen plaats en herhaaldelijk gevoelden deze hun onmacht om juiste beslissingen te nemen, omdat zij de tegenstrijdige belangen van Noord en Zuid met elkander moesten verzoenen. Wat de positie des Konings in het Zuiden nog eenigszins versterkte, was het feit, dat de daar wonende Liberalen — die naast de Katholieken een belangrijke volksgroep vormden — zijn politiek steunden, althans gedurende den eersten tijd, omdat zij meenden dat zij bij hem steun vonden voor hun democratische opvattingen. Zij zagen in den Koning een Democraat. Zij werden spoedig ontnuchterd.

Want een democraat was hij allerminst. Hij ontpopte zich hoe langer hoe meer als een vorst, die de absolute macht aan zich trok. Een „verlicht despoot". Hij was „in zijn hart een groot autoritair" [2]). Medewerkers duldde hij niet naast zich, slechts dienaren. „Ook telde de regeering geen mannen van wezenlijk groot doorzicht en hieraan had de Koning zelf schuld. Zoowel in de indeeling der depar-

---

[1]) Mr. W. H. de Beaufort in „'t Herstelde Nederland", bl. X.

[2]) Dr. H. T. Colenbrander, Koning Willem I, I, bl. 260.

tementen van algemeen bestuur als onder de ministers, waarvan de meerderheid voortdurend uit Noord-Nederland was, dat ook meer ervaren regeeringspersoneel opleverde, was vrij veel wisseling. De kabinetsraad kwam niet tot invloed, evenmin de Raad van ministers (deze sedert 1823). Het was Willem I niet gegeven personen van beteekenis naast zich te dulden; de ministers klaagden meermalen over het niet opvolgen hunner adviezen en de besten hielden het niet lang uit" [1]). Kenmerkend is, dat zelfs 's Konings zoon dit niet kon verdragen: de Prins van Oranje vroeg en kreeg in 1818 ontslag als directeur van oorlog, „omdat de Koning buiten hem om in legerzaken ingreep". Maar het meest tragisch was eigenlijk het voortdurende conflict met den grooten Van Hogendorp, aan wien het land zooveel te danken had. Voortdurend lag de Koning met hem overhoop over allerlei zaken; ten slotte vroeg hij ontslag als vice-president van den Raad van State; zelfs ontnam de Koning hem zijn functie van Minister van Staat. Willem had zonder twijfel in de Grondwet een zeer groote en uitgebreide macht gekregen, maar hij buitte die dan ook flink uit; zijn ministers klaagden, dat zij niet meer dan zijn „commiezen" waren. Men noemde zijn bewind de „besluitenregeering": alles kwam bij Koninklijk Besluit tot stand. Zelfs werd de contrôle op de financiën aan de Staten-Generaal onttrokken en overgebracht naar een amortisatiesyndicaat, dat met de leiding er van werd belast (1822). De Staten-Generaal hadden over de uitgaven geen zeggenschap meer.

Een bepaald sterk verzet onder het volk was daar in het begin niet tegen. Het was — zeggen onze historieschrijvers — „stil in het Noorden". De gedwongen vereeniging met het Zuiden doodde de veerkracht, het initiatief; het ontbrak aan bezieling. Toch kwam er, dank zij den Koning, die een zeer werkzame natuur had, wel het een en ander tot stand. Op het gebied der financiën (Gogel),

---

[1]) Gosses en Japikse, t.a.p., bl. 763.

armenzorg, kunst, onderwijs en in zake de koloniën werden velerlei belangrijke maatregelen genomen. Vooral op economisch terrein, en betreffende den handel, werden goede besluiten getroffen en toonde de Koning een frisch initiatief. De Nederlandsche Handel-Maatschappij werd opgericht; nieuwe waterwegen (Noord-Hollandsch Kanaal; Voornsche kanaal; Zuid-Willemsvaart; Zederik-kanaal; waterwegen van Gent en Brugge naar zee) werden gegraven; ook kwam de eerste spoorweg (Amsterdam—Haarlem) tot stand; de Nederlandsche Stoomboot-maatschappij ontstond; de Maatschappij van Weldadigheid werd in het leven geroepen; de ontginning van allerlei gronden werd bevorderd. Door zijn arbeid op dit gebied kreeg Willem I den bijnaam van den Koopman-Koning, die gerust als een eerenaam voor hem mag worden vermeld. En dan moet daar dadelijk aan worden toegevoegd, dat hij ook uitstekend werk deed door de oprichting van nieuwe onderwijsinstellingen. Ook in dit opzicht toonde hij werkkracht en initiatief. Verzet vonden zijn besluiten ten aanzien van de „kerken-orde" in 1816, het totstandkomen van een „Algemeen Reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk van het Koninkrijk der Nederlanden", waardoor de regeering zich grooten invloed verzekerde in de inwendige aangelegenheden der kerk, maar de protesten baatten niet: zij zouden later tot botsingen leiden.

Zoo naderde het groote jaar 1830. In het Zuiden had zich de situatie gewijzigd. De Liberalen, eerst op s' Konings hand, waren van batterij veranderd; zij hadden al lang gemerkt, dat zij voor hun democratische denkbeelden van hem niets te hopen hadden. En toen de Koning bovendien een soepeler houding tegenover de Katholieken begon aan te nemen, en het concordaat met den Paus concessies bevatte, slaagden de Liberalen er in, in 1828 een „unie" met de Katholieken tot stand te brengen, die als voornaamste leuze naar voren bracht: vrijheid van drukpers en vrijheid van onderwijs. De Koning aarzelde. Hij voelde, hoe in het Zuiden de grond onder zijn voeten begon weg te zinken.

En dit bleek duidelijk bij het oproer, dat op 25 Augustus 1830 in Brussel uitbrak. Onder den indruk der revolutionnaire gebeurtenissen in Frankrijk, waar de Orleans de Bourbons vervingen, kwam het, tijdens de opvoering der opera *La Muette de Portici,* waarin de vrijheidsworsteling der Franschen tegen Spanje ten tooneele werd gevoerd, tot een uitbarsting, welke zich spoedig in de stad voortplantte. Wij zullen hier de historie van dezen Belgischen opstand niet uitvoerig beschrijven. De Koning zond een leger naar het Zuiden, onder aanvoering van den Prins van Oranje, en Prins Frederik; maar zij slaagden er niet in de orde te herstellen, en de Nederlandsche krijgsmacht, die, na mislukte onderhandelingen, Brussel had bezet, moest terugtrekken. Toen werd in het Zuiden een voorloopig bestuur ingesteld, dat een Nationaal Congres bijeenriep, hetwelk zich uitsprak voor een onafhankelijk België, dus een afscheiding van Nederland, met vervallenverklaring van het Huis van Oranje van den troon. Zoo hadden, in dezen eisch, de uiterste elementen (nog heftiger geworden door het bombardement van Antwerpen door Chassé) het gewonnen, de meer-gematigden hadden eerst een bestuursscheiding gewild, evenals de conferentie van groote mogendheden, die in November 1830 te Londen bijeenkwam, en de Koning wilde daarin berusten, maar het Nationaal Congres verwierp die denkbeelden en proclameerde de scheiding. En nu sloten de groote mogendheden zich bij dezen wensch aan : zij beslisten ten gunste van een zelfstandig en onafhankelijk België, en keurden goed, dat aan het hoofd hiervan zou staan de door de Belgen gekozen Koning Leopold van Saksen-Coburg. Maar Willem I achtte enkele bijzondere bepalingen over Luxemburg en Limburg en over de staatsschulden van dien aard, dat hij de regeling weigerde en zijn leger opnieuw liet oprukken naar en door België. Het werd de bekende Tiendaagsche Veldtocht van 2 tot 12 Augustus 1831 (in Februari was Van Speyk met zijn schip in de lucht gevlogen) die gunstig voor ons verliep, totdat de Fransche hulptroepen de Belgen kwamen bijstaan en de

Nederlanders tot den terugtocht dwongen : zij ontruimden België.

Maar opnieuw weigerde de Koning de regeling, welke de mogendheden aanboden.

Niet minder dan 8 jaar heeft zijn tegenstand geduurd en getuigd moet worden, dat ons land daarvan vele en groote nadeelen leed, vooral wat de militaire uitgaven en den handel betrof. Zelfs legden de Franschen en de Engelschen beslag op onze schepen, die in hun havens lagen. Wel sloten Noord en Zuid een wapenstilstand (1833), maar de Koning hield koppig vol in zijn verzet tegen verschillende bepalingen van de scheidingsregeling, ook al waren wij allengs geheel en al uit België teruggedrongen. Eindelijk, in 1838, werd Oranje wat buigzamer, en het volgende jaar kwam dan het eindverdrag der scheiding tot stand, waarbij Nederland Limburg behield en Duitsch-Luxemburg kreeg, terwijl België 5 millioen per jaar zou bijdragen in de rente der staatsschuld, een verplichting, die in 1873 werd afgekocht.

En zoo waren dan, eindelijk, Nederland en België definitief gescheiden.

Er is over die scheiding ontzaglijk veel geschreven, ook over de vraag, of zij te voorkomen ware geweest. Juist in onze dagen is een publicatie van documenten verschenen [1]), die een voorbereiding wil zijn voor het schrijven van een uitvoerige geschiedenis van het jaar 1830. Wij kunnen er hier echter niet verder op ingaan.

De algemeene staatkundige toestand in Nederland was op dat oogenblik niet rooskleurig. Van een bepaalde populariteit des Konings, in 1813 met zoo hartstochtelijk gejubel binnengehaald, was geen sprake meer. Het contact met het volk had hij vrijwel geheel verloren ; de Prins van Oranje, held van Quatre-Bras en Waterloo, was veel meer populair dan zijn vader. De Staten-Generaal, onbevoegd, onkundig gelaten op menig belangrijk gebied, voelden zich in een

---

[1]) Prof. Dr. C. Gerretson, Muiterij en Scheuring, I en II.

onaangename positie, niet het minst omdat zij vrijwel geheel buiten het beheer der financiën stonden. Toch waren er sterke geestelijke bewegingen in het volksleven aan het woelen. De liberale, democratische actie, door Johan Rudolf Thorbecke geleid, door anderen aangemoedigd, won terrein, en begon zich hoe langer hoe sterker te doen hooren, tot groot ongenoegen van den Koning, die er weinig minder dan revolutie in zag. Daarnaast echter was een beweging opgekomen die zich, onder aanvoering van Bilderdijk, Da Costa en Groen van Prinsterer, keerde tegen „den geest der eeuw", tegen „de beginselen der revolutie", tegen „de volkssouvereiniteit", tegen de ideeën van rationalisme en intellectualisme, welke in ons land, uit den vreemde overgeslagen, waren opgekomen. Tegen deze verschijnselen vooral keerde zich de *Réveil*-beweging op godsdienstig gebied, die streed voor het herstel van de oude, Gereformeerde, Calvinistische beginselen; in verband hiermede had de *Afscheiding* plaats (1834) op kerkelijk gebied. Was er dus geestelijke actie genoeg, de Koning had zijn groote activiteit verloren. Zijn figuur vertoonde een zekere moeheid. De Grondwetsherziening, die, als gevolg van de afscheiding van het Zuiden, in 1840 plaats had, was van weinig belang, maar ter gelegenheid hiervan openbaarde zich met kracht de beweging, die veel verder wilde gaan en een zeer uitgebreide, democratische revistie tot stand wilde brengen. Maar veel kans was hiervoor in den eersten tijd niet.

„De gevolgen van de gebeurtenissen van 1830 waren voor Nederland veelbeteekenend. Het werd door den loop van zaken in den stroom der staatkundige reactie gedreven, de regeering keerde zich af van de twee grondwettelijke Europeesche mogendheden, die hun beschermende vleugels over België hadden uitgespreid, en zocht steun bij de drie volstrekte monarchieën, die de vrijzinnige denkbeelden voor gruwelen hielden [1])."

Plaatste de Koning zich met groote hardnekkigheid tegen-

[1]) De Beaufort, t.a.p., bl. XI.

over de opkomende democratisch-staatkundige beweging, in zijn particuliere leven werd hij zwaar getroffen door het sterven, op 12 October 1837, van zijn gemalin Frederika Louisa. Zij was Nederlands eerste Koningin en genoot bij het volk een bijzondere populariteit, niet alleen, omdat zij haar gemaal in zeer moeilijke omstandigheden met groote trouw en toewijding had bijgestaan, maar ook omdat zij in breeden kring diepe genegenheid had gewekt door haar liefdadigheid en mildheid. In verscheidene toespraken werd haar heengaan herdacht; P. J. Andriessen wijdde een vers aan deze „Troosteres en Redster der armen", waarin hij wees op de smart onder het volk:

Want Neerlands Kroon heeft een robijn verloren!
Mijn Vaderland, Uw Moeder is niet meer!

Twee jaar later werd bekend, dat de Koning wilde hertrouwen, en wel met de Roomsch-Katholieke Belgische Gravin Henriette d'Oultremont, die hofdame bij zijn gemalin was geweest. Hiertegen verhief zich groot verzet. „Na al wat er in de drie vorige eeuwen en in de tien laatst verloopen jaren was voorgevallen, scheen het in veler oogen" — zegt Bosscha — „een bespotting der natie, dat het Hoofd van den Nederlandschen Staat en het Hoofd van het Huis van Oranje-Nassau tot zijn gemalin en Neerlands eerste vrouw zou verheffen een Belgische, die den Roomschen godsdienst beleed." De beroering was groot; van alle kanten vroeg en smeekte men den Koning, zijn plan te laten varen. Hij gaf toe. Maar eigenlijk in schijn. Want in het najaar van 1840 deelde de Koning aan zijn zoons en aan de leden der regeering mede, *dat hij afstand deed van de Kroon ten gunste van zijn zoon Willem Frederik*, een besluit, onmiddellijk daarop bij Proclamatie ter kennis van het volk gebracht.

„Op den 12en September gaf hij, na overleg met zijn oudsten zoon, den Secretaris van Staat Van Doorn en den getrouwen (minister) Van Maanen geheel onverwacht

kennis van zijn „vast en onherroepelijk" besluit om af te treden. Niet alleen de noodzakelijkheid om voortaan te regeeren met verantwoordelijke ministers [1]) en onder wezenlijke contrôle der Staten-Generaal, maar ook de ondervonden bittere teleurstelling ten opzichte van België, de persoonlijke tegenstand, dien hij niet het minst bij zijn huwelijksplan, maar ook tegenover zijn tot nog toe gevoerd beheer had moeten ondervinden, waarschijnlijk ook de begeerte om het huwelijksplan als privaat persoon door te zetten, maar vooral zijn algemeene indruk van alles wat om hem veranderde en nog meer zou veranderen, bewoog hem tot den vooralsnog zeer geheim gehouden stap, die zelfs voor den Raad van State een geheim moest blijven. De Koning begaf zich naar Het Loo, bereidde de afschaffing der bij den nieuwen koers, bij het loslaten der persoonlijke regeering overbodig geworden staatssecretarie voor en deed nog eenige opzienbare benoemingen van gouverneurs in Utrecht en Friesland, van generaals en ridders in den Nederlandschen Leeuw. Toen riep hij tegen den 7en October de Prinsen, de voornaamste regeeringspersonen en het hof naar Het Loo en deed daar op zeer eenvoudige wijze afstand van de regeering. Het geschiedde met een treffende, door Van Maanen gestelde Proclamatie, waarin de Koning, de wijziging der Grondwet als punt van uitgang nemend, verklaarde na ernstige overweging en rijp beraad het wenschelijk te achten, dat „eene vaste, krachtige mannelijke hand, jeugdiger leeftijd, bevrijd van den druk van geklommen jaren en niet weifelende door vroegere herinneringen" het landsbestuur in handen zou nemen. Hij droeg dat bestuur daarom over aan den Prins van Oranje, den wettigen opvolger, en vertrok als „Koning Willem Frederik, Graaf van Nassau" onmiddellijk naar het buitenland, door slechts weinigen bij zijn afstand en vertrek in gemoede betreurd. Zoo weinigen zelfs, dat spotbladen en spotprenten zich niet ontzagen om den vertrekkenden vorst de hatelijkste venijnigheden na te zen-

[1]) De revisie van 1840 had een onduidelijk systeem van beperkte ministerieele verantwoordelijkheid in het leven geroepen.

den, schimpscheuten van persoonlijken aard op de millioenen, die hij had verzameld, en op de huwelijksplannen met „Jetje Dondermond", zooals de Gravin d'Oultremont in de volkstaal genoemd werd — scherpe tegenstelling met de wijze, waarop hij 27 jaren te voren was teruggekeerd; onedele verwijten aan den vorst, die zichzelf en het zijne vereenzelvigd had met het landsbelang [1])."

In die dagen waren de motieven, die den Koning leidden, velen niet duidelijk. „De redenen van den afstand," — zoo schreef Thorbecke destijds in een eenige jaren geleden gepubliceerden brief — „zal de toekomst moeten ophelderen. Ik beken dat ik ze niet zie. Hadden wij met den nieuwen Koning een nieuw personeel en een nieuw stelsel gekregen, ja, dan zou de afstand mij verklaarbaar schijnen. Ten aanzien van den vorm, geloof ik met u, had men beter gedaan, eene openbare plechtigheid in de Vergadering der Staten-Generaal te kiezen boven eene manier, die niet plechtiger is dan de onderhandsche verkoop van een huis [2])."

Zoo legde de man, die in 1795 als Kroonprins was uitgeweken en in 1813 teruggekeerd en tot souverein vorst verheven, de regeering neer. Zijn huwelijksplannen zullen wel den doorslag hebben gegeven, want in het bestuursstelsel was door de revisie van 1840 bitter weinig veranderd. Hij vertrok naar Duitschland, vestigde zich in Berlijn, huwde er met Gravin d'Oultremont, en is er op 12 December 1843 gestorven, slechts twee jaar dus na zijn troonsafstand. In Delft werd hij bijgezet.

Nederland heeft in hem zonder eenigen twijfel een bekwaam en energiek vorst gehad. Zijn talent kan niet worden betwist; zijn schranderheid en minzaamheid evenmin, maar hij was een ego-centrische, zeer zelfbewuste figuur. In zijn eerste *Proclamatie* uitdrukkelijk het regeeren naar een Grondwet op den voorgrond stellend, heeft hij Grondwet en Koningschap vereenzelvigd en in een tijd, waarin democratische denkbeelden zich baan braken, geregeerd als een

[1]) Blok, t.a.p., IV, bl. 360-361.
[2]) Brieven van Thorbecke aan Van Tets, Themis 1932, bl. 102.

volstrekt absoluut vorst, den Ministerraad presideerend en zijn ministers, voor zoover ze niet aftraden uit verzet, regeerend. „Je weet dat wij, ministers, maar commiezen zijn," zei Van Maanen, de zeer bekwame Minister van Justitie, tot Van Hogendorp. Hij had geen oog voor nieuwe noodzakelijkheden en zag in de staatkundige hervorming, welke het opkomend liberalisme wilde, een aantasting en bedreiging van zijn positie. Doch dit nu daargelaten, moet getuigd worden, dat hij zich een kwarteeuw lang een bekwaam vorst heeft getoond, op wiens regeering echter de zware druk lag van de vereeniging met het Zuiden, en daarna van de Belgische woelingen, die tot de scheiding voerden : zeker is, dat hij hierin veel vroeger had moeten berusten dan hij deed.

Zoo is de bewindperiode van onzen eersten Koning er een geworden vol schokkende gebeurtenissen.

Toen hij aftrad zat er dreiging in de staatkundige luchten. Het rommelde al van het onweer der nieuwe gebeurtenissen.

X.

KONING WILLEM II.

Ook onze tweede Koning had behoord tot de Oranjefamilie, die in het begin van 1795 de Nederlanden had verlaten : evenals zijn grootvader en zijn vader ging hij naar Engeland in ballingschap, al besefte hij er toen niets van.

Hij was op Sinterklaasdag van 1792 geboren, hetgeen een dichter deze verheven poëzie in de pen gaf :

Al buld'ren ook de staatsorkanen,
Al wapp'ren bloedige oorlogsvanen,
Sint Nicolaas vergeet ons' Willem niet
Wien hij zijn eersten kleinzoon biedt.
De luister van de Oranjezon mag tanen,
Zij rijst weer schooner in 't Verschiet !

En op teekeningen zag men Sinterklaas, aan de Nederlandsche Maagd een zuigeling overhandigend.

Eerst drie jaar was deze Willem, toen de uittocht naar Engeland plaats had.

Men weet, dat het verblijf in Engeland niet heeft voortgeduurd ; al spoedig vertrokken de Oranje's naar Berlijn.

Daar is Willem Frederik gedurende een aantal jaren opgevoed en daar bleek al vrij spoedig zijn sterke voorliefde voor het militaire. Deze trek heeft zich zijn geheele leven gehandhaafd. Onze tweede Koning is altijd, gelijk verschillenden zijner voorvaderen, veel meer krijgsman dan staatsman geweest, al werd hij op het eind van zijn kortstondige bewindsperiode door de omstandigheden gedwongen, een belangrijke rol te spelen in den staatkundigen strijd, en dit nog wel in een der meest bewogen oogenblikken van onze geschiedenis. Zijn latere opvoeding en opleiding hadden in

Engeland plaats ; hij bezocht er de beroemde Oxfordsche Universiteit ; werd er godsdienstig gevormd onder leiding van Howley, den lateren aartsbisschop van Canterbury en kwam sterk onder Engelsch-geestelijken invloed. Ook in deze jaren echter bleef zijn voorliefde voor het militaire naar buiten treden, en in 1811 vertrok hij naar Spanje, om er een veldtocht mee te maken. Als jongeman van 19 jaar diende hij daar onder den bekenden Engelschen veldheer Wellington, wiens adjudant hij was, en vestigde de aandacht op zich door zijn onverschrokkenheid. Het was dan ook geen wonder dat hij eenige jaren later, wederom in Engeland vertoevend, en den opstand der Nederlanders tegen het Fransche bewind vernemend, ijlings overkwam om aan de legervorming deel te nemen ; hier werd hij generaal. Bekend is zijn moedige optreden in den slag bij Waterloo, dat hem den eerenaam „Held van Quatre-Bras en Waterloo" bezorgde en waarvoor hij van de Staten-Generaal het Paleis te Soestdijk ten geschenke kreeg. Ook kent men de rol, die hij, tijdens den opstand der Belgen, speelde gedurende den Tiendaagschen Veldtocht. Ondertusschen was hij (21 Februari 1816) in het huwelijk getreden met de Russische Prinses Anna Paulowna (geboren 7 Januari 1795), zuster van Czaar Paul I.

Zoo wist Nederland, toen hij op 28 November 1840 werd ingehuldigd, vrij goed wat het aan zijn nieuwen, 48-jarigen vorst had.

Een moedig, onversaagd man. Beter — als méér Oranjevorsten — thuis in het militaire dan in het staatkundige. Een man, in het godsdienstige verdraagzaam ; zijn geestelijke opvoeding in Engeland had hem meer liberaal-Protestantsch dan Gereformeerd gemaakt en zijn milde opvattingen deden hem afkeerig zijn van elke agressieve houding tegenover de Roomsch-Katholieken ; hij was ook hun goedgezind en toonde dit. Het pleitte voor hem, al werd er in zekeren kring over gemopperd.

Om de moeilijke staatkundige omstandigheden onder en voor Willem II goed te begrijpen, moet men in het oog

vatten, dat de liberale, vooruitstrevende, democratische beweging, die naar belangrijke staatkundige hervormingen streefde, hoe langer hoe meer groeide. Maar voor dit streven had Willem — evenals zijn vader — weinig sympathie en weinig waardeering, hoewel juist dit vorstelijk verzet haar groei bespoedigde. Ofschoon de zeer persoonlijke, verlicht-despotische politiek van zijn vader hem wel eens tot een mildere houding en tot een zekere incidenteele oppositie had gedwongen, toonde hij zich, eenmaal aan het bewind gekomen, met diens staatkunde één. Hij zag in de liberale beweging, die volksinvloed en volksrechten eischte, een bedreiging voor de macht, den invloed en de positie van het Koningschap. En gelijk Maurits met Oldenbarnevelt, de stadhouder-Koning met Jan de Witt, Willem I met Van Hogendorp, zoo botste Willem II tegen Johan Rudolf Thorbecke aan. Onder zijn vader reeds had hij geleerd dezen als een soort revolutionnair te verafschuwen ; hij bleef het doen. Thorbecke stoorde er zich niet aan. Na zijn Gentschen professoralen tijd hoogleeraar te Leiden geworden, werd hij meer en meer door zijn schitterende bekwaamheden de leider der liberale beweging, en gaf hij door zijn groote werk *Aanteekening op de Grondwet* (1839) nieuwe en sterke stuwkracht daaraan. Die beweging wilde inderdaad een eind maken aan een persoonlijk vorstenbewind en daarvoor in de plaats brengen het parlementair-democratische stelsel, de constitutioneele monarchie ; een systeem van een door het parlementarisme getemperd Koningschap. Naast deze beweging stond de groep der conservatieven, in die dagen nog sterk, en op handhaving der Koninklijke bevoegdheden bedacht ; voorts was er de opkomende christelijk-historische of anti-revolutionnaire richting, terwijl de Roomsch-Katholieken, hoezeer naar „emancipatie" strevend en deze meer en meer verwervend, op staatkundig gebied nog geen bepaalde zelfstandige groep vormden (in een volgend hoofdstuk komen wij op deze staatkundige toestanden nog terug). Maar de opkomende zon was die der Liberalen en hun beweging werd bevorderd door vooruitstrevend-staatkundige

denkbeelden, welke van elders overwoeien. Was Gijsbert Karel van Hogendorp de eerste groote Liberaal in ons vaderland geweest, en kan men het begin der geschiedenis van de liberale beweging in ons land in hèm belichaamd zien, het was Thorbecke, in wien de liberale gedachte gedurende tientallen jaren haar erkenden en genialen vertolker vinden zou, en die, oordeelend dat de Grondwetsherziening van 1840 zoo goed als onbeduidend was geweest, voor een nieuwe en radicale revisie ijveren bleef.

De Koning stelde zich met sterke beslistheid tegenover Thorbecke en zijn ideeën ; hij beschouwde dezen als revolutionnair. Maar dit beteekende, dat hij zich plaatste tegenover de opkomende volksbeweging, die staatkundigen invloed en staatkundige bevrijding vroeg. De Koning begreep dit niet of wilde het niet begrijpen ; in ieder geval stond hij er buiten. Hij werd uitgesproken anti-Liberaal ; anti-Thorbecke.

Toch poogde hij al dadelijk in zijn eerste regeeringsjaren naar verschillende kanten recht te doen.

Intusschen, van alle kwesties, welke zich in die eerste jaren voordeden, was de zaak der staatsfinanciën voor den Koning en voor het land het meest nijpend. Zóó nijpend, dat Nederland zonder eenigen twijfel aan den rand van een staatsbankroet stond. De staatsschuld, in 1815 nog 1600 millioen, was allengs gestegen tot 2200 millioen gulden, met een jaarlijkschen rentelast van meer dan 34 millioen ; heel de financieele toestand was meer dan bedenkelijk. Elk jaar was er een zeer aanzienlijk tekort. Eenige ministers van financiën (Rochussen ; Van der Heim) beten er hun tanden op stuk, tot de Koning een zeer goeden greep deed : hij bood de portefeuille van Financiën aan Mr. J. N. van Hall aan, die op dat oogenblik Justitie had, doch vooral op financieel gebied een erkend deskundige was. En deze wist uitkomst te brengen door zijn beroemd geworden vrijwillige leening van 127 millioen, tegen 3 % : eerst wilde hij 150 millioen hebben, maar hij verlaagde het bedrag. Vrijwillig, maar de stok stond achter de deur, want indien de leening niet zou

slagen, wilde Van Hall haar vervangen door een belasting op het bezit, en dit laatste deed velen den schrik om het hart slaan, zoodat, toen de Kamers in Maart 1844 de voorstellen (Van Hall had zijn financieele plannen voor de volgende jaren uitvoerig uitgewerkt) hadden goedgekeurd, de leening binnen enkele weken werd volteekend en het financieele onheil was afgewend. Het volk, dat door deze gebeurtenissen nogal in beroering was geraakt, gaf blijk van groote dankbaarheid, waaraan ook de Koning in een bijzondere *Proclamatie* uiting gaf. Nog andere maatregelen nam Van Hall : hij verlaagde de rente der staatsschulden, waardoor een aanzienlijke besparing werd verkregen. Hier kwam bij, dat er uit Indië groote winsten in onze schatkist begonnen te komen : de scherpe toepassing van het door Van den Bosch in 1830 ingevoerde Cultuurstelsel, als gevolg waarvan de staat de beschikking kreeg over geweldige hoeveelheden producten, bracht ginds ruime overschotten : honderden millioenen guldens vielen aan de schatkist toe. Men weet, hoe scherpe bestrijding de toepassing van dit stelsel en de methode der „batige sloten" heeft gevonden. Hoe heeft ook Multatuli er tegen te keer gegaan ! Door al deze gebeurtenissen echter kwam er in de financiën des lands een zeer aanmerkelijke verbetering (een kwart eeuw later was de staatsschuld tot 1000 millioen gedaald), zoodat deze zorg van 's Konings schouders werd afgenomen. Maar het had in den lande gespannen en gedaverd, want de voorstellen van minister Van Hall hadden aanleiding gegeven tot een regenbui van pamfletten en schotschriften. De Koning toonde zich over het slagen der leening zóó verheugd, dat hij daarvoor een specialen kerkdienst, om God dank te zeggen, in 's-Gravenhage deed houden, maar daarmee was hij te voorbarig, want toen de dienst plaats had, was de leening nog niet eens volteekend : de zaak kwam echter spoedig in orde.

De vorige Koning, in Berlijn wonende, speelde in deze leening ook nog een rol, zij het op Van Halls initiatief.

„Tegen het einde van October 1843 waagde Van Hall

het, Koning Willem Frederik" (dus den vorigen Koning) „dringend te wijzen op de wenschelijkheid van diens medewerking om te komen tot aanzuivering van den achterstand, immers onder 's Konings eigen beheer en verantwoordelijkheid ontstaan, en vroeg hem een voorschot van 12 à 13 millioen tegen 3 % rente. De oude vorst, die eindelijk met zijn gemalin een bezoek aan 's-Gravenhage kon brengen, liet zich werkelijk overtuigen en stelde den 6en November een regeling voor zijner nog niet voldane vorderingen op den staat der Nederlanden" (hij zag van die vorderingen grootendeels af) „en tevens beloofde hij voor 10 millioen te zullen deelnemen in de voorgenomen vrijwillige leening" [1]). „Een beau geste van een gelouterd man [2])". Tragisch was dat de ex-Koning enkele maanden later, op 12 December 1843, dus nog vóór de Leeningswet tot stand was gekomen, plotseling in Berlijn stierf, maar zijn erfgenamen deden zijn woord gestand, en zoo kon de groote leening slagen ook door de gulle medewerking van den vorst, die zijn taak vier jaar vroeger had neergelegd.

Wij schreven reeds, dat Willem II een man was, die gaarne recht wilde doen. Dit bewees zijn houding ten aanzien van de Afgescheidenen. Bij Besluit van 8 Januari 1841, dus zeer kort na zijn optreden, haalde hij een streep door de maatregelen, in Juli 1836 genomen, zoodat de Afgescheidenen werden erkend en algeheele vrijheid verkregen : alleen werd de voorwaarde gesteld, dat zij geen aanspraak zouden maken op goederen, bezittingen en inkomsten van de Hervormde Kerk. Aan elke vervolging van de Afgescheidenen werd aldus door 's vorsten besluit een eind gemaakt, een verstandige en rechtvaardige daad. Ook op onderwijsgebied poogde de Koning bevrediging te brengen, maar dit gelukte hem minder goed, althans ten aanzien van de Protestanten. Nadat een door hem ingestelde commissie een onderzoek had gedaan naar de bezwaren, welke van kerkelijke zijde bestonden tegen de Schoolwet van

---

[1]) Blok, t.a.p., IV, bl. 373.
[2]) Gosses en Japikse, t.a.p., bl. 806.

Prentenkabinet Rijksuniversiteit, Leiden

ANNA PAULOWNA,
gemalin van Koning Willem II

Koning Willem II

1806 en zij hem haar rapport had uitgebracht, verscheen op 2 Januari een Koninklijk Besluit, dat nog al beroering deed ontstaan. Wèl maakte de Koning voortaan van weigeringen (door gemeentebesturen) tot oprichting van bijzondere scholen beroep mogelijk op Gedeputeerde Staten, wat algemeene instemming vond, maar hij kende tevens aan de geestelijkheid in den vervolge eenigen invloed op de keuze der schoolboeken en de te zingen liederen toe (de onderwijzers werden verplicht daarin de geestelijken te kennen) en dit deed in Protestantschen kring heftige protesten ontstaan. De Katholieken echter waren met dit besluit zeer ingenomen; nu hadden hun geestelijken de mogelijkheid, den Bijbel van de openbare school te weren. In Protestantsche kringen werd dit Koninklijk Besluit dan ook als „een triomf voor Rome" beschouwd. „Zoo hadden" — las men veel later in een Gedenkboek — „de Roomschen een gewichtige overwinning behaald. Alle Bijbelsch onderwijs, alle Protestantsche zuurdeesem in de leesboeken, het psalmgezang en het gebed (waar het nog behouden was) in den naam van Jezus, waren op den index geplaatst [1])." Elders leest men zelfs, „dat de openbare scholen gesteld waren onder den onmiddellijken invloed van den Paus te komen" [2]). Dit Koninklijk Besluit van Willem II is voor het streven naar vrijheid van onderwijs in Protestantsche kringen een sterke stimulans geweest en, hoe goed bedoeld ook, het had zeker niet de uitwerking, welke de Koning er van verwachtte.

Gelijke tendenzen zaten in het Concordaat, dat, naar wij zagen, Willem I in 1827 met den Paus had gesloten, en Rome de vrijheid gaf tot het vestigen van bisdommen in ons land. Willem II, die ook hier recht wilde doen evenals tegenover de Afgescheidenen, zocht contact met den Paus, en het resultaat was, dat Rome in Amsterdam en Den Bosch bisschoppen wilde vestigen. Maar dit voornemen deed een storm onder de Protestanten ontstaan, welke zich ten deele ook tegen den Koning keerde, wiens bedoelingen

---

[1]) „Van Strijd en Zegen", Gedenkboek Christelijk Onderwijs, bl. 34.
[2]) J. Kuiper, Geschiedenis van het Christ. Lager Onderwijs, bl. 78.

werden miskend en in wien men zoo ongeveer een crypto-Katholiek begon te zien. Hiervoor was geen aanleiding; aan den anderen kant toonde hij ook nooit veel bepaalde sympathie voor de Hervormde Kerk. Hij was echter verstandig genoeg om te beseffen, dat hij niet te ver moest gaan en nog zekere gevoelens diende te ontzien; de bisdommen kwamen er niet. Nòg niet!

Wat de buitenlandsche politiek betreft, onderging de verhouding tot het Zuiden een verbetering, doordat er in 1842 een schuld- en grensregeling met België tot stand kwam, en slaagde de Koning er in, door het bezoek, dat hij in 1845 in Engeland aan Koningin Victoria bracht, ook de betrekkingen met dat machtige land te verbeteren, wat een bijzonder gunstig feit was. De Koning werd bij die gelegenheid tot veldmaarschalk van het Engelsche leger benoemd. Zoo trachtte de vorst naar alle kanten te doen wat in zijn vermogen was en groote deernis verwekte ook bij hem de volksnood, die in 1845 als gevolg van de aardappelziekte ook in ons vaderland ontstond; op verschillende plaatsen in het land hadden onlusten plaats, die met sterke hand moesten worden onderdrukt. Overigens bevond ons volk zich stellig in een zekere opleving. Kunsten en Wetenschappen begonnen te bloeien (in 1839 was de *Camera Obscura* verschenen) en het werk van E. J. Potgieter deed een frisschen wind waaien op litterair gebied. De staatkundige belangstelling des volks nam toe; de staatkundige dagbladpers kwam meer en meer tot ontwikkeling, en bracht veel toe aan de activiteit van het openbare leven onder Willem II.

* * *

Het allervoornaamste moment in de regeeringsjaren van onzen tweeden Koning was dan ook het staatkundige.

Wij hebben er reeds iets van gezegd. De geesten waren aangeraakt. Het volk begon om meer invloed te vragen. De democratische, liberale actie won veld. In de jaren 1840—1848 staat één groot denkbeeld midden in de natie: de radi-

cale herziening der Grondwet, het denkbeeld van Thorbecke. Zeker, er was een volksdeel dat tegen de liberale ideeën inging, minder om het doel daarvan, dan om den geest, de motiveering. Bilderdijk en Da Costa traden op. Vooral de laatste, met zijn felle strijdzangen. Moeten wij — zoo vroeg hij, doelend op de conservatieven — :

Dicht omwikkeld in den mantel van een angstig zelfbehoud,
In gaan sluim'ren op de stapels van het aangebrachte goud?
Ons verschansen achter muren van vooroordeel of belang?
Zoeken wijsheid tegen d'Eeuwgeest in de scholen van den dwang?

Of moeten wij, als de liberalen, zijn aanbidders van den geest der eeuw :

.... diners van dien beerscher, sterk door damp en door papier,
voor zijn stelsels, zijn beloften blakende van ijvervier,
medevliegen op zijn stoomschip, medehollen voor zijn kar,
zonder reiskaart of bestemming, zonder Noord- of Morgenstar?

Dan gaf hij het antwoord, als dichterlijke propaganda voor de christelijk-historischen (anti-revolutionnairen) :

Geen van beiden! Geen van beiden waarborgt immer Neerlands lot.
Neen! geen sluim'ren! — Neen! geen stilstaan! — al wat leven mist, mist God.
Ja, 't zij leven, 't zij herleven voor dit weer gespaarde volk,
maar een leven niet van droomen stout gegrepen uit de wolk,
niet ontvoerd aan vreemde zeden als een nuttelooze roof.
Neen! ontwikkeld uit den wortel van Geschiedenis en Geloof!
Neen! geen grondwet zal behouden, hoe vergood eens of vertreên,
zoo geen raad bij God gezocht wordt, met verneedring en gebeên.

Om, als strijdkreet, het lied te zingen dat nog tegenwoordig de politieke psalm van zijn geestverwanten is: „Zij zullen het niet hebben, de goden van den tijd!"

Maar de liberale beweging tot staatkundige hervorming houdt aan. Nu gaat er geen jaar om, of in de Kamer, bij de begrooting, wordt om een nieuwe Grondwet ge-

vraagd. Het liberale inzicht groeit. De Thorbecke-geest werkt. In het Adres van Antwoord op de Troonrede wordt keer op keer aan 's Konings deur geklopt. De revisie zal komen — antwoordt Oranje in '43 — „op zijn tijd". Hij dient toch te begrijpen, dat ze komen *moet*? Hij hóórt toch óók den golfslag? Dan: 1844. Floris Adriaan van Hall brengt zijn groote leening tot stand, de financieele redding. En Thorbecke treedt de Tweede Kamer in. Hij laat er geen gras over groeien. Hij grijpt in. De Koning aarzelt, weigert, maar Thorbecke zet door. Op 10 December 1844 komt bij de Tweede Kamer het beroemde voorstel in van „de negen-mannen", met Thorbecke aan het hoofd (er was één Katholiek onder, L. D. Storm), het voorstel tot „algemeene Grondwetsomvorming". De persen kreunden weldra onder den druk van het papier, dat noodig was voor de pamfletten die er, naast de dagblad-artikelen, over verschenen. Adressen werden tot de Kamer gericht. Natuurlijk was het voorstel in den geest van Thorbecke's *Aanteekening* uitgewerkt, en in de Kamer schrok men dan ook voor een ontwerp, waarmee men „alle andere constitutioneele rijken in vrijzinnige beginselen scheen voorbij te willen streven", gelijk het Voorloopig Verslag opmerkte. In de Memorie van Toelichting wordt het rechtstreeksche kiesrecht als „uitvloeisel van het burgerschap der ingezetenen" verdedigd, als „het eenige stelsel", hetwelk „bij verval" van de bestaande regeling overblijft. Donker Curtius, een liberaal staatsman, die nog vroeger dan Thorbecke voorstander van rechtstreeksche verkiezingen was, op dat oogenblik niet in de Kamer zittend, richtte een brochure „aan alle vrienden van orde en vrijheid", waarin hij met groote geestdrift het voorstel der negen-mannen verdedigde en uitriep: „Eindelijk is uit den boezem der Tweede Kamer de opheffing der voogdij voorgesteld, waaronder het Nederlandsche volk dertig jaren den stuggen nek heeft gekromd." Maar ook de protesten daverden door het land en vonden hun echo in het Voorloopig Verslag. Vooral de rechtstreeksche verkiezing was het spook.

Hoe krachtig de verdediging ook was, met hoeveel gloed en overtuiging gevoerd : de poging mislukte. En de regeering liet zich bij dit initiatief-voorstel niet onbetuigd. De Minister van Justitie, De Jonge van Campens Nieuwland, las vlak voor de stemming een rede voor, waarin de Kamer ernstig werd verzocht het voorstel te verwerpen, onder herhaling der belofte, dat de Koning „op zijn tijd" niet nalaten zou voor te stellen, wat dan noodzakelijk was. En de Kamer gehoorzaamde en deed wat de Koning wenschte. De vraag, met goedkeuring der voorstellers aldus geformuleerd : „Wil de vergadering thans een voorstel doen tot verandering en bijvoeging van de Grondwet ?", werd met 34 tegen 21 stemmen *ontkennend* beantwoord.

Het voorstel was verworpen.

Geheel in overeenstemming met het inzicht des Konings, die meer dan eens de opmerking had gemaakt, dat invoering van rechtstreeksche verkiezingen en van een parlementair ministerie gelijk zou staan met abdicatie.

Wij zullen de gebeurtenissen in de volgende jaren niet op den voet volgen. *De Koning bleef zich tegen de nieuwe ideeën fanatiek verzetten.* De conservatieve ministers traden zelfs met représaille-maatregelen op tegen staatsambtenaren, die het er mede eens waren, en de gouverneur van Zuid-Holland bracht bij den Koning een ongunstig rapport uit over Thorbecke, die met zijn gevaarlijke ideeën de studenten op het verkeerde pad bracht. Maar de tijden, èn de gebeurtenissen, werden steeds ernstiger. Krachtiger begon het volk te spreken, feller werd het verlangen. Er *moest* iets volgen, er *moest* iets gebeuren. Ook de Koning zag het eindelijk in.

En zoo werd dan op 18 October '47 in de Troonrede de herziening der Grondwet aangekondigd. Op 11 November diende de regeering 14 ontwerpen van wet (later tot 27 uitgedijd) bij den Koning in ; op 21 Februari '48 kwamen ze van den Raad van State terug ; op 9 Maart werden ze bij de Tweede Kamer ingediend. Waren ze belangrijk, diep-ingrijpend, voldoende ? Neen, de herziening bleef binnen

enge grenzen beperkt en karakteristiek was dan ook het oordeel, dat Thorbecke er over velde, toen hij er kennis van kreeg : „Een klein, mager schepje uit onzen ketel ; dat het er bij blijve is, dunkt mij, onmogelijk [1])." Besefte hij, toen hij zoo sprak, hoe nabij de vervulling was van dat woord ? De donder rommelde aan de luchten van Europa. „Ik zie" — schreef De Kempenaer op 27 Januari '48 aan Luzac — „een onrustig jaar voor Nederland tegemoet [2])." Ondertusschen had de oude staatsman Floris Adriaan van Hall, de man van de beroemde leening, als Minister van Financiën ontslag genomen, omdat hij zich met de beperkte strekking der wetsontwerpen niet kon vereenigen. Hij wenschte een revisie in meer liberalen zin, van veel wijdere strekking. Toen de Koning bleef weigeren, vroeg en kreeg Van Hall ontslag. Dat hij bij zijn aftreden benoemd werd tot Minister van Staat, was zeker een verdiende onderscheiding voor hetgeen hij voor het vaderland had verricht. Zijn loopbaan was overigens nog lang niet geëindigd.

Maar nu zijn er groote gebeurtenissen op til. Op Maandag 13 Maart 1848, des morgens, staat er een ordonnansofficier van den Koning op de stoep bij den voorzitter der Tweede Kamer. Hij brengt een spoedboodschap. Welke ?

Zóó stevig zijn de kabinetten van Koning en ministers niet gesloten, zóó ernstig waken de kamerbewaarders niet voor het binnentreden van onaangenaam gerucht, of in Februari '48 dringen de geluiden uit Parijs er door : het stormachtig gejoel der volksmassa's, het knetteren der geweren. Daar valt de troon der Bourbons. De echo klinkt, davert in Duitschland en in Oostenrijk. Revolutie. De volkeren komen in beweging. De tred der massa's dreunt over Europa's gronden, zelfs de Hollandsche bodem trilt er van. Het Binnenhof dreunt mee. Thorbecke, in dit historisch moment, spreekt een prachtig woord. Als de *Arnhemsche* het portret van Guizot opneemt, die in Frankrijk

[1]) De Bosch Kemper, t.a.p., V, Lett. Aant., bl. 209.
[2]) Mr. J. Heemskerk, Levensschets van de Kempenaer, bl. 595.

viel, schrijft hij er bij : „Het lot van Guizot is een treffend voorbeeld, dat het gevaar, hetwelk men van verandering vreest, soms juist in het niet veranderen ligt. In Frankrijk streeft nu de lang opgehoudene volksdrift den tijd althans zooverre vooruit, als Guizot er bij ten achter was gebleven. En elders, in alle landen, van alle troonen, regent het plotseling hervormingen."

De Hollandsche bodem trilt.

Wat nu ? De leiders, ook in ons land, vernemen de waarschuwing. Wat nu ? Nu *géén* herziening — meenen sommigen, bevreesd voor de gevolgen ; nu juist *wèl* — zeggen anderen, zeggen niet alleen de hervormers, maar ook de angst-Democraten. Daar zette een persoonlijke en sensationeele stap van Oranje de Residentie, weldra het land, in beweging. Op 13 Maart, vier dagen na de indiening der 27 (*beperkte*) ontwerpen, ontbood hij plotseling Jhr. Mr. W. Boreel van Hogelanden, den voorzitter der Tweede Kamer, en zei hem, prijs te stellen op de wenschen der Kamer in zake een *uitgebreidere* herziening. De Koning drong op spoed aan, en zeide, „dat hij dezen stap gedaan had geheel uit eigen beweging, zonder daarover met zijn ministers te raadplegen, de inspraak van zijn gevoel volgende" [1]. Tevens deelde — teekenend blijk van den tijd — de Koning zijn besluit mede aan de samengeroepen gezanten der groote mogendheden, met de (vermaard geworden) uiting, „dat hij in 24 uur van conservatief liberaal was geworden" [2].

Was dit inderdaad zoo ? Geenszins. De Koning gaf toe, maar zonder overtuiging, enkel omdat hij voelde : het moet en de meerderheid der Kamer wil het. Hij had in den laatsten tijd herhaaldelijk van zijn afkeer jegens hervormingen doen blijken. Omtrent een conferentie in December 1847 zegt Van Hall : „De toon van Z.M. was hartstochtelijk en onaangenaam ; de geest was die van achteruitgang. Het bleek mij dadelijk, dat het Z.M. geen

[1]) Bijdragen Historisch Genootschap, Utrecht (1937, bl. 352 e.v.), in Herinneringen van Jhr. Mr. W. Boreel van Hogelanden.

[2]) Blok, t.a.p. IV, bl. 395.

ernst was eenige wezenlijke verbetering in te voeren; dat men zich liefst bij het oude hield [1])." Boreel deelt mede, dat hij in datzelfde jaar op 's Konings verjaardag een dejeuner ten Paleize bijwoonde. „Dáár, tegenover Z.M. gezeten, stelde de Prins van Oranje de gezondheid des Konings in; de Koning beantwoordde die met het welzijn van Nederland, dat echter niet bevorderd zou worden door zoodanige vrijzinnige denkbeelden als thans aan de orde van den dag waren [2])." Nog op 8 Januari '48 had de vorst gezegd: „De Grondwetsherziening zoude ons ongeluk zijn. Over 3 à 4 jaren zouden wij er berouw van hebben. Wij lieten ons in een maalstroom meesleepen, zonder dat de gevolgen te berekenen waren [3])." En toen op 13 Maart plotseling de ordonnans-officier naar den Kamervoorzitter, de boodschap aan Boreel om een verdergaande herziening. Een Koninklijke bestelling, een spoedbestelling zelfs. Natuurlijk hield deze ommekeer verband met vertrouwelijke adviezen, hem gegeven. Men heeft verzekerd: „Willem II ontving de eerste raadgeving om toe te geven van een oud staatsdienaar, die reeds in 1841 op ruime, staatkundige hervorming had aangedrongen, van Van der Capellen van Berkenwoude, die getuige was geweest van de omwenteling te Parijs en die zich haastte zijne gevoelens aan den Koning mede te deelen [4])." Anderen adviseerden in gelijken geest. In ieder geval, de groote stap was gedaan, en — welke de beweegredenen dan ook zijn geweest — 's Konings initiatief is van onschatbare beteekenis geworden en kan gerust beschouwd worden als het middel, dat toen en later de revolutie van ons grondgebied verwijderd heeft gehouden.

Het had een geweldige uitwerking. Ook het volk kwam in beweging.

„Onder het werkvolk van de kopergieterij en pletterij

---

[1]) Mr. J. G. Gleichman, Van Hall, bl. 145.
[2]) Bijdragen, t.a.p., bl. 329.
[3]) De Bosch Kemper, Geschiedenis van Ned., V, bl. 229.
[4]) De Bosch Kemper, t.a.p. V, bl. 233.

van de firma Van Enthoven (te 's-Gravenhage) had te midden van de socialistische beweging der tijden zich eene vereeniging gevormd, om hooger loon te eischen, in navolging van hetgeen elders geschiedde. De hoofden van die aanzienlijke fabriek wisten de gemoederen tot bedaren te brengen, ook door hen eene afleiding te geven in een vreugde-avond. In den avond van Woensdag den 15en vormde hun werkvolk een optocht met vaandels en fakkels om den Koning eene hulde te bewijzen. Van eene andere zijde had men muzikanten aangenomen om den Koning een serenade te brengen. Beide deze optochten ontmoetten elkander op het Buitenhof, en verbroederden zich naar de uitdrukking die in de courantberichten uit Frankrijk populair was geworden. Men trok te zamen naar het Paleis des Konings, onder herhaald gejuich : Leve de Koning. Willem II, voorkomend gelijk hij was, liet de deuren van zijn Paleis openen. Hij drukte de handen, die hem van alle kanten werden toegestoken [1]."

En diezelfde volksmenigte begaf zich, steeds juichend, ook naar de Paleizen van den Prins van Oranje en van Prins Frederik en naar de woning van bekende staatslieden, zóó verheugd was men over 's Konings besluit.

Het is niet onze bedoeling, hier nu de verdere bewogen gebeurtenissen, die in 1848 zijn gevolgd, uitvoerig te vermelden. Nogmaals, wij schrijven geen volledige vaderlandsche geschiedenis. Elders hebben wij het tot in bijzonderheden gedaan [2]. Maar wij moesten wèl met nadruk de aandacht vestigen op het initiatief van Koning Willem II, om tot een nieuwe, radicale herziening der Grondwet zijn toestemming te geven. Al werd de Koning er dan ook door den loop der gebeurtenissen vrijwel toe gedwongen, zijn optreden, zijn besluit was van historische beteekenis en in ieder geval mag hem de lof niet worden onthouden, dat hij op het beslissende moment heeft ingegrepen en de noodzakelijkheid van de revisie inzag. Zonder

[1]) De Bosch Kemper, t.a.p. V, blz. 224.
[2]) D. Hans, Thorbecke, bl. 92 e.v.

eenigen twijfel is hierdoor veel onrust en woeling voorkomen.

Het eind van het lied was, dat, na allerlei belangrijke gebeurtenissen, waarbij Thorbecke een leidende en stuwende rol speelde, de radicale herziening der Grondwet tot stand kwam. Beide Kamers namen haar aan; op 1 November 1848 trad zij in werking. Zij beteekende een zeer ingrijpende hervorming van ons staatsbestel. Ons land kreeg een volksvertegenwoordiging, welke voor het eerst op dien naam aanspraak maken mocht. De *Tweede Kamer*, vóór dien tijd gekozen door de Provinciale Staten, werd *rechtstreeks* gekozen door het volk, d.w.z. door de meerderjarige mannelijke ingezetenen, die aan de in de wet gestelde eischen voldeden. Het *aantal* Kamerleden, tot dusver 58, werd afhankelijk gesteld van de bevolking: voor iedere 45.000 zielen één afgevaardigde. De *Eerste Kamer*, voordien benoemd door den Koning, werd gekozen door de Provinciale Staten, uit de hoogst-aangeslagenen. Het *aantal* Kamerleden, tot dusver wisselend van 20 tot 40, werd gesteld op 39. De *zittingsduur* der Tweede Kamer werd gesteld op vier jaar (eerst: drie), met aftreding van de helft der leden na twee jaar; die van de Eerste Kamer op negen jaar (eerst: levenslang) met aftreding van $^1/_3$ telkens na drie jaar. De *ministerieele verantwoordelijkheid* werd ingevoerd: een der grondzuilen van den democratischen, parlementairen regeeringsvorm. Voorgeschreven werd de *openbaarheid* van de vergaderingen der Eerste Kamer, die vóór dien tijd steeds in besloten zitting bijeenkwam. Voor de Tweede Kamer bestond die openbaarheid reeds. Uitgesproken werd de *parlementaire onschendbaarheid*. In de Staatsregeling van 1798 was reeds een bepaling daaromtrent opgenomen, in 1801 en 1805 werd er over gezwegen, in 1806 herleefde een dergelijke bepaling, die echter in 1814, 1815 en 1840 weer *niet* voorkwam. De Grondwet van 1848 nam echter een duidelijk voorschrift op, dat sindsdien niet meer is verdwenen. Aan de Kroon werd toegekend het *ontbindingsrecht* in zake de beide Kamers: een der meest-

democratische bepalingen, welke onze constitutie kent en die, naast het rechtstreeksche kiesrecht, een zeer openlijke erkenning is van den invloed des volks. Beide Kamers kregen het *recht van interpellatie*. Een bepaling daaromtrent had reeds gestaan in de Staatsregeling van 1798, doch in alle volgende herzieningsjaren was er over gezwegen, tot 1848 haar, in strenger vorm, definitief opnam. De Tweede Kamer ontving het *recht van enquête,* dat later ('87) ook aan de Eerste zou worden toegekend. Bovendien kreeg de Tweede Kamer het *recht van amendement,* dat de Eerste (terecht) nimmer heeft ontvangen. Erkend werd de *vrijheid van onderwijs,* waardoor de bijzondere school in een geheel andere positie kon komen. Opgenomen werden verschillende *burgerlijke vrijheden,* waarvan de voornaamste waren die van godsdienst, van drukpers [1]), van vereeniging en vergadering. Ook ten aanzien van de lagere bestuursorganen en van de koloniën werden allerlei nieuwe bepalingen getroffen.

In het kort : het was een indrukwekkende daad van staatkundige bevrijding, de vastlegging van den parlementair-constitutioneel-monarchalen regeeringsvorm. De overwinning van de liberale idee. Het groote werk van Johan Rudolf Thorbecke.

Ruim 40 jaar later, toen onze historicus Prof. Dr. P. J. Blok zijn „Geschiedenis van het Nederlandsche Volk" schreef, teekende hij over de gebeurtenissen, waarmede 1848 werd afgesloten, dit aan :

„Onder de herziene Grondwet zou Nederland naast België, Zwitserland en de Scandinavische landen, naast Engeland, zijn plaats innemen onder de staten, die vooraan stonden in staatkundige ontwikkeling, en daardoor zijn grootsch republikeinsch verleden waardig blijven, toen het

---

[1]) Hierbij sta een aanteekening. Want dit was geen geheel nieuwe hervorming. In de Staatsregeling van 1798 (punt 16 der „Burgerlijke en Staatkundige Grensregels") was vrijheid van drukpers reeds in principe opgenomen geweest, doch de Grondwetten van 1805 en 1806 zwegen er over. In die van 1815 kwam (art. 227) weer een soortgelijke, eenigszins rekbare bepaling als in 1798 voor, doch in '48 werd eindelijk de goede en korte formule gevonden, die tot heden nog bestaat.

was voorgegaan op den weg naar vrijheid en zelfregeering."

Daarop zette de historicus Blok een streep onder dit deel en begon een ànder, dat hij noemde: „De Nieuwe Tijd".

Inderdaad.

Nadat 1813 de monarchie en de dynastie van Oranje hàd zien herrijzen, legde 1848 daaronder de hechte basis van een nieuwen regeeringsvorm, en al hebben zoowel Willem II als Willem III zich daarin (de laatste althans in het eerste tijdperk zijner regeering) nog moeilijk kunnen schikken, ten slotte is al dat nieuwe aan de positie van ons vorstenhuis in ons land ten zeerste ten goede gekomen. Men kan zonder overdrijving zeggen, dat het revisie-werk van 1848 een voortzetting en voltooiing is geweest van den levensarbeid van Willem van Oranje, die voor de groote goederen van vrijheid en verdraagzaamheid den grondslag legde.

Zeker niemand heeft vermoed, dat de Koning de toepassing er van zoo goed als niet zou aanschouwen.

Op 21 November 1848 trad het eerste kabinet (Donker Curtius—De Kempenaer) op den grondslag der nieuwe staatsregeling in functie. Thorbecke, wien bovenal een plaats er in toekwam, was er door allerlei tegenwerking, buiten gebleven, een feit, dat zich spoedig zou wreken. Op 13 Februari 1849 opende de Koning de nieuwe zitting der Staten-Generaal; op 6 Maart bood hij den leden hiervan een maaltijd aan; op 13 Maart vertrok hij naar Tilburg, waar hij in een huis, dat hij er had laten bouwen, zoo gaarne verblijf hield. Daar is hij, op 17 Maart, plotseling gestorven, evenals verscheidene Oranje's nog in de vijftiger jaren; hij leed sinds eenige jaren aan een hartkwaal. Ook zijn stoffelijk overschot werd, evenals dat zijner vaderen, in den grafkelder te Delft bijgezet.

Kort, maar bewogen is zijn regeering geweest. Voor goed zal zijn naam verbonden blijven aan het groote historische gebeuren van 1848: de vestiging van de parlementair-constitutioneele monarchie. Zijn persoonlijkheid

hebben wij reeds geschetst. Hij was een onversaagd man; hij wilde het goede; hij heeft de groote volksbeweging van de jaren '40 niet volledig op haar waarde geschat, maar er ten slotte toch nog juist op tijd erkenning aan verleend, al ging het niet van harte. Onder hem is de monarchale staat der Nederlanden van staatkundig type veranderd, maar het heeft op den duur de positie zijner dynastie aanzienlijk versterkt.

Door zijn huwelijk werd het huis van Oranje-Nassau verwant aan het Russische Huis der Romanows. Uit dat huwelijk werden 5 kinderen geboren. Zijn gemalin Anna Paulowna overleefde hem 16 jaren: op 1 Maart 1865 stierf zij.

XI.

KONING WILLEM III.

Na de korte regeeringsperiode van den tweeden is het langdurige bewind van den derden Koning gevolgd. Het liep over een tijdperk van 41 jaar (1849—1890), nog iets langer dan dat van Maurits.

Op 30-jarigen leeftijd werd Willem III tot den troon geroepen. Hij vertoefde in Engeland toen zijn vader stierf en kwam ijlings over.

Willem Paul Alexander Frederik Lodewijk was op 19 Februari 1817 in Brussel geboren (Tollens wijdde aan die geboorte een geestdriftig gedicht) en ontving zijn opleiding en opvoeding gedeeltelijk in de zuidelijke, gedeeltelijk in de noordelijke residentie. Sprekende trekken voor een militaire of een staatkundige voorkeur kwamen bij hem toen niet tot uiting ; over het geheel was zijn karakter nog al vlak, ook in het godsdienstige, waarvoor hij nooit — evenmin trouwens als zijn vader — een bepaald diepe en vastgewortelde belangstelling heeft gekoesterd. Als opgroeiende jongen kwam hij in contact met de gebeurtenissen van den Belgischen opstand, maar hij had nog niet den leeftijd bereikt, om in het leger te worden opgenomen, en toen hij dien leeftijd wèl had, vielen er geen krijgsverrichtingen meer te bedrijven. Wel vergezelde hij in 1836 zijn vader bij diens bezoek aan Engeland. Twee jaar later werd hij benoemd tot lid van den Raad van State en weer een jaar daarna trad hij in het huwelijk met Prinses Sophia Frederika Mathilde, dochter van Frederik Willem I, Koning van Wurtemberg. Zij was een jaar jonger dan hij, en is voor het Nederlandsche volk een zeer geliefde en populaire vorstin geworden.

Het staat vast, dat Willem III als Kroonprins zich niet altijd heeft kunnen vereenigen met de staatkundige besluiten van zijn vader, maar later zou blijken, dat hij in wezen toch diens denkbeelden aanhing. Uit eenige jaren geleden gepubliceerde bescheiden is gebleken, dat Koning Willem II, toen hij in 1848 het groote besluit nam in zake de uitgebreide Grondwetsherziening, daarvan niet eens aan zijn zonen, ook niet aan den Prins van Oranje, mededeeling heeft gedaan. Deze hoorde het op 13 Maart van Boreel van Hogelanden, den voorzitter der Tweede Kamer, die bij hem dineerde, doch Schimmelpenninck, onze gezant te Londen, die toen ook aanwezig was, bleek wèl op de hoogte [1]). Het was toch zeker hoogst eigenaardig, dat de troonopvolger van ter zijde een staatkundig besluit van zoo eminente beteekenis vernemen moest.

Wat nu die langdurige regeeringsperiode van Willem III betreft, wanneer wij die uitvoerig wilden schetsen, zouden we eigenlijk een parlementaire geschiedenis van Nederland moeten schrijven. Daarvoor is dit boek niet de plaats.

Want inderdaad beteekent het bestuur van Willem III : de consolidatie van den parlementairen regeeringsvorm en den opbloei van het parlementaire werk in ons vaderland. Niet minder dan 18 kabinetten zijn er tijdens zijn bewind opgetreden. Kon hij zich met de nieuwe richting, met den nieuwen geest, met het parlementaire regeeringstype vereenigen ? Neen. Hij stond er, gelijk wij deden uitkomen, even afkeerig tegenover als zijn vader, en als gevolg daarvan nam hij dan ook een even vijandige houding tegenover Thorbecke aan. Wij zagen reeds, dat deze staatsman door allerlei tegenwerking niet was opgenomen in het eerste kabinet, hetwelk onder de nieuwe Grondwet optrad, maar toen dit, grootendeels als een gevolg daarvan, in November 1849 tot aftreden werd gedwongen, was het de Koning zelf, die wederom alles probeerde, om Thorbecke buiten het bewind te houden.

---

[1]) Boreel, Bijdragen, t.a.p., bl. 339.

Na den val van het ministerie gaf Willem III zoo waarlijk kabinetsopdracht aan twee leden van het gevallen kabinet : Lightenvelt en Donker Curtius. Weer werd de aanvoerder van het oogenblik, Thorbecke, voorbijgegaan en de verslagen Curtius kabinetsformateur. Wat heeft den Koning bewogen, aldus te doen ? Willem III moest van Thorbecke niets hebben. Van Thorbecke, den „republikein". Vermeld werd later, dat de overleden Koning bij zijn zoon Thorbecke had gesignaleerd als „een gevaarlijk man voor de dynastie" [1]. Elders een uitlating van den Katholieken politicus Van Son : „De Koning verfoeit den hoogleeraar [2]." En de Koningin, „een zeer beschaafde en ontwikkelde vrouw" — schreef een ander Katholiek, Duchastel — „verdroeg Thorbecke als een noodzakelijkheid van het oogenblik, dat weldra voorbij zou zijn" [3]. Moge Rengers dan ook 's Konings houding ten aanzien van Thorbecke aan onervarenheid hebben toegeschreven, en aldus verontschuldigd [4], de juistheid van dit vermoeden valt moeilijk aan te nemen. Trouwens, De Bosch Kemper meldt dat een opdracht aan Thorbecke „raadzaam" werd geacht, maar voegt er aan toe dat daartegen bedenkingen rezen, want „de heer Thorbecke was aan den Koning afgeschilderd als een republikein, als een vijand van de constitutioneele regeering" [5]. Hier alleen lag dan ook de reden der uitsluiting. Het loont echter de moeite, het oordeel van een gezaghebbend staatsman en gedegen historiekenner als de Beaufort in zake de latere samenwerking tusschen Willem III en Thorbecke hier wat uitvoeriger te vermelden :

„Tegenstrijdiger menschelijke naturen zijn moeilijk denkbaar dan die van Willem III en Thorbecke. Hun omgang kon onmogelijk iets anders teweegbrengen dan een reeks van botsingen. De Koning was ongestadig, opbruisend, sterk onder den invloed van oogenblikkelijke indrukken ; de minis-

[1] Albers, Geschiedenis van het Herstel der Hiërarchie, II, bl. 177.
[2] Id., bl. 169.
[3] Id., bl. 177.
[4] Rengers, Parlementaire Geschiedenis, I, bl. 26.
[5] Kemper, Levensschets van Van Rappard, bl. 185.

Koning Willem II

Koning Willem III en Koningin Sophie

ter kalm, steeds voet bij stuk houdend, stelselmatig voortredeneerende uit vaste beginselen. De Koning beschouwde een monarchale macht, uitgeoefend door verantwoordelijke raadslieden onder toezicht van een parlement, als een onding; de minister was van niets sterker overtuigd dan van de volstrekte deugdelijkheid zijner beginselen van constitutioneel staatsrecht. De Koning, gedurig gedwongen om wetten en besluiten te onderteekenen die hij afkeurde, om mannen aan wie hij gehecht was te ontslaan en in hun plaats anderen te benoemen die hij voor zijn persoonlijke tegenstanders hield, deed dit alles alleen omdat hij overtuigd was dat zijn eed op de Grondwet hem er toe verplichtte, maar miste de zelfbeheersching om te verzwijgen, dat hij niets vuriger verlangde dan anders te kunnen handelen; de minister waardeerde dit plichtsbesef niet, of althans in geringe mate en bezat de gave niet, of liet die ongebruikt, om den Koning het brengen der offers die hij van hem vroeg gemakkelijk te maken. Thorbecke was ongetwijfeld een oprecht voorstander van het monarchale regeeringsstelsel, maar hij zag in het Koningschap alleen de grondwettige instelling, niet de nationale kracht die er van uitging [1]).''

Intusschen: ieder voelde dat Thorbecke in 1848 de man was; zou alleen de Koning dit niet hebben gezien? En zijn adviseurs dan? In ieder geval handelde hij of er geen Thorbecke bestond, want hij droeg, gelijk wij zagen, aan Lightenvelt en Donker Curtius de formatie van het nieuwe kabinet op. „Licht en Donker'', spotte het volk. De zaak mislukte. En ook nog allerlei andere pogingen, om Thorbecke te weren, zijn toen gedaan, maar het eind was toch, dat de vorst toegeven moest: op 1 November 1849 trad het eerste kabinet-Thorbecke op.

Sindsdien is Thorbecke, tot aan zijn dood toe, de Nederlandsche staatkunde blijven beheerschen, of hij minister was of niet.

Reeds in zijn eerste periode gaf hij ons onze organieke

---

[1]) De Gids, 1895, III, bl. 508-509.

wetgeving : Kieswet, Provinciale Wet, Gemeentewet en tal van andere, goede wetten. Typeerend is trouwens, hoe men reeds in déze jaren ook in den vreemde in Thorbecke den leider van het land zag. „De gansche regeering des lands scheen in hem verpersoonlijkt, zoowel bij de natie als in het buitenland" ; de Koning van Pruisen, Willem IV, schreef op 7 December 1852 aan zijn gezant te Londen : „Zend mij toch spoedig bericht of Engeland een definitief verbond met mij, Koning Leopold en Thorbecke wil sluiten [1])." Klavervier dus. De Koning van Pruisen. De Koning van Engeland. De Koning van België. En : Thorbecke. Zijn naam was onze vlag. Maar het was dan ook eigenlijk geen wonder, dat de Koning den grooten man niet gaarne „mocht". De gelegenheid, om zich van hem te ontdoen, kwam. Dat was tijdens de stormachtige April-beweging van 1853. Op grond van de vrijheid, in de nieuwe Grondwet ook aan de Roomsche Kerk geschonken, had de Paus besloten in ons land eenige bisdommen te vestigen [2]).

Het aartsbisdom, door Philips II in 1559 in Utrecht gesticht, mèt andere bisdommen, had de Katholieke Kerk moeten prijsgeven. Maar zij hield, de eeuwen door, op herstel het oog gevestigd. Toen in ons land in het begin der negentiende eeuw de Liberalen opkwamen en de Katholieken zich bij hen aansloten, was dàt herstel het begeerlijkste doel. Verscheidene malen werd tot den Paus het verzoek gericht, daartoe stappen te doen. In 1827 sloot Willem I, zooals wij weten, het concordaat, waarbij de Katholieke Kerk het recht kreeg een Episcopaat in Nederland, met twee bisschoppen, te vestigen, maar al had kort na '40 het plan bestaan, dat het Vaticaan bisschoppen zou gaan vestigen in Amsterdam en 's-Hertogenbosch, waar toèn reeds een actie onder de Protestanten het gevolg van was geweest, er was van het concordaat nog geen gebruik gemaakt. Doch eindelijk zal dan de Paus bezwijken voor den aan-

[1]) De Beaufort, De Gids, 1895, II, bl. 508.

[2]) De hier volgende schets der April-beweging is ontleend aan D. Hans, „Thorbecke", bl. 146 e.v.

drang, uit Katholieke Kringen in Nederland voortdurend op hem geoefend. Van Thorbecke mocht immers, na de Grondwetsherziening, medewerking worden verwacht ? Men wist bovendien niet, wie of wat er ná Thorbecke zou komen.

Daar wordt op 4 Maart 1853, plotseling en ontijdig, door een persbericht het besluit van den Paus bekend, om in Nederland een aartsbisschop en vier bisschoppen te vestigen.

Een donderslag.

De uitwerking is te heviger, daar de publicatie vergezeld gaat van een motiveering, die als een vlijmscherp mes snijdt in het Protestantsche vleesch. Nederland wordt genoemd „de beminde wijngaard des Heeren", dien echter „de vijandige mensch" (de Protestant) „die onkruid had gezaaid op 's Heeren akker, door allerlei middelen poogde te verwoesten, ten gronde te richten en te misvormen" ; van de Protestanten wordt gewaagd als van „ketteren", aanhangend „de dwaalleer van Calvijn", die „groote nadeelen en onheilen aan de zoozeer bloeiende kerken berokkend heeft". Deze uitlatingen grieven de Protestanten tot in het diepst van hun ziel, en weldra staat èn door het besluit zelf èn door de motiveering èn door het bericht dat het Nederlandsche Gouvernement de vestiging der vijf bisdommen uitdrukkelijk heeft goedgekeurd, het land in opschudding. De donder ratelt door het land. Vooral tegen Thorbecke. Want *hij* is de regeering. Hij wordt nu verguisd. Van Utrecht uit zet zich een volksbeweging op touw, die een beroep zal doen op den Koning. De donder blijft voortrollen. Sterker en sterker keert de storm zich tegen Thorbecke. Men verwijt hem „verraad aan Rome" ; men noemt hem een „godloochenaar" ; een „Jezuiet" ; men houdt hem in geschriften het lot van Oldenbarnevelt en Jan de Witt voor oogen. Men roept hem in een brochure-titel toe : „Wacht *nú* op *onze* daden !" met een toespeling op het vermaarde woord : „Wacht op onze daden !", door Thorbecke bij het begin van zijn optreden gesproken. Men voorspelt de terugkomst van schavotten en brandstapels ; men zegt dat Rome „ons nu eerst bisschoppen, maar later foltertuig en martelvuur der inqui-

sitie zenden zal" ; men plakt biljetten aan met het opschrift : „De heer Thorbecke door den Paus gekroond" ; men smaalt op „den ouden Dondergod Thor" ; in een „Nieuw Geuzenlied" wordt gezongen :

„O Willem Drie, o geuzen-koning !
Gedenk uw afkomst en uw plaats,
Ontwaak, en toon u in uw woning,
Trots die schreeuwers, weer de baas :
't Woedend Thor-gebrom,
Maal daar niet om !"

Gelukkig zijn er ook gematigder stemmen. Eén er van (eere zij hem !) is Groen van Prinsterer. „Wij begeeren niet dat er steun wordt gezocht in iets, dat naar onrecht of onverdraagzaamheid gelijkt. Laat, indien de Roomsche Kerk het begeert en de Grondwet deze uitlegging gedoogt, de toestand der Roomsche Kerk op een sinds drie eeuwen in Nederland onbekenden voet worden gewijzigd en vernieuwd [1])." Olie op de golven ? Geenszins : nu heeft ook Groen „een monsterverbond met de Jezuieten gesloten en verraad tegen vaderland en kerk gepleegd". De Protestantsche hartstocht kent geen bedaren bij velen. Ridderlijk, èn tegenover de Katholieken èn tegenover Thorbecke, is de houding van de Algemeene Synodale Commissie der Nederlandsch-Hervormde Kerk, die de Protestanten tot kalmte vermaant, er op wijst dat alle gezindten gelijk zijn voor de wet en het gedrag tegenover de Roomsche medeburgers streng veroordeelt. Is die commissie nu ook „aan Rome verkocht" ? Ook de liberale pers, die de beteekenis van den maatregel in het juiste grondwettelijke licht stelt ? De Kamer neemt met 40—12 stemmen een gematigde motie aan, niet tegen de regeering gericht, maar de wenschelijkheid uitsprekend van „krachtige vertoogen aan het Hof van Rome". Maar van de kansels blijft het daveren tegen Thorbecke, en in het land niet minder.

Dan komt het beslissende oogenblik. In Amsterdam zal

---

[1]) De Nederlander, 14 April 1853.

den Koning het adres van het protesteerende volk worden aangeboden. De predikant-dichter Bernard ter Haar voert het woord. Wat zal de Koning antwoorden? Thorbecke heeft hem reeds een antwoord namens het kabinet geadviseerd. Wil zeggen, Sire, dat „de invoering van een bisschoppelijk bestuur over het Roomsch-Katholieke kerkgenootschap hier te lande als een uitvloeisel der grondwettige kerkelijke vrijheid mijnerzijds" (d.i. van de zijde van den Koning) „geene erkenning of goedkeuring behoeft", doch dat gewaakt zal worden dat door die invoering „niemands rechten zullen worden gekrenkt" [1]). Inderdaad, het eeniggoede bescheid, want tot den maatregel zèlve had Rome na '48 het volste recht. Wat doet de Koning? Volgt hij het advies van zijn regeering? Van zijn eersten minister? Stelt hij zich op het zuiver-grondwettelijke standpunt?

Neen. Hij negeert zijn kabinet. Hij negeert — o goede gelegenheid! — Thorbecke. Hij antwoordt den woordvoerder, na eenige vriendelijke uitlatingen over de commissie, dat hij „doordrongen is van het gewicht van den gedanen stap", dat hij zich verheugt in de „hartelijke" en „kinderlijke" liefde van zijn volk en dat deze dag „den band tusschen het Huis van Oranje en het vaderland nog hechter vastgesnoerd en dierbaarder aan (zijn) hart heeft gemaakt".

Een neutraal antwoord, waarmee de commissie, die van den Koning iets in meer anti-Katholieken geest had gewenscht, niet zoo erg tevreden is, maar het antwoord wordt niettemin tegen de regeering uitgespeeld. En Thorbecke, die zich door den Koning verlaten ziet, neemt met zijn kabinet ontslag. „Het groote ministerie", zooals het later genoemd is, was door 's Konings optreden gevallen.

Aangenomen mag worden, niet alleen dat Thorbecke's vijanden alle moeite hebben gedaan om de gebeurtenissen tegen hem uit te spelen, maar ook dat de Koning de gelegenheid heeft aangegrepen om zich van hem te ontslaan. Aan het hof heerschte nog steeds een „ongunstige stemming

---

[1]) Rengers, t.a.p., I, bl. 91-92.

tegenover den burgerlijken, weinig aan vormen hechtenden professor" [1]). De Koning „was Thorbecke zóó moe, dat hem, volgens Duchastel, het woord ontviel zich liever voor den kop te willen schieten, dan nogmaals Thorbecke tot minister te benoemen" [2]). Hoe dit nu zij, vaststaat dat Van Hall ijlings in Amsterdam bij den Koning werd ontboden, nog vóór de ontslag-aanvrage van het kabinet-Thorbecke was ingekomen, ja zelfs nog vóór de audiëntie met het comité-Ter Haar had plaats gehad. Dit is uit mededeelingen van Van Hall zelf overtuigend gebleken. „In Amsterdam heerschte groote spanning ; men vreesde, zoo zeide men mij, ongeregeldheden. De Koning had zich op de audiëntie aan de predikanten zeer sterk over de Grondwet uitgelaten, en wel zóó, dat men aan de courant het antwoord eenigszins verzacht opgaf. In de audiëntie behaagde het Z.M. den ondergeteekende voor te stellen het Ministerie van Buitenlandsche Zaken te aanvaarden, wanneer het bestaande ministerie zijn ontslag erlangde [3])." Van Hall, ofschoon niet erg begeerig, gaf toe, stelde staande de conferentie zoowel een voorloopig program als een ministerie samen, en dit alles nog *vóór* de ontslag-aanvrage van Thorbecke inkwam. De Koning heeft het ontslag van het kabinet gewild. Hij rekende er op. Dit spreekt te sterker, wanneer men overweegt, dat het kabinet niet *zonder meer* ontslag vroeg, maar den Koning, blijkens den brief van Thorbecke, voor de keus stelde òf het kabinet te ontslaan, òf „allen twijfel en misverstand, op de meest uitdrukkelijke wijs, door een ronde, openbare verklaring weg te nemen". De Koning deed het eerste. Hij *wilde* het ontslag.

Zoo had hij zich van Thorbecke ontdaan. Maar was hij van hem af ? Geenszins. Herhaaldelijk zou hij later nog in de noodzakelijkheid komen, den staatsman tot het bewind te roepen. Thorbecke was tientallen jaren lang, en zelfs nog bij zijn dood in 1872, „onmisbaar", naar het eigen woord

---

[1]) Blok, t.a.p., IV, bl. 417.
[2]) Albers, t.a.p., II, bl. 376.
[3]) Gleichman, t.a.p., bl. 167-168.

van zijn grooten tegenstander Groen. De verhouding tusschen den Koning en Thorbecke werd echter op den duur wel wat milder. Doch er zou nog een botsing komen. In de April-beweging en in 's Konings optreden aan het eind daarvan, vallen nog zeer duidelijk de sporen te onderkennen van een persoonlijk monarchaal bewind, dat met het wezen van het nieuwe parlementarisme der Grondwet in strijd kwam. En toen dit persoonlijk bewind, door de houding van een conservatief kabinet aangewakkerd, op het eind der zestiger jaren, nogmaals duidelijk aan den dag trad, was het wederom Thorbecke, die er tegen optrad en het parlementarisme deed zegevieren. Nadat de Tweede Kamer in 1866 een afkeurend votum tegen het kabinet had uitgebracht, en zij deswege was ontbonden, richtte de Koning zich met de volgende *Proclamatie* tot de kiezers :

Geliefde Landgenooten en Onderdanen !

Ik heb het noodig geoordeeld, gebruik makende van Mijn Grondwettig regt, de Tweede Kamer der Staten-Generaal te ontbinden.

Zal ons dierbaar Vaderland voortdurend orde en eensgezindheid blijven bewaren en daarmede, onder Hoogeren zegen, rust en welvaart blijven genieten, dan behoort de Regering een middelpunt te zijn, waarop de blikken des Volks zich met vertrouwen kunnen vestigen. Aan dat vereischte kan geene Regering voldoen, wanneer tusschen haar en de Volksvertegenwoordiging de overeenstemming ontbreekt, zonder welke de eendragtige zamenwerking der grondwettige magten, zoo onmisbaar voor de behartiging der nationale zaak, onmogelijk is. De ondervinding der laatste tijden heeft overtuigend bewezen, dat die overeenstemming en zamenwerking niet te verkrijgen zijn met de jongste zamenstelling van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. De gedurige verwisseling van Mijne verantwoordelijke Raadslieden zou allengs schadelijk worden voor de zedelijke en stoffelijke belangen der Natie ; zij verlamt de kracht der Regering ; bestendiging van rigting brengt daarentegen kracht van bestuur en van uitvoering mede.

Om daartoe te geraken roep ik thans Mijn geliefd Volk op, ten einde van zijne wenschen te doen blijken.

Nederlanders ! beschouwt den 30en October aanstaande

als een gewigtigen dag in uw volksleven. Uw Koning noodigt U allen, aan wie de wet de uitoefening van het kiesregt toekent, tot de stembus : laat uwe trouwe opkomst toonen, dat gij er prijs op stelt aan Zijne roepstem gehoor te geven !

Gedaan op het Loo, den 10e October 1866.

WILLEM.

Krachtig heeft Thorbecke, toen eenige maanden later de begrootingsdiscussies werden gehouden, deze politiek van Kamerontbinding en van vorsten-proclamatie gebrandmerkt. „In tweeërlei opzicht" — verklaarde hij — „èn wat de bevoegdheid der Kamer èn wat de verkiezingen betreft heeft het Ministerie gezag in de plaats van grondwettige vrijheden gesteld. Gij stelt gezag in de plaats eener grondwettige vrijheid, wanneer ge het oordeel der Vertegenwoordiging weert door beroep op een praerogatief des Konings. Het gebruik dat van de koninklijke proclamatie is gemaakt, daardoor hebt gij de eerste der volksvrijheden, de vrijheid der verkiezingen, zooveel van u afhing, beperkt. Gij noemt in uw circulaire, hetgeen volgens u door den Koning gewenscht wordt, „een raad des Konings". Een Koninklijke raad is, ook zonder uitdrukkelijk bevel, gezag [1])." Dit vonnis uit den mond van den man, die „het geweten der Grondwet" werd genoemd, was verdiend. Hij zag zijn parlementaire stelsel geschonden ; hij kwam op de bres.

En al zijn er toen nog zeer bewogen gebeurtenissen gevolgd, het eind was toen, dat het kabinet moest aftreden en dit beteekende een principieele overwinning voor het parlementaire stelsel ; sinds 1868 werd de nieuwe koers voor goed en definitief ingeslagen en van toen af heeft ook Willem III er zich bij neergelegd.

Maar hij deed het niet van harte. Het was hem dwang. Zelfs begon hij zich op den duur eenigszins onverschillig voor de staatszaken te toonen.

* * *

[1]) Onuitgegeven Parl. Redevoeringen van Thorbecke, VI, bl. 19-20.

Wij moesten op het bovenstaande eenigszins uitvoerig ingaan, om te doen zien, hoe de groote principieele wending in ons staatsbestel, onder den tweeden Koning begonnen, onder den derden haar beslag kreeg. Want dit is het groote feit van des derden Willems bestuur geweest : de ontwikkeling en triomf van het parlementarisme. Werd Nederland onder Willem II een monarchie, onder Willem III groeide het uit tot een parlementair-constitutioneele monarchie.

Zeer belangrijke politieke gebeurtenissen hebben zich tijdens zijn bewind afgespeeld. Er kwam ook allengs een aanmerkelijke wijziging in de situatie der partijen, maar het ligt niet op onzen weg daarop hier uitvoerig in te gaan. De Katholieken, die met Thorbecke hadden saamgewerkt ter wille van hun staatkundige en vooral van hun kerkelijke emancipatie, begonnen zich van de Liberalen af te wenden, vooral sinds het bekende *Mandement* der bisschoppen verscheen (1868), dat hun den plicht oplegde te ijveren voor eigen, godsdienstige scholen : ter bereiking van dit doel keerden zij zich af van de Liberalen met hun openbare school en zochten allengs toenadering tot de anti-revolutionnairen, die ook voor de erkenning van hun eigen, confessioneele onderwijs streden. Bovendien werd de afstand tusschen Liberalen en Katholieken nog vergroot, doordat in 1871, met liberale hulp, het gezantschap bij den Paus werd opgeheven. De conservatieve partij verzwakte hoe langer hoe meer en verdween ; de anti-revolutionnaire nam in macht toe ; in de liberale gelederen trad ernstige verdeeldheid in ; op het eind van 's Konings bestuur begon ook in ons land de socialistische arbeidersbeweging op te komen en trad de eerste socialist het parlement in (1888). De samenwerking tusschen de rechtsche partijen kondigde zich aan ; het eerste daarop gebaseerde rechtsche kabinet-Mackay trad in 1888 op, nadat van 1848 af afwisselend liberale, conservatieve en gemengde kabinetten aan het bewind waren geweest. Groote figuren speelden, behalve Thorbecke en Groen, hun rol in onze staatkunde ; Kappeyne, Van Houten, Kuyper, De Savornin Lohman, Schaepman en anderen. Twee kwes-

ties bovenal waren het, die herhaaldelijk de gemoederen bezighielden ; het onderwijs en het kiesrecht ; over de laatste waren de meeningen zoo verdeeld, dat er in verschillende partijen splitsing door plaats had. De strijd over beide punten zou eerst veel later (1917) definitief worden beslist.

Het bewind van Koning Willem III heeft een zeer belangrijke ontwikkeling onzer wetgeving op schier elk gebied te aanschouwen gegeven, een natuurlijk gevolg der werking van het parlementaire stelsel.

Het zou ons te ver voeren, daarop in bijzonderheden de aandacht te vestigen, maar getuigd moet worden, dat het Nederlandsche volk zich, onder het bestuur van Koning Willem III, naar alle zijden heeft ontwikkeld, tot bloei en welvaart kwam en tot een hoog cultureel peil. En dit geschiedde op den bodem van het in 1848 ingevoerde nieuwe stelsel van regeering. De rechten en vrijheden des volks werden gewaarborgd, ook in bijzondere wetten, uit de nieuwe Grondwet voortvloeiend ; het economische leven verbreedde zich ; het spoorwegwezen kwam tot ontwikkeling ; havens en zeeverbindingen werden gegraven ; het dagbladzegel en de slavernij in de West werden afgeschaft ; de Haarlemmermeer werd drooggelegd ; op het eind van zijn bestuur zag de Koning ook nog een begin gemaakt met de bevrediging op onderwijsgebied door subsidieering der bijzondere school. Naar alle kanten kwam het Nederlandsche volk tot ontwikkeling, ook al mogen wij de oogen niet sluiten voor het feit, dat de toestand der arbeidersklasse in menig opzicht slecht was en grondige verbetering behoefde. Dit juist had de opkomst van de arbeidersbeweging en van de socialistische actie tot gevolg. Toch werd ook op dit gebied nog onder 's Konings bestuur de spade in den grond gestoken ; in 1874 kwam een beperking van den kinderarbeid tot stand (wet-Van Houten) en in 1888 ontstond — nadat te voren een enquête was ingesteld naar de toestanden in fabrieken en werkplaatsen — onze eerste Arbeidswet (van Ruys de Beerenbrouck-Vader).

Toen in 1873 in Amsterdam het zilveren feest der Grond-

wet geestdriftig werd gevierd, kon de redenaar, Prof. Mr. S. Vissering, met recht het volgende zeggen :

„De nieuwe Grondwet is werkelijk en inderdaad voor ons het begin van een nieuw leven geweest. Zij baande den weg voor de ontwikkeling van het zuiver-constitutioneele stelsel. Zij maakte de vertegenwoordiging des volks in staat, provincie en gemeente tot een waarheid. Zij legde hun, die regeeren en mede-regeeren, den plicht der verantwoordelijkheid op. Zij brak de eenzijdige willekeur, die — zij het ook met de beste bedoelingen — zich gewend had, overal in te grijpen ; in het gewestelijk en plaatselijk bestuur, in kerk en school, in het financieel beheer, in de koloniale huishouding, in handel en bedrijf, in de rechtsbedeeling zelfs. Zij eischte openbare behandeling der publieke zaak, en riep het volk tot de uiting zijner meening en tot de behartiging zijner belangen. Wat wij heden en hier als haar vrucht erkennen en loven, laat zich in dit eene, alles omvattende woord samenvatten : zij heeft ons volksleven met een nieuwen geest bezield. Dit woord is aan haar hoofd gesteld door de hand, die eenmaal schreef : „De Grondwet mag niet een loutere vorm, zij moet een nationale kracht wezen." En dat woord is daad geworden, niet het minst door het bedrijf van den man die dit schreef : Thorbecke, die jarenlang in de stille afzondering van het studeervertrek de hervorming had voorbereid, die haar, toen de tijden rijp geworden waren, doorzette met de onoverwinlijke kracht van zijn logisch denken ; die haar daarna duurzaam leven en werkzame levenskracht schonk door zijn organiseerend genie. Onze Grondwet is een eik, geworteld in den bodem der volksconsciëntie."

Zoo is het, en dit alles wettigt volkomen de uitspraak, dat onder het bewind van den derden Koning der Oranje's ons volk tot groote en veelzijdige ontwikkeling is gekomen, al wierpen conflicten in Oost-Indië, met name in Atjeh, daarop af en toe een schaduw. In 1887 is de Grondwet herzien, maar diep en principieel was die herziening niet ; zij werd op enkele punten gewijzigd en het aantal leden der beide

Kamers, dat tot dusver van het bevolkingscijfer had afgehangen, werd op een vast getal gebracht : 50 voor de Eerste en 100 voor de Tweede Kamer.

Het is zeer zeker een bijzonder voorrecht voor Willem III geweest, dat heel zijn langdurig bewind werd gekenmerkt door vrede (afgezien dan van de troebelen in den Oost). Hij was volop een vredesvorst, wat van vrijwel geen zijner voorvaderen gezegd kan worden. Wel werd, in verband met den Fransch—Duitschen oorlog, ons leger in 1870 gemobiliseerd, maar nooit heeft onze weermacht gedurende het bewind van dezen Oranje behoeven op te treden. Militaire bekwaamheden behoefde dus ook de vorst niet te toonen en staatkundig was het zijn taak, om, toen hij zich eenmaal bij den nieuwen toestand had neergelegd, een onpartijdig constitutioneel vorst te zijn. Zijn volle en overtuigde medewerking aan den nieuwen koers heeft hij echter nimmer gegeven, ook al liet hij na 1868 zijn agressieve houding varen.

Hoe was zijn positie in het volk ? Hier moet worden gesproken van licht en van schaduw. Zeker had Willem III deugden, die hem, althans in de eerste helft van zijn bewind, een zekere populariteit verschaften ; enkele zijner regeeringsjubilea werden hartelijk gevierd. En bij nationale rampen en groote volksziekten (watersnood, cholera) trad hij werkelijk als een vader des volks op. Maar geloochend kan niet worden, dat hij in een enkel opzicht het gezag der kroon niet heeft versterkt en dat zijn populariteit allengs aanzienlijk daalde.

„Het oogenblik is ook nu (1927) nog niet gekomen, om een afdoend oordeel over zijn persoon uit te spreken. Zeker bezat hij niet de gave om zich populair te maken, als zijn vader. Hij had iets ruws en stak in geestesbeschaving sterk af bij zijn gedistingeerde gemalin, Koningin Sophie [1])."

Een ander historicus oordeelt : „Het kan niet worden verbloemd, dat de lange regeering van Koning Willem III ten slotte het gezag van den Koninklijken naam niet heeft

[1]) Gosses en Japikse, t.a.p., bl. 815.

versterkt. Willem III was een vorst van eigenaardige deugden, maar ook van opmerkelijke tekorten. Misschien drukt men zich het best uit door te zeggen, dat een vorst met zijn eigenaardig karakter merkwaardig slecht paste in den staat, dien hij nu eenmaal voorbestemd was te regeeren. Niet voor niets stamde hij af van de Russische Czaren [1]), wier hartstochtelijk despotisme hij erfelijk in het bloed had. Het ligt voor de hand dat zulk een man, geplaatst in de nuchtere, zeer verstandelijke sfeer van het toenmalige Nederlandsche liberalisme, overal stuitte op misverstand en zelfs op wantrouwen. De gevolgen bleven niet uit .... De Koning, die als alle hartstochtelijke karakters spoedig ontmoedigd was, heeft zich gewonnen gegeven, maar ook verder de leiding der zaken overgelaten aan hen, die zich daarvoor geroepen achtten. Meer en meer trok hij zich uit de behandeling der staatszaken terug; de samenwerking en zelfs het gewone contact van den vorst en zijn ministers werd tot een minimum beperkt; er zijn tusschen 1870 en 1890 ministers geweest, die de Koning alleen bij hun beëediging tot zich toeliet. Nog bleef de vorst in breede kringen populair; het zilveren feest van zijn regeering is in 1874 nog met groote opgewektheid alom in den lande gevierd. Maar toch kwam er na dien tijd een ongewone vereenzaming om den troon. De Koning trok zich hoe langer hoe meer niet alleen uit de staatszaken maar ook uit het volksleven terug; stijgende jaren en opkomende ziekten droegen daartoe natuurlijk in ruime mate bij. Er waren gewesten, waar men den souverein in lange jaren niet had gezien; zelfs in het centrum van het land werd de Koning, ook door langdurige verblijven in het buitenland, vrijwel een onbekende [2])."

Op 3 Juni 1877 trof den Koning en het Nederlandsche volk een zware slag. Koningin Sophie stierf, op het Huis ten Bosch. Voor haar edele, fijne figuur, gevoelde ons volk een groote genegenheid; meer dan één instelling in den lande houdt haar naam nog in eere; ook zij had zich, evenals onze

[1]) Zijn moeder was immers de Russische Prinses Anna Paulowna.
[2]) Prof. Dr. H. Brugmans, in Gedenkboek 1923.

eerste Koningin, door veel weldoen bemind gemaakt. Op een zomerdag trok haar lijkstoet door het Haagsche Bosch naar den grafkelder der Oranje's, te Delft.

Anderhalf jaar later, op 7 Januari 1879, hertrouwde de Koning te Arolsen met de 20-jarige Emma Wilhelmina Theresia, Prinses van Waldeck-Pyrmont. En daarmede had de Koning een beslissing genomen, welke voor Nederland van onschatbaren zegen worden zou. De jonge, mooie Prinses Emma was opgevoed in een eenvoudige, huiselijke, godsdienstige familie, en zij was daarvan, met haar eerlijke en bescheiden natuur, een waardig vertegenwoordigster. Zij had een aard, die èn naar het wetenschappelijke èn naar het kunstzinnige neigde, maar waarin de gevoelige trek bijna overheerschend was. Dit laatste verklaart misschien, dat er een tijd in haar jeugd is geweest, waarin haar grootste verlangen was, verpleegster te worden, en verklaart zéker, dat later in ons land heel haar hart aan de liefdadigheid hing. Van grootheid en roem heeft dit vorstenkind in haar eenvoudige jeugd zeker nimmer gedroomd. Toen kwam daar, in dit jonge, stil-glanzende prinsesseleven (tusschen de bergen en de korenvelden een onbezorgd bestaan) de stem die haar riep ; toen kwam het beslissende keerpunt ; toen kwam het groote moment : de verloving en het huwelijk met den Koning van Nederland. Zoo kreeg Nederland weer zijn Koningin, „de bruid uit het land waar de bergen zijn". En Jacques Perk dichtte :

Toen zware wade Hollands troon bedekte,
Sloop 't Hollandsch hart in zwarte Nacht :
De goede Koningin scheidde onverwacht,
Die over 't Volk de milde handen strekte.

En 't Hof, waarin geen vrouw meer leven wekte,
Lag daar als met den Dood bevracht . . . . !
Nu glijdt Goddank ! langs vrouwenschoudren, zacht
Weer Hollands Hermelijn, het onbevlekte.

Geluk ! o Zon ! die tintling om u heen spreidt !
Vorstin ! die Hof en levenskracht bijeen leidt,
En 't Volk verheugt, dat nu zijn rouwwerk staakt.

Aanvaard zijn dank, omdat Gij wilt vervangen
De Koningin aan wie zijn hart bleef hangen,
En Gij zijn Vorst gelukkig hebt gemaakt !

Toch pakten zich donkere wolken samen boven het Oranje-Huis, boven de eeuwenoude dynastie, en daardoor boven het Nederlandsche volk.

Reeds in 1848 was 's Konings broeder Willem Alexander gestorven. Uit zijn eerste huwelijk had de Koning drie zonen : Maurits, Willem en Alexander. In 1850, pas 7 jaar oud, stierf Maurits al. In 1872 ging als een ratelende donderslag de kreet door Nederland, dat de Kroonprins Willem in Parijs onverwacht was gestorven: gedood in een duel. Hij werd 39 jaar. Beefde de Oude Boom op zijn wortelen ? In 1879, een week na zijn huwelijk met Emma, stierf 's Konings broeder Prins Hendrik, in 1881 zijn oom Prins Frederik. Nu restte alleen nog 's Konings derde zoon, de zwakke Alexander. Zou uit hem de Oranje-dynastie zich verder ontwikkelen ? Neen. Wel had de hofprediker bij de begrafenis van den Kroonprins uitgeroepen: „Goddank, de Koning staat nog nièt alleen !", maar ook Alexander stierf, in 1884, op 33-jarigen leeftijd. Zoo waren den Koning al zijn zonen ontvallen. En opnieuw scheen het, of de laatste dagen der Oranje-dynastie waren aangebroken. Scheen. Want — het mysterie ging wederom in vervulling — in 1880, op 31 Augustus, was uit 's Konings tweede huwelijk het Prinsesje geboren, door heel ons volk met onstuimige geestdrift begroet. Op haar was het, dat, na den dood van 's Konings laatsten zoon, zich de vurige en vrome hoop der natie richtte.

* * *

Wij naderen het eind van 's Konings bewind, het eind van zijn leven.

De vorst leed aan een nierziekte, die in den loop van 1887 ernstiger begon te worden. Nog hield hij zich echter staande. Toen hij in April van het volgend jaar 70 jaar oud werd, kon hij de feesten daarvan nog bijwonen. Maar, kort daarna

op „Het Loo" aangekomen, moest hij zich te bed begeven. Maandenlang heeft zijn gemalin hem op de meest toegewijde wijze verpleegd, zoo zelfs, dat haar eigen gezondheid speciale maatregelen noodzakelijk maakte. De ziekte des Konings duurde zoolang, dat (terwijl de voogdij der Koningin reeds in 1888 bij de wet was geregeld, de voogdijraad zou onder leiding staan van Jhr. Mr. G. C. J. van Reenen, vice-president van den Raad van State) in de eerste maanden van 1889 de regeering maatregelen begon te nemen voor de instelling van een regentschap, in den zin der Grondwet, omdat de Koning buiten staat was geraakt zelf de regeering waar te nemen. Maar plotseling openbaarden zich bij den vorst, die van nature een zeer krachtig gestel had, teekenen van beterschap. En, zoo waarlijk, toen het in Mei '89 veertig jaar geleden was dat hij de regeering aanvaardde, was hij weer in staat zich met een eigen *Proclamatie* tot het volk te richten. Maar blijvend was deze beterschap niet. En in het najaar van 1890 was hij wederom zoo verergerd, dat de instelling van een regentschap thans meer dan vroeger noodzakelijk bleek. Op 14 November namen de Staten-Generaal met algemeene stemmen het wetsontwerp aan, waarbij Koningin Emma tot Regentes werd benoemd voor den tijd, gedurende welken de Koning niet in staat zou zijn de regeering te aanvaarden. Niemand had zich tegen deze keus verzet; algemeen was de instemming met het besluit, om de jonge, intelligente vorstin tot Regentes te benoemen.

Op 20 November richtte zij tot het volk haar eerste *Proclamatie* van dezen inhoud :

In naam van Zijne Majesteit WILLEM III, bij de gratie Gods Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz., enz., enz.

Wij EMMA, Koningin der Nederlanden, Regentes van het Koninkrijk,

In de ernstige dagen, waarin 's Konings toestand ons allen met droefheid vervult, treed ik op als Regentes van het Koninkrijk.

Ik gevoel al het gewicht der taak, die Mij is opgelegd, maar uit liefde tot het Nederlandsche Volk aarzel Ik niet haar te aan-

Koning Willem III

Emma van Waldeck—Pyrmont, Gemalin van Koning Willem III

vaarden, nu de Staten-Generaal met eenparigen, vertrouwen wekkenden, aandrang Mij daartoe riepen.

Mijne kracht en wijsheid zoek ik bij den Almachtigen en Alwijzen God. Ik reken op den trouwen steun van het geheele Nederlandsche Volk, dat Mij, door zoovele blijken van liefde en verknochtheid, voor altijd aan zich verbond.

De Koning, Mijn geliefde en Geëerbiedigde Gemaal, gaf Mij altijd een hoog voorbeeld van de vorstelijke plichtsbetrachting en de werkzaamheden in het belang van Land en Volk, die het Huis van Oranje steeds onderscheiden; Ik acht het Mijn plicht dat voorbeeld na te streven.

Moge God het lijden van Onzen Koning verzachten en Nederland nemen onder Zijne heilige hoede."

Op denzelfden dag, dat deze *Proclamatie* werd uitgevaardigd, werd Koningin Emma als Regentes beëedigd in de Vereenigde Vergadering der Staten-Generaal. En reeds de eerste woorden van den voorzitter getuigden van diepe waardeering :

„In deze donkere dagen" — zei hij — „is het een heldere lichtstraal, dat iedereen Uwe Majesteit heeft leeren hoogachten en liefhebben als Gemalin, als Moeder en als Koningin. Daarom ziet het Nederlandsche volk vol vertrouwen tot Uwe Majesteit op, omdat het vast overtuigd is, dat Uwe Majesteit, met geheele toewijding van hart en geest, het goede voorbeeld van Uwen Koninklijken Gemaal zal volgen, nu Uwe Majesteit geroepen is in zijn plaats te regeeren."

De Regentes legde den eed af; de sobere, maar indrukwekkende plechtigheid was geëindigd, maar in ieder geval was de keus, die de Staten-Generaal voor het regentschap deden, een bewijs, welk een hooge plaats Koningin Emma zich reeds in haar nieuwe vaderland had veroverd. Zij had er de harten gewonnen, alom vertrouwen gewekt door haar verstand en haar gemoed, en nooit haar waarachtige godsvrucht verloochend.

Slechts drie dagen heeft dit tijdelijke regentschap geduurd. Op 20 November stierf de Koning. En op een vinnig-kouden winterdag, den 4en December 1890, werd hij onder overweldigende belangstelling ter aarde besteld. Zijn lijk was te

voren van Het Loo naar Den Haag vervoerd, nadat Prof. Nicolaas Beets een rouwdienst had geleid, waarin hij er Prinses Wilhelmina aan herinnerde, dat zij, na 's vaders dood, nu dubbel haar moeder eeren moest. Bij de bijzetting in Delft lag er op de kist slechts één kleine bloemruiker: „*Aan Vader, van zijn lieve kind.*" Hier werd de rouwdienst geleid door den Hofprediker Dr. C. E. van Koetsveld, en wij meenen uit zijn lijkrede een karakteristiek gedeelte te mogen citeeren. Van Koetsveld zeide:

„En zoo moge dan nu de geschiedenis den *Koning* oordeelen, maar den *mensch* oordeelt God alleen. Toch bewaren wij onze herinneringen, de goede en liefelijke vooral, die daar als de tonen eener windharp ruischen over de graven. Wel weten wij het allen, hoe opbruisend en hartstochtelijk het karakter was van den ontslapene, en hoe hij, in alles oprecht, als mensch vaak het zelfbedwang miste, dat hem sierde als Koning. Waartoe zou ik het verzwijgen? Ik heb hem nooit gevleid bij zijn leven en denk het niet te doen na zijnen dood. Maar wat niet allen zoo goed weten is de innerlijke goedheid en vroomheid, die den diepsten grondslag van dat beweeglijke karakter uitmaakten. Ik heb hem te midden zijner hovelingen met de kinderen zien spelen alsof hij zelf een kind was en in ons laatste vertrouwelijk samenzijn hem met aandoening de liefde hooren roemen van zijn eigen kind. Veel zou ik hier kunnen bijvoegen, proeven van zijn goed hart en kiesch gevoel. Dit ééne slechts uit mijn eigen herinnering. Juist voor zijn verjaardag trof mij dubbele rouw. Toch stond ik gereed, hem te gaan gelukwenschen, toen hij mij 's avonds laat nog liet weten, dat hij mij vrij stelde van een feestuur, zoo strijdig met mijne stemming. Niemand had er om gedacht, dan hij zelf. En wat ook dikwijls is miskend, de godsdienst sprak in zijn hart meer dan in zijn woorden. Ik hoorde soms die stem. Eens zelfs had ik met hoogen ernst in de kapel gesproken over bekeering en vergeving, toen hij bij 't uitgaan den arm der Koningin losliet, naar mij toeliep, mij op den schouder klopte en dankte, omdat ik zoo goed de waarheid had gezegd. Vergeeft mij deze persoonlijke her-

innering. Het was mij eene behoefte, ze hier uit te spreken. Zoo is dan ons Koningshuis uitgestorven; maar goddank niet geheel. Wat in een hoogeren zin de Profeet van Davids huis zeide, is ook op 't onze van toepassing: „Een rijske zal voortkomen uit den afgehouwen tronk en een scheut uit zijn wortelen zal vruchten dragen." Nu blijft de jeugdige Koningin, als Prinses reeds de oogappel van ons volk, dat nu met dubbelen nadruk bidt: „O God! bewaar en leid haar, aan de hand eener vrome en wijze moeder; dat eens de spruit een boom worde als vroeger .... Vreemde vorsten en gezanten! Gaat henen met den dank van ons allen en zegt het ten uwent, dat het kleine Nederland niet wanhoopt, altoos nog groot door zijn trouw aan Oranje, aan zijn geschiedenis en aan zijn God ....!"

Onze derde Koning was gestorven. De groote lijnen van zijn persoonlijkheid hebben wij geschetst. Hij was vereenzaamd. „Toen Willem III stierf, was zoo goed als alle contact tusschen vorst en volk verloren gegaan. Onze laatste Koning is eigenlijk nooit impopulair geweest, maar min of meer vergeten was hij wel [1])." Met hem was de Otto'sche lijn der Oranje-Nassau's, wat het mannelijke oir betreft, uitgestorven.

Maar nu richtten zich de diepe genegenheid en de innige liefde des volks op het tienjarige, in rouwkleed gehulde Prinsesje Wilhelmina, de broze draagster der oude dynastie.

---

[1]) Brugmans, t.a.p.

XII.

KONINGIN WILHELMINA.

„Een rijske zal voortkomen uit den afgehouwen tronk." Dit profetische woord is ook in onze dynastie vervuld. De afgehouwen tronk der Oranje's had nog één rijske : de jonge Prinses Wilhelmina [1]).

In 1890, na des laatsten Konings dood, is in ons vaderland de vrouwenregeering begonnen, die totnogtoe reeds bijna een halve eeuw heeft geduurd, en, naar den mensch gesproken, straks in Prinses Juliana zal worden voortgezet. Nadat tien mannen, eerst als stadhouders, later als Koningen, over de Nederlanden den scepter hadden gezwaaid, kwam in Wilhelmina de eerste Vrouw uit de aloude dynastie op den Nederlandschen troon.

Vóór zij, in 1898, volgens de Grondwet het bestuur kon aanvaarden, ging een achtjarig regentschap van Koningin Emma vooraf, dat in gezegende herinnering zal blijven zoolang er een volk van Nederland bestaat. Wij kunnen — omdat wij in dit boek alléén het bewind en de figuren der Oranje's schetsen — daarop niet uitvoerig ingaan, maar er moet met eerbied getuigd worden, dat land en dynastie aan Emma ontzaglijk veel te danken hebben. Zij toch heeft de jonge Prinses opgevoed tot haar historische taak en zij is er in geslaagd, èn door die opvoeding èn door haar persoonlijk optreden en beleid het contact tusschen volk en vorstenhuis, dat op het laatst der regeering van Willem III aanmerkelijk was verslapt, te herstellen.

Dat de beste deskundigen op elk gebied tot leermeesters der Prinses werden aangesteld, sprak vanzelf. Twee vakken

---

[1]) Enkele deelen van dit hoofdstuk over onze Koningin zijn ontleend aan mijn uitvoeriger boek „Koningin Wilhelmina" (1935, Albani, Den Haag). — D. H.

Koningin Emma

H.M. Koningin Wilhelmina

echter heeft Koningin Emma haar kind zèlf onderwezen: Bijbelsche geschiedenis en naaien. Emma was zelf uit een ontwikkeld, maar eenvoudig gezin, waarin de vele dochters reeds vroeg aan het verrichten van huiselijke bezigheden waren gewend. Zoo voedde zij ook de Prinses op.

„Koningin Emma heeft haar kind" — aldus publiceerde Dr. Japikse eens — „in de eerste jaren eenvoudig, toch reeds naar een vaste orde en regelmaat, die in het geheele hofleven bestond, ook met zekere vrijheid, laten opgroeien. Spelen met poppen, die in een eigen poppenhuis huisden, was er een van de grootste aantrekkelijkheden van. Een Fransche jonge dame, mlle. Liotard, van wie de Prinses tevens Fransch leerde spreken, stond haar dit spel op gelukkige wijze bij [1]). Eerst toen de Prinses in haar zesde jaar kwam, kreeg de opvoeding een wat vasteren vorm. Jonkvrouwe C. M. Baronesse van Heemstra was als gouvernante gedurende een paar jaar met de leiding er van belast; naast haar kwam miss E. Saxton Winter, een intelligente Engelsche, aan wie het grootste deel der opvoeding ten deel viel. Voorloopig werd de Prinses nog spelenderwijze grootgebracht. Veel wandelen en genieten van de buitenlucht, eenmaal zelfs, in 1886, op reis met de ouders naar Wildungen, de eerste buitenlandsche reis van Prinses Wilhelmina. Met het geven van lessen werd een begin gemaakt, toen Prinses Wilhelmina ruim zes jaar was. De heer F. Gedeking, hoofdonderwijzer eener openbare school in Den Haag, aanbevolen door Dr. L. R. Beynen [2]), werd hiermede belast."

Dat reeds toen Koningin Emma de leiding had bij dit alles, ligt voor de hand, en karakteristiek mag het heeten, dat zij zelf, gelijk gezegd, haar kind wenschte in te leiden in de eerste lessen der Bijbelsche geschiedenis, een taak, welke zij ook in latere jaren heeft voortgezet. Op Het Loo

---

[1]) Mlle. Liotard was een zeer intelligente jongevrouw van 17 jaar, toen zij door de Regentes werd aangesteld om de Prinses tot gezelschap en tot onderwijzeres in het Fransch te dienen.

[2]) Dr. L. R. Beynen was de leermeester van de jonge Koningin Emma geweest, in Nederlandsche taal en geschiedenis, toen zij in ons land was gekomen.

werd een schoolkamer ingericht, waar aan de Prinses allerlei onderricht werd gegeven, maar meer dan eens bracht de Koningin met haar dochtertje een bezoek aan een openbare school in Apeldoorn, waar Wilhelmina dan één of meer lessen bijwoonde. Dat zich in deze eerste onderwijsjaren bij het Prinsesje reeds allerlei „liefhebberijen" openbaarden, spreekt vanzelf; zij hield van teekenen; zij hield veel van eenvoudig werk in den tuin; zij maakte knutselwerkjes, die in ziekenhuizen door het Prinsesje zelf werden uitgereikt en gretig aanvaard. Koningin Emma kweekte het gevoel voor het kunstzinnige bij Wilhelmina aan. Dàt gevoel had zij zelf in hooge mate, en heeft zij tot in hoogen ouderdom behouden. Fijne handwerkjes maken, liefst borduurwerk, deed zij gaarne; zij leerde het ook de Prinses. Voor porceleinteekenen had zij voorkeur; Wilhelmina legde zich op de schilderkunst toe. Voor muziek had de Regentes steeds liefde. Zoo werden verstand, geest en karakter der Prinses in de goede richting gevormd. Al vroeg probeerde de jonge Prinses, om zelf iets te koken; op kooklessen was zij verzot en in verband hiermee kweekte zij in haar eigen tuintje ook eigen groenten. En toen zij 14 jaar was, werd de grondslag voor haar opleiding breeder; verschillenden van onze bekendste hoogleeraren werden belast met de taak, om aan de Prinses onderricht te geven op allerlei gebied.

Wij mogen hier overnemen, wat Dr. Japikse eenige jaren geleden nog verder over het opvoedingsprogramma der jonge Prinses geschreven heeft:

„Het programma der opvoeding verraadt geheel de persoonlijkheid der leideres, die bij de opstelling ongetwijfeld ook haar eigen opvoeding voor den geest heeft gehad. Er ligt een goed doordacht systeem in, het is van een harmonische ordening; bij de opstelling zoowel als bij de uitvoering is op stiptheid, degelijkheid, geheele toewijding van leerlinge en leeraren gerekend: zonder deze moest het mislukken. Ontwikkeling van verstand en hart, karaktervorming, het aanbrengen van een groote, toch niet overmatige hoeveelheid kennis zijn de naastbijliggende doeleinden. Het eindpunt

is : voorbereiding voor de hooge taak, die de Koningin wacht. De geheele opzet werkt in zijn klare uitbeelding groote bewondering. Evenzoo doet dit de zorgvuldige keuze van hen, die elk een deel van het programma ten uitvoering kregen, waarbij er op gelet werd, dat bij de verdeeling de eenheid zooveel mogelijk bewaard bleef. Het is mij niet bekend, of de Koningin-Moeder haar plan schriftelijk heeft opgesteld en, zoo ja, of het bewaard is. Het zou, dunkt mij, een genot zijn er mede kennis te maken. Ik ken wel andere programma's van opvoeding voor een jongen Oranje-Prins, o.a. een voor niemand minder dan den Stadhouder-Koning. Dit is stellig een zeer opmerkelijk stuk werk, waarvan de ontwerper onbekend is. Het is natuurlijk van geheel anderen aard, is vooral ook niet zóó sluitend als dat voor Koningin Wilhelmina diende, maar het verraadt op meer dan één punt een zeer ruim inzicht. Echter — het bleef onuitgevoerd, werd althans niet consequent toegepast en in de opvoeding van Willem III bleven zeer groote lacunes. Daarom heeft het ook niet die beteekenis gekregen, die het kon hebben gehad, wanneer het uitgevoerd was, zooals met dat voor Koningin Wilhelmina zeer stellig wel het geval is geweest. Beschouwt men het programma goed, dan ziet men gemakkelijk, dat lager, middelbaar en hooger onderwijs er in vereenigd zijn en dat het eene, zonder al te groote schokken, in het andere overgaat. Zeer volgeladen is het stellig, en men heeft bewondering niet alleen voor de Koningin-Moeder, die het geheel goed sluitend, zóó dat men eigenlijk niets mist, ontwierp, maar ook voor de leerlinge, die het, tot hooge tevredenheid van alle bij de uitvoering betrokkenen, verwerkte. Er werd zeer op gelet, het zoo aantrekkelijk mogelijk te maken, o.a. door vele proeven bij het onderwijs in natuurkunde, en ook door de leerlinge de gelegenheid te geven zelf veel te vragen."

Tot 1889 heeft het onderwijs der Prinses het lagere-schoolkarakter gedragen. In genoemd jaar kwam er Fransch bij, waarin, na het eerste onderricht door mej. Liotard, les werd gegeven door Dr. J. Salverda de Grave, die daarna van 1890 tot 1896 de leiding van het geheele onderwijs der Prin-

ses kreeg, en het lesgeven in verschillende vakken, onder goedkeuring der Regentes, aan verschillende personen opdroeg. De teekenles, waaraan de Prinses zeer gehecht was, werd gegeven door den heer F. Jansen, leeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag. In het jaar 1894 werd de basis van het onderwijs nog verder uitgebreid. Verscheidene hoogleeraren gingen de Prinses allengs les geven : Dr. F. Krämer (algemeene geschiedenis), Dr. P. J. Blok (vaderlandsche historie), Dr. F. Kan (aardrijkskunde), Dr. J. de Louter (staatsrecht en staathuishoudkunde). Verder kreeg Wilhelmina les in hoogduitsch van Dr. E. F. Kosmann, in cosmografie van Dr. H. Blink, in kunstgeschiedenis van Prof. F. Krämer en Dr. P. Hofstede de Groot, in natuurkunde van Dr. H. van der Stadt, in Bijbelsche geschiedenis van Dr. G. J. van der Flier. De heer I. Stortenbeker gaf haar pianoles. Weer later brachten luitenant-generaal Kool en schout-bij-nacht Stokhuyzen haar militaire kennis bij. Zoo werd de Prinses grondig en naar alle kanten gevormd.

Dat de Regentes zèlf in het onderwijs het allergrootste belang stelde blijkt uit het feit, dat zij er vaak bij tegenwoordig was. Prof. Blok, die met het geschiedenisonderricht werd belast, heeft later eens medegedeeld, dat zij *alle* lessen bijwoonde, en dat hij na afloop daarvan menig belangwekkend gesprek met haar voeren mocht. Zoodoende werd Koningin Emma zèlf ook des te grondiger in onze historie georiënteerd.

Volgeladen, zéér volgeladen, noemt Dr. Japikse het onderwijsprogramma. Maar van groot belang is de conclusie, waartoe deze historicus kwam :

„Zelden heeft een vorstenkind zulk een veelzijdige opvoeding gehad als Prinses Wilhelmina. Geen onzer stadhouders of Koningen was met zooveel zorg grootgebracht ; geen hunner heeft, zoo goed onderlegd, zijn taak aanvaard als de Koningin kon doen, toen zij meerderjarig werd."

Wij noemden hierboven reeds den naam van miss E. Saxton Winter, de Engelsche gouvernante van Prinses Wilhel-

mina, die gedurende verscheidene jaren aan haar opvoeding heeft gewerkt. Kort daarna heeft deze Engelsche in haar eigen taal een boekje het licht doen zien vol herinneringen aan dien tijd, dat mej. H. S. S. Kuyper in het Nederlandsch overbracht onder den titel „Toen de Koningin Prinsesje was". Miss Winter schrijft :

„Ik had in mijn jonge jaren met al het idealisme der jeugd steeds gehoopt, dat God mij een groot en ernstig werk zou toevertrouwen, een werk, dat, waar en hoe dan ook, mij zou doen behooren tot de mannen en vrouwen, die door hun arbeid een plaats van beteekenis in de wereld innemen. Maar nooit, zelfs in mijn stoutste droomen, had ik durven hopen, een Koningskind te zullen opvoeden. Na ernstig beraad en veel twijfel of ik de gewichtige taak wel op mij zou durven nemen, aanvaardde ik ten slotte de opdracht. En den 1en Januari van het jaar 1886 werd ik officieel door Zijne Majesteit Koning Willem III benoemd tot Engelsche gouvernante van Zijn eenig kind. De hof-etiquette eischte, dat de Nederlandsche Kroonprinses in de eerste plaats onder het toezicht zou staan van een Nederlandsche vrouw. Vandaar dat Prinses Wilhelmina, toen ik mijn taak bij Haar aanvaardde, reeds tot gouvernante had een dame van oud-Hollandschen adel (Bar. Van Heemstra). De bedoeling was, dat deze Nederlandsche gouvernante en ik samen de verantwoordelijkheid van de opvoeding der Kroonprinses op ons zouden nemen. Deze schikking duurde twee jaren, waarna mijn ambtgenoote in het huwelijk trad en het hof verliet. Daar de Prinses een eenig kind was, en ook met het oog op het publieke leven, waaraan zij later zoo dikwijls zou moeten deelnemen, vond de Koningin-Moeder het zeer wenschelijk voor de Prinses, dat zij, van haar vroege jeugd aan, zich gewennen zou aan het gezelschap van kinderen van haar eigen leeftijd. Om deze reden werden iedere week een of meer middagen gewijd aan het ontvangen van kinderen van leden der hofhouding, der diplomatie en der Nederlandsche aristocratie. Op deze middagen ging het vroolijk toe en waren ongedwongen scherts en lustig gestoei aan de orde

van den dag. Er werd geen onderscheid des persoons in acht genomen, en al de kleine gasten hadden volle vrijheid om te spelen met ieder stuk speelgoed, waar zij maar zin in hadden. En zoo werden deze middagen tot een uitstekende en volkomen natuurlijke oefenschool, om in de kleine Prinses te ontwikkelen de neiging, om anderen genoegen te doen, een neiging, die Koningin Emma zoo gaarne in haar kind zag."

Miss Winter vertelt dan in vele bladzijden allerlei aardige bijzonderheden over de kleine Prinses. Uit heel haar boekje komt Wilhelmina te voorschijn als een levendig, intelligent, opgewekt kind, een kind met snel begrip, actieve belangstelling, liefde voor de natuur, liefde voor dieren, meer aanleg voor teekenen dan voor muziek en met een sterken zin voor practischen arbeid.

* * *

Thans moet nog op een andere zijde van de taak der Regentes ten aanzien van haar dochter hier de aandacht worden gevestigd.

Het kan nu, na zooveel jaren, gerust worden geconstateerd (gelijk het trouwens door historici al vroeger gedaan is), dat tijdens het bewind van den laatsten Koning de populariteit van het Koningschap, en daardoor ook eenigszins de populariteit der dynastie, was gedaald. Het Nederlandsche volk is een eigenaardig volk : het oordeelt nuchter ; het geeft zijn genegenheid niet zonder reden ; zelfs niet aan Oranje ; en al heeft ons land ook nog zóó ontzaglijk veel aan het Koningshuis te danken, en al zal ons volk een historische dankbaarheid ook altijd wel blijven gevoelen, het draagt zijn bewondering, zijn vereering alleen dàn op den drager der Kroon over, wanneer deze ze verdient. Volkomen juist is, wat de waardige president der Tweede Kamer bij de geboorte van Prinses Juliana zeide, dat de genegenheid des volks tegenwoordig door vorsten „niet wordt *geërfd*, maar *verworven*". Welnu, gedurende het laatste deel van 's Konings bewind was er, door allerlei redenen, afstand gekomen tusschen Troon en Volk, beter, tusschen Vorst en Volk. Het

was — heeft een historicus gezegd — stil geworden om den troon. En nu zal het de onuitwischbare verdienste blijven van Emma, dat zij, jonge Duitsche Prinses, jonge Koningin der Nederlanden, zich zóó ver-Nederlandschte, zich zóó een en eensgezind ging voelen met haar volk, haar opvoedingstaak, ook met het oog op de toekomst der dynastie, zóó voortreffelijk en fijn begreep, dat zij er alles op richtte Prinses en Volk, Koningshuis en Natie, dichter bijeen te brengen, en daarin ook volkomen is geslaagd.

Luisteren wij naar wat de historicus Prof. Dr. H. Brugmans eenmaal schreef [1]:

„Het verbroken contact tusschen souverein en volk is na 1890 volkomen hersteld. In dit opzicht heeft het regentschap al dadelijk zeer veel goeds gedaan. De Koningin-Regentes heeft van den aanvang af een hooge opvatting van haar taak gehad en van die opvatting ook naar buiten doen blijken. Zij is begonnen, met op staatkundig gebied zich weer in geregelde verbinding te stellen met de regeering, wat ook het gezag van deze laatste meer ten goede kwam. Meer dan eens heeft de Regentes politieke moeilijkheden weten te voorkomen of te verhelpen; bij de oplossing van verschillende ministerieele crisissen bleek juist inzicht, vooral tact, welhaast ervaring. Maar vooral is het de Koningin-Regentes gelukt, in breede kringen van ons volksleven meer toenadering te kweeken tot het Koninklijk Huis, een toenadering, die weldra tot sympathie en liefde werd. En vooral ook in deze richting is de opvoeding der jonge Koningin met verstand en tact geleid. De draagster der Kroon werd grondig opgeleid voor de moeilijke taak, die haar reeds op achttienjarigen leeftijd wachtte."

Men ziet uit deze woorden, van hoe eminente beteekenis het werk der Regentes is geweest.

Weldra voelde ons volk niets dan innige genegenheid voor Moeder en Kind, die op overtuigende wijze bleek, overal waar zij zich vertoonden. De oude liefde voor Oranje

---

[1] Gedenkboek 1923.

leefde nog sterk in de harten, nu kreeg ze gelegenheid zich weer te toonen. Aan alle deelen des lands bracht de Regentes met haar dochter een bezoek; overal brandde de jubel los, en toen in Friesland het Prinsesje op z'n Friesch en in Zeeland op z'n Zeeuwsch verscheen, kende de geestdrift geen grenzen meer. Haar eerste openbare handeling verrichtte zij op 27 Mei 1891, toen zij den eersten steen legde voor het Wilhelmina-ziekenhuis te Amsterdam. „Ik hoop" — sprak zij toen — „dat dit gebouw tot zegen zal strekken van Amsterdam". Een soortgelijke handeling volgde den dag daarop op de Wilhelmina-kade te Rotterdam. Aan tal van gebouwen en instellingen in den lande werd haar naam verbonden, en bij alle bezoeken en representatieve handelingen bleek, met hoe fijne tact en zelfverloochening de Regentes telkens weer het Prinsesje naar voren schoof, als om te zeggen: niet *ik* ben de hoofdpersoon, maar *zij* is het, en wat *ik* doe, doe ik *in haar naam*. Diepe vereering kreeg het volk voor Emma's edele figuur, die in haar tweede vaderland met zoo grenzenlooze toewijding haar taak verrichtte. Herhaaldelijk ging zij met de Prinses naar het buitenland: Duitschland, Engeland, Oostenrijk en Frankrijk werden bezocht. Bijzonder typeerend moet in die dagen de ontmoeting met Koningin Victoria van Engeland zijn geweest:

„Op 26 April 1895 vertrokken de beide Koninginnen van Vlissingen naar Engeland, vergezeld door een klein gezelschap, waarbij jonkvr. Van de Poll, sur-intendante van Hr. Ms. opvoeding en haar gouvernante miss Saxton Winter. Dit reeds kon aanduiden, dat ook deze reis moest dienen tot onderricht van de Koningin. Trouwens, een harer leermeesters, Prof. Dr. F. J. L. Krämer, was reeds vooraf naar Londen vertrokken om den cursus voor te bereiden. De Koninginnen reisden als Gravin van Buren en haar dochter en zij namen intrek in een stil en rustig hotel. Er werden bezoeken gebracht aan de groote musea, daarna aan andere gebouwen, als ook aan de Hollandsche kerk. In het hotel kwamen zich steeds meer hooggeplaatste personen aanmelden en onvermijdelijk moest het strenge incognito, dat de Koningin-

H.M. Koningin Wilhelmina

De Koninklijke Familie in 1929

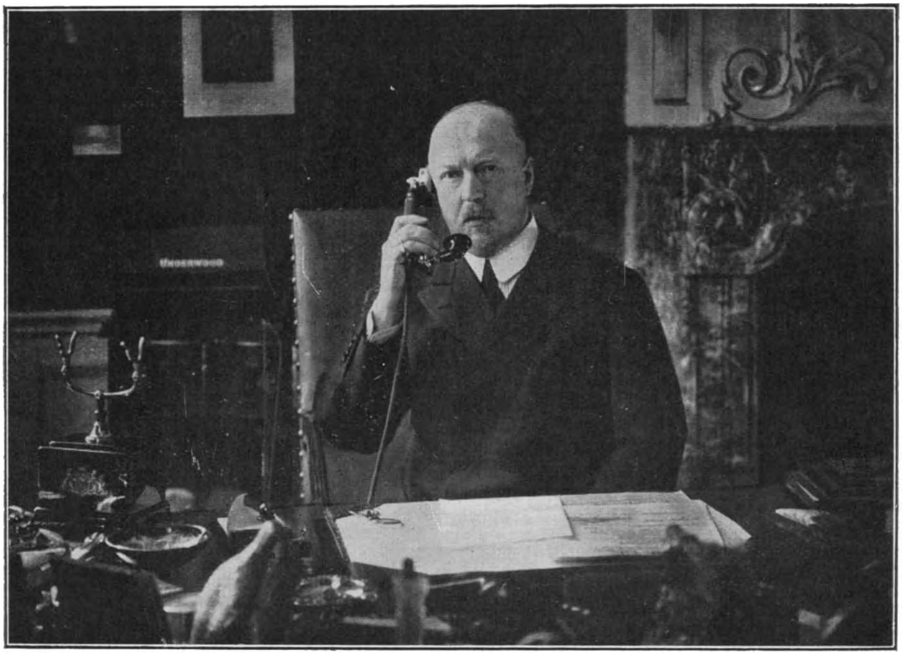

Prins Hendrik

Regentes zich had voorgenomen, worden opgeheven, toen de Koninginnen een uitnoodiging ontvingen van Koningin Victoria, om haar op het kasteel Windsor een bezoek te brengen. Hier werden zij met Koninklijken luister overeenkomstig haar rang, maar tegelijk met de grootste hartelijkheid, ontvangen. Aldus gebeurde de historische ontmoeting tusschen de hoog-bejaarde Queen Victoria en de veertienjarige Koningin Wilhelmina, van de oudste met de jongste Koningin in Europa [1]."

Wij kunnen over de jeugd der Prinses niet te uitvoerig zijn, en maken daarom alleen nog melding van het groote oogenblik, op 24 October 1896, toen Prinses Wilhelmina toetrad tot de kerk harer vaderen, de Nederlandsch-Hervormde. Haar leermeester, Dr. G. J. van der Flier, bevestigde haar. De plechtigheid had plaats in een der zalen van het Koninklijk Paleis in het Noordeinde, die voor deze gelegenheid tot kapel was ingericht. Een klein gezelschap, waaronder ook vriendinnen der Prinses, was aanwezig en Dr. Van der Flier sprak naar aanleiding van den tekst : „Wees getrouw tot den dood, en Ik zal u geven de kroon des levens" (Op. 2 : 10).

Wees getrouw ! — de jonge Koningin, die in wit-zijden kleed was op dat plechtige oogenblik, heeft die woorden héél haar leven vervuld.

*
* *

Zoo naderde dan de dag, waarop de eerste Vrouw uit het Oranjehuis de regeeringstaak zou aanvaarden, en de Regentes moest terugtreden.

In de Troonrede, op 21 September 1897 door Koningin Emma uitgesproken, klinkt de heraut-klank, die Wilhelmina's troonsbestijging aankondigt. Deze :

„Worden mijn dierbaarste wenschen en die van het Nederlandsche volk vervuld, dan zal vóór het einde van dit zittingsjaar mijn beminde dochter de regeering aanvaarden."

---

[1]) J. F. L. de Balbian Verster in „Het Zilveren Getij".

Hoe beantwoordden de Staten-Generaal dit fijne woord ? Met uitingen van innige dankbaarheid — in het Adres van Antwoord — aan de Regentes. De Eerste Kamer zegt: „In afwachting van het oogenblik waarop, in overeenstemming met de dierbaarste wenschen van Uwe Majesteit en van het Nederlandsche volk, Uwe beminde Dochter tot de regeering zal geroepen worden, waardeeren wij met innige erkentelijkheid al hetgeen door Uwe Majesteit is verricht, om onze geliefde Koningin voor haar gewichtige taak voor te bereiden." En de Tweede : „Uwe Majesteit moge zich verzekerd houden van de innige dankbaarheid van het Nederlandsche volk voor de liefderijke en wijze zorg, waarmede Uwe Majesteit hare beminde Dochter voorbereidde tot de gewichtige taak, die haar wacht."

En een blond, bevallig meisje van dàn nog slechts zeventien jaar, Prinses van Oranje-Nassau, staat gereed de historische taak harer vaderen over te nemen en den troon van Nederland te bestijgen. Een jaar later doet zij het. Op den morgen van den dag waarop zij 18 jaar werd, verscheen zij in de godsdienstoefening in de Kloosterkerk te 's-Gravenhage, om mèt de gemeente het hoofd te buigen voor den Almachtige. Ds. D. J. Karres sprak over den tekst : „Hij geve U naar uw hart en vervulle al uwen raad. Wij zullen juichen over uw heil en de vaandelen opsteken in den naam onzes Gods. De Heer vervulle al uwe begeerten."

„Mij valt het onwaardeerbaar voorrecht ten deel" — zegt Koningin Emma in haar afscheidsproclamatie — „Mijne beminde Dochter den leeftijd te zien bereiken, waarop zij naar het voorschrift der Grondwet tot de Regeering wordt geroepen. In dagen van smart en rouw trad Ik op als Regentes van het Koninkrijk. Thans schaart zich het geheele volk in vreugde om den Troon zijner jonge Koningin. God heeft mij in deze jaren gesteund. Mijn dierbaarste wensch is vervuld." Aan het slot dit gevleugeld-geworden woord : „Ons land zij groot in alles, waarin ook een klein volk groot kan zijn !"

En dan treedt de bevallige Prinses van Oranje naar voren, om Koningin te worden . . . .

Zie hier haar eerste Proclamatie :

Aan Mijn Volk !

Op dezen voor U en Mij gewichtigen dag gevoel ik Mij gedrongen eenige woorden tot U te richten.

Allereerst een woord van warme dankbaarheid ! Sedert Mijne vroegste jeugd hebt Gij Mij omgeven met Uwe liefde. Uit alle deelen van het koninkrijk, uit alle kringen der maatschappij, van ouden en jongen, ontving Ik steeds de treffendste blijken van gehechtheid. Nadat Mijn beminde Vader Mij was ontvallen, werd al Uwe aanhankelijkheid aan Mijn Stamhuis op Mij overgebracht. Thans, nu Ik gereed sta de schoone doch zware taak, waartoe Ik geroepen ben, te aanvaarden, gevoel ik Mij als gedragen door Uw trouw.

Ontvangt Mijnen dank ! Hetgeen Ik tot dusver mocht ondervinden liet onuitwischbare indrukken bij Mij na. Het is Mij een waarborg voor de toekomst.

Mijne innig geliefde Moeder, aan wie Ik onuitsprekelijk veel verschuldigd ben, gaf Mij het voorbeeld van een edele en verheven opvatting der plichten, die nu op Mij rusten.

Ik stel Mij tot levensdoel dat voorbeeld na te volgen, te regeeren zooals van een Vorstin uit het Huis van Oranje wordt verwacht. Aan de Grondwet getrouw wensch Ik den eerbied voor den Nederlandschen naam en de Nederlandsche vlag te bevestigen. Ik wensch in het opperbestuur over de Bezittingen en Koloniën in Oost en West rechtvaardigheid te betrachten en naar Mijn vermogen bij te dragen, tot verhooging van Uw geestelijk en stoffelijk welzijn.

Ik hoop en verwacht, dat Uw aller steun, in welken ambtelijken of maatschappelijken werkkring binnen of buiten het koninkrijk Gij zijt geplaatst, Mij daarbij nooit ontbreken zal.

Op God vertrouwende en met de bede dat Hij Mij sterke, aanvaard Ik de regeering.

Op den 6en September legde zij in de Nieuwe Kerk te Amsterdam den eed af :

„Ik zweer, dat Ik de onafhankelijkheid en het grondgebied des Rijks met al mijn vermogen zal verdedigen en bewaren ; dat Ik de algemeene en bijzondere vrijheid en de regten van alle Mijne onderdanen zal beschermen, en tot instandhouding en bevordering van de bijzondere en algemeene welvaart alle middelen zal aanwenden,

welke de wetten te Mijner beschikking stellen, zooals een goed Koningin schuldig is te doen. Zoo waarlijk helpe Mij God almachtig !"

Een gejubel ging door de kerk, en toen er weer stilte was ingetreden, trad de voorzitter der Eerste Kamer, Mr. A. van Naamen van Eemmes, naar den troon en sprak ook zijnerzijds den eed :

„Wij ontvangen en huldigen, in naam van het Nederlandsche volk en krachtens de Grondwet, U als Koningin ; wij zweren dat wij Uwe onschendbaarheid en de regten Uwer Kroon zullen beschermen ; wij zweren alles te zullen doen wat goede en getrouwe Staten-Generaal schuldig zijn te doen. Zoo waarlijk helpe ons God almachtig !"

En daarop legden alle volksvertegenwoordigers den eed of de belofte van trouw af, waarna de ceremoniemeester met luider stem riep : „Hare Majesteit de Koningin is ingehuldigd ! Leve de Koningin !"

„Nog staat mij" — schreef Dr. J. Th. de Visser in 1923 — „als ware het gisteren geschied dat aangrijpend oogenblik voor den geest. Eén oogenblik zag ik een sombere schaduw over het geheel dier schitterende uniformen en toiletten bij de gedachte, dat die achttienjarige Koningsvrouw de eenig-overgeblevene uit het Oranje-huis was. Bij den aanblik dier jeugdige weduwe en dier jonge dochter, die beiden zulk een zwaren last droegen en dragen zouden, werd ik als mensch en als vaderlander diep getroffen. Maar die stemming werd weggevaagd door de blijdschap, dat God ons althans die twee vrouwen had gelaten en de Oranje-telg bezit nam van Neerlands troon. Nog zie ik haar slanke gestalte, sterker uitkomend van onder den breeden hermelijnen mantel, in fierheid oprijzen tot het uitspreken der rede tot de leden der Staten-Generaal, nog hoor ik der Koninginne klankrijke stem, met haar heerlijke intonatie, als muziek doorklinkend tot de uiterste hoeken van het kerkgebouw....[1])."

*
* *

1) Dr. J. Th. de Visser in het Gedenkboek 1923.

Sinds dit oogenblik zijn nu veertig jaren verstreken en de meest-consciëntieuze geschiedschrijver zal moeten erkennen, dat Koningin Wilhelmina haar eed op vlekkelooze en rimpellooze wijze heeft gehouden.

Met algeheele, onbegrensde overgave heeft zij zich gegeven aan haar taak. Ingewijden weten, dat zij zich, in haar diepste wezen, zeer innig aan den Zwijger verwant gevoelt. Welnu, zij heeft zijn edele voorbeeld van algeheele en onbaatzuchtige toewijding gevolgd en zij is zich daarbij — gelijk met hem en gelijk ook met den Koning-stadhouder steeds zeer sterk het geval was — altijd van haar roeping bewust geweest. Zij is een constitutioneele vorstin geweest in den hoogsten en besten zin des woords, zonder eenige aarzeling onze democratische vrijheden eerbiedigend. Conflicten met staatslieden, zooals onder sommige vorige Oranje's, zijn er onder haar bewind niet voorgevallen: zij was het sterke middelpunt voor heel ons staatkundige leven. En even ongerept als zij was en bleef als vorstin, even ongerept bleef zij als vrouw. Heel haar leven is een voorbeeld geworden van deugdzaamheid en trouw en ook in het buitenland geniet zij een zeer groot prestige.

Zeker, het is een bewogen tijdperk geweest, vol moeilijkheden en schokkende gebeurtenissen vaak, maar die liggen toch eigenlijk meer op het terrein der algemeene vaderlandsche geschiedenis. En wij hebben het hier in hoofdzaak over de figuren der Oranje-vorsten, zooals die te midden der gebeurtenissen stonden. En dan getuigen wij nogmaals, en wij zouden het telkens opnieuw moeten zeggen, dat de Koningin heeft geregeerd met een onpartijdigheid, een eerlijkheid, een bekwaamheid, een geestkracht en een toewijding, waarin zij door niemand van haar voorgangers is overtroffen, en die haar in volle waarheid hebben gemaakt tot, gelijk Treub het eens uitdrukte, de Moeder des Vaderlands.

Op 17 October 1900 verloofde zij zich met Prins Hendrik van Mecklenburg-Schwerin, met wien zij op 7 Februari 1901 in het huwelijk trad. En het was bijna negen jaar later, dat uit dit huwelijk Prinses Juliana werd geboren.

In 1902 werd onze jonge vorstin zeer ernstig en zelfs levensgevaarlijk ziek. Op dit oogenblik is wederom de dynastie van Oranje vlak voor haar einde geweest. In zware koortsen lag de laatste telg uit het vorstenhuis op Het Loo. Als met ingehouden adem volgde de natie het verloop der ziekte. Allerwege werden gebeden opgezonden voor haar herstel en Braakensiek teekende in die dagen het Apeldoornsche Paleis, met aan de poort er van de Dood, terwijl de Nederlandsche Maagd smeekend vroeg voorbij te gaan. En de Dood *ging* voorbij; God spaarde dit kostbare leven, dit rijske, voortgekomen uit den afgehouwen tronk. Ons volk had weer eens de broosheid beseft van dezen toch zoo sterken, eeuwenlang gehandhaafden band. Wij zullen over ander persoonlijk leed en persoonlijke zorg in dit rijke leven zwijgen. Hier past slechts eerbied, te sterker, waar de vorstin zelf zich altijd met zoo magistrale geestkracht er boven heeft weten te verheffen. Maar hoe innig-blij was ons volk, toen op 30 April 1909 haar en zijn liefste verwachting werd vervuld, en Prinses Juliana werd geboren : de voortzetting van de eeuwenoude dynastie. Een diepe glans viel daardoor over het leven onzer vorstin.

De Koningin — wij gewaagden er reeds van — heeft op onkreukbare wijze als constitutioneel vorstin geregeerd.

Er is, wij wezen er in vorige hoofdstukken reeds op, een tijd geweest, waarin het zwaartepunt van dit contact bij de Kroon lag. Bij den Koning. Een tijd, waarin de drager der Kroon een persoonlijk bewind voerde, vaak làngs en óver het parlement heen. Tot in het begin der regeering van Willem III vinden wij daarvan de steeds zwakker wordende verschijnselen. Doch allengs tijdens diens optreden werd de strijd beslist en kwam in onzen regeeringsvorm de volksvertegenwoordiging meer naar voren. Dit was gelukkig, niet alleen voor den regeeringsvorm, maar ook en bovenal voor de Kroon. Want deze is meer en meer kunnen worden een sterke, onschendbare macht *bóven* de partijen, het geweten van elke regeering, de macht, waaraan ieder kabinet en elke minister verantwoor-

ding schuldig is en die zoodoende een sterke moreele pressie uitoefent. Een gezaghebbend, gematigd, hoogst-bekwaam staatsman als Mr. W. H. de Beaufort, heeft eens geschreven :

„Het is een algemeen waarneembaar, maar tevens zeer verklaarbaar verschijnsel, dat, naarmate de koninklijke macht meer is beperkt en het parlementaire regeeringsstelsel krachtiger wortel heeft geschoten, het aanzien van het koningschap is gestegen [1]."

Dit klinkt paradoxaal. Vermindering van macht en een vermeerdering van aanzien ? Toch, het is treffend juist. Want juist als het hooge, zuivere, onpartijdige instituut aan den top van ons staatsleven, zonder welks medewerking niets belangrijks geschieden kan, dat rekenschap vragen kan aan elk staatsorgaan, doch anderzijds bereid is elke wettige beslissing van volk en parlement te eerbiedigen en te bekrachtigen, is het koningschap in ons land tot zoo hoog aanzien gekomen. En de glans daarvan is sterk verhoogd door de dynastie, waaraan het verbonden was.

Toen Koningin Wilhelmina in 1898 — een halve eeuw na invoering van den bestaanden regeeringsvorm — aan het bewind kwam, was de strijd, die onder de drie vorsten van Oranje tot menige botsing aanleiding had gegeven, volledig beslist : het parlementarisme stond op het toppunt zijner macht, en behoefde, door kiesrechtuitbreiding, nog slechts verbreeding van basis om den volksinvloed zoo sterk mogelijk te waarborgen. Die verbreeding is onder háár bestuur tot stand gekomen. Het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen is ingevoerd. Zoo heeft zij den uitbouw van onzen regeeringsvorm bekrachtigd, en het parlement nog méér dan voorheen met de massa des volks in contact gebracht. Maar aan den anderen kant heeft zij, met gave toewijding en groote tact, de taak vervuld, die haar, in samenwerking met het parlement, grondwettelijk is opgedragen. In dien geest heeft de Koningin veertig jaar lang met ongerepte onpartijdig-

[1]) Mr. W. H. de Beaufort, Staatkundige Opstellen, blz. 26. Zie ook Prof. Mr. A. A. H. Struycken, Ons Koningschap.

heid de wetgevende samenwerking met kabinet en parlement gevoerd. Zij bekrachtigde alle besluiten der volksvertegenwoordiging. Op moeilijke oogenblikken riep zij de parlementaire leiders bij zich. In 1913 gaf ook Troelstra aan die stem gehoor : voor de eerste maal, later geschiedde het herhaaldelijk, verscheen een sociaal-democraat als adviseur der Kroon ten paleize. Dit moment was wellicht een der meest-democratische gebeurtenissen, in heel onze parlementaire geschiedenis voorgevallen : de Koningin erkende de positie van den sociaal-democratischen leider, aanvoerder van een sterke fractie, en deze, zijnerzijds, erkende de Koningin als het wettig Hoofd van Staat, wiens verzoek om advies hij niet mocht weigeren.

Toen, op dàt oogenblik, bereikte het parlementarisme, door de Kroon volledig erkend, zijn hoogtepunt. En de sociaal-democraten hunnerzijds aarzelen tegenwoordig niet, de strikte onpartijdigheid en eerlijkheid onzer Vorstin te erkennen, en te getuigen, ook met het oog op de toestanden in Europa, dat een zóó bestuurde monarchie de voorkeur verdient boven een republiek. Talrijk en ingrijpend zijn de veranderingen, die de Koningin gedurende haar bewind heeft zien intreden. Heele generaties van afgevaardigden kwamen en gingen. Tal van kabinetten traden op. Toen Hare Majesteit aan het bewind kwam, onder een liberaal kabinet, met een liberalen voorzitter in Tweede en Eerste Kamer, deelden de Vrijzinnigen — hoe zeer ook in macht gedaald — nog de lakens uit. Nu is die toestand wel zeer grondig veranderd. Het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen werd, gelijk gezegd, ingevoerd. Het aantal kiezers, in 1898 slechts 560.000, bedraagt thans ruim 4 millioen. In beide takken van het parlement namen vrouwelijke afgevaardigden zitting. Op staatkundig gebied deden zich nieuwe beginselen gelden, welke vaak al het oude omverwierpen. Een zeer uitgebreide en vaak zeer ingrijpende wetgeving (vooral op sociaal gebied) kwam tot stand. In totaal heeft de Koningin tot heden ongeveer 120 verschillende ministers tot raadslieden gehad. Zij waren verdeeld over 13 verschillende kabinetten, waar-

onder 3 van links, 8 (onder uiteenloopende namen) van rechts en 2 gemengd rechts-links. Koningin Wilhelmina heeft de wisselvalligheden van het staatkundige leven dus sterk ondervonden. En in heel dezen bewogen tijd, waarin het partijwezen zich hoe langer hoe meer toespitste, heeft Koningin Wilhelmina met geestkracht en waardigheid aan het hoofd des lands gestaan en onkreukbaar-onpartijdig geregeerd. Het zou uitermate belangwekkend zijn, hier een overzicht te geven van de ontwikkeling der staatkundige en parlementaire gebeurtenissen onder Koningin Wilhelmina, maar het zou ons te ver voeren. De verhoudingen hebben zich, wat de partijen betreft, in den loop der jaren, ook door invoering van het evenredigheidsstelsel, grondig gewijzigd. Er is nog altijd een onder bepaalde omstandigheden samenwerkende rechterzijde, maar een samenwerkende linkerzijde is er niet : hier zijn de sociaal-democraten verreweg de sterkste partij geworden, maar de meeste andere partijen (zoowel rechts als links) zijn tot dusver niet bereid geweest, met hen in één kabinet samen te werken. Terwijl in vrijwel alle andere landen van Europa af en toe de socialisten deel van het bewind uitmaakten, of nòg uitmaken, en daarvan zelfs de leiding hadden, is dit bij ons nog nooit het geval geweest. Zij waren er eenmaal toe in de gelegenheid, in 1913, toen de kabinetsformateur Dr. D. Bos hun drie portefeuilles aanbood, maar het congres der S.D.A.P. sloeg bij meerderheid van stemmen het aanbod af. En sindsdien is de kans nooit teruggekeerd, al hebben in latere jaren de sociaal-democraten herhaaldelijk verklaard, dat zij bereid waren regeerings-verantwoordelijkheid te dragen. Wèl hebben zij tal van wethouders en gedeputeerden in den lande, en ook enkele burgemeesters. De partijen, die tot de rechterzijde behooren, hebben in beide takken der volksvertegenwoordiging reeds sinds vele jaren de meerderheid, maar, rechts of links, een overgroote meerderheid in volk en parlement wenscht den bestaanden regeeringsvorm te handhaven, gebouwd op de beginselen van vrijheid en democratie, waarvan Willem van Oranje de grondslagen heeft gelegd, en al

zijn de beide anti-parlementaire dictatuur-partijen (communisten en nationaal-socialisten) op het Binnenhof door enkele leden vertegenwoordigd, alles wijst er op, dat ons volk het regeeringsstelsel gehandhaafd wil zien, waarvan Koningin Wilhelmina het geëerbiedigd Hoofd is : bij de verkiezingen van 1937 heeft een overweldigende meerderheid des volks zich voor de handhaving dier beginselen, onder het gezegend bestuur van onze Koningin, uitgesproken. Voor het eerst sinds 1848 was, bij de stembus, de parlementair-democratische regeeringsvorm zèlve toen de inzet, maar het volk heeft ondubbelzinnig gekozen voor het stelsel, waaronder wij leven, en waarvan Koningin Wilhelmina, als wij het zoo eens mogen uitdrukken, de top is.

Zij is er in geslaagd in voortdurende samenwerking met het parlement een ongestoorde goede verhouding te waarborgen. Eenerzijds is zij geen oogenblik haar constitutioneele bevoegdheid te buiten gegaan en heeft zij nimmer getracht een persoonlijke politiek de plaats te doen innemen van de beslissing der parlementaire meerderheid, anderzijds heeft zij, waar en wanneer dit geoorloofd was, haar meening en haar invloed doen gelden. Hoezeer zij bereid en in staat was haar persoonlijke kwaliteiten aan te wenden, is in den oorlogstijd gebleken ; ingewijden zijn vol bewondering voor haar geestkracht, toewijding en inzicht. Ziehier een woord van een bekend historicus, Prof. Dr. H. Brugmans :

„Wat haar vader nooit geheel is gelukt, dat heeft de Koningin van den aanvang af met zeldzaam beleid weten te volbrengen ; zij heeft, zonder haar eigen meening en haar eigen overtuiging een oogenblik prijs te geven of te verzwijgen, steeds geregeerd, zooals de staatkundige toestand dat medebracht en eischte. Naar het groote voorbeeld van Koningin Victoria heeft onze vorstin zich onthouden van directen invloed op de richting der regeeringspolitiek. Doch het woord van Hare Majesteit in eenig publiek belang blijft zelden onverhoord. Overal, waar de Nederlandsche stam zich krachtig rekent, kan hij zeker zijn van de waardeering

der Koningin. Daardoor heeft de Koningin een grooten invloed weten te verwerven ver buiten onze grenzen. Stellig ontleende Nederland zijne betrekkelijke onkwetsbaarheid gedurende den oorlog aan het zeer gegronde prestige, dat onze souvereine in het buitenland geniet. Ook daardoor is in Nederland het gezag van den koninklijken naam steeds gerezen [1]."

Prof. Henry van Dijke, de oud-gezant van Amerika bij ons Hof, noemde haar „een van de bekwaamste en verstandigste gekroonde hoofden van Europa, en in alle opzichten een goede regeerster van het zeer democratische Nederland" [2]).

Zoo hebben zich onder haar wijs bestuur, zonder groote schokken, belangrijke evoluties kunnen voltrekken. Zoo werd driemaal de Grondwet herzien (1917, 1922, 1937), om daarin de wijzigingen aan te brengen, die de omstandigheden vorderden, en bij de tweede van deze herzieningen werd voor de troonsopvolging een regeling getroffen, welke het erfrecht in de vrouwelijke lijn beperkte tot Prinses Juliana en haar nakomelingen. Doch in wezen bleef ons staatsbestel, de groote hervorming van 1848, onveranderd. Zoo bekrachtigde zij met haar handteekening de invoering van den persoonlijken dienstplicht, de invoering van het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen, de gelijkstelling op onderwijsgebied, tallooze maatregelen van groot belang op sociaal en economisch terrein, vooral ook in den oorlogs- en in den zoo gecompliceerden crisistijd, en bevestigde zij, zooals zij beloofd had te zullen doen, heel het stelsel van rechten en vrijheden harer onderdanen, dat met het karakter en de historie van ons volk zoozeer in harmonie is. Het is ondoenlijk, ook maar een globaal overzicht te geven van al het belangrijke, dat onder Wilhelmina's bestuur tot stand kwam en waarvan wij al eenige voorname zaken noemden. De parlementaire strijd (Kuyper, Lohman, Nolens, Schaepman, Roëll, Van Houten,

---

[1]) Gedenkboek 1923.
[2]) In zijn boek „Fighting for peace".

Pierson, Gleichman, Borgesius, Cort van der Linden, Troelstra, Schaper, Vliegen, Idenburg, Fock, Heemskerk, Talma, De Visser, Treub, Loudon, Ruys, De Geer, Aalberse, Van Karnebeek, Rink, Dresselhuys, Bos, en last not least, Colijn) was vaak fel, maar leverde toch ook vruchtbare resultaten op. De Leerplichtwet kwam aan het geestelijk peil der natie in hooge mate ten goede ; wetgeving voor kinderen en vrouwen voerde allerlei beschermende maatregelen in ; de Zuiderzeewet deed een twaalfde provincie in het hart van Nederland groeien ; ontelbaar waren de belangrijke maatregelen op waterstaatgebied (waterwegen ; nieuwe verbindingen ; kanalisaties ; bruggen ; de sluizen bij IJmuiden) ; tal van groote industrieën werden opgericht of ontwikkelden zich verder ; de Jaarbeurs kwam er ; de post-chèque- en girodienst werd ingevoerd ; ons luchtvaartwezen nam een geweldige vlucht en staat — of liever vliegt — in de voorste internationale rij (1908 : Elta ; 1920 : K.L.M. opent haar diensten, sinds 1922 met eigen materiaal ; 1924 : Holland—Indië in 20 dagen, 1933 : in 4 dagen, 1937 : driemaal per week ; tal van vliegvelden worden aangelegd) ; ons reddingswezen ontwikkelde zich meer en meer; het Roode Kruis (eerst met Prins Hendrik, later met Prinses Juliana aan het hoofd) zag zich bij Koninklijk Besluit ook een vredestaak toebedeeld en zond zijn ambulances naar allerlei slagvelden, naar peststreken in Indië en naar overstroomingen ; het organisatieleven kwam tot bijzonder sterke ontwikkeling; de radio nam een geweldige vlucht; de sport evenzeer; wij breidden onze cultureele taak in Indië op elk gebied uit en door instelling van den Volksraad werd er aan de bevolking medezeggenschap toebedeeld. Onze weermacht vervulde in den oorlogstijd op verdienstelijke wijze haar taak; aan de versterking er van wordt thans krachtig gearbeid, maar ook de vredesbeweging vindt in Nederland een krachtig arbeidsterrein. Ook geestelijk sloegen wij de hand aan den ploeg. Wij breidden de zending en de missie in Indië uit en namen deel aan de eucumenische beweging; het onderwijs ontwikkelde zich naar alle kanten; nieuwe hoogescholen (Nijmegen, Rotterdam,

Tilburg) werden opgericht en enkele bestaande inrichtingen werden tot hoogeschool gepromoveerd (Delft, Utrecht, Wageningen), en Onderwijs kreeg een eigen departement; wetenschappelijk stonden verschillende Nederlanders in de voorste rij; de journalistiek nam een hooge vlucht; menige tak van kunst kwam tot grooten bloei; de bouwkunst toonde ook stedebouwkundig een vruchthare activiteit.

Maar waar zullen wij eindigen met deze opsomming? Het einde is willekeurig, want naar alle kanten heeft ons volk onder Wilhelmina's bestuur een krachtige en scheppende activiteit getoond, van geestkracht en energie blijk gegeven en de ondernemingsgeest van velen is verre onze grenzen overgegaan. Ook de economische en physieke toestand der bevolking gaf — afgezien van de latere crisis — verblijdende resultaten te zien.

In onze buitenlandsche staatkunde bleven wij onder haar bestuur een „zelfstandigheidspolitiek" handhaven, een politiek van recht en eerlijke neutraliteit, die ons een zeer goede reputatie bezorgde; België volgt thans die politiek na. Wij verbonden ons met geen enkele andere mogendheid; wij traden in geen enkele afspraak (behalve die van den Volkenbond) en stortten ons in geen enkel verdrag. Wij bleven ons zelf, eerlijk en sterk. Herhaaldelijk was ons vaderland het centrum van internationale bewegingen. De Vredesconferenties van 1899 en 1907 hadden hier plaats; het Permanente Hof van Internationale Justitie kreeg zijn zetel in Den Haag, in het in 1913 geopende, door Andrew Carnegie geschonken, Vredespaleis, en onze Loder werd er de eerste voorzitter van, gelijk Van Karnebeek de eerste president werd van de Volkenbondsvergadering en Zimmerman de mandataris van den Volkenbond werd in Oostenrijk, Nederlandsche officieren verrichtten, op verzoek der mogendheden, een taak in Albanië, waar helaas Thomson sneuvelde (1914). Tal van buitenlandsche vorsten en staatshoofden brachten onze vorstin een bezoek.

Ja — ook internationaal was onze positie goed. Wij

vervulden, onder Wilhelmina's leiding, onze taak in de samenleving der volkeren met de bescheidenheid, welke een klein volk past, maar niettemin met waardigheid en duidelijke kracht.

Het was dan ook volkomen gemotiveerd, dat wij in November 1913 met groote opgewektheid het eeuwfeest onzer herwonnen onafhankelijkheid vierden. Nederland had zich zijn onafhankelijkheid en zijn vrijheid ten volle waard getoond en was opgestaan uit het verval, dat de ondergang der Republiek had verhaast, opgestaan onder de leiding der Oranje's. Nederland bloeide onder Wilhelmina's wijs, eerlijk en constitutioneel bestuur.

* * *

Een andere reden, welke de sterke positie van onze Koningin volledig verklaart, is gelegen in de volstrekte vlekkeloosheid van haar levenswandel en de toewijding aan de belangen van haar volk.

Zij heeft niet alleen uitgemunt als vorstin, in den constitutioneelen en nationalen zin van het woord, zij is onder alles en onder alle moeilijkheden en worstelingen ongerept gebleven in haar majesteit als vrouw. Kracht puttend uit haar geloof, het geloof der Oranje's, dat haar echter nooit verhinderd heeft tegenover andere religieuze overtuigingen den diepsten eerbied te toonen, heeft zij haar waardigheid als vrouw zonder één rimpel of smet gehandhaafd. Misschien is dit nog wel de sterkste oorzaak van den diepen eerbied, welken men onze Koningin toedraagt. Een taak verrichtend, waartegen menige man zou hebben opgezien, resoluut en onvervaard, heeft zij doorloopend eerbied afgedwongen door haar houding als vrouw en is zij ook als zoodanig voor al onze vrouwen een hoog en rein voorbeeld geweest.

Zoo heeft zij, in den felsten stormwind, op de commandobrug gestaan.

Van haar resoluutheid heeft Treub getuigd. Zijn boek

„Oorlogstijd" bevat deze opdracht : „Eerbiedig opgedragen aan Hare Majesteit de Koningin, aan onze begaafde Landsvorstin, die zich in moeilijke dagen heeft doen kennen als een ware Moeder des Vaderlands." Men moet Treub gekend hebben, om te weten wat *dit* woord uit *zijn* pen beteekende. En men moet dit boek lezen om te zien, met hoeveel geestkracht en resoluutheid de Koningin ook in die moeilijke jaren is opgetreden. Haar initiatief gaf op meer dan één oogenblik leiding. „De gedachte van deze bijeenkomst," zei minister Treub in de belangrijke, door de Koningin bijgewoonde vergadering, waarin na het uitbreken van den wereldoorlog het Nationaal Steun-Comité werd opgericht, „en de daad, daarin door Uwe tegenwoordigheid en door Uw woord wijding te geven, zijn uitsluitend van Uwe Majesteit afkomstig. Uw volk heeft recht dit te weten en Gij hebt recht, dat Uw volk dit wete, al zoudt Gij mij niet veroorloofd hebben dit te zeggen, wanneer ik U vooraf toestemming had gevraagd. Dat wij met onze organisatie zoo bijtijds gereed staan, dat wij ook met *deze* (economische) mobilisatie niet te laat komen, hebben wij te danken aan Uwe Majesteit, aan haar helder inzicht."

„Het was een plechtig oogenblik" — schreef Treub later in zijn boek — „toen de Koningin, die zonder eenig gevolg ter vergadering verscheen, door mij werd binnengeleid. Ook aan de Koningin zelve was het aan te zien, dat zij onder den indruk was van de beteekenis van haar onder zulke omstandigheden en met zulk een doel zonder eenige praal, in den grootsten eenvoud, verschijnen te midden van een aantal vertegenwoordigers van vereenigingen met een zeer uiteenloopend karakter [1])."

Welnu, geheel die bange oorlogsjaren door is de vorstin een hoog en zuiver voorbeeld gebleven van toewijding, werkkracht, eenvoud en geloovig optimisme. Naar buiten heeft zij, den oorlog voor haar volk met alle inspanning van haar krachten vermijdend, de eer en de waardigheid van

[1]) Mr. M. W. F. Treub, Oorlogstijd, blz. 118.

ons land fier gehandhaafd ; naar binnen heeft zij al het mogelijke gedaan ter versterking van de eensgezindheid en de kloekheid van haar volk. Toen in het begin van den oorlog alle in de Residentie aanwezige troepen voor haar en de Prinses hadden gedefileerd, trad de Koningin, met de Prinses aan de hand, naar voren, tot vlak bij de duizendkoppige menigte, en riep zij met kloeke, maar ontroerde stem : „Leve het Vaderland," haar geliefde leus. Naar alle kanten werd de kreet herhaald. Het was een groot en aangrijpend oogenblik. Maar naar die leus heeft zij gehandeld, al die bange jaren door. Véél heeft het volk er niet van kunnen zien, maar ingewijden weten, hoe zij met hartstochtelijke toewijding gewerkt heeft in het belang van ons land, en er is alle reden om als waarheid aan te nemen wat Prof. Brugmans bij haar zilveren regeeringsjubileum schreef : „Men kan zonder twijfel de redding van Nederland uit menige gevaarlijke impasse gedurende den oorlog toeschrijven aan den indruk, dien de openhartige, eerlijke politiek van Koningin en Regeering in het buitenland heeft gemaakt. Stellig ontleende Nederland zijn betrekkelijke onkwetsbaarheid gedurende den oorlog aan het zeer gegronde prestige, dat onze Souvereine in het buitenland geniet." [1])

Met hoeveel onstuimige geestdrift werd de Landsvrouwe, de Landsmoeder begroet, toen er, kort na den oorlog, pogingen werden aangewend ons een deel van ons grondgebied te ontnemen. Deze poging werd gedaan in de bijeenkomsten van de vertegenwoordigers der Geallieerden te Parijs, die, na hun overwinning, de grenzen in sommige deelen van Europa opnieuw vaststelden. Toen wilde men van zekere zijde (en het was schrijnend, dat, na de diensten door ons aan duizenden en duizenden Belgische vluchtelingen bewezen, die poging ook door sommige Belgen werd gesteund) een stuk van ons Zuidelijk grondgebied bij België voegen. Dit streven, deze aanval op ons grondgebied, is niet gelukt en al zijn de conferenties niet openbaar geweest,

[1]) Gedenkboek 1923.

velen is het bekend, dat onze Minister van Buitenlandsche Zaken, Van Karnebeek, zich bij die besprekingen op schitterende en overtuigende wijze heeft geweerd, waarvoor hem de blijvende dank van ons volk toekomt. Bij haar bezoek, in dien tijd, aan de bedreigde streken, is de Koningin hartstochtelijk toegejuicht. Hoe bejubelden de Limburgers en de Zeeuwen haar, en hoe bleek hier van den onwankelbaren wil dezer gewesten, om, onder de leiding van Oranje, een en eensgezind te blijven met heel ons land en heel ons volk. Zoo was zij, Wilhelmina van Oranje-Nassau, ook in deze zware jaren het symbool der vaderlandsche saamhoorigheid.

Als men dit alles weet en overweegt, beseft men, welk een smartelijk oogenblik het voor deze Vrouw moet zijn geweest, toen in November 1918 een — gelukkig zeer klein — deel van het volk het gemunt had op haar troon. Maar hoe smartelijk dan ook, spoedig zal haar weer de vreugde hebben doortrild over de trouw en de liefde van haar volk, want het antwoord, dat op de revolutionaire uitdaging kwam, was zóó ondubbelzinnig en er ging zoo'n kreet voor Oranje door heel het land, dat, bij alle donkerheid, dit oogenblik toch ook zijn goede zijde heeft gehad. Ondubbelzinnig hebben toen de anti-monarchalen geleerd, dat zij van Oranje moeten afblijven. En nooit zal het oogenblik vergeten worden, waarop de Koningin, tijdens de indrukwekkende betooging op het Malieveld in Den Haag, staande in haar rijtuig, met trillende stem de woorden sprak :

„Ik dank U hartelijk voor de onvergetelijke uren, die ik hedenmiddag met U heb doorleefd. Ik stel uw trouw en uw aanhankelijkheid op hoogen prijs en zal dezen middag nooit vergeten. Ik zal ook nooit vergeten de bewijzen van liefde voor ons vaderland, die ik hedenmiddag persoonlijk heb mogen aanschouwen. Ik ben overtuigd, dat ons vaderland, dat ons zoo na aan het harte ligt, mocht het ooit in gevaar komen, door onze eendracht en trouw zal blijven beschermd. Ik verzoek U met mij te willen uitroepen een drievoudig : „Leve het Vaderland"."

Eenige dagen later, op 20 November 1918, vaardigde de Koningin de *Proclamatie* uit, die om haar historisch karakter hier een plaats moge vinden :

Aan Mijn Volk !

Ik voel Mij gedrongen, na hetgeen wij in de bange oorlogsjaren en in de laatste dagen met elkander hebben doorleefd, een woord tot U, Mijn Volk, te spreken.

De oorlog spoedt ten einde ; onze onafhankelijkheid is bewaard. Ik breng Mijnen hartelijken dank aan de mannen van leger en vloot, die onvermoeid de wacht hebben betrokken en hun krachten en tijd hebben ten offer gebracht, en niet minder aan U allen, mannen en vrouwen, die met geduld en volharding de ontbering, door den krijg veroorzaakt, hebt gedragen.

De toon van dank voor ons behoud verstomde korten tijd. Want onder den indruk van de geweldige beroeringen in de volken van Europa is ook in Ons Vaderland de staatsorde een oogenblik bedreigd. Het antwoord daarop door U met overweldigende meerderheid gegeven, heeft op Mij een diepen indruk gemaakt. Ik dank U daarvoor uit den grond van Mijn hart. Getrouw aan de traditie van Mijn Voorvaderen, heb ik nooit anders gewild dan Mijn Volk te dienen door handhaving van het recht en bevestiging zijner vrijheden, door verzekering van ieders rechtmatige aanspraken op geestelijk en stoffelijk gebied. Gedragen door Uwe liefde en trouw, zie ik Mij in die roeping bevestigd.

Het grondwettig gewaarborgd recht van het volk om langs wettigen weg, niet onder den druk van dreigement, zijn verlangens over zijn lot te doen kennen, is gehandhaafd en het parlementaire overleg kan worden voortgezet. Het is Mijn verlangen, de voorgenomen hervormingen door te zetten en aan te vullen met de snelheid, die past bij den polsslag van dezen tijd. Reactie zij uitgesloten ; wij moeten vooruit.

Het is Mijn begeerte, dat de nood van het volk in al zijn diepte worde gepeild, en naar de mate van de kracht der Overheid door deze worde bestreden.

Het is Mijn wil om steeds in nauwe aanraking te zijn met den volksgeest en om te regeeren in overleg met de vertegenwoordiging van het geheele volk.

Ik heb verstaan, dat gij Mij daarin steunt en met liefde en vertrouwen tegemoet treedt.

Met liefde en vertrouwen aanvaard ik dien steun.

God zegene en behoede ons dierbaar Vaderland !

Waar men het oog ook wendt, voor, tijdens en na den oorlog, en op welk gebied, heel Wilhelmina's optreden spreekt van meeleven met haar volk. En hoe vaak wist zij bij dat optreden den juisten toon te treffen. Middelpunt des volks, dat was en dat is zij altijd. Dit was zij wel zeer sterk ook in 1933, toen onze natie het feit herdacht, dat 400 jaar geleden de groote Zwijger geboren werd, de grondlegger onzer onafhankelijkheid, de figuur, aan welke de Koningin zich met lichaam en ziel verwant gevoelt. Ziehier een deel uit de *Proclamatie*, welke zij na de herdenking uitvaardigde :

„Nu de herdenking van den 24en April zoowel hier te lande als in het rijk buiten Europa en bij onze landgenooten in den vreemde tot het verleden behoort, wensch ik tot allen een enkel woord te richten. Waar ontelbare scharen uit verschillende en uiteenloopende deelen der bevolking zich als leden van een groot gezin vereenigden in de figuur van den Vader des Vaderlands, is op treffende wijze gebleken dat hij voor ons allen geen nevelige historische persoon uit een ver verleden is, doch daadwerkelijk in ons hart voortleeft. Deze aanhankelijkheid en vereering is onafscheidelijk verbonden met onze verknochtheid aan de beginselen van ons staatsbestel, waarvan hij zoo meesterlijk de grondslagen gelegd heeft, en welke in het heden zooals in het verleden zoo uitnemend bij onzen volksaard passen en een waarborg voor de toekomst vormen. Moge de viering, die achter ons ligt en de daarbij opnieuw aan den dag getreden aanhankelijkheid aan de figuur van den Vader des Vaderlands en aan het werk, dat hij heeft mogen tot stand brengen, blijken een zegen voor ons allen te zijn geweest."

•

• •

Ja — zij had ontzaglijken moeilijkheden het hoofd te bieden. Wij denken aan de wereldgebeurtenissen onder haar bewind ; aan den gruwelijken wereldoorlog; aan de daarop gevolgde revoluties in verschillende landen en aan de crisisjaren ; aan de zware crisis van thans ; we denken ook aan de groote en vaak schokkende veranderingen, welke zich in de staatkundige verhoudingen van ons vaderland voltrokken. Te midden van dit alles stond de Koninklijke Vrouw, en, al had zij natuurlijk haar raadslieden, van haar werd toch altijd de beslissing vereischt ; de medeverant-

woordelijkheid ; een scherp verstand ; een innig gevoel ; wijsheid en doorzicht. Ontzaglijk zwaar is dikwijls haar taak geweest en zij is er nooit voor teruggedeinsd. Kloek en onvervaard, als de besten der Oranje's ; geloovig en vertrouwend, als de edelsten uit haar dynastie, heeft zij alle stormen doorstaan. In een oogenblik dat zij een groote beslissing nam (Kruger) heeft een buitenlander van haar gezegd: „Zij was de eenige man op de Tronen van Europa." Uit de geschiedenis van Jan de Witt is bekend, dat hij gedurende één der oorlogen tegen Engeland met een oorlogsschip is meegevaren en tijdens het gevecht voortdurend op de brug bleef staan, „in 't allerhardste van het weder". Dit is het beeld van onze Koningin. Met een bewonderenswaardige resoluutheid heeft zij, in al die moeilijke wereldperioden, mee op de brug gestaan, en is zij er in geslaagd het vertrouwen des volks niet alleen ongerept te bewaren, maar voortdurend te versterken. En terwijl in latere jaren allerwege de vorstentronen wankelden en neerstortten, en tal van gekroonde hoofden thans als ballingen hun land hebben moeten verlaten, is de positie van de Oranje-dynastie nog sterk en ongeschokt.

Dit is geen historie en geen traditie alleen. De tijd dat een volk een koningschap critiekloos aanvaardt, is voorbij. Het beoordeelt het, en het buigt er zich alleen dàn voor, wanneer de Drager of de Draagster der Kroon het verdient. Dit is met Koningin Wilhelmina het geval. Met de trouw van de besten uit haar geslacht is de Koningin aan ons land gehecht. „Leve het Vaderland !", dezen kreet heeft zij bij tallooze gelegenheden doen hooren, en hij kwam haar regelrecht uit de ziel. Wilt ge, in dit verband, een karakteristiek, die Dr. J. Th. de Visser, een van haar intiemste raadslieden, eens (Gedenkboek 1923) van haar gaf als „Nederlandsche" ? Men luistere :

„Zij is in hart en nieren een Nederlandsche. Voor elken souverein dreigt min of meer het gevaar, om, waar hij dagelijks niet alleen in een nationale, maar ook in een internationale sfeer verkeert, het typische vaderlandsche karakter niet

geheel en al tot zijn recht te doen komen. Onbewust zuigt menige dynastie het vreemde ten koste van het eigene in. Daarvan nu is bij onze Koningin geen sprake. Het is van algemeene bekendheid, hoezeer Hare Majesteit wars is van al die insluipsels van vreemde bestanddeelen in ons volksleven en van vreemde talen ten koste van het Nederlandsch in voordracht, in lied, in wetenschap. Zelf gewoon in onberispelijk en kernachtig Nederlandsch te spreken en te schrijven, beijvert zij zich onze schoone moedertaal het algemeen goed van geheel ons volk te doen blijven. Trouw hield zij, al de jaren door, ter beveiliging van dien kostbaren schat de wacht. Onbewust is ook hier een groote invloed ten goede van de Landsvrouwe uitgegaan. Door dit hooge voorbeeld gedrongen zijn velen hun eigen taal meer gaan waardeeren, bestudeeren en gebruiken."

*
* *

Als Wilhelmina een bijnaam zou behoeven, zou misschien deze de meest-karakteristieke zijn: Vorstin des Vredes.

Op 3 Augustus 1914, bij den aanvang van den wereldoorlog, sprak de Minister-President Cort van der Linden in het parlement dit woord: „Wij zijn gereed en besloten onze onzijdigheid, en, moest het zijn, ons volksbestaan te handhaven met alle krachten. Ons voegend naar Gods wil, wachten wij vastberaden en koelbloedig af, wat de toekomst brengen zal." Dat in deze verklaring, afgelegd in dat wereldhistorische uur (toen Troelstra het vermaard geworden woord sprak: „De nationale gedachte overheerscht de nationale geschillen!"), ook de ziel van Koningin Wilhelmina leefde, dàt staat vast. Want met haar hartstochtelijke liefde voor het vaderland zou zij elke onmiddelijke vernedering, elke ernstige aanranding hebben afgewezen. Maar toch heeft zij, den geheelen oorlog door, met schier fanatieke en ongebroken wilskracht er naar gestreefd, ons volk buiten den oorlog te houden, ons land voor dien ontzettenden gruwel te sparen. En het is gelukt. Vorstin des Vredes, dàt was zij!

En ook in andere moeilijke oogenblikken heeft zij, met volledige handhaving van de waardigheid des lands, er altijd vurig naar gestreefd, voor haar volk den vrede te bewaren. Daarop was heel haar streven gericht. En niet alleen voor haar volk, maar voor alle landen. Indien er één land is zonder eenige agressieve bedoeling, dan wel het ònze ; indien er één weermacht bestaat, die louter en alleen een afwerend karakter draagt, een vredeskarakter, dan de Nederlandsche ; indien er één natie is, die in Genève, in het groote milieu der volkeren, vredesklanken laat hooren, dan die van Koningin Wilhelmina. Bekend is, hoe zij in de oorlogsjaren hartstochtelijk er naar streefde, ons volk buiten den oorlog te houden, maar bekend is eveneens, hoe zij er nimmer voor is teruggedeinsd, zonder de rol en de plaats van een kleine natie uit het oog te verliezen, om alle volkeren, de geheele wereld, te wijzen op hun plicht. Even kloek als waardig was het antwoord, dat zij op 17 Mei 1933 aan President Roosevelt gaf op een vraag van zijn kant, en dat aldus luidde :

„Ons volk, uit naam waarvan ik spreek, verafschuwt den oorlog. Het zou natuurlijk een aanval weerstaan, maar het verafschuwt den oorlog. Evenzeer als het uittarting en aanval tusschen burgers veroordeelt, veroordeelt het uittarting en aanval tusschen volken. Het meent, dat voor de gemeenschap der volkeren de tijden zijn aangebroken om door daden te toonen, dat zij vast besloten is te breken met het recht van den sterkste als haar uiteindelijke hoogste norm. Vreedzame regeling is de uitsluitende methode om nationale geschillen te beslechten. Mij is geen reden bekend, waarom vreedzame regeling niet de uitsluitende methode zou zijn om internationale geschillen te vereffenen. Mijn volk is er diep van overtuigd dat, wil dit doel worden bereikt, vèrgaande ontwapening thans gebiedend noodzakelijk is. Immers, voortgezette bewapening leidt tot wedloop in bewapening en, gelijk pijnlijke, doch al te spoedig vergeten ondervinding bewijst, tot onvermijdelijken oorlog."

Fierheid en moed spreken uit deze woorden, maar boven-

al ook : de waarachtige gezindheid des vredes. Hier werden, voor het front der wereld, de rol en het karakter van Nederland als vredesnatie aangegeven, hier, in dit korte, kloeke antwoord werd in den aanvang, door de herhaling, bijzondere kracht verleend aan de woorden : „Mijn volk verafschuwt den oorlog !"

Fierheid en moed — het is al vaak getuigd — spraken ook uit een veelbesproken daad in één harer eerste regeeringsjaren, toen zij (September 1900) tijdens den oorlog van het machtige Engeland tegen de kleine Boeren-republieken, den kruiser „Gelderland" ter beschikking van Paul Kruger stelde, om hem, die de zaak der Boeren in Europa wilde komen verdedigen, naar ons werelddeel over te brengen. Natuurlijk, zij kon zoo iets niet alleen doen. Haar regeering was er mede verantwoordelijk voor. Maar zònder haar ging het ook niet, en het Nassau-bloed in haar deed zich gelden. De balling kréég het Nederlandsche schip, dat overal op de zeeën door andere bodems eerbiedig begroet werd, en er ging een kreet van bewondering over de wereld voor den moed der jonge Koningin.

„De eenige man op de Tronen van Europa." Hier was, naar Emma's woord, het kleine Nederland groot. En terwijl andere landen huiverig waren den ouden President te ontvangen, zond de Koningin hem bij zijn aankomst in Frankrijk dit telegram : „Het is mij aangenaam geweest U Hoogedele mijn kruiser Gelderland aan te bieden en te vernemen dat de reis door U in goeden welstand volbracht is." Toen hij in Nederland kwam, noodigde zij hem aan haar tafel. Engeland keek somber toe, maar zweeg. „Fier als een echte Oranje trotseerde onze Koningin de critiek van het buitenland," schreef Dr. De Visser eens. En een dichter zong :

O, blonde Majesteit, Vorstin van duizend weken,
Gij, fiere Koningin van 't kleine Nederland,
Alleen bij U werd hulp gevonden voor den zwakke,
Gij, gij alleen strektet de hand uit naar de smart,
De arme, oude eik, getroffen in het hart,
Bleef staande door den steun van frissche rozentakken.

Nog heden ten dage worden de harten in Zuid-Afrika warm en gaan sneller kloppen, wanneer zij aan deze gebeurtenis denken.

„Dink" — schreef de gezant van Zuid-Afrika, die secretaris van Kruger is geweest, onlangs — „dink an die worstelstrijd van die twee ou republieke. Wie was toe die man onder die Vorste van Europa ? Wilhelmina ! En toe ons ou President as balling en smekeling na Europa gekom het om hulp en bystand vir die twee sterwende republieke, wie het toe die moed gehad om 'n gewapende kruiser te stuur, om die ou held en staatsman President Kruger na Europa te bring ? Wilhelmina !"

Welnu, dezelfde moed en fierheid, die haar in het begin van haar bewind haar naam aan deze daad deden verleenen, spraken in 1919 ook uit de weigering van haar en haar kabinet, om den Duitschen Keizer, die op onzen bodem een toevlucht had gezocht, aan de geallieerden uit te leveren, spraken uit het vredestelegram aan President Roosevelt, in het 35e jaar van haar bestuur, dat wij reeds hebben vermeld. Vredesvorstin. Maar fier ! Oranje !

Zoo heeft het deze vredesvorstin stellig verheugd, dat meer dan één groot internationaal rechtsinstituut op onzen bodem een plaats vond : het Vredespaleis, het Permanente Hof van Internationale Justitie, en andere lichamen (wij vestigden er reeds de aandacht op) ; zoo heeft zij in haar politiek en haar beleid niet alleen de beginselen van den Zwijger, maar ook die van Grotius betracht. En zoo mocht zij, die om haar groote gaven door de Universiteiten van Leiden en Groningen tot eere-doctor werd benoemd, haar volk zich in vrede meer en meer zien ontwikkelen op den weg van beschaving en vooruitgang. Niet alleen staatkundig, economisch en sociaal heeft de periode van haar bewind zich door groote dingen en voortschrijdende ontwikkeling gekenmerkt, maar ook technisch en wetenschappelijk. Onze vredesnatie veroverde zich onder het bestuur van deze vredesvorstin een eerste plaats in den vreedzamen wedstrijd der volkeren. Met de drooglegging der Zuiderzee

H.K.H. Prinses Juliana

Z.K.H. Prins Bernhard

verrichten wij een bijna gigantisch zij het, helaas, door de tijdsomstandigheden vertraagd werk, dat de bewondering van de geheele wereld wekt. Bij IJmuiden bouwden onze ingenieurs de grootste sluizen der wereld. Onze kleine sleepbooten brachten de reuzendokken van het trotsche Engeland over de wilde wereldzeeën naar het andere einde der aarde, en onze duikbooten voeren den aardbol om naar Indië. Op luchtvaartgebied gingen wij allengs aan de spits, en onze vliegtuigen met hun wakkere bemanning volbrengen nu driemaal per week de diensten tusschen Nederland en Indië met de regelmaat van een stoomtram op het platteland, alleen een tikje sneller. Nog in een ander opzicht veroverden wij de lucht : Philips, over gansch den aardbol vermaard, spon zijn onzichtbare draden door den aether, waarlangs de ontroerde stemmen van ouders en kinderen elkander bereiken. Achtmaal verwierf een Nederlander den Nobelprijs [1]). Onze ingenieurs bouwden voor vreemde mogendheden havens ; tal van onze groote firma's brachten hun werk den aardbol over. Op het gebied der kunsten, waar ons beperkte taalgebied een hinderpaal vormt, zijn figuren aan te wijzen die de wereld ons benijdt; ook op sportgebied sloegen wij vaak een zeer eervol figuur. In Indië hebben wij koloniaal werk verricht, waarin geen enkele andere mogendheid ons overtreft. In Genève hebben de besten onzer staatslieden meegearbeid aan het opbouwende werk des vredes; ook hier werden Nederlanders tot vooraanstaande posten geroepen.

Zoo sloeg, hoe klein en bescheiden wij ook zijn in grondgebied en tal, ons volk — groot zijnde in alles, waarin een klein volk groot kan zijn — onder het bestuur van deze Oranje-telg zijn vleugelen uit ; vredesvolk, vredesvorstin.

En waar wij het hierboven hadden over het oordeel van den Amerikaanschen gezant Prof. v. Dijcke, daar moge hier

---

[1]) 1901 chemie : J. H. van 't Hoff ; 1902 physica : H. A. Lorentz en P. Zeeman ; 1910 physica : J. D. van der Waals ; 1911 vredesarbeid : T. M. C. Asser (te zamen met den Oostenrijker A. H. Fried); 1913 physica : H. Kamerlingh Onnes ; 1924 geneeskunde : W. Einthoven ; 1925 geneeskunde : C. Eykman (te zamen met Sir F. G. Hopkins) ; 1936 scheikunde : P. J. W. Debye.

nog staan wat diens opvolger, G. J. Dieckema, ter gelegenheid van den 50en verjaardag onzer Koningin schreef :

„De bevallige, 18-jarige Koningin Wilhelmina zeide, bij haar inhuldiging in Amsterdam : „Het Huis van Oranje kan nooit genoeg voor Nederland doen." Deze woorden kwamen uit haar hart, en nadien heeft zij iederen dag van haar regeering voortdurend haar tijd, gedachten en krachten aan de toepassing er van gegeven. Het Nederlandsche Volk van zijn kant gevoelt, dat het nimmer genoeg kan doen voor Oranje. De Koningin bezet den Troon in de harten van haar landslieden en aldus rust die Troon op een sterk fundament. Politieke stormen mogen opsteken, allerlei meeningsverschillen mogen soms ook in Nederland ontstaan, dit alles zal de kracht en het prestige van de Koningin niet aantasten. Zij zit veilig in de atmosfeer van liefde van haar volk. Haar kennis en haar tact, haar vaderlandsliefde en haar geloof hebben haar een groote plaats in de bewondering en de achting der wereld gegeven en met die algemeene bewondering stem ik met hart en ziel in."

Het citaat, in het begin van dit stukje door gezant Dieckema bedoeld, is niet van de Koningin. Het was Koning Willem III, die in 1863, bij de onthulling van het groote monument op Plein 1813 te 's-Gravenhage, zeide „dat Oranje nooit, neen nooit genoeg kan doen voor dit volk van Nederland". Maar aan het oordeel van den diplomaat doet dit natuurlijk niets af.

• • •

Sterk en fier is de Koningin ook in haar godsdienstige overtuiging. Meermalen heeft zij, zonder eenig vertoon, maar ook zonder eenige valsche schaamte, met kernachtige kloekheid van deze overtuiging getuigenis afgelegd. Een vermaard oogenblik blijft dat van 2 Juni 1912, toen zij, staande te Parijs aan den voet van het monument van Gaspard de Coligny, schoonvader van den Zwijger, beroemd aanvoerder der Hugenoten, deze woorden sprak :

„Welk een verheffende gedachte, dat wij allen, hier aanwezig, één zijn in het geloof in Christus. Dat geloof geeft ons het recht, ons de geestelijke kinderen te mogen noemen van de voorouders, die wij met diepen eerbied eeren, en vormt den hechten band, die ons met onze geloofsgenooten in dit land verbindt. Admiraal de Coligny heeft het geheim van dien heldenmoed gekend, die zijn oorsprong vindt in het vast geloofsvertrouwen in God en hij heeft ons een voorbeeld nagelaten van een leven aan God en aan Zijn zaak gewijd. Door dit standbeeld op te richten heeft het dankbare nageslacht zijn nagedachtenis willen huldigen en ik acht mij gelukkig mij daarbij heden te kunnen aansluiten. Aan den voet van dit monument vereenigd, heffen wij onze harten op tot God, en zoeken wij voor alle dingen de verheerlijking van Zijn Naam. Het is mijn levendige wensch dat een ieder, die Christus als zijn Zaligmaker kent, in dat geloof moge worden gesterkt, en dat wij steeds meer waarachtige getuigen des Heeren mogen zijn. Gaspard de Coligny, machtige strijder voor Gods heilige zaak, voorzaat van het huis Oranje-Nassau, ik leg mijn eerbiedige hulde aan den voet van uw standbeeld neer."

Welk een geloofskracht en welk een geloofsmoed spreken uit deze woorden ! Wij wijzen op haar eenvoud. Eenvoud en soberheid zijn kenmerkende karaktertrekken, zoowel in haar eigen optreden en verschijning als in het leven van het Nederlandsche hof. Elke praal is er — ook in dagen dat er geen crisis bestaat — verre. Trouwens, over het algemeen was eenvoud een van de karaktertrekken der Oranje's, een der verschijnselen aan ons hof. Het moge een enkele maal eens anders zijn geweest, in onze Gouden Eeuw moge de schitterende uiterlijkheden van het hofleven van Frederik Hendrik en Amalia van Solms velen hebben bekoord, als regel heerschte er in onze dynastie eenvoud en soberheid, en dit niet in geforceerden zin, maar omdat dit zoo geheel in de lijn lag ook van onze vorsten. Van eenige opzettelijkheid was hier geen sprake. Trouwens, daaraan is de persoonlijkheid van Koningin Wilhelmina geheel en

al vreemd. Wij wijzen in dit verband op haar volstrekten en grondigen afkeer van alle streven naar populariteit. Dit is een karaktertrek in Koningin Wilhelmina, die misschien wel eens verkeerd is uitgelegd. Heel haar leven heeft zij ten eenenmale alles nagelaten, wat den indruk zou kunnen wekken van populair te willen worden of zijn. Zij heeft er zelfs niet tegen opgezien, een oogenblikkelijk misschien grootere populariteit op te offeren, ten einde den schijn van opzettelijkheid te ontgaan. Eerlijk en natuurlijk was zij in alles. Er is geen monarch in Europa, die in het vermijden van het *zoeken* van de volksgunst zoo ver is gegaan, als zij.

* * *

Is het wonder, dat het Nederlandsche volk zijn vereerde Koningin vaak hulde bracht? Vooral bij haar zilveren regeeringsfeest in 1923? En hoe karakteristiek waren de volgende woorden, die zij sprak, nadat men haar bij den 35en verjaardag van haar regeering wederom had geëerd:

„Pogen mijn plicht te vervullen tegenover het Vaderland is mij in donkere tijden meer dan ooit een voorrecht en bron van blijdschap, waar ik mij gedragen weet door uwe trouw en medeleven. De nationale gedachte bindt ons hier allen te zamen. *Wij willen ons zelf zijn en blijven. Wij willen voortbouwen op de grondslagen door onze Vaderen gelegd.* Ons bewust van deze roeping tegenover ons zelf en in het groote gezin der Volkeren. Wij willen putten uit de schatten ons door een groot Voorgeslacht nagelaten, overtuigd daarin te allen tijde overvloedig te vinden hetgeen wij behoeven om met taaie volharding en zich steeds weer vernieuwende kracht te streven naar de aanpassing bij gewijzigde wereldomstandigheden, welke onder Gods zegen ons weer een gelukkige toekomst brengen kan. Ik bid God om wijsheid en sterkte om U, in den tijd die vóór ons ligt, vastberaden daarin voor te gaan. Ten besluite richt ik mij tot U allen, ouderen en jongeren te zamen, ja tot de bevolking van geheel het Rijk, om als één en ondeelbaar Volk de handen ineen te

slaan, teneinde eendrachtig samen te werken om dezen zorgvollen tijd te boven te komen. Als van zelf gaat ons aller blik naar onze fiere driekleur, symbool van ons willen en kunnen, zinnebeeld bovenal van ons dierbaar Vaderland. Zij waaie steeds over de wereldzeeën tot in de verste landen en doe daar kond van onze eendracht en onze wilskracht. Leve het Vaderland ! Hoezee !"

In deze woorden heeft Koningin Wilhelmina zich zelf, onbewust, geteekend, en hoe volkomen verdiend waren de dichtregelen, die Joannes Reddingius haar toen wijdde :

Gelukkig is de Pharaoh, de Koning,
De Koningin, die nimmer hief het zwaard
Tot ondergang, maar die met wijs beleid
De wegen vond van Schoonheid en Geluk.
Rechtvaardigheid en Liefde zijn de Wachters
Voor hunnen troon en in het hart des Volks
Leeft veiligheid van Liefde, die staêg waakt
En wier zacht Licht blijft schijnen heen door de eeuwen.
Vóór 't opgaan van Uw heerlijk avondrood,
O Koningin, kome tot U geluk
Als Gij het liefste wenscht, dat weze Uw heil.
Geen kent het juist getal van zijne dagen.
Drage ied're dag, die komt voor U, iets schoons
Als dank voor alles wat gij, diep-trouw, deedt.

Maar al spoedig zijn er toen voor Koningshuis en volk droeve dagen gekomen, en kreeg met name de Koningin zwaar leed te dragen. Onder de innigste deelneming van heel ons volk werd in Maart 1934 onze geliefde Koningin Emma, wier gezegende figuur zal blijven voortleven zoolang er nog Nederlandsche harten kloppen, naar den grafkelder der Oranje's te Delft gebracht, en deze was nauwelijks gesloten, of Prins Hendrik, wiens eenvoudige, trouwhartige natuur bij velen goede heugenis liet, overleed. Aan de stille kade van Hoek van Holland liep op zekeren vroegen voorjaarsmorgen een Vrouw heen en weer, wachtend op haar Dochter, die ijlings uit Engeland kwam, omdat Vader gestorven was. De geestkracht, waarmee onze Vorstin zich boven dit alles heeft weten te verheffen, de vrome berusting, waar-

mee zij de slagen droeg en zich sterk toonde en standvastig (vorstinnen mogen immers niet schreien, als er kans is dat het gezien wordt?, ook dit menschelijke moeten zij bedwingen!), heel de waardigheid en grootheid van haar figuur, hebben ons volk in die dagen tot in het diepste van de ziel ontroerd. Toch scheen het een oogenblik, dat het kruis haar *te* zwaar werd; zij moest voor herstel van gezondheid naar den vreemde, maar God spaarde in Zijn genadige goedheid haar gezondheid en stelde haar in staat haar taak voort te zetten.

Sinds het overlijden van Koningin Emma, volkomen terecht de Koningin der Barmhartigheid genoemd, een Vrouw die, hoewel zelf geen Oranje, in de geschiedenis van ons volk en van onze dynastie een historische plaats zal blijven bekleeden, zijn op verschillende plaatsen monumenten voor haar opgericht. Niets dan innige genegenheid blijft haar nagedachtenis dragen. „Niet in hoogheid was zij neergezeten — Maar in de onbewuste majesteit — Van wie vroeg zijn opdracht heeft geweten — En zich tot een groote taak bereidt" (Dr. J. B. Besançon).

Een menschenleven, een menschenlot wisselt. Met diepen weemoed aanschouwde ons volk die beide eenzame Vrouwen op en bij den troon, een eenzaamheid, die zoo mogelijk de liefde des volks nog dieper maakte. Totdat in September 1936 eensklaps als een brand de jubel door Nederland sloeg, dat Prinses Juliana zich had verloofd met Prins Bernhard van Lippe-Biesterfeld. Juliana de Bruid! Ware er één tijding mogelijk geweest, die het nationale hart inniger kon treffen dan deze? Blijde en gelukkige dagen zijn er voor volk en vorstenhuis gevolgd en onder de zegenbeden van alle vaderlanders gingen de beide Prinselijke Verloofden op 7 Januari 1937 ten huwelijk: wij hebben dit alles in andere geschriften uitvoerig beschreven. Op den dag van zijn huwelijk verleende de Koningin aan Prins Bernhard (evenals destijds aan Prins Hendrik) den titel: Prins der Nederlanden. En hoe deze vreugde het volkshart beroerde en in lichte laaie zette, blijkt hieruit, dat verscheidenen van onze beste dichters zich er door geïnspireerd voelden.

Een eenigszins officieele tint kreeg de *Rijmprent* van Dr. P. C. Boutens, die op de scholen werd uitgereikt en aldus begon :

Keek niet door 't volle zomergroen
de gele pij al van den herfst,
waar straks het schoone jaar in sterft . . . . ?
daar viel weer, buiten elk seizoen,
een nieuwe lente op Hollands erf.

Een uitvoerig gedicht, *Het Kind van 't Land*, schonk ons Albert Verwey, van die ietwat-nuchtere, ietwat-zakelijke, maar diepe poëzie, naar zijn ouden trant :

Want boog de tak of brak, de stam bleef één,
Bleef onze, en in zijn loof zijn nu alleen
Twee vrouwen : de ene jong en de andere ouder.
De Moeder deze, en leunende aan haar schouder
Dit Kind, ik noemde 't al, het Kind van 't Land.
Nieuw is alleen dat ze de rechte hand
Een Prins reikt en ons zegt : ik heb gekozen.
Verbaast het u dat na zo lange pozen
Van druk en rouw als hof en land beving
Nú toch de kring zich sloot, de grote kring,
En overal dit bericht werd uitgedragen,
En allen gaarne hoorden, gaarne zagen
Hoe het Geluk weer intrad, en de Staat
Een nieuwe bloeitijd wacht en tegengaat?

In de *Nieuwe Gids* was het Dr. H. Gervensman, die een groot vers aan het vreugdevolle oogenblik wijdde :

Prinses van Oranje, op heiligen grond,
zijt Gij onzer vrijheid borg en verbond ;
Prinse, zijt Gij van Duitschen bloed,
blijft Ge als Oranje ons trouw tot den dood !
Gij, prinselijk Paar in liefde getrouw,
hoog de traditie van 't edel Nassau !
Zegene U God als het Onderpand
van d'eer en de vrijheid van 't Vaderland !
Wapp'rende vaandels, roff'lende trom,
Schetterende fanfares trekken rondom ;
Holland viert feest in juichende jeugd :
een met Oranje in vroomheid en vreugd ! —

Fijn, als steeds, was Weremeus Buning, wiens vers op den officieelen feestavond te 's-Gravenhage werd voorgedragen en dat ook deze strophen bevatte :

Als een princes ten huwelijk rijdt,
Wat wonder valt er meer te stichten,
't Is in het donkerst van den tijd,
En 't schittert overal van lichten.
Een bruidspaar wisselt gouden ringen,
En zie, het wintersche seizoen
Bloeit van de sneeuwwitte seringen
En staat van huis tot huis in 't groen.
Maar of al 't licht van Holland brandt,
't Is licht van kaarsen, die gaan rooken.
Er is een hooger licht ontstoken,
Van vuur, geschapen door Gods hand.

Princes, indien wij niet geloofden,
Dat God de goede vorsten stelt
Gelijk de ster boven het veld,
Die ons den grootsten vorst beloofde,
Dan hadden woorden weinig zin.
Maar uw geslacht deed ons gelooven,
Het schiep dit land vanaf 't begin,
En stelde ons deze ster te boven.
Wil zoo, bij al het licht van 't land,
Eén ding gelooven in vertrouwen :
De ringen aan uw beider hand,
Daar gaat gij God en 't volk mee trouwen.

Ten slotte mogen wij nog uit een prachtig vers van Jan Prins in de *N.R.Crt.* citeeren :

Zonder gevolg zijt Ge ten ondertrouw gereden,
door lijfwacht noch heraut, door niemand begeleid.
En dat behoefde ook niet, Prinses en Prins. Ge zijt
omstuwd door heel een volk, zijn liefde en zijn gebeden.

Toch waart Ge niet alleen. Een vorstelijke stoet,
zwijgend en ongezien, kwam met U aangeschreden,
den wintermorgen in uit eeuwendiep verleden,
in U door ons erkend, geëerbiedigd en begroet.

Daar zijn ze met hun onvergetelijke namen :
de Zwijger Zelf, en Maurits, en Die steden dwong,
en Die 't ontredderd land aan vreemden greep ontwrong,
en Allen, toegewijd en trouw, die na hen kwamen.

HET KONINKLIJK BRUIDSPAAR

Foto Godfried de Groot, Amsterdam

H.M. Koningin Wilhelmina

Wij hebben dit alles doen zien, omdat hieruit blijkt, hoe diep de ziel des volks bewogen werd door het groote feit van Juliana's huwelijk.

En dit feit wierp, na zoo vele zware jaren, en na den rouw welken zij met zooveel geestkracht droeg, een gouden glans op het pad van de Koningin, die het veertigste jaar van haar bewind tegemoet ging. En er was diepe, diepe dank in het Nederlandsche hart, dat haar dit heil beschoren werd!

Overzien wij die veertig jaren van haar bewind, dan hebben vorstin en volk samen veel zorgen moeten overwinnen, maar dan is er op de verhouding tusschen beiden geen enkele schaduw gevallen, behalve dan in het najaar van 1918, toen — wij gewaagden er reeds van — de romantische trek in de staatsmans-natuur van Mr. P. J. Troelstra, den leider der sociaal-democraten, hem, onder den indruk van de revolutionnaire gebeurtenissen in Duitschland, verleidde tot een soortgelijke poging, die in-zich-zelf stellig hoogst bedenkelijk was, maar door den opzet toch ook dilettantisch. Getuigd moet worden, dat een groot deel van zijn partijgenooten zelve er zich aanstonds krachtig tegen verzette en dat regeering en volk onmiddellijk paraat waren, om het gevaar af te wenden en daarin schitterend slaagden. En deze gebeurtenissen zijn een kostbare en kostelijke les geweest voor allen, die in Nederland op onwettige wijze de macht in handen zouden willen krijgen, en die mochten meenen, dat ons volk zich zou laten losmaken van Oranje.

Nooit is de positie der dynastie in ons land sterker geweest dan nu, in Wilhelmina's feestjaar.

XIII.

„EEN NIEUWE LENTE OP HOLLANDS ERF".

Over den ouden Oranje-boom is een nieuwe morgen opgegroeid ; frissche loten schieten langs zijn stam.

Op 31 Januari 1938 is de Dochter van Juliana en Bernhard, het kleinkind van Koningin Wilhelmina, geboren, als een geschenk van den Hemel zèlf, een geschenk aan het jonge Echtpaar, een geschenk aan ons Volk, een geschenk aan Koningin Wilhelmina, die had laten bekend maken, dat zij geen cadeaux wenscht bij den dag van haar 40-jarig bewind, maar die nu als een geschenk van God zelf dit Grootmoederschap kreeg toebedeeld. Een Prinses van Oranje-Nassau !

Nieuw leven ritselt door de takken van den ouden stam. Glanzend blank licht valt door zijn bladeren. En jubelend staat het Volk van Nederland aan zijn voet. „Een nieuwe lente op Hollands erf !"

Wat zijn dat een dagen en een weken van spanning geweest, die aan het groote feit voorafgingen. Hoe fijngekozen was al dadelijk de vorm, waarin de verheugde Prinses in Juni, voor de radio, haar zoet geheim aan haar volk meedeelde, en hoe was het of de Lage Landen òptrilden onder hun grijze horizonten, toen zij dit vernamen. Daags na hun verloving, in September 1936, reeds hadden de Koningin en het Prinselijk Paar het hart des volks tot in het diepst geroerd, toen zij daar als drie eenvoudige, gelukkige menschen over die verloving en over het aanstaand huwelijk tot ons allen spraken, en zelden zullen we ons zóó een nationaal gezin hebben gevoeld, als op dàt oogenblik. En later, in Juni 1937, was het op dezelfde wijze, dat de Prinses de glans-volle tijding van haar aanstaand Moederschap aan het volk meedeelde. En van toen

af werd het één gelukkig hópen, en hoe meer het jaar door zijn donkere dagen heen wentelde naar zijn eind, hoe sterker de spanning steeg. Totdat, in November, over de vreugde der verwachting de zware schaduw geworpen werd van het ernstige auto-ongeluk, dat Prins Bernhard trof. Ons volk *durfde* zich haast niet indenken, *wat* er zou *kunnen* gebeuren, en allerwege in kerken en gezinnen rezen de gebeden op tot God, om het kostbare leven van den jongen Prins te sparen, en om de droefenis af te wenden van de beide Vrouwen, die met even eenvoudige als roerende trouw wekenlang toefden in het Amsterdamsche Ziekenhuis, in de nabijheid van de Prinselijke sponde.

De gebeden wèrden verhoord; de zware slag wèrd afgewend; het begin des jaars zag het Prinselijk Echtpaar weer in eigen huis, op Soestdijk.

En toen werd het wachten. Wachten. Hopend, ongeduldig, gespannen wachten. Reeds bepaalde de regeering een nationalen feestdag; reeds verrezen allerwege de kleurige versieringen en het welige groen; reeds nam Nederland voorschot op de vreugde, zoo zelfs, dat er stemmen kwamen die waarschuwden, omdat men op Gods beslissing niet mocht vooruitloopen en het oogenblik van een geboorte toch altijd is een oogenblik van spanning en van risico. Totdat het groote oogenblik kwam, een brand van vreugde heel ons volk aanraakte, de saluutschoten daverden, de torenklokken met hun bronzen slagen de tijding verder droegen en de lichte, fijne, vroolijke klanken der carillons dwarrelden en tuimelden onder Hollands luchten. Een Oranje geboren . . . . !

Nooit heeft Oranje in ons vaderland sterker gestaan dan thans, nooit zat het Koningschap dieper geworteld in de overtuiging des volks.

Het nageslacht der dynastie, en alzoo ook deze jonggeboren telg, zal den ouden, fieren naam van Oranje-Nassau blijven dragen [1]).

---

[1]) In het eerste hoofdstuk — dat al afgedrukt was toen wij dit slot schreven — bespraken wij reeds den naam van de leden onzer dynastie (pag. 14), maar omdat daarin een kleine onjuistheid is geslopen, komen wij er hier nog iets uitvoeriger op terug.

Dit sprak niet vanzelf. Die naam bestaat uit twee deelen : *Oranje* en *Nassau*. De naam Oranje is naar geboorte van geslacht op geslacht overgegaan. En toen onze eerste Koning bij *Proclamatie* van 16 Maart 1815, door ons reeds vermeld, de regeering aanvaardde, nam hij daarin een maatregel, om den ouden titel te handhaven. „Wij achten ons" — zoo zeide hij — „verpligt, om zorg te dragen, dat niet de naam, dien Wij steeds in alle wisselingen van de fortuin met eere gedragen, en onder welken Onze Voorvaderen aan de zaak der vrijheid zoo menigvuldige diensten bewezen hebben, vernietigd worde en verdwyne. En begeeren en bepalen Wij, uit dezen hoofde, dat voortaan de vermoedelijke Erfgenaam van het Koningrijk der Nederlanden zal aannemen, voeren en behouden den naam en titel van *Prins van Oranje*, dezelve reeds onmiddellijk bij dezen aan Onzen beminden oudsten Zoon met des te inniger genoegen verleenende, omdat Wij Ons verzekerd houden dat Hij den alouden luister daarvan zal handhaven, door de stipte vervulling zyner pligten, als Onze eerste Onderdaan en als toekomstig Beheerder van den nieuwen Staat, en door, ten allen tijde, met moed en zelfopoffering te waken voor de veiligheid van het vreedzame en gastvrije grondgebied der Nederlanden." In aansluiting hierop werd in de Grondwet van 1815 de titel uitdrukkelijk opgenomen [1]) — en in alle volgende evenzeer — en aan den troonopvolger toegekend. Maar toen Koningin Wilhelmina als eerste vrouw uit de dynastie aan de regeering kwam, werd bij haar huwelijk een bijzondere regeling noodzakelijk [2]). Immers, de bepaling in de Grondwet sloeg alleen op *mannelijke* troonopvolgers, en volgens ons burgerlijk recht krijgen kinderen den naam van hun vader, zoodat

---

[1]) Art. 36 : „De oudste van des Konings zonen, of verdere mannelijke nakomelingen, die de vermoedelijke erfgenaam is van de Kroon, is des Konings eerste onderdaan, en voert den titel van Prins van Oranje."

[2]) In het eerste hoofdstuk wezen wij er reeds op, dat aan den naam Oranje geen bezit meer verbonden is. In het begin der 18e eeuw voegde de Koning van Frankrijk het Prinsdom Oranje bij het Graafschap Provence, daarna is er nu en dan nog een schermutseling over geweest, totdat Prins Willem IV definitief van het Prinsdom afstand deed. De naam, de titel bleef echter voor onze dynastie behouden.

Een nieuwe lente op Hollands erf

de kinderen uit het huwelijk der Koningin den naam Mecklenburg zouden hebben gekregen. Maar op 8 Februari 1901, daags na het huwelijk van de jonge Koningin, werd het volgend Koninklijk Besluit genomen (eerst afgekondigd op 30 December 1908, Staatsblad 1925, toen de Koningin in blijde verwachting verkeerde) :

> Wij Wilhelmina, bij de gratie Gods, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje-Nassau, enz. enz. enz.
>
> Overwegende den wensch van Onzen beminden Gemaal en verlangende, dat de naam van het Geslacht, waaruit Wij zijn gesproten en waaraan voor Ons en voor het Nederlandsche Volk zoo dierbare herinneringen zijn verbonden, ook voor onze nakomelingen behouden zal blijven,
>
> hebben goedgevonden en verstaan :
>
> toe te stemmen, dat de naam „Oranje-Nassau" zal worden gedragen door alle Prinsen en Prinsessen der Nederlanden, Onze wettige nakomelingen, met en benevens den naam of namen, die Zij aan het Geslacht van Hunnen Vader ontleenen, met dien verstande, dat aan laatstbedoelden naam of namen zal voorafgaan de naam „Oranje-Nassau", zoodat genoemde Prinsen en Prinsessen, onverminderd de titels die hun uit andere hoofde nog toekomen zullen worden genoemd „Prins (Prinses) van Oranje-Nassau, Hertog (Hertogin) van Mecklenburg".

Op grond van dit besluit kreeg dus Prinses Juliana den naam Oranje-Nassau als eersten naam te dragen. En een soortgelijke regeling werd noodzakelijk bij het huwelijk van de Prinses, want anders zouden háár kinderen alleen of allereerst den naam Lippe-Biesterfeld hebben gekregen. Op 8 Januari 1937 werd dan ook een nieuw Koninklijk Besluit getroffen, in den loop van dat jaar gepubliceerd, waardoor ook haar kinderen allereerst den naam Oranje-Nassau zouden dragen.

Echter was voor het tweede deel van dezen naam, Nassau, nog een bijzondere regeling noodzakelijk geweest. Volgens een samenstel van oude Duitsche regelen, de Huiswet van Nassau, was de Groothertog van Luxemburg [1]) beheerder

[1]) In 1815, op het Weener Congres, werd het Hertogdom Luxemburg tot Groothertogdom verheven en, als persoonlijk bezit, geschonken aan Koning Willem I der

(agnaat) van dien naam, en vóór het bovenvermelde Kon. Besluit van 8 Februari 1901 werd genomen, hadden er dan ook onderhandelingen plaats gehad met den Groothertog van Luxemburg, als gevolg waarvan deze zijn medewerking verleende, om aan de kinderen en kindskinderen der Koningin den Nassau-naam toe te kennen. Zoo bleef door al deze maatregelen de oude, geliefde naam Oranje-Nassau voor de kinderen der Koningin en voor die van Prinses Juliana behouden, en zoo heet dan ook de nu pas geborene allereerst: Prinses van Oranje-Nassau.

Wij hebben in dit boek lang niet alle leden van het geslacht behandeld, en zelfs niet alle genoemd. Wij hebben ons in hoofdzaak bepaald tot die Oranje's, die over onze gewesten en later over ons Koninkrijk, hebben geregeerd. Ook de zijtak der Friesche stadhouders, gesproten uit Jan den Oude, broeder van den Zwijger, hebben wij niet meer dan af en toe aangeduid; ook uit hun midden zijn groote en nobele figuren aan te wijzen. Zooals men weet, is het uit dezen tak, dat Koningin Wilhelmina stamt, want toen in 1702 de stadhouder-Koning Willem III kinderloos stierf, was het (wij stipten het reeds aan) een lid van den Frieschen tak, waarop de Oranje-titel overging en die Willem IV werd. Dien tak te bespreken viel echter buiten het kader van dit boek. Ook de niet aan het bewind gekomen kinderen der Oranje-Prinsen en -vorsten hebben wij niet verder kunnen bespreken, doch zij hebben de dynastie als het ware naar alle kanten en met alle hoven in Europa in contact gebracht. De Zwijger had 15 kinderen, Frederik Hendrik 9, Prins Willem I: 2, Prins Willem IV: 5, Prins Willem V: 5, Koning Willem I: 4, Koning Willem II: 5, Koning Wil-

---

Nederlanden, in verband met het verlies van zijn bezittingen in Duitschland. In 1839, bij de landregeling tusschen Nederland en België, kwam een groot deel van Luxemburg aan België. Onze drie Koningen waren allen Groothertog van Luxemburg, maar na het overlijden van Willem III ging, omdat er *toen* nog geen erfopvolging in de vrouwelijke lijn mogelijk was, de Kroon van Luxemburg niet over op Koningin Wilhelmina, maar op het huis Nassau-Weilburg. Later is echter ook in Luxemburg vrouwelijke opvolging mogelijk gemaakt; op het oogenblik regeert er Groothertogin Charlotte van Nassau, in 1919 gehuwd met Prins Felix van Bourbon en Parma; uit dit huwelijk zijn reeds 6 kinderen geboren.

lem III : 4, Koningin Wilhelmina 1, terwijl Maurits niet huwde en de echt van Prins Willem III kinderloos bleef. De dochters waren onder al deze telgen in de meerderheid (bij den Zwijger 12 van de 15). Het is duidelijk, dat deze kinderen en hun nakomelingschap (gezwegen nog van den Frieschen tak der Nassau's) het geslacht zeer hebben verbreid [1]). Maar, nog eens, ook over hen hebben wij in dit boek niet uitvoeriger kunnen spreken [2]), en evenmin over de gemalinnen onzer regeerende Prinsen en Vorsten, welke wij slechts met een enkel woord hebben aangeduid. Er bestaat over de vrouwen uit het Huis echter een afzonderlijke literatuur.

En nu is bij het roemruchte, eeuwenoude geslacht dan de kleine Beatrix Wilhelmina Armgard, Prinses van Oranje-Nassau, Prinses van Lippe-Biesterfeld, gekomen, die aan Juliana en Bernhard geboren werd.

Aan den voet van den troon klinkt weer de prille stem van een kind, en het is of wij daarin de belofte hooren van een nieuwe toekomst en van nieuw heil.

„Nu slaat de vlag van Holland wiekend open !", zong bij deze geboorte de dichter Jan Campert in „de Avondpost" :

Nooit werd een jaar zoo vorstelijk begonnen.
De winternacht heeft zijn dun rijp gesponnen,
de hemel fonkelt van het sterrengruis
en ergens hier in Holland staat een Huis,
Waar zich voor 't eerst een kleine kreet laat hooren.
— O land, mijn land, er is een Kind geboren !

---

1) Men zie b.v. den „Staat van Afstamming der Europeesche Vorsten uit Prins Willem van Oranje", bij J. P. D. van Banning „De Afstammelingen uit de over-grootouders van Prinses Juliana en Prins Bernhard".

2) Over één dier kinderen nog het volgende, namelijk over Kroonprins Willem (1839—1879). Op pag. 223 van dit boek (reeds afgedrukt toen wij dit slot schreven) staat : „In 1872 ging als een ratelende donderslag de kreet door Nederland, dat de Kroonprins Willem in Parijs onverwacht was gestorven, gedood in een duel". Men gelieve dezen zin aldus te lezen : „In 1879 ging als een ratelende donderslag de kreet door Nederland, dat de Kroonprins, Willem, in Parijs onverwacht was overleden. Hoewel de lezingen over dit „onverwachte" en „noodlottige" sterfgeval (gelijk de Beaufort, Rengers en anderen het aanduiden) uiteenliepen, schijnt het toch wel zeker, dat het overlijden het gevolg was van een duel". De Kroonprins had zich sinds eenigen tijd in Parijs gevestigd, vermoedelijk mede in verband met bepaalde meeningsverschillen met zijn vader. In 1870, toen ons leger werd gemobiliseerd met het oog op den Fransch—Duitschen oorlog, was hij er opperbevelhebber van geweest.

Aanhoort de stem, die spreekt na 't woordloos vragen:
„Ik zal met God in later dagen dragen
Dit volk aan 't hart, gelijk ik doe mijn kind.
Mijn onderzaten, weest het welgezind.
Zoovelen van mijn stam moesten verbloeden
om u, wilt Gij voortaan dit Kind behoeden."

Wat de dichter hier de Prinses laat vragen, dat zàl het Volk van Nederland doen, onverbrekelijk verbonden als het zich weet aan Oranje.

Intusschen, dit is de plaats om er op te wijzen, dat in het verleden, Oranje trouwer is geweest aan Nederland dan Nederland aan Oranje. Als wij eens denken, dat er tot tweemaal toe een stadhouderloos tijdperk was, waarin de aangewezen Oranje jaren-lang verwijderd werd gehouden van de plaats en de waardigheden zijner vaderen; dat wij er in die dagen zelfs niet tegen op hebben gezien een verdrag te sluiten met het buitenland, ons verbindend geen Oranje meer tot die waardigheden te verheffen; als wij overwegen, hoe wij ons later zóó overgaven aan den roes van nieuwe ideeën, uit Frankrijk tot ons gekomen, dat mede daardoor Oranje zich zag genoodzaakt uit te wijken, dan, voorwaar (al lag de schuld in de meeste dier gevallen meer bij de aristocraten, de regenten, de hooge lieden dan bij het eigenlijke volk) dan hebben wij tegenover Oranje zeker geen blanco-zondenregister. Maar telkens dreef de nood ons weer naar Oranje toe, telkens, als de golven van het gevaar in dramatische tijden hoog sloegen en wij geen uitkomst meer zagen, riepen we weer om Oranje. *En Oranje kwam.* Oranje aarzelde nooit. Het zat Oranje in het bloed, om de Nederlanden te helpen: de geest van Juliana van Stolberg, de geest van Willem den Zwijger, de geest van zijn broeders, die om òns hun leven lieten. Ja waarlijk, als wij onze historie overzien, dan is er alle reden om te getuigen, dat Oranje trouwer is geweest aan Nederland dan Nederland aan Oranje en dan is er alle reden ook, om ons vroom en onwankelbaar voor te nemen, dat wij als een levende muur zullen staan om Oranje's

troon: het middelpunt onzer natie. De bekende woorden van Willem III: „Oranje kan nooit, neen, nooit genoeg voor Nederland doen!", die zijn van den kant van Oranje een uiting van *trouw*, maar als wij ze omkeeren en zeggen: „Nederland kan nooit, neen, nooit genoeg voor Oranje doen!", dàn vormen ze allereerst een getuigenis van *schuld*, want wij hebben zoo ontzaglijk veel aan ons Koningshuis te danken, dat we „nooit genoeg" kunnen doen, om die schuld te delgen.

Sterk staat ons Koningschap midden in de woeling en de bewogenheid dezer tijden.

„Wat de Koning persoonlijk doet? Slechts in mysterious half-lights and vague shadows kan het worden omschreven." Maar „het koningschap is het geweten der partijregeering ter verzekering van een eerlijk democratisch bewind; reeds het feit, dat tal van besluiten alleen schriftelijk gemotiveerd ter onderteekening kunnen worden voorgelegd, dat van *alle* besluiten die motiveering kan worden gevraagd door iemand, die ongevoelig is voor partij-belang, dwingt de ministers tot een zelf-onderzoek, dat een eerlijke, gezonde volksregeering ten goede zal komen. Zóó heeft ons koningschap in onzen tijd zijn taak begrepen; daarom staat het, hoog vereerd, buiten, boven, naast de twistende partijschappen, de noodzakelijke elementen in de cultuur-democratie. Zoo is het koningschap van blijvende, groote waarde voor onzen tijd en moet het volk worden benijd, dat een historisch koningschap bezit, dat zóó zijn roeping aanvaardt. Ik roemde u geen deugden van het koningschap, die het niet kent. Ik schenk er aan geen heiligheid, die er aan, als aan alle menschenwerk, vreemd moet blijven. Ik gaf er aan geen macht, die het niet bezit. Ik trachtte u de overtuiging bij te brengen, dat dit koningschap niet van ons land is te scheiden, dat wij het een geluk mogen rekenen, een koningshuis tot het onze te rekenen, dat sinds eeuwen ons nationale streven heeft gedeeld, dat ons zelfbewust democratisch streven niet vijandig tegemoet

treedt, integendeel, zich stelt tot hoogste orgaan om aan dit streven werkelijkheid te geven [1])."

In deze voortreffelijke woorden van den Katholieken, te vroeg gestorven hoogleeraar, is de beteekenis van ons Koningschap naar verdienste geschetst.

Wij stonden onlangs bij den grafkelder der Oranje's. En als men daar staat in gepeins, is het, of heel onze vaderlandsche geschiedenis, heel die heldhaftige worstelstrijd om vrijheid van grondgebied en vrijheid van geloof, aan den geest voorbijgaat. Dan bedenken we, hoe de scherpe strijd van toen is gestild ; hoe de Historie haar koele hand heeft gelegd op het voorhoofd van hen, die zich later geestverwant wisten van één der partijen uit dien tijd ; dan bedenken we dankbaar, hoe nu, na der eeuwen woeling, nadat volksbewegingen en revoluties overal tronen hebben omgestooten en dynastieën verwoest, zoodat sterke stammen werden tot gekrookt riet, hoe nu *onze* Koningin, nazaat van den Zwijger, nog onbetwist staat in het centrum van volk en volksleven, en hoe zij waarborg is voor de nalatenschap van den Zwijger : vrijheid en verdraagzaamheid. „Ik weet" — schreef onlangs een Jood — „er wordt in Nederland veel en oprecht gebeden voor Koningin en Huis van Oranje, maar die gebeden kunnen niet inniger zijn dan het gebed *Hanout en Gesjoewa*, dat elken Zaterdag in elke Synagoge Gods zegen voor het Koninklijk Huis afsmeekt. De Joden weten, dat het zaad van het anti-semietisme in Nederland geen wortel zal schieten, zoolang een telg van Oranje den Troon van Nederland siert." Ja, de groote vrijheidsidealen van den Zwijger, zij worden gesymboliseerd in en gedragen door de figuur van Koningin Wilhelmina. *Zijn* werk zet *zij* voort in een tijd, waarin de gebrokenheid en de verscheurdheid groot zijn.

Het Nederlandsche wapen vertoont, op lazuren veld, een gulden leeuw, in den rechterklauw het opgestoken zwaard, in den linker de bundel met zeven bijeengebonden pijlen,

---

[1]) Struycken, Ons Koningschap, bl. 25/26.

waaraan hij den naam ontleende : „De leeu metten pijlen." En het wapen wordt als het ware gesteund door de oude spreuk van de Chalon's en de Nassau's : Je maintiendrai.

Waarom zéven pijlen ? Omdat er in de Geünieerde Provinciën, tot vrijheid gekomen, zeven gewesten waren.

En waarom is dat bundeltje pijlen bijeengebonden ? Naar de oude sage van Scilurius, den Koning der Scythen, die op zijn sterfbed zijn vele zonen tot zich riep en hun vroeg, den bundel te breken. Niemand kon het. Toen maakte de Koning den bundel los, brak de pijlen één voor één doormidden, en zei tot zijn zonen : „Blijft éénsgezind, blijft verbonden, en gij zijt onoverwinlijk."

Moge ons volk, onder het gezegend bewind van Oranje-Nassau, deze waarheid voor oogen houden. De waarheid uit het oude vers :

O Neerland, so ghy maer bout
Op God den Heer altijdt,
U pijlen vastgebonden hout
End' tsaam eendragtig sijt !

De waarheid, die Willem van Oranje, de grondlegger onzer vrijheden, neerlegde in deze woorden :

„Onderhoudt Uwe Unie wel, bewaart Uwe Unie wel. Doch siet neerstigh toe, dat ghij niet alleene met woorden of bij geschrifte, maer oock met der daet ter executie ende in 't werck stelt 't gene dat het bundelken pijlen, met eenen bandt t'samengeknoopt en de gebonden, het welke gij in Uwen segel voert, medebrenght ende beduyt".

Het bundeltje pijlen, bijeengehouden door den band van Oranje-Nassau — de gezegende dynastie.

Het Nederlandsche volk is een vrijheidsvolk. Er zit iets in zijn karakter van de wilde winden, die langs zijn kusten waaien. Maar het heeft zich, als regel, beheerscht, en, beseffend, dat de ware vrijheid in de gebondenheid ligt, onderworpen aan het gezag, ook in de kracht van zijn geloof. Godsdienst en democratie zijn de twee groote beweegkrachten in zijn bewogen historie geweest. Het wilde,

naast God, schipper zijn op zijn schip. Op zijn schip. Want onze historie ligt voor een niet gering deel op zee. En dáár ook wonnen wij onzen godsdienst- en onzen vrijheidszin. In onze vaak kleine schepen werden we vertrouwd met de gedachte aan gevaar en dood beide, maar juist omdat onze vaderen zich daar zoo dicht bij de eeuwigheid voelden, sloegen zij de oogen op naar de hemelen, vanwaar zij wisten dat de hulpe komen moest. In de gevaren, te land en ter zee, leerden we bidden. We hadden vaak de hand aan het gevest, maar steeds ook de hand op den Bijbel. Wij zijn een vrijheids-, maar ook een vredesvolk. Tweemaal hebben wij, tijdens het Koninkrijk, moeten mobiliseeren, in 1870 en in 1914, en beide malen zijn wij, Goddank !, buiten den oorlog gebleven. Doch wij stonden met het geweer bij den voet. Ja, ons volk is een vredesvolk, maar zijn onafhankelijkheid is het een hoog en heilig goed. De zin, de trek, de hartstocht naar vrijheid is in zijn bloed geboren. Dit heeft het in zijn historie een enkele maal op een verkeerden weg geleid : het werd een harde, droeve les. Maar tegenwoordig beseft het dieper dan ooit de waarheid van het woord, dat Dr. J. Th. de Visser eens sprak :

„De beste speer, waarop de vrijheidshoed hoog wordt gedragen, is en blijft de onverkorte koningsscepter in de vaste hand van Juliana van Stolbergs nageslacht."

Een nieuwe lente bloeit in milde, prille schoonheid op Hollands erf, de lente der Oranje-dynastie !

BIJLAGEN.

Hieronder een lijst van onze Stadhouders en Koningen. Nadat over Holland 5 Gravenhuizen hadden geregeerd: het Hollandsche (± 900—1299), het Henegouwsche (1299—1354), het Beiersche (1354—1433), het Bourgondische (1433—1482) en het Oostenrijksche (1482—1581), werden onze gewesten, na de afzwering van Philips in 1581, een zelfstandige Republiek, onder het Huis Oranje-Nassau. Reeds in 1572 was Willem I Stadhouder van Holland en Zeeland. In Friesland kwam het Huis Nassau-Dietz aan het bewind. Het verloop was als volgt.

I. HOLLANDSCHE STADHOUDERS (HUIS ORANJE-NASSAU).

Naam:	*Geboren:*	*Stadhouder van:*	*Gehuwd met:*	*Overleden:*
1. WILLEM I.	25 April 1533.	Holland, Zeeland en Utrecht (1572—1584); Friesland (1584).	8 Juli 1551: Anna van Buren (overl. 24 Maart 1558); 2 Juni 1561: Anna van Saksen (gescheiden; overl. 18 Dec. 1577); 12 Juni 1575: Charlotte van Bourbon (overl. 5 April 1582); 12 April 1583: Louise de Coligny (overl. 9 October 1620).	10 Juli 1584 (vermoord). Opgevolgd in 1585 door zoon uit tweede huwelijk.
2. MAURITS.	14 November 1567.	Holland en Zeeland (1585—1625); Utrecht en Overijsel (1590—1625); Gelderland (1591—1625); Drente en Groningen (1620—1625).	Ongehuwd.	23 April 1625. Opgevolgd door half-broeder.
3. FREDERIK HENDRIK.	28 Februari 1584.	Holland, Zeeland, Utrecht, Overijsel en Gelderland (1625—1647); Drente en Groningen (1640—1647).	4 April 1625: Amalia van Solms (overl. 8 Augustus 1675).	14 Maart 1647. Opgevolgd door zoon.
4. WILLEM II. (Hierna: Eerste Stadhouderlooze Tijdperk 1650—1672).	27 Mei 1626.	Holland, Zeeland, Utrecht, Overijsel, Gelderland, Drente en Groningen (1647—1650).	12 Mei 1641: Henriette Maria I Stuart (overl. 24 Dec. 1660).	6 November 1650. Opgevolgd in 1672 door zoon.
5. WILLEM III. (Hierna: Tweede Stadhouderlooze Tijdperk 1702—1747.)	14 November 1650.	Holland, Zeeland, Utrecht, Overijsel en Gelderland (1672—1702); Drente (1696—1702).	14 Nov. 1677: Maria II Stuart (overl. 7 Januari 1695).	19 Maart 1702. Kinderloos. Opgevolgd in 1747 door achterneef (zie: Algemeene Erfstadhouders).

II. FRIESCHE STADHOUDERS (HUIS NASSAU-DIETZ).

1. WILLEM LODEWIJK (zoon van Jan den Ouden, oudsten broeder van Prins Willem I).	13 Maart 1560.	Friesland en Groningen (1584—1620); Drente (1593—1620).	25 Nov. 1587: Anna van Oranje, dochter van Willem I (overl. 23 Januari 1588).	13 Juli 1620. Opgevolgd door broeder.
2. ERNST CASIMIR.	22 December 1573.	Friesland (1620—1632); Groningen en Drente (1625—1632).	8 Juni 1607: Anna Sophia Hedwig van Brunswijk-Wolfenbüttel (overl. 23 Januari 1642).	16 April 1632. Opgevolgd door zoon.

Naam:	*Geboren:*	*Stadhouder van:*	*Gehuwd met:*	*Overleden:*
3. HENDRIK CASIMIR I.	31 Januari 1612.	Friesland, Groningen en Drente (1632—1640).	Ongehuwd.	12 Juli 1640. Opgevolgd door broeder.
4. WILLEM FREDERIK.	7 Augustus 1613.	Friesland (1640—1664); Groningen en Drente (1650—1664).	2 Mei 1652: Albertine Agnes van Oranje-Nassau, dochter van Frederik Hendrik (overl. 24 Mei 1696)	24 October 1664. Opgevolgd door zoon.
5. HENDRIK CASIMIR II.	18 Januari 1657.	Friesland, Groningen en Drente (1664—1696).	16 November 1683: Henriette Amalia van Anhalt-Dessau (overl. 17 April 1726).	15 Maart 1695. Opgevolgd door zoon.
6. JAN WILLEM FRISO.	4 Augustus 1687.	Friesland en Groningen (1696—1711).	26 April 1709: Maria Louise van Hessen-Cassel (overl. 9 Apr. 1765).	14 Juli 1711 (verdronken). Opgevolgd door zoon.
7. WILLEM KAREL HENDRIK FRISO (Willem IV).	1 September 1711.	Friesland (1711—1751); Groningen (1718—1751); Drente (1722—1751).	25 Maart 1734: Anna van Hannover of van Engeland (overleden 12 Januari 1759).	22 October 1751. Opgevolgd door zoon.

III. ALGEMEENE ERFSTADHOUDERS (HUIS ORANJE-NASSAU).

1. WILLEM IV (Willem Karel Hendrik Friso).	1 September 1711.	Alle gewesten (1747—1751).	25 Maart 1734: Anna van Hannover of van Engeland (overleden 12 Januari 1759).	22 October 1751. Opgevolgd in 1766 door zoon.
2. WILLEM V (van 1751—1766 eerst gouverneurschap van Anna van Hannover en Hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel).	8 Maart 1748.	Alle gewesten (1766—1795). In 1795 uitgeweken voor de Franschen naar Engeland.	4 October 1767: Frederika van Pruisen (overleden 9 Juni 1820).	9 October 1806. Opgevolgd in 1813 door zoon.

IV. KONINGEN (HUIS ORANJE-NASSAU).

1. WILLEM I.	24 Augustus 1772.	1813—1840 (doet afstand).	1 October 1791: Wilhelmina van Pruisen (overleden 12 October 1837); 16 Februari 1841 (na afstand) Gravin Henriette d'Oultremont.	12 December 1843. Opgevolgd in 1840 door zoon.
2. WILLEM II.	6 December 1792.	1840—1849.	21 Februari 1816: Anna Paulowna van Rusland (overl. 1 Maart 1865).	17 Maart 1849. Opgevolgd door zoon.
3. WILLEM III.	19 Februari 1817.	1849—1890.	18 Juni 1839: Sophia van Wurtemberg (overl. 3 Juni 1877); 7 Januari 1879: Emma van Waldeck-Pyrmont (overl. 20 Maart 1934).	23 November 1890. Opgevolgd in 1898 door dochter
4. KONINGIN WILHELMINA (van 1890—1898: Regentschap van Koningin Emma).	31 Augustus 1880.	1898—	7 Februari 1901: Hendrik van Mecklenburg Schwerin. (overl. 3 Juli 1934).	

DE AFSTAMMING ONZER DYNASTIE.

A: DE NASSAU'S [1]).

Vóór 1100 is de afstamming onbekend.

Ruprecht van Laurenburg:	? —1152
Beatrix van Limburg:	? — ?
Walram van Nassau [2]):	? —1198
Gemalin niet zeker bekend [3])	
Hendrik de Rijke van Nassau:	1190—1247
Mechteld van Nassau en Gelre:	? —1247
Otto van Nassau [4]):	? —1290
Agnes van Leiningen:	1227—na 1299
Hendrik van Nassau:	? —1343
Adelheid van Heinsberg:	? —1352
Otto II van Nassau:	1305—1351
Adelheid van Vianden:	? —na 1376
Johan I van Nassau:	1339—1416
Margaretha van der Marck:	? —1409
Engelbrecht van Nassau:	1370—1442
Johanna van Polanen:	1392—1445
Johan IV van Nassau [5]):	1416—1475
Maria van Loon- en Heinsberg:	1424—1502
Johan V van Nassau:	1455—1516
Elisabeth van Hessen:	? —1523
Willem van Nassau:	1484—1559
Juliana van Stolberg:	1506—1580
Willem van Oranje-Nassau [6]):	1533—1584

[1]) De genoemden zijn alle Nassausche Graven met hun Gemalin. De opvolgende was steeds een zoon.
[2]) Het was deze Graaf, die alle Nassau'sche landen erfde en zijn naam Laurenburg veranderde in: Nassau.
[3]) Luit. Gen. F. de Bas vermeldt als vermoedelijk: Kunigunda, dochter van Ruprecht den Strijdhaftige.
[4]) Hoofd van de Otto'sche of Dillenburgsche lijn der Nassau's, waaruit ons Koningshuis stamt. 17 Dec. 1255 deelde hij de Nassau-landen met zijn broeder Walram, die aldus hoofd der Walramsche lijn werd.
[5]) Door dit huwelijk van een Nassau met een schatrijke Nederlandsche Jonkvrouw kregen de Nassau's uitgestrekte bezittingen in de Nederlanden.
[6]) Hij erft in 1544 van zijn neef René van Chalon het Prinsdom Oranje.

B: DE ORANJE-NASSAU'S [1]).

HOLLANDSCHE STADHOUDERS

Willem de Rijke [2]):	1484—1559
Juliana van Stolberg:	1506—1580
Willem I:	1533—1584
Anna van Saksen:	1544—1577
Louise de Coligny:	1555—1620
Maurits:	1567—1625
Frederik Hendrik:	1584—1647
Amalia van Solms:	1602—1675
Willem II:	1626—1650
Maria I Stuart:	1631—1660
Willem III:	1650—1702
Maria II Stuart:	1662—1695

(kinderloos)

dochter → (Albertine Agnes)

FRIESCHE STADHOUDERS

Willem de Rijke [2]):	1484—1559
Juliana van Stolberg:	1506—1580
Jan de Oude:	1535—1606
Elisabeth van Leuchtenberg:	? —1579
Ernst Casimir:	1573—1632
Sophia van Brunswijk:	1592—1642
Willem Frederik:	1613—1664
Albertine Agnes:	1634—1696
Hendrik Casimir:	1657—1696
Henriette Amalia:	1666—1726
Johan Willem Friso:	1687—1711
Maria van Hessen-Cassel:	1688—1765

achterneef (van Willem III) — zoon (van Johan Willem Friso)

Willem IV:	1711—1751
Anna van Hannover:	1709—1759
Willem V:	1748—1806
Frederika van Pruisen:	1751—1820
Koning Willem I:	1772—1843
Wilhelmina van Pruisen:	1774—1837
Koning Willem II:	1792—1849
Anna Paulowna van Rusland:	1795—1865
Koning Willem III:	1817—1890
Emma van Waldeck-Pyrmont:	1859—1934
Koningin Wilhelmina:	1880—
Hendrik van Mecklenburg:	1876—1934
Prinses Juliana:	1909—
Bernhard van Lippe-Biesterfeld:	1912—

[1]) De Oranje's beginnen bij Willem I, die in 1544 Prins van Oranje wordt. De opvolgende persoon was steeds een zoon, behalve Maurits (half-broeder), Willem IV (achterneef) en Wilhelmina (dochter). De Friesche Stadhouders zijn geen Oranje's, maar uit het Huis Nassau-Dietz. Alleen Johan Willem Friso werd na 1702 Prins van Oranje.

[2]) Willem de Rijke was geen stadhouder, maar is met het oog op de afstamming hier bovenaan gezet.

INHOUD.

		Bladz.
	Woord vooraf	5
I.	Het ontstaan der Dynastie	9
II.	Willem van Oranje	18
III.	Maurits	63
IV.	Frederik Hendrik	85
V.	Willem II	101
VI.	Willem III	113
VII.	Willem IV	137
VIII.	Willem V	147
IX.	Koning Willem I	166
X.	Koning Willem II	187
XI.	Koning Willem III	206
XII.	Koningin Wilhelmina	228
XIII.	„Een nieuwe Lente op Hollands erf."	270
	Bijlagen	281

ORANJE-GESCHRIFTEN VAN D. HANS:

1. PRINSES JULIANA (1927).
2. KONINGIN EMMA (1934).
3. KONINGIN WILHELMINA (1935).
4. HOLLANDS BRUIDSPAAR (1936).
5. HET BRUIDSPAAR IN DE GOUDEN KOETS (1937).
6. DE ORANJE-DYNASTIE (1938).

Voorts:

7. ORANJE EN HET VOLK (in Gedenkboek „Trouw aan Oranje" —1934).
8. DE NIEUWERE LITERATUUR OVER WILLEM VAN ORANJE (in Haagsch Maandblad, Januari 1934).
9. DE JEUGD EN LEERJAREN ONZER PRINSES (in Gedenkboek Oranje-Nassau-Mecklenburg-Lippe-Biesterfeld, 1937).